

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı
45
2013

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

Ermenistan-Azerbaycan Çatışmasının Yakın Geleceği:
Barış mı? Savaş mı? Yoksa Ateşkes mi?

Emin ŞİHALİYEV

İngiltere'nin Kafkasya Politikası ve Ermeni Sorunu (1917-1918)

Tolga BAŞAK

Levon Ter Petrosyan'ın "XII. ve XIII. Yüzyılda Kilikya Ermenileri
Kültüründe Asurilerin Rolü" Adlı Eserinde Süryani-Ermeni İlişkileri

Yıldız Deveci BOZKUŞ

Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm

Hatem CABBARLI

Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi
Bakımından 2015'e Doğru Ermeni Lobisi

Ömer Faruk AN

KİTAP ÖZETİ

GÜNCEL BELGELER

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2013, Sayı 45

YAYIN SAHİBİ
Ali Kenan ERBULAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Aslan Yavuz ŞİR

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü, Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Tarihçi)
Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi)	Dr. Bilal ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
	Pulat TACAR (E. Büyükelçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)	Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Edward ERICKSON (Tarihçi)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)

EDİTÖR
Ömer Engin LÜTEM

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

Yayın İdare Merkezi

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 9 Ekim 2013

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni

Ruhi ALAGÖZ

Baskı:

Özyurt Matbaacılık

Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA

Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu

Hülya ÖNALP

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL

Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007

Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Editörün Notu	5
<i>(Editorial Note)</i>	
MAKALELER	9
<i>(ARTICLES)</i>	
Olaylar ve Yorumlar	9
<i>(Facts and Comments)</i>	
Ömer E. LÜTEM	
Ermenistan-Azerbaycan Çatışmasının Yakın Geleceği: Barış mı? Savaş mı? Yoksa Ateşkes mi?.....	73
<i>(The Near Future of the Armenia-Azerbaijan Conflict: Peace? Cease-Fire? Or War?)</i>	
Emin ŞİHALİYEV	
İngiltere'nin Kafkasya Politikası ve Ermeni Sorunu (1917-1918).....	93
<i>(Britain's Caucasus Policy and the Armenian Problem)</i>	
Yrd. Doç. Dr. Tolga BAŞAK	
Levon Ter Petrosyan'ın "XII. ve XIII. Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü" Adlı Eserinde Süryani-Ermeni İlişkileri.....	127
<i>(Assyrian-Armenian Relations in Levon Ter Petrosyan's Book Entitled "The Role of Assyrians in the XIIth and XIIIth Century Within the Culture of the Armenians in Cilicia")</i>	
Yrd. Doç. Dr. Yıldız Deveci BOZKUŞ	
Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm.....	143
<i>(Terrorism in Armenian Political Thought)</i>	
Dr. Hatem CABBARLI	
Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi Bakımından 2015'e Doğru Ermeni Lobisi.....	177
<i>Armenian Lobbying And its Effects on Turkish Foreign Policy Towards 2015</i>	
Ömer Faruk AN	
KİTAP ÖZETİ	245
<i>(BOOK SUMMARY)</i>	
Çok Özel İşler	245
<i>("Des Affaires Tres Spéciales")</i>	
Pulat TACAR	

GÜNCEL BELGELER	263
<i>(LATEST DOCUMENTS)</i>	
Belge 1: “A. Hovsepyan. Recognition of Armenian Genocide Shall Have A Perfect International-Legal Provision” RA Prosecutor General Aghvan Hovsepyan’s Report at the Second Pan-Armenian Conference of Lawyers “Ahead of the 100 th Anniversary of Armenian Genocide”.	265
Belge 2: Declaration Adopted by the Participants of the Second Pan-Armenian Forum of Lawyers “Ahead of the 100 th Anniversary of the Armenian Genocide”.....	273
YAZIM KURALLARI	277
<i>(STYLE SHEET)</i>	

Dergimizin bu sayısı altı yazı, bir kitap özeti ve iki güncel belge içermektedir.

Olaylar ve Yorumlar yazımızda iki konu ele alınmıştır. Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ilişkin birinci konu, soykırım iddialarının 100. yılı faaliyetleri arasında Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talep etmesine temel teşkil etmek üzere bazı hukuki araştırmalar yapılmasına karar verilmiş olmasını incelemektedir. Ermenistan'ın Türkiye'den olası bir toprak talebi ciddi bir bunalıma yol açacağından bu konunun şimdiden yakından takibi gerekmektedir. Ele alınan ikinci konu soykırım iddialarıyla ilgilidir. Diaspora Ermenilerinin yoğun olduğu ülkelerde ve ayrıca Ermenistan'da soykırım iddialarına ilişkin faaliyetler Olaylar ve Yorumlar yazılarımızda her zaman yakından incelenmiştir. Ancak Diasporanın fazla güçlü olmadığı ülkelerde de bu tür faaliyetler yer almakta ve bunların da bilinmesinde yarar bulunmaktadır. Yazımızın “Bazı Ülkeler ve Uluslararası Gelişmeler” başlığı altında yirmi bir ülkede ve üç uluslararası kuruluşta soykırım iddialarına ilişkin faaliyetler anlatılmıştır.

Doç. Dr. Emin Şihaliev **Ermenistan-Azerbaycan Çatışmasının yakın Geleceği: Barış, Savaş Yoksa Ateşkes mi?** başlıklı yazısında Karabağ savaşının sonucu olarak Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal edilmiş olduğu 1994'ten beri Minsk Grubunun bu duruma bir çözüm bulmak çabalarının sonuç vermediği, Azerbaycan'ın gerekirse kuvvet kullanacağını bildirdiği, enerji kaynaklarından elde edilen gelirlerle askeri harcamalarını arttırdığı, bölgedeki güç dengesinin değiştiği, yeni bir savaş çıkması olasılığının belirdiği, Ermenistan'ın ise bu duruma Rusya ile askeri ve siyasi ilişkilerini arttırmakla cevap vermeye çalıştığı belirtilerek, Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığının yakın geleceğinin barış, savaş yoksa ateşkes mi olacağı bazı varsayımsal senaryolar incelenerek belirlenmeye çalışılmaktadır.

İngiltere'nin Kafkasya Politikası ve Ermeni Sorunu (1917-1918) başlıklı yazısında Yrd. Doç. Dr. Tolga Başak Rusya'nın Birinci Dünya Savaşından çekilmesinden sonra “Hazar Koridoru”nun açık hale geldiği, diğer bir deyimle, Osmanlı ve/veya Alman güçlerinin Afganistan'a ve hatta Hindistan'a ulaşmalarının mümkün olduğu, bu durumun İngiltere'yi Doğu Anadolu ve Kafkasları savunmak için önlemler almak zorunda bıraktığı, bunun için Ermenilerin bölgede başvurabilecekleri ilk seçenek olduğu, silahlandırılan Ermenilerin Türk ve Almanlara karşı bir engel olarak kullanılmaya çalışıldığı, Ermenilerin bu rolü oynamaya razı olurken savaş sonrası için bazı taleplerde buldukları ve İngiltere'den bağımsızlık vaadini aldıkları, ancak Ermenilerin kendilerinden bekleneni yerine getiremediği ve Türk ordusunun Doğu

Anadolu'yu ve ele geçirmesine ve Kafkaslarda ilerlemesini durduramadıkları, buna karşın bölgedeki Müslümanları katlettikleri, böylelikle İngilizlerin izlemek istedikleri politikanın bölgede yaşanan trajedilerin temelini oluşturduğu belirtilmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Yıldız Devenci Bozkuş **Petrosyan'ın “XII. ve XIII. Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü” adlı eserinde Süryani-Ermeni İlişkileri** başlığını taşıyan makalesinde Ermenistan'ın ilk devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan tarafından kaleme alınan, Sovyetler Birliği döneminde siyasi koşullar nedeniyle Venedik'te bastırılmış bulunan ve Türkçe dâhil yabancı dillere çevrilmemiş olan bu eserin Süryani-Ermeni ilişkilerinin siyasi, kültürel, dini ve siyasi yönleri bakımından içerdiği bilgi ve yapılan analizler açıklanmaktadır.

Ermeni Siyasi Düşüncesinde Terörizm başlıkla yazısında Dr. Hatem Cabbarlı, öteden beri siyasi faaliyetleri yanında silahlı mücadele planlarını da yapmış olan Osmanlı Ermenilerinin terör eylemlerine başvurduklarını, Ermeni bağımsızlık mücadelesinin öncülüğünü yapan Taşnaksutyun Partisinin yarı askeri bir görünüm sergilediği, Birinci Dünya Savaşından sonra İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerine suikastlar düzenledikleri, 1970 ve 1980'li yıllarında ASALA gibi örgütlerle başta Türk diplomatları olmak üzere Türk kişi ve kuruluşlarına saldırılar yaptıkları, Ermeni terörünün 1992 yılında Karabağ savaşı sırasında Hocalı katliamıyla da kendisini gösterdiği, 1999 yılında ise Ermenistan Parlamentosunun basılarak ileri gelen Ermeni siyaset adamlarının öldürülmesinin Ermeni terörünün Ermenilere karşı da kullanıldığına kanıtını oluşturduğu ifade olunmaktadır.

Ömer Faruk An tarafından kaleme alınan **Uluslararası İlişkilere Etkisi Bakımından Lobcilik Kavramı, Lobilerin Başvurdukları Yöntemler ve 2015'e Doğru Ermeni Lobisi** başlıklı makale Diaspora kavramı, Ermeni Diasporası, ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya, Lübnan'da Ermeni Diasporasının oluşması, lobcilik kavramı ve tarihsel gelişimi, lobilerin başarısını arttıran etmenler, lobcilik teknikleri ve yöntemleri, çeşitli ülkelerde ve ayrıca Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler ve Latin Amerika'da MERCOSUR'da Türkiye aleyhtarı Ermeni faaliyetlerini, bazı ülke parlamentolarında soykırım iddiaları konusunda kabul edilen kararlar incelemekte ve Türkiye'nin tezlerini savunmak için bazı önerilerde bulunmaktadır.

Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terörü, büyük bir gizlilik içinde planlandığı ve yürütüldüğü için, bu teröre ilişkin incelemelerin sayısı bugün dahi fazla değildir. Bunlardan İngilizce olanlar genelde bilinmekteyse de, artık ülkemizde pek öğrenilmediği için Fransızca eserler hakkında bilgi azdır. Pulat

Tacar yazısında, söz konusu teröre ilişkin olarak 1986 yılında yayınlanmış ve Jacques-Marie Bourget ve Yves Stefanovitch tarafından kaleme alınmış olan **Les Affaires Très Spéciales (Çok Özel İşler)** başlıklı kitabın ilginç bilgiler içeren “Ermenilerle Yakın Dostluk Döneminin Sonu” bölümünün geniş bir özetinin çevirisini sunmaktadır.

Bu sayımızda, Olaylar ve Yorumlar yazımızda değindiğimiz Ermenistan’ın Türkiye’den toprak talep etmesine temel teşkil etmek üzere bazı hukuki araştırmalar yapılmasına ilişkin iki İngilizce belge yer almaktadır. Birincisi bu konuda Ermenistan Başsavcısı Ahgvan Hovsepian’ın Tüm Ermeni Hukukçuları Konferansı’na sunduğu rapordur. İkincisi ise söz konusu konferansın bu konuda araştırma yapılması kararını içeren bildirisidir.

İçten saygılarımızla

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

E. Büyükelçi

oelutem@avim.org.tr

Öz: *Bu yazıda iki konu ele alınmaktadır. Birincisi, Türkiye-Ermenistan ilişkileri başlığı altında, Ermenistan'ın dolaylı bir şekilde 5 Temmuz 2013 tarihinde Türkiye'den toprak talep etmesidir. İkinci konu ise yaklaşık son iki yıl içinde soykırım iddiaları konusunda yirmi bir ülkede ve üç uluslararası kuruluşta meydana gelen gelişmelerdir.*

Anahtar Sözcükler: *S. Sarkisyan, E. Nalbantyan, R.T. Erdoğan, A. Davutoğlu, H. Demoyan, A. Hovsepyan, Tüm Ermeni Hukukçuları Forumu, Almanya, Avustralya, Avusturya, Beyaz Rusya (Belarus), Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Ermenistan, Gürcistan, İngiltere, İspanya, İsrail, İsveç, İtalya, Kanada, Macaristan, Portekiz, Slovakya, Ukrayna, Uruguay, Vatikan, Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Konseyi*

Abstract: *This article deals with two subjects, the first, under the title "Turkey-Armenia relations" relates the indirect territorial demand on 5th of July, 2013 of Armenia from Turkey. The second subject concerns developments on genocide allegations during the last two years in twenty one countries and three international organizations.*

Keywords: *S. Sarkisian, E. Nalbantian, R.T. Erdoğan, A. Davutoğlu, H. Demoyan, A. Hovsepyan, Pan-Armenian Lawyers Forum, Germany, Australia, Austria, Belarus, Bulgaria, Czech Republic, Denmark, Armenia, Georgia, Great Britain, Spain, Israel, Sweden, Italy, Canada, Hungary, Portugal, Slovakia, Ukraine, Uruguay, European Union, Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), Council of Europe*

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye- Ermenistan Protokollerinin akamete uğramasından sonra, özellikle Ermeni tarafının olumsuz ifade ve davranışları sonucunda, iki ülke ilişkilerinde bir gerileme yaşandığını geçmiş yazılarımızda bildirmiştik. 5 Temmuz 2013 tarihinde Ermenistan'ın Türkiye'den, dolaylı bir şekilde de olsa, toprak talebinde bulunması bu gerilemeyi daha da arttırmıştır. Aşağıda bu konuda ayrıntılı bilgi verilmektedir.

A. TÜM ERMENİ HUKUKÇULARI FORUMU

1915 Olayların 100 yılının bazı tören ve eylemlerle anılması hemen her Ermeni'yi yakından ilgilendiren bir konudur. Bazıları 2015 yılına adeta mistik bir tarzda yaklaşarak bu yılı Türkiye'nin soykırımı kabul etmesi, af dilenmesi, tazminat ödenmesi, malların geri verilmesi ve hatta Ermenistan'a toprak verilmesi gibi taleplerin yerine getirileceği, hiç olmazsa böyle bir sürecin başlayacağı, bir tarih olarak görmekteyler.

Gerek Diaspora ve gerek, daha az olmakla beraber, Ermenistan kamuoyundaki bu bekleyişe karşın 2015 yılında neler yapılacağı, bunların yerine getirilmesi için ne gibi yollar izleneceği hususlarında, çok konuşulmakla beraber, belirli bir hazırlık göze çarpmıyordu. Sonunda Ermenistan bu konuda koordinasyon görevini üstlendi¹. Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan 23 Nisan 2011 tarihinde "Ermeni Soykırımının Yüzüncü Yıldönümü Faaliyetlerinin Koordinasyonu için bir Devlet Komisyonu Kurulmasına İlişkin" bir Kararname yayınladı.

Adı geçen Devlet Komisyonu Başkan Sarkisyan'ın başkanlığında şimdiye kadar 2011, 2012 ve 2013 yıllarında olmak üzere üç kez toplanmış ve çalışmaları gözden geçirmiştir. Dikkat çeken husus 100. yıldönümüne az zaman kalmış olmakla beraber, ne gibi anma törenleri ve eylemler yapılacağı hakkında hemen hiç somut bilgi verilmemesi ve bir program açıklanmamasıdır. Bunun nedeni bilinmemektedir. Türkiye'yi uyarmamak için açıklama yapılmadığı düşünülebilir; ne yapılacağına henüz karar verilmediği ve gerekli mali kaynak bulunmadığı için bilgi verilmediği de akla gelebilir. Devlet Komisyonu Sekreteri Hayk Demoyan'ın Komisyono'nun daha önce kurulması gerektiğini düşündüren ve gayet ağır işlediğinden şikâyet eden sözleri bu son olasılığı desteklemektedir². Diğer yandan Başkan Sarkisyan'ın 2015'in varılması gereken son bir hedef olmadığı, amacın Türkiye'nin Ermeni soykırımını

1 "RA President's decree on the establishment of a state commission for coordinating events dedicated to the 100th anniversary of the Armenian Genocide" 05.27.2011 <http://www.mindiaspora.am/en/News?id=1394>

2 "Plan For 100th Anniversary Appeal: Leader of Commission Says Unity Needed in Quest for Genocide Recognition" *Armenianow*. 24 Nisan 2013.

tanınmasını sağlamak olduğunu, bu nedenle eylemlerin 2015'ten sonra da süreceği şeklindeki sözleri³ bu düşüncüyü desteklemektedir. Buna göre 2015 tarihinin soykırım savını Türkiye'nin tanınması için bir son değil bir başlangıç gibi görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu konuda mühim olan Ermenistan gibi küçük bir ülkenin ve dağınık Diasporanın Türkiye çapında ve gücünde bir ülkeye soykırım iddialarını nasıl ve hangi yolla kabul ettirileceğidir. Bu sorunun cevabı 5 Temmuz 2013 tarihinde Erivan'da yapılmış olan İkinci "Tüm Ermeni Hukukçuları Forumu"nda belli olmuştur.

Tüm Ermeni Hukukçuları Forumu (Kısaca Hukukçular Forumu) Ermenistan ve Diaspora hukukçularından oluşan daha ziyade bir STK niteliğinde bir örgüttür. Yukarıda değindiğimiz Devlet Komisyonu'nun bir organı değildir. Ancak anlaşılan bu Forum'un ikinci toplantısından "100.yıl" için yararlanılması düşünülmüş ve bu yılki Foruma "Ermeni Soykırımının 100. Yılına Doğru" başlığı verilmiştir.

Başkan Sarkisyan Forum'un açılışı için yaptığı konuşmada Ermeni soykırımı ile ilgili yasal sorunların Forum'un dikkat merkezini oluşturduğunu, hukukçuların Ermeni soykırımın uluslararası tanınmasına teorik ve pratik katkıda bulduklarını, çeşitli ülkelerin dikkatinin Ermeni soykırımının 100. yıldönümüne çekilmesi için hukukçuların çabalarının övgüye değer olduğunu, bu çabaların dünyanın başka yerlerinde de soykırım suçunun önlenmesine katkıda bulunacağını söylemiştir. Ardından "Ermeni soykırımının uluslararası tanınması, kınanması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması her zaman için gerekli olacaktır. Ermeni Devleti var oldukça bu tarihi gerçeği reddetmek ve unutturmak için tüm çabalar başarısız olmaya mahkûmdur. Bu insanlığa karşı en büyük suç, kesin olarak ve ilk önce bizzat Türkiye tarafından tanınmalı ve kınanmalıdır" demiştir.

Ermeni soykırımı iddialarının diğer ülkeler ve başlıca uluslararası kuruluşlar tarafından tanınması Ermenistan'ın tüm devlet başkanlarının ve diğer yetkililerinin üzerinde özellikle durdukları bir konudur. Ancak Ermenistan şimdiye kadar 1915 olaylarının Türkiye tarafından soykırım olarak tanınması ve kınanması hususunda açık bir talepte bulunmamıştı. Protokollerin akamete uğramasından sonra Başkan Sarkisyan Türkiye'ye yönelttiği eleştirilerin dozunu arttırmış ve yaklaşık son iki yıldır Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınmasını ve kınamasını istemeye başlamıştır. Ayrıca sadece tanıma ve kınamanın da ötesine de geçilerek "soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması" üzerinde ısrarla durmuştur. Bilindiği üzere bu deyim, kısaca, Ermeni mallarının iadesini, tazminat ödenmesini ve Türkiye'den Ermenistan'a toprak verilmesini kapsamaktadır. Ancak toprak verilmesi resmen dile

3 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, ss. 16,17.

getirilmemiştir. Bu da Ermeni taleplerinin soykırımın tanınması, malların iade edilmesi ve tazminat verilmesinden ibaret olduğu gibi yanlış bir kanı doğmasına neden olmuştur.

Ermenistan Başsavcısı Agvan Hovsepyan Hukukçular Forumuna sunduğu raporla⁴ bu kanıyı ortadan kaldırmıştır. Adı geçen “Ermeni soykırımı kurbanlarının mirasçılarına” (tehcir edilenlerin torunlarına) maddi tazminat ödenmesi, kilise binalarının ve kilise arazilerinin Ermeni Kilisesine iade edilmesini belirttiikten sonra ve “kaybettiği topraklarının Ermenistan Cumhuriyetine geri verilmesi” gerektiğini de ifade etmiştir.

Ermeni soykırımının sonuçlarının ortadan kaldırılmasına ilişkin hukuki sorunlar konusunda ciddi çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Toprak talebi konusunda daha ayrıntılı bilgi vermeden önce, ileride Türkiye’den Ermeni talepleri konusunda başlıca belge olacağı anlaşılan Başsavcının raporunda önemli gördüğümüz bazı kısımları özetlemeye çalışacağız.

Raporda birçok ülkenin Ermeni soykırımını tanınmasından memnuniyet duyulduğu belirtmekle beraber uluslararası toplumun bu

konuya kesin bir çözüm getirmemiş olduğu belirtilmektedir. Bu, başta büyük ülkeler olmak üzere, coğrafi-siyasi çıkarlardan ve bazen bu çıkarların çatışmasından ileri gelmektedir. Durum bu gün böyledir. Bir asır önce de böyleydi. Artık Ermeni soykırımının tanınması konusunu hukuki alana taşımak gerekmektedir. Bilimsel temele dayalı hukuksal kanıtlar olmadan Ermeni soykırımının uluslararası tanınmasını ve genel olarak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin sorunlarını çözümlenmek olanaksızdır. Ermenistan Baş Savcısı bu noktada Ermeni soykırımının 1876 ila 1923 arasında vuku bulduğu, o nedenle bu konudaki sorumluluğun sadece Osmanlı İmparatorluğu’na değil günümüz Türkiye’sine de ait olduğu ve Kemal Atatürk’ün ellerinin de Ermeni kanına bulaştığı gibi anlamı ve kanıtı olmayan görüşler ileri sürmektedir.

Başsavcıya göre Türkiye’de işlenmiş olan Ermeni soykırımının kanıtlanmış olduğu tartışılmaz bir olaydır. Birçok delil arasında 1919–1920 Divan-ı Örfi davaları da bulunmaktadır. Ermeni soykırımının başlıca sorumlusu Türkiye’dir ancak suç ortakları da vardır ve Ermeni hukukçularının görevi bunları açığa çıkarmaktır.

Ermeni soykırımının sonuçlarının ortadan kaldırılmasına ilişkin hukuki sorunlar konusunda ciddi çalışmalar yapılması gerekmektedir.

⁴ Bu rapor “A. Hovsepyan: Recognition of Armenian Genocide Shall Have A Perfect International Legal Provision “ başlığını ve “RA Prosecutor General Aghvan Hovsepyan’s Report at the Second Pan-Armenian Conference of Lawyers ‘Ahead of the 100th Anniversary of Armenian Genocide” alt başlığını taşımaktadır. Raporun İngilizce tam metni bu sayımızın “Güncel Belgeler” bölümündedir.

Ermeni soykırımının sonuçlarının ortadan kaldırılması “telâfi”ye (compensation) bağlıdır. Bu çerçevede soykırım kurbanlarının mirasçıları maddi olarak telâfi edilmeli, kiliseler ve kiliselere ait topraklar geri verilmeli ve Ermenistan Cumhuriyeti kaybetmiş olduğu topraklarını geri almalıdır. Ancak tüm bu taleplerin mükemmel bir hukuki temeli olmalıdır.

Ermeni soykırımının uluslararası tanınması hukuki bir konudur ancak Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesinin sadece bir unsurudur; Türk-Ermeni ilişkileri de uluslararası hukukun temel ilkelerine göre çözümlenmelidir. Berlin Kongresinden başlayarak onaylanmayan son protokollere kadar, Ermeni milleti ve topraklarıyla ilgili tüm antlaşmalar uluslararası hukuk yönünden incelemeye tabi tutulmalıdır.

Ermenistan Başsavcısı Ermeni halkını ilgilendiren uluslararası antlaşmalar arasında Sevr Antlaşmasının önemli bir belge olduğunu, bu antlaşmanın, tasdik edilmemiş olmakla beraber, Lozan Antlaşmasıyla reddedilmediğini ve bu nedenle de ortadan da kalkmadığını ileri sürmüştür.

Başsavcı Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi bakımından Başkan Wilson’un 22 Kasım 1923 tarihli hakem kararının da önemli olduğunu, Sevr Antlaşmasının 89. maddesine göre Türkiye ve Ermenistan, aralarındaki sınır sorunu ABD Başkanının hakemliğine bıraktıklarını, uluslararası hukuka göre taraflar aralarındaki bir anlaşmazlığı hakeme götürmeyi kabul ederlerse bu hakemin kararını yerine getirecekleri anlamına geldiğini, ayrıca hakem kararının nihai olup zaman aşımına tabi olmadığını ifade etmiştir. Başkan Wilson’un hakem kararının da Türkiye, Ermenistan ve Sevr’i imzalayan diğer ülkeler için aynı niteliğe (nihai olmak ve zaman aşımına tabi olmamak) sahip olduğunu ve bu kararla 103.599 km² arazinin Ermenistan’a verildiğini söylemiştir.

Başsavcı Sevr Antlaşması yürürlüğe girmediğine göre, 89. maddesinin de yürürlüğe girmediğinin ve Başkan Wilson’un hakem kararının bağlayıcı olmadığını düşünülebileceğini ancak 89. maddenin Başkan Wilson’un hakem kararına başvurulması için Ermenistan, Türkiye ve Sevr’i imzalayan diğer devletlerin irade beyanını gösterdiğini, Sevr antlaşmasının onaylanıp onaylanmamış olmasının bu irade beyanıyla bir ilgisi bulunmadığını söylemiş, diğer bir deyimle Sevr’in onaylanmamış olmasına rağmen irade beyanının geçerli olduğunu iddia etmiştir. Başsavcı ayrıca Lozan Antlaşmasında Türkiye-Ermenistan sınırının saptanması hakkında bir kelime bile olmadığını, bu durumda Türkiye-Ermenistan sınırının Lozan Antlaşması ile ilişkisi bulunmadığını ileri sürmüştür.

Başsavcı, buna Türkiye-Ermenistan sınırının 21 Mart 1921 tarihli Moskova

Antlaşmasıyla saptanmış olduğu belirtilerek itiraz edilebileceğini, ancak Moskova Antlaşması taraflarının (Türkiye ve Sovyetler Birliği) Antlaşma imzalandığı tarihte diğer ülkeler tarafından tanınmış devletler olmadıklarından uluslararası hukukun öznesi olmadıklarını, bu nedenle Moskova Antlaşmanın tam bir uluslararası antlaşma addedilemeyeceğini, ayrıca Ermenistan'ın Moskova Antlaşması müzakerelerine katılmasına izin verilmediğini, bu antlaşmayı imzalamadığını, uluslararası hukukun ilkelerine göre imzalamayan tarafının bir sorumluluk taşımayacağını ifade etmiştir.

Buna da Ermenistan'ın 21 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'nı imzaladığı belirtilerek itiraz edilebileceğini ileri süren Başsavcı, o tarihte Rusya'nın bir parçası olan Ermenistan uluslararası hukukun bir öznesi olmadığından bu Antlaşmanın başından beri geçersiz olduğunu iddia etmiştir.

Başsavcı “Bugün, Ermenistan–Türkiye sınırı daha tespit edilmemiştir. Hem Türkiye hem de Azerbaycan’la toprak ihtilaflarımız var. İnaniyorum ki, ihtilafın hukuki çözüme kavuşturulması için, uygun hukuki argümanları da içeren kapsamlı bir talepler paketi hazırlanmalıdır ve Ermeni makamlarına sunulmalıdır. Aynı paket daha sonra da meselenin Uluslararası Adalet Divanı’na götürmesinden sorumlu ilgili BM kurumuna da verilmelidir” demiştir.

İngilizce tam metni Dergimizin “Güncel Belgeler” bölümünde verilmiş olan Ermenistan Başsavcısı A. Hovsepyan’ın raporunun önemli bölümlerini yukarıda verdik. Akılda daha kolay kalması için bunları şu satırbaşları halinde ifade edebiliriz.

- Ermeni soykırımının uluslararası tanınmasını sağlamak için bu sorunu hukuki alana taşımak gerekmektedir.
- Ermeni soykırımının sonuçlarının ortadan kaldırılması “telâfi”ye (compensation) bağlıdır. Bunlar tehcire uğrayanların torunlarına malların geri verilmesi, ayrıca tazminat ödenmesi, kiliselerin ve kiliselere ait toprakların Ermeni kilisesine geri verilmesi ve Ermenistan’a toprak verilmesidir. Ancak bu talepler mükemmel bir hukuki temele oturtulmalıdır.
- Türkiye-Ermenistan sınırını saptayan Başkan Wilson’un 22 Kasım 1921 tarihli hakem kararı halen geçerlidir.
- Türkiye-Ermenistan sınırını saptayan 21 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması geçerli değildir.
- Aynı konudaki 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması da geçerli değildir.

- Türkiye-Ermenistan arasındaki tüm anlaşmazlıkların hukuki çözümü için, gerekçeleriyle birlikte büyük bir talepler paketi hazırlayıp Uluslararası Adalet Divanına başvurulmalıdır.

Hukukçular Forumu çalışmalarının sonunda kabul ettiği bir bildiriye⁵ Ermeni soykırımının sonuçlarını ortadan kaldırmak için, Forum'da ifade edilen görüşlere, mevcut araştırmalara ve aynı zamanda uluslararası hukukun norm ve ilkelerine dayanan kanıtlanmış belgelerin tam bir listesinin hazırlanmasına; hukuki sorunların çözümü için Devlet Komisyonu ve Diasporada kurulmuş komitelerle işbirliği yapılmasına ve Ermeni soykırımına ilişkin başlıca sorunlar hakkında hukuki belgelerin toplanması için özel bir komite kurulmasına karar vermiştir.

Görüldüğü gibi Hukukçular Forumu'nda, soykırım iddialarına dayanan bazı talepler ortaya atılmıştır. Bunların içinde kuşkusuz en önemlisi, Türkiye-Ermenistan arasındaki sınırın yasallığının sorgulanması yoluyla Türkiye'den toprak talep edilmesine dair olanıdır. Türkiye Dışişleri Bakanlığı da esas itibarıyla bu hususa tepki göstermiştir. Bakanlığın bu konudaki, "soruya cevap" şeklindeki açıklaması şöyledir.

Hukukçular Forumu'nda, soykırım iddialarına dayanan bazı talepler ortaya atılmıştır. Bunların içinde kuşkusuz en önemlisi, Türkiye-Ermenistan arasındaki sınırın yasallığının sorgulanması yoluyla Türkiye'den toprak talep edilmesine dair olanıdır.

SC-18, 12 TEMMUZ 2013, DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI SÖZCÜSÜNÜN ERMENİSTAN BAŞSAVCISI AGHVAN HOVSEPYAN'IN TÜRKİYE-ERMENİSTAN SINIRI HAKKINDAKİ İFADELERİNE İLİŞKİN BİR SORUYA CEVABI

Açılış konuşması Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan tarafından Erivan'da yapılan 5-6 Temmuz 2013 tarihli Pan-Ermeni Avukatlar Kongresi'ndeki takdiminde Ermenistan Başsavcısı Aghvan Hovsepyan'ın Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın yasal olarak belirlenmediği ve kaybedilen Ermeni topraklarının Ermenistan'a iade edilmesi gerektiği yönünde beyanda bulunmasını esefle karşılıyoruz.

Başsavcılık gibi önemli bir resmi makamı işgal eden bir yetkilinin yaptığı bu açıklama, komşusu Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dair Ermenistan'da hâkim sorunlu zihniyeti yansıtmakta ve bu ülkenin BM ve AGİT başta olmak üzere üyesi bulunduğu uluslararası örgütlere karşı üstlenmiş olduğu yükümlülüklerle ters düşmektedir. Şu çok iyi bilinmelidir ki, Türkiye'den toprak talebi kimsenin haddine değildir.

5 Bu bildirinin İngilizce tam metni bu sayımızın "Güncel Belgeler" bölümündedir

Bu kısa açıklamanın hukuki açıdan önemli noktası Ermenistan'ın Türkiye'den, dolaylı olarak da olsa, toprak talep etmesinin Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) üyesi olarak yükümlülüklerine (başka ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı) aykırı hareket ettiğidir.

Siyasi yönden önemli nokta ise “Türkiye’den toprak talebi kimsenin haddine değildir” ifadeleridir. Gerçekten de Türkiye çapında ve gücünde bir ülkeden toprak istemek kimsenin haddi değildir, Ermenistan’ın hiç değildir.

Dışişleri Bakanı Davutoğlu bu konuda yaptığı bir konuşmada⁶ “Türkiye topraklarından bir çakıl taşı bile almaya kalkanları hadlerini bilmeye çağırıldıklarını” vurguladıktan sonra “Kimsenin böyle bir şeyi teklif etmesi bir yana, zihninden geçirmesi bile söz konusu olamaz” demiştir. Bu konuda dile getirilenlerin “bir hezeyandan” ibaret olduğunu ifade eden Dışişleri Bakanı, Kafkasya’da barışın sağlanması için herkesin sınırını bilmesi gerektiğini, bu bilindiği zaman herkesin kazanacağını fakat bu tür ifadeleri kullananların kaybedeceği belirtmiş ve herkesi akliselime davet ettiğini, Türkiye için hem Türkiye’nin hem de Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün esas olduğunu söylemiştir.

Ermenistan Başsavcısı’nın dolaylı olarak Türkiye’den toprak talep etmesine, ne ABD, ne AB ülkelerinden ne de diğer ülkelerden resmi bir tepki gelmemiştir. Bu olay, şimdilik, basında da fazla yorumlara da neden olmamıştır.

Başsavcının raporunda ileri sürdüğü görüşlerin geçersizliğini, uluslararası hukukun kurallarına dayanılarak, kanıtlamak zor değildir. Ancak bu konu, “olaylar ve yorumlar” yazımızın içinde ele alınması uygun olmayacak derecede uzun ve ayrıntılı olduğundan böyle bir incelemeyi, olabilecek gelişmeleri de bekleyerek, daha sonraya bırakıyoruz. Bununla beraber Başsavcının görüşlerinin hukuksal değeri hakkında okuyucularımıza bir fikir verebilmek üzere şu hususları şimdiden belirtmek istiyoruz.

Başsavcının raporunun ana konusu Ermeni soykırımı iddialarının uluslararası tanınmasıdır. Soykırım hakkında uluslararası hukukun temel kuralları 1948 tarihli Birleşmiş Milletlerin Soykırım Sucunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’dir. Raporda bu sözleşmeye hiç atıfta bulunulmamıştır.

Raporda, Sevr Antlaşması’nın kısmen olsun hala geçerli olduğu buna karşın 1921 tarihli Moskova ve Kars antlaşmalarının geçersiz olduğu ileri sürülmektedir. Günümüzde anlaşmaların geçerliği hakkında bazı uluslararası anlaşmalar mevcuttur. Konu uluslararası Adalet Divanı veya diğer bir uluslararası merciye gittiği takdirde, mecburen bu antlaşmalara başvurulacaktır.

6 “Davutoğlu’dan Ermenistan Başsavcısı’na Sert Yanıt” *Hürriyet*, 17 Temmuz 2013.

Ne var ki Başsavcının raporunda bu antlaşmalardan da bahis yoktur. Kısaca Başsavcının bazı anlaşmaların geçerliği veya geçersizliği hakkındaki görüşleri, mevcut uluslararası hukuk kuralları dışındadır ve sadece Başsavcının mantığının bir sonucudur. O nedenle ki Başsavcının görüşlerini çürütmek zor olmayacaktır.

B. AÇIKLAMALAR VE YORUMLAR

Bu olaya bir teşhis koymadan önce Ermenistan Başsavcısı'nın "temsil yeteneği"nin, diğer bir deyimle ne ölçüde Ermenistan Hükümetini temsil ettiğinin saptanması gerekmektedir. Diğer ülkelerde olduğu gibi Ermenistan Başsavcısı da kendi alanına giren hukuki konularda yetkilidir ve ülkenin dış ilişkileri için ne yetkisi ne de sorumluluğu vardır. Ancak olaya yakından baktığımızda Başsavcının Türkiye'den doğrudan toprak talebinde bulunmadığı, toprak talebi dâhil Ermenistan'ın Türkiye'den olabilecek taleplerinin hukuki dayanaklarının saptanması için bir çalışma yapılmasını istediği görülmektedir. Savcının bu davranışı karşı Ermenistan'da hiçbir çevreden olumsuz bir tepki gelmediğini, kimsenin Başsavcıyı bu raporu nedeniyle sorgulamadığını belirtmemiz gerekmektedir. Ayrıca Ermenistan'ın siyasi sisteminde cumhurbaşkanlığı o kadar geniş yetkilere sahiptir ki Başsavcı Hovsepyan'ın Başkan Sarkisyan'ın bilgi ve rızası olmadan böyle bir girişimde bulunması mümkün görülmemektedir. Günümüzde toprak talebi, silahlı çatışmaya neden olabileceği endişesiyle, uluslararası toplumda hoş karşılanmayan ve hatta genelde kınanan bir davranıştır. Büyük olasılıkla Başkan Sarkisyan bunu dikkate alarak toprak talebini kendisi yapmamış ve başsavcıya yaptırmıştır.

Konuya siyasi açıdan yaklaşıldığında, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana, Ermenistan devlet başkanlarının ve hükümet üyelerinin Türkiye'den toprak istenmesi anlamına gelecek ifadelerden dikkatle kaçındıkları görülmektedir. Ancak diğer yandan, mesela Kars Antlaşması'nın yürürlükte olduğu gibi, mevcut sınırı tanıdıkları anlamına gelecek beyanlarda da bulunmamışlardır. Başkan Sarkisyan da seçildikten sonra iki yıl kadar seleflerinin bu politikasını aynen izlemiştir. Sonra onlardan ayrılarak 10 Ekim 2009 tarihli "Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına İlişkin" protokolle Türkiye ile olan sınırın tanınmasını kabul etmiştir.

Ancak Türkiye'nin protokollerin onaylanması konusunu Karabağ sorunun çözümüne bağlaması Ermenistan'da büyük rahatsızlık yaratmış ve özellikle Diaspora'dan gelen büyük itirazlara rağmen Protokollerin imzalanmasını sağlayan Başkan Sarkisyan'ı çok zor bir durumda bırakmıştır. Bunun üzerine Sarkisyan protokollerden kurtulma politikası izlemeye başlamış ve bunun için de tüm antlaşmaları Anayasa'ya uygunlukları açısından inceleyen Anayasa

Mahkemesinden yararlanmıştır. Anayasa Mahkemesi Protokollerin imzalanmasından üç ay kadar sonra aldığı bir kararda, Protokollerin bazı maddelerine yorumlar getirmiş, bunlara riayet edilmesi koşusuyla protokollerin Anayasa'ya aykırı olmayacağını belirtmiştir.

Bu yorumlar arasında şu hususlar dikkat çekmektedir: Birinci husus diplomatik İlişkiler kurulmasına dair Protokol'deki iki ülkenin aralarındaki sınırı tanıdıklarına dair hükmün sadece sınır geçişleriyle ilgili olduğunu ve bunun ötesinde Ermenistan'a bir yükümlülük getirmediğidir. Böylelikle mevcut sınırın tanınmasının Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanındığı anlamına gelmediği ifade edilmek istenmiştir. İkinci husus, Ermenistan Anayasa Bildirgesi'nin 11. maddesi gereğince Ermeni soykırımının gerçek olduğu ve tartışılmayacağı, diğer bir deyimle İkinci Protokol'deki Tarihsel Boyut Alt Komisyonu'nun soykırımı tartışma gibi bir görevi olmadığıdır. Üçüncü husus ise Karabağ sorunu ile Protokoller arasında bir ilişki bulunmadığının ifadesidir.

Ermenistan Anayasa Mahkemesinin bu kararı Türkiye için Protokollerin getireceği yararları ortadan kaldırmıştır. Türkiye, Anayasa Mahkemesi kararına itiraz etmekle beraber⁷ protokolleri reddetmemiş ve bu belgeleri TBMM Dış İlişkiler Komisyonu gündeminde tutulmaya devam etmiştir.

Ermenistan ise protokollerden kurtulmak politikasının gereği olarak Protokolleri kendi Meclisinden geri çekmeye çalışmış ancak ABD, AB ve olasılıkla Rusya'nın aksi görüş bildirmesi üzerine, bir ara formül olarak, 22 Nisan 2010 tarihinde Protokolleri, geçici kaydıyla, Ermenistan Parlamentosu'nun gündeminden çıkarılmıştır⁸.

Türkiye'nin Protokollerin uygulanmasını Karabağ sorunundaki gelişmelere bağlamakta ısrar etmesi ve Protokollerin imzalanmasından sonra Türkiye ile Azerbaycan arasında işbirliğinin daha da artması ve hatta protokollerden bir yıl kadar sonra, 15 Eylül 2010 tarihinde iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Kuruluşu Anlaşması'nın imzalanması, Ermenilerde, kendi istedikleri koşullarla Türkiye ile normal ilişki kuramayacaklarını nihayet anlamalarına neden olmuş ve Ermenistan bundan sonra Türkiye'ye karşı hasmane (düşman gibi) ve zaman zaman da saldırgan olarak nitelendirilebilecek bir politika izlemeye başlamıştır.

Kısaca Başkan Sarkisyan döneminde Ermenistan'ın Türkiye politikasında köklü değişiklik olmuştur. Daha önce Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınması konusunda sessiz kalınırken şimdi bu husus açıkça talep edilmeye başlanmıştır. Daha önce Türkiye'den toprak talep edildiği anlamına gelen her türlü beyandan

7 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 35, ss. 19

8 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 35, ss. 46-50

dikkatle kaçınılırken şimdi toprak talebine esas olacak hukuki çalışmalar resmen başlatılmıştır.

Sonuç olarak Ermenistan artık Türkiye'ye karşı yeni bir politika izlemektedir. Bunun nedeni son tahlilde daha fazla Ermenistan'ın lehine olan Protokollerin akamete uğraması ve Türkiye-Azerbaycan arasındaki yakın ilişki ve işbirliğinin Protokoller döneminden sonra daha da artmasıdır. Diğer yandan bu yeni politikanın 2015 yılı için yapılması planlanan Türkiye aleyhindeki etkinliklere uygun düştüğü de görülmektedir. Gerçekten de Türkiye'nin soykırımı tanınması ve Ermenistan'a toprak vermesi gibi talepler bu etkinliklerin önemini arttıracak ve daha fazla dikkat çekmelerini sağlayacaktır.

Ancak Türkiye'nin bu yeni Ermeni politikasına karşı sessiz kalması mümkün olmadığından Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığının daha büyüyerek yeni bir boyuta taşınması, esasen çıkmazda olan Karabağ sorununun Ermenistan'ın Azerbaycan ile olan diğer sorunların da bu gelişmeden etkilenmesi, sonunda Güney Kafkasya'da bir bunalım dönemine girilmesi ve ABD ve AB'nin çok arzu ettiği ve Rusya'nın karşı çıkmadığı Güney Kafkasya'da barış, güvenlik ve işbirliğinin gerçekleşmesinin başka bir bahara kalması mümkündür.

SOYKIRIM İDDİALARINDA BAZI ÜLKELER VE ULUSLARARASI KURULUŞLARDA GELİŞMELER

Dergimizin son sayılarında, soykırım iddiaları hakkında ABD, Fransa gibi bazı ülkelerde meydana gelen çok önemli gelişmeler ayrıntıları ele alınmış, yerimizin yeterli olmaması nedeniyle diğer ülkelerdeki gelişmelerden ise değinilememiştik. Oysa bu ülkelerde de soykırım iddiaları konusunda önemli gelişmeler meydana gelmiş bulunmaktadır. Bu sayımızda söz konusu ülke ve ayrıca bazı uluslararası kuruluşlarda Ermeni soykırımı iddialarındaki söz konusu gelişmeleri ele alacağız.

Yazımız iki bölüme ayrılmıştır. “Bazı Ülkeler” başlığını taşıyan birinci bölümde 21 ülke ele alınmış bulunmaktadır. Bunlar alfabetik sırayla şu ülkelerdir: 1. Almanya, 2. Avustralya, 3. Avusturya, 4. Beyaz Rusya (Belarus), 5. Bulgaristan, 6. Çek Cumhuriyeti, 7. Danimarka, 8. Ermenistan, 9. Gürcistan, 10. İngiltere, 11. İspanya, 12. İsrail, 13. İsveç, 14. İtalya, 15. Kanada, 16. Macaristan, 17. Portekiz, 18. Slovakya, 19. Ukrayna, 20. Uruguay, 21. Vatikan.

“Uluslararası Kuruluşlar” başlığını taşıyan ikinci bölümde ise üç örgüt incelenmiştir.

1. Avrupa Birliği, 2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), 3. Avrupa Konseyi

A. BAZI ÜLKELER

1. Almanya

Soykırım iddiaları bağlamında Ermeni Diasporasının, ABD’den sonra en fazla önem verdiği ülke Almanya’dır. Avrupa’nın bu güçlü ülkesi Ermeni görüşlerini benimsediği takdirde yapacağı baskıların Türkiye’yi soykırım iddialarını kabul etmeye zorlayacağı ve bunun da Ermeni taleplerinin yerine getirilmesini sağlayacağı gibi bir düşünce mevcuttur. Ancak bu sadece bir varsayımdır. Olaylar, Almanya’da Ermeni soykırımını iddialarını benimsenmesi için bir eğilim olmakla beraber Alman Hükümeti’nin bu konuda Türkiye’ye baskı yapmak gibi bir niyetinin olmadığını, günün birinde böyle bir baskı yapılsa da Türkiye’nin bunu kesinlikle reddedeceğini ve sonuçta iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulacağını, Alman hükümetlerinin de bunu gördüklerini ve Ermeni taleplerinden uzak durduklarını göstermektedir.

Yukarıda değindiğimiz gibi, Alman kamuoyu Ermeni soykırım iddialarına inanmaktadır. Ancak bu konu gündemde en alt sıralarda bir yer almaktadır. Bunun bazı nedenleri vardır. Önce, bazı sol çevreler hariç, genel olarak soykırım konusu, bilinen nedenlerle, Alman kamuoyunda üzerinde pek durulmak istenmeyen bir konudur. Almanya’daki Ermeni Diasporası ise, büyük çoğunluğu 1960’larda Türkiye’den göç etmiş kişilerdir ve sayıları 30.000 kadardır ve bunların hepsinin de soykırım iddialarıyla ilgilendiğini söylemek doğru değildir. Bu iddiaların Almanya’ya yaygınlaşması için çaba gösteren bazı Ermeni kuruluşları varsa da bunlar, 2,5 milyonluk bir Türk kitlesinin varlığı ve Alman siyaset adamlarının çoğunluğunun da isteksizliği karşısında pek etkili olamamakta ancak aşağıda da göreceğimiz gibi bazı eylemlerde ve taleplerde bulunmaktan da geri kalmamaktadırlar.

Türkiye’nin, belirli koşulları yerine getirmesi halinde AB’ye üye olabileceğinin kabul edilmesinden sonra bazı AB ülkeleri parlamentolarında Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararlar alınmaya başlanmıştır. O dönemde bu konu Alman Parlamentosunda da çok görüşülmüş ve sonunda Hıristiyan Demokratlar ve Sosyalistlerin önceden aralarında anlaştıkları bir metin, üzerinde tartışılmadan 15 Haziran 2005 tarihinde kabul edilmiştir. Bu metnin özelliği, gayet uzun olmasına ve Ermenilerin 1915 tehcirine ilişkin yorum ve görüşlerine yer vermesine karşın 1915 olayları için soykırım tanımlaması yapmamasıydı. Bu konu “birçok bağımsız tarihçinin, bazı ülke parlamentolarının ve uluslararası örgütlerin 1915 olaylarını soykırım olarak adlandırdığı” gibi bir formülle geçirilmiştir. Tabii bu formül ve Ermenileri ne de Türkleri memnun etmedi. Türkiye bu kararı şiddetle tenkit etmekle beraber⁹ Almanya ile normal ilişkilerini sürdürmeye devam etti. Ermenistan hükümeti bu konuyu görmezden

9 Alman Meclisinin söz konusu kararı için Bkz. Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları* Sayı 16-17, s66-73.

geldi. Almanya'daki militan Ermeniler ise bu kararı eleştirdiler ve 1915 olaylarının soykırım olarak tanıyacak şekilde değiştirilmesi için bazı girişimlerde bulundularsa da bir sonuç alamadılar.

Söz konusu girişimlerin tamamını anlatmaya yerimiz müsait değildir. Bunlardan bazılarına değinmekle yetineceğiz.

Almanya Başbakanı Angela Merkel, seçmenlerle doğrudan temas kurmak üzere, seçmenlerin istedikleri yasaları internet üzerinden kendisine bildirilmesini öngören bir uygulama başlatmıştı. Seçmenlerden bu konuda gelen öneriler arasında Ermeni ve Süryani soykırımı iddialarını inkâr edenlerin cezalandırılması hakkında bir kanun kabul edilmesi de vardı ve bu öneri 157.000 kişi tarafından imzalanmakla, internet yoluyla yapılan yasa önerileri arasında birinci sırayı almıştı¹⁰. Merkel öneri sahiplerinden bazılarıyla yaptığı bir görüşmede böyle bir kanunun, büyük bir ticari partner olan Türkiye ile ilişkilere büyük zarar vereceğini ileri sürerek reddetti.

Daha önce, yaklaşık son otuz yıldır Almanya'da Ermeni soykırım iddialarının başlıca savunucusu olan Prof. Tessa Hofmann'ın Alman Millet Meclisi'ne Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılması konusunun tartışılması için yaptığı bir başvurudan da bir sonuç alınmamıştı¹¹.

Bu durumdan Alman Hükümeti ve Meclisin büyük çoğunluğunun, Ermeni sorunu konusunda, yasal alanda 2005 kararının ötesine geçen girişimlere taraftar olmadığı anlaşılmaktadır. Başbakan Merkel bunu Türkiye ile olan ticari ilişkilere bağlamışsa da, aynı zamanda Türkiye'nin stratejik önemini ve Almanya'da 2,5 milyon Türk'ün tepkilerini de dikkate aldığı kuşkusuzdur.

Bununla beraber Ermeni soykırım iddiaları konusunda Almanya'da, ifade özgürlüğü çerçevesinde, her türlü eylemi yapmak mümkündür. Hatta bunlar için resmi makamların desteği de sağlanabilir. Mesela Alman Dışişleri Bakanlığı "Türk-Ermeni Uzlaşmasına Katkıda bulunmak için Erişkinlerin Eğitimi ve Sözlü Tarih" başlığını taşıyan bir projeyi finanse etmiştir¹². Birçok mülakattan oluşan bu projede ile ilgili Türkçe, Ermenice ve İngilizce bir kitap yayınlanmıştır¹³. Burada önemli olan Alman Dışişleri'nin, Türkiye ve Ermenistan'ın işi olan "barışma veya uzlaşma" konusuna karışması, bu konuda daha ziyade Ermeni soykırım iddialarının ön plana çıkan bir projeyi finanse etmesidir. İşin ilginç yönü Türkiye'de çok az kişinin bu proje ve kitaptan haberdar olduğu o nedenle de iki ülke ve/veya halkın uzlaşmasına bir katkının

10 "German propose Passing of Bill that considers Armenian Genocide's Denial Unlawful" *News.am* 7 Temmuz 2012.

11 "Bundestag to Consider Petition on Criminalization of Genocide Denial" *ParArmenian.Net*, 27 Şubat 2012.

12 Muriel Mirak-Weissbach, "Can Germany Mediate Armenian-Turkish Reconciliation" *Center for Research on Globalization*, 31 Ekim 2011.

13 Bu mülakatlar Türkiye'de Leyla Neyzi tarafından "Birbirimizle Konuşmak: Türkiye ve Ermenistan'da Kişisel Bellek Anlatımları" başlığıyla yayımlanmıştır. http://speakingtooneanother.org/assets/uploaded/Birbirimizle_Konusmak.pdf 2010.12.13.pdf

söz konusu olmadığıdır. Ayrıca günümüzde Türkiye-Ermenistan ilişkileri 2010 yılına göre çok daha olumsuz bir durumdadır.

Şüphesiz çok daha ciddi bir olay Berlin’de Lepsius Evi’nin açılmasıdır. Johannes Lepsius (1858–1926) bir Protestan Rahip ve Misyonerdir. Yaşamının bir kısmını Osmanlı İmparatorluğunda geçirmiş ve burada özellikle Ermenilerle ilgilenmiş ve bu konuda kitaplar yazmıştır. Lepsius Büyükelçi Henry Morgenthau’un ABD kamuoyunu Ermeniler lehine yönlendirmek çabalarının bir benzerini Alman kamuoyu için yapmaya çalışmış ve Morgenthau gibi daha ziyade propagandaya önem vermiştir.

Lepsius’un eserleri arasında *Deutschland und Armenian 1914–1918: Sammlung diplomatischer Aktenstücke* (Almanya ve Ermenistan 1914–1918: Diplomatik Belgeler Derlemesi) başlıklı kitabı özellikle eleştirilmiştir. I Dünya savaşı Alman diplomatik belgeleri üzerinde çalışma izni alan Lepsius bu belgeleri, Ermeniler lehine ”temizleyip” ve Alman Hükümetini de 1915 olayları konusunda temize çıkaracak şekilde değiştirdikten sonra yayınlamıştı. Lepsius’un bu tahrifatı sonradan meydana çıkmış ve son yıllarda bu konuda ayrı siyasi eğilime sahip yazarlar tarafından kitap konusu yapılmıştır¹⁴. Ayrıca Lepsius’un aşırı sağcı görüşleri ile tanınmıştır. Ancak 1926’da öldüğü için Nazi Almanya’sına hizmet edememiştir.

Lepsius, mensubu bulunduğu Alman Protestan Kilisesi tarafından daima himaye edilmiştir. Bu kilise ve sağcı olarak nitelendirilebilecek bazı Alman politikacıları yaklaşık 1980’lerden itibaren, Lepsius’un tahrifatçılığına ve aşırı sağcılığa fazla değinmeden, din adamlığını ve bu alandaki çalışmalarını ön plana çıkararak kendisine itibar kazandırmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Lepsius’un ölümüne kadar oturduğu Berlin yakınlığında Potsdam’daki evinde evrakının toplanması ve burasının bir kitaplık ve araştırma merkezi olarak kullanılması fikri ortaya atılmıştı. Ancak Türkiye’nin, Almanya’daki Türklerin bir kısmının ve Alman Solcu Partisinin muhalefeti projenin gerçekleşmesini engellemiştir¹⁵. Alman Meclisinin 2005 yılında aldığı yukarıda değindiğimiz karardan sonra Alman Hükümeti bu projeye yeşil ışık yakmıştır. Ev, 3 Mayıs 2011 tarihinde, Federal Hükümette Kültür Müsteşarı olan CDU Partisinden Bernd Neumann, Ermenistan Büyükelçisi Armen Martirosyan, Protestan kilisesinden bazı yetkililer ve “Lepsius Evi Derneği” üyelerinin katıldığı bir törenle açılmıştır. Bu derneğin başkanı Peter Leinemann Lepsius Evi’nin Ermenilerin tarihini kültürünü ve 1915 soykırımını gösteren bir sergi içerdiğini,

14 Bu konuda Cem Özgönül’ün Lepsius’un hem Ermeniler hem de Almanlar lehine yaptığı tahrifatları ele alan, “Der Mythos eines Völkermordes. Eine kritische Betrachtung der Lepsiusdokumente sowie der deutschen Rolle in Geschichte und Gegenwart” (Soykırım efsanesi. Lepsius dökümanlarına ve tarihteki ve günümüzdeki Alman rolüne eleştirel açıdan bir bakış) kitabı (2006) ile soykırım savını savunan Alman yazarlardan Wolfgang Gust’un, daha ziyade Lepsius’un Almanya’yı temize çıkarmak amaçlı tahrifatlarına değinen *Der Völkermord an den Armenien 1915/16. Dokumente aus dem Politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amtes* (Ermeni soykırımı 1915/16. Alman Dışişleri Bakanlığının Siyasi Arşivinden belgeler) kitabı (2005) sayılabilir.

15 “Ermeni Anıtını Türkler Yıktı, Biz Yaptık” *Ntvmsnbc* <http://www.ntvmsnbc.com/id/25209213/>, 3 Mayıs 2011.

ayrıca içinde bir konferans salonu, bir kitaplık da olduğunu, evde Lepsius ve ailesinin yaşamının da temsil edildiğini söylemiştir. Bu haliyle Lepsius Evi'nin daha ziyade, 1915 olayları bağlamında Ermeni görüşlerini tanıtmayı amaçlayan bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Leinemann Lepsius Evi'nin açık bir şekilde Ermeni soykırımını ortaya koyduğunu söylemiştir¹⁶. Diğer yandan, Türkiye ve özellikle Almanya'daki Türklerden gelecek tepkileri hafifletmek için olsa Kültür Müsteşarı Neuman Konuşmasında Lepsius Evi'nin Türk ve Ermeni kültürünün buluşma yeri olacağını¹⁷, Leinemann ise bu evin Türkiye, Ermenistan ve Almanya arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine hizmet edeceğini ifade etmiştir¹⁸. Oysa Türkiye ile Ermenistan arasında iyi ilişkiler kurulamamasının başlıca nedeni soykırım iddialarıdır.

Almanya'da genel olarak Ermeni soykırım iddialarına karşılamak gibi bir eğilim görülse de, mecbur olduğu takdirde Ermeni görüşleri doğrultusunda hareket edildiği görülmektedir. Bunun bir misali de özel bir

Almanya'da genel olarak Ermeni soykırım iddialarına karşılamak gibi bir eğilim görülse de, mecbur olduğu takdirde Ermeni görüşleri doğrultusunda hareket edildiği görülmektedir.

kuruluş olan Hamburg Türk Toplumunu Gençlik Grubu'nun 2012 Nisan ayı başında "Osmanlı Döneminde Ermeni Trajedisi" başlığı ile bir toplantı düzenlemek istemesi sırasında görülmüştür. Tanınmış tarihçi Prof. Norman Stone'un bir konuşma yapacağı bu toplantı için Hamburg Üniversitesinden salon istenmiş, bu salon verilmiş ancak Almanya Ermeni Cemaati Üniversite Rektörü Prof. Dieter Lenzen'e bir mektup yazarak Prof. Stone'u inkârcılıkla suçlaması üzerine verilen izin iptal edilmiştir¹⁹.

Son olarak Alman siyaset adamlarının Ermenistan'ı ziyaretlerinde Soykırım Anıtına girerek saygı duruşunda bulunmayı ihmal etmediklerini de belirtelim. Anıtı ziyaret edenler arasında Alman Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle, Devlet Bakanı Cornelia Pieper, Bundestag Başkan Yardımcı Wolfgang Thierse ve Bundestag Başkanı Norbert Lammert' de bulunmaktadır.

2. Avustralya

Avustralya çeşitli milletlerin bu kıtaya göç etmesi sonucu oluşmuş bir topluluktur. Bu topluluklar arasında sayıca az olmakla beraber, Osmanlı'nın son döneminde göç etmiş, Ermeniler, Rumlar, Süryaniler ve Keldaniler ile yaklaşık 1960'lardan sonra bu ülkeye gidip yerleşen Türkler de vardır. 2006 yılı

16 "La Maison Lepsius Inauguré en Allemagne" *Armenews.com.*, 8 Mayıs 2011.

17 "Ermeni Anıtını Türkler Yıktı, Biz Yaptık" *Ntvmsnbc* <http://www.ntvmsnbc.com/id/25209213/>, 3 Mayıs 2011.

18 "La Maison Lepsius Inauguré en Allemagne" *Armenews.com.*, 8 Mayıs 2011.

19 "Almanya'da 'Ermeni' Gerginliği" *Haberx.com*, 116 Nisan 2012.

Avustralya istatistiklerine göre²⁰ Türklerin sayısı 59.404'dür. Kıbrıslı Türklerin de eklenmesiyle bu sayının 61.000'i geçmesi gerekmektedir. Süryani ve Keldaniler 24.505, Ermeniler ise 15.791 kişidir. Yunanlılar (veya Rumlar) için 365.145 rakamı verilmektedir. 10.719 kişi olduğu belirtilen Kıbrıslıların büyük bölümünün bu rakama eklenmesi doğru olur.

Rumlar, Ermeniler ve Süryanilerde Osmanlı döneminde veya hemen sonrasında yaşanan ve göç etmelerine neden olan olayların anılarını yaşatmak eğilimi belirgindir. Bu bir yönüyle normal sayılabiliirse de, çok abartıldığı takdirde, bir milli kimlik arayışına işaret etmekte bu da yeni vatanlarında aldıkları kimliği yetersiz addettiklerini göstermektedir. Bununla beraber bu grupların önemli bir bölümünün artık tamamen Avustralyalı olduğunu ve "eski hikâyelere" fazla önem vermedikleri de görülmektedir. Ne var ki yakın tarihi unutmayan ve halen bir tür "rövanş" peşinde koşanların sayısı da az değildir.

Her yerde olduğu gibi bu gruplar arasında en radikal olanları Ermenilerdir. Nitekim genelde siyasi amaçlı şiddetin pek görülmediği Avustralya'da, 17 Aralık 1980 tarihinde Sydney'deki Türkiye Başkonsolosu Şarik Arıyak ve Koruması Engin Sever bir suikastta yaşamlarını yitirmişlerdir. Olayı Adalet Komandoları üstlenmiş ve failler bulunamamıştır. Faillerin Avustralya'daki Ermeni cemaati arasından çıkmış olması veya başka bir ülkeden gelmiş olsalar da Sydney'deki Ermenilerden yardım görmeleri ve sonra ülke dışına çıkmaları olasıdır.

Bu cinayetler nedeniyle Ermenilerin Avustralya kamuoyunda açıkça kınanmamaları, soykırım iddialarının ortaya atılması ve resmen tanınmasına çalışılması için adeta bir teşvik olmuştur.

Avustralya'da 1915 olaylarına ilişkin bazı anıtlar dikilmesi yanında soykırım iddiaları hakkındaki ilk karar 1997 yılında Yeni Güney Galler Parlamentosu'na alınmıştır. Kararda Ermeni soykırımı ve diğer soykırımlar ile ayrıca bunların inkâr edilmesi veya küçümsenmesi kınanmaktadır. 24 Nisan'ın bundan böyle, 1,5 milyon Ermeninin asrın ilk soykırımı kurbanları olarak, Yeni Güney Galler'de anılması günü olacağı belirtilmekte ve Federal Hükümet'ten Ermeni soykırımını resmen tanınması istenmektedir²¹.

20 "20680-Ancestry (full classification list) by Sex - Australia" Avustralya İstatistik Bürosu, 2006 Nüfus Sayımı Verileri [http://www.censusdata.abs.gov.au/ABSNavigation/prenav/ViewData?breadcrumb=POLTD&method=Place%20of%20Usual%20Residence&subaction=-1&issue=2006&producttype=Census%20Tables&documentproductno=0&textversion=false&documenttype=Details&collection=Census&javascript=true&topic=Ancestry&action=404&productlabel=Ancestry%20\(full%20classification%20list\)%20by%20Sex&order=1&period=2006&tabname=Details&areacode=0&navmapdisplayed=true&](http://www.censusdata.abs.gov.au/ABSNavigation/prenav/ViewData?breadcrumb=POLTD&method=Place%20of%20Usual%20Residence&subaction=-1&issue=2006&producttype=Census%20Tables&documentproductno=0&textversion=false&documenttype=Details&collection=Census&javascript=true&topic=Ancestry&action=404&productlabel=Ancestry%20(full%20classification%20list)%20by%20Sex&order=1&period=2006&tabname=Details&areacode=0&navmapdisplayed=true&)

21 Bu kararın tam metni için bkz. "Armenian Genocide Commemoration" Parliament of New South Wales Full Day Hansard Transcript <http://www.parliament.nsw.gov.au/prod/parliament/hansart.nsf/V3Key/LA19970417004>

İkinci karar ise on yıl kadar sonradır ve bu kez başka bir eyalette, Güney Avustralya Eyalet Parlamentosu tarafından 30 Nisan 2009 tarihine kabul edilmiştir. Bu karar ile sadece Ermenilerin değil, aynı zamanda Rum (Pontus), Süryani ve “Küçük Asya”nın diğer halklarının soykırımı uğratıldığı iddia edilmiş ve bu “soykırım” eylemleri kınanmıştır. Ayrıca Avustralya Parlamentosundan bu soykırımların tanınması istenmiştir. Bu karara Türkiye Dışişleri tepki göstererek bunu sorumsuz bir davranış olarak nitelendirmiş Avustralyalı yerel politikacıların Ermeni ve Rum lobilerinin baskısına boyun eğdiğinin üzüntüyle müşahede edildiği, geçmiş olaylar hakkında bir karar verilebilmesi için Türkiye’nin bir Ortak Tarih Komisyonu önermiş bulunduğu ve söz konusu Parlamento kararının Türk ve Avustralya halkları arasında gelişen derin dostluk duygularıyla çeliştiği belirtilmiştir. Diğer yandan Ankara’daki Avustralya Büyükelçisi de çağrılarak bu tür olayların Türk-Avustralya ilişkilerine zarar verebileceği vurgulanmıştır. Büyükelçi, Federal Hükümet’in bu kararı onaylamaya ve bu konulara dâhil olmaya niyeti olmadığını ifade etmiştir²². Bu arada Federal Hükümetin Eyalet parlamentoları kararlarına karışmak yetkisinin bulunmadığını da belirtelim.

22 Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar” *Ermeni Araştırmaları* Sayı 32, ss. 48-50

Avustralya Federal Hükümeti, Türkiye ile iyi ilişkileri de dikkate alarak, Ermenilerin ve Türkiye karşıtı diğer azınlıklarının iddialarını, bir şekilde olsun, benimsemekten veya desteklemekten imtina ederken bu konuya değinmenin kaçınılmaz olduğu hallerde “soykırım” sözcüğü kullanılmadığı, bunun dışında da “tarihçiler komisyonu” önerisini desteklediği, bu tutumun militan Ermenilerin itirazlarına neden olduğu ve bu konuda dilekçeler verilmesi için bir kampanya açıldığı da görülmüştür²³.

Diğer yandan Eyalet politikacılarının Federal düzeyde görev alınca fikir değiştirdikleri de müşahade edilmiştir. Mesela, 1997 yılında Yeni Güney Galler

Meclisi Ermeni soykırım iddialarını tanıırken bu kararın alınmasına ve ayrıca Eyalet Parlamentosu bahçesine bir Ermeni Soykırım Anıtı dikilmesine yardımcı olduğu anlaşılan o zamanın Eyalet Başbakanı Bob Carr’ın Federal Hükümette Dışişleri Bakanı olması Ermenileri çok sevindirmiş ve bu atamanın Avustralya’yı Ermeni soykırımını tanımaya bir adım yaklaştırdığı öne sürülmüştü²⁴. Ancak aradan bir yıl geçmeden Bob Carr’ın yeni görevinde Ermeni sorununa karşı tutumu

şikâyet konusu olmaya başlamıştır. Adı geçenin bir konuşmasında Ermeni sorunun tarihi bir tartışma olarak nitelendirmesi ve Avustralya Hükümetinin bu konuda bir tutum almayacağını ifade etmesi, Avustralya’daki başlıca Ermeni siyasi örgütü olan Taşnak eğilimli Ermeni Milli Komitesi tarafından, büyük düş kırıklığı yarattığı belirtilerek kınanmıştır²⁵.

Avustralya Federal Parlamentosu’nda Ermeni soykırımı iddialarını benimseyenler olmakla beraber bunların sayısı herhangi bir karar alınmasına yetmeyecek derecede azdır.

2012’den bu yana Ermenilere ve diğer Osmanlı Hıristiyan azınlıklara soykırım yapıldığı iddialarının ve ayrıca Karabağ’a ilişkin Ermeni görüşlerinin desteklenmesi için Avustralya’da bazı eyaletlerde eylemlerin arttığı görülmektedir. Bunun artışın nedenini 1915’in 100. yılının yaklaşmakta olmasıyla açıklamak mümkündür.

20 Mayıs 2012 tarihinde Güney Avustralya Eyaleti’nin Salisbury şehrinde Süryani, Pontus Rumları ve Ermeni soykırımları kurbanları için bir anıt açılışı

23 “L’Australie Change de Position”*Armenpress*, 6 Nisan 2010.

24 “Newly Appointed Australian Foreign Minister Recognizes Armenian Genocide”*Armenpress*, 4 Mart 2012.

25 “ANC Australia Condemns Foreign Minister Bob Carr For Calling the Armenian Genocide a “Historical Dispute”*Armenpress*, 25 Şubat 2013.

yapılmıştır. Törende bu üç cemaatin ileri gelenleri ile üç kiliseden din adamları ve bazı eyalet temsilcileri hazır bulunmuştur. Yapılan konuşmalarda Federal Hükümetin Anadolu Hıristiyanlarına karşı yapılmış bu iğrenç hareketleri kınaması ve onlara uygulanmış mezalimi tanınması ve özür dilemesi için Türkiye'ye baskı yapılması istenmiştir²⁶.

Yeni Güney Galler Parlamentosu 25 Ekim 2012 tarihinde aldığı bir kararla “Yukarı Karabağ Cumhuriyeti dâhil, tüm halkların kendi kaderini kendi tayin etmek hakkını tanıdığını bildirmiş ve Federal Hükümet'ten de Kuzey Karabağ Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı tanınmasını istemiştir²⁷.

Bu karar hayli şaşırtıcıdır. Önce oy birliği ile alınmıştır. Aslında Avustralya'yı hemen hiç ilgilendirmeyen ve esasen bir eyalet parlamentosunun yetkileri arasına da girmeyen ve Ermenistan hariç hiçbir ülkenin desteklemediği bir konuda oybirliğiyle karar alınması çok nadirdir. Bu durum Ermeni azınlığın Yeni Güney Galler Parlamentosu'ndaki nüfuzunu göstermektedir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan bu kararın Yukarı Karabağ'ın uluslararası tanınmasının yolunu açacağını söylemiştir²⁸. Burada ilginç olan husus, Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'ın bağımsız bir devlet olmasını savunurken kendisinin bu bağımsızlığı resmen tanınamış olmasıdır. Bunun başlıca nedeni böyle bir tanımın Azerbaycan'ın Minsk Grubu'ndan çekilmesi sonucunu vereceği, gerginliği arttıracığı ve belki de çatışmaların yeniden başlamasını tetikleyeceğidir.

Azerbaycan'ın bu konuda Avustralya'ya bir nota verdiği ve alınan cevapta Avustralya Hükümeti'nin, uluslararası toplumun bu konudaki tutumuna uygun olarak, Dağlık Karabağ'ı bağımsız bir ülke olarak tanımadığının belirtildiği ve ayrıca Avustralya'nın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün desteklediğinin de bildirildiği basın haberlerinde yer almıştır²⁹.

Yeni Güney Galler Parlamentosu 1 Mayıs 2013 tarihinde oy birliği ile kabul ettiği bir diğer karar bu Parlamento ile Avustralya'daki Türk toplumu arasındaki anlaşmazlığı daha da tırmandırmış ve Türkiye'nin de tepkisine neden olmuştur.

Söz konusu kararda, özetle, bu Parlamento'nun 1997 yılında Ermeni soykırımını tanıdığı ve kınadığı belirtildikten sonra Süryani ve Yunanlıların

26 “Assyrian, Greek, Armenian Genocide Monument Unveiled in South Austria” *Aina.org/news*, 25 Mayıs 2012.

27 “Australia New South Wales Recognize Karabakh Independence” *Asbarez*, 25 Ekim 2012.

28 “Foreign Minister of Armenia: The Resolution Passed by Australia's New South Wales State to Pave the Way to the International Recognition of Nagorny Karabakh” *Arminfo*, 26 Ekim 2012.

29 “Avustralya'da Karabağ'ın Tanınması Yasa Teklifine Tepkiler Artıyor” *Haberimport.com*, 20 Kasım 2012.

(Pontus'lu Rumların) da 1914–1923 yılları arasında Osmanlı Hükümeti tarafından benzer soykırımlara uğratıldığı ifade edilmiş ve ayrıca Ermeni, Süryani ve Pontus'lu Rumların soykırımı kınanmıştır. Bu soykırımlara ilişkin tarihi gerçeğin inkâr edilmesi veya çarpıtılması çabaları da kınanmıştır. Son olarak da Federal Hükümet'ten Ermeni, Süryani ve Pontus Rumlarının soykırımını kınaması istenmiştir.

Avustralya'daki Türkiye Büyükelçiliği ve Sydney'deki Türkiye Başkonsolosluğu'nun geçmiş olaylar hakkında bilgi verme çabalarına ve bunları soykırım olarak nitelendirmenin yanlışlığının vurgulamalarına rağmen Güney Galler Parlamentosu'nun adeta kasti bir şekilde görüşlerinde ısrar etmesi Ankara'nın tepkisine neden olmuştur. Dışişleri Bakanlığı 7 Mayıs 2013 tarihli 133 sayılı açıklamasıyla, özetle, tarihi gerçeklerle hiçbir şekilde bağdaşmayan bu kararın şiddetle kınandığını ve reddedildiğini, Türk ve Avustralya halkları arasında mevcut sağlam dostluk ilişkileri bu tek yanlı kararlar bozulmayacak olmakla birlikte, olumsuz yansımalar yapmasının da kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu tür girişim sahiplerinin, Avustralya halkından hiç bir zaman esirgemeyen Türk ev sahipliğinden ve dostluğundan mahrum kalacakları belirtildikten sonra “Çanakkale ruhuna darbe vurmaya çalışan bu kişilerin, topraklarımızda yan yana yatan evlatlarımızı birlikte andığımız Çanakkale törenlerinde de yerleri” olmayacağı ifade edilmiştir.

Kısaca Türk Dışişleri bu açıklamayla söz konusu kararı hazırlayan ve yerel parlamentoda kabul eden kişilerin Çanakkale savaşlarının 100. yılı için düzenlenecek büyük anma törenlerine davet edilmeyeceğini bildirmiş olmaktadır.

Önemini dikkate alarak bu açıklamanın tam metnini aşağıda veriyoruz:

No: 133, 7 Mayıs 2013, Avustralya'nın Yeni Güney Galler Eyalet Parlamentosu'nun Yasama Konseyi Tarafından Kabul Edilen Karar Hk.

Avustralya'nın Yeni Güney Galler (New South Wales) Eyalet Parlamentosu'nun Yasama Konseyi tarafından 1 Mayıs 2013 tarihinde “Asuri, Ermeni ve Rum Soykırımları” başlıklı bir karar kabul edilmiştir.

Tarihi gerçeklerle hiçbir şekilde bağdaşmayan söz konusu kararı şiddetle kınıyor ve reddediyoruz.

Kararın, Eyalet Parlamentosu'nda, çok az sayıda parlamenterin bulunduğu bir oturumda, Türkiye karşıtı tutum ve davranışları gayet iyi bilinen bir yerel siyasetçi tarafından bir oldubitti ile geçirilmesi, bu denli hassas bir konunun ne kadar gayri ciddi ve sağlıksız biçimde ele alındığını göstermektedir. Aşırılıkları ve önyargıları bilinen etnik

lobilerin etkisi altında küçük siyasi hesaplarla alınan bu tür kararlarla tarihin tekrar yazılamayacağı da aşikârdır.

Türk ve Avustralya halkları arasında mevcut olan Çanakkale ruhuna dayanan sağlam dostluk ilişkileri küçük bir grubun emrivakisi sonucu olan bu tek yanlı kararla bozulmayacak olmakla birlikte, olumsuz yansımaları da kaçınılmazdır. Bu çerçevede, halklarımız arasındaki çok özel ilişkilere darbe vurmaya amaçlayan bu tür girişimlerin sahiplerinin Avustralya halkından hiç bir zaman esirgemeyeceğimiz ev sahipliğimizden ve dostluğumuzdan mahrum kalacakları kuşkusuzdur. Çanakkale ruhuna darbe vurmaya çalışan bu kişilerin topraklarımızda yan yana yatan evlatlarımızı birlikte andığımız Çanakkale törenlerinde de yerleri olmayacaktır.

Avustralya makamları nezdinde gerekli girişimler yapılmış olup, Türkiye'ye ve Türk kimliğine yönelik kabul edilmesi mümkün olmayan iddialar karşısında daha duyarlı olmalarının ve Türk karşıtlığı ile nefret söylemi içeren girişimlere karşı zamanlıca önlem almalarının bugüne kadar dostluk zemininde gelişen ilişkilerimizin selameti açısından öncelikli beklentimiz olduğu vurgulanmıştır.

Çanakkale Savaşları Avustralya (ve Yeni Zelanda) için milli kimliklerine kavuşmalarını ifade etmektedir. O nedenle gerek tarih, gerek günümüz iç siyaseti bakımından bu savaşlar çok önemlidir. Her yıl Çanakkale savaşlarını anmak üzere çok sayıda Avustralyalı ve Yeni Zelandalı Türkiye'ye gelmektedir. Bu savaşların 100. yılında bu ziyareti yapamamak bazılarına çok ağır gelecektir. Ne var ki Sydney Başkonsolosu Şarık Arıyak'ın 1980 yılında öldürülmesinde bu yana Türkiye'nin Ermeni soykırım iddiaları konusunda gayet duyarlı olduğu ortada iken Yeni Güney Galler Eyaleti Parlamentosu'nun bu konuda ve Karabağ konusunda Ermeni görüşlerini hiç çekincesiz desteklemesi Türkiye'yi bu önlemi almak zorunda bırakmıştır.

Türkiye'nin bu kararının etkileri şimdiden hissedilmeye başlanmıştır. Mayıs 2013 tarihli kararı Yeni Güney Galler Parlamentosu'na takdim eden Fred Nile kendi amaçlarının Türkiye'yi küçük düşürmek olmadığını, söz konusu soykırımların (Ermeni, Süryani ve Pontus'lu Rum), Avustralya ile fevkalade ilişkileri olan Türkiye Cumhuriyeti tarafından değil Osmanlı İmparatorluğunca yapıldığını söyleyerek duruma bir yumuşama getirmeye çalışmıştır³⁰.

Avustralya Taşnak Komitesi (Ermeni Milli Komitesi) Başkanı Vache Kahramanian ise Türk Dışişleri açıklamasının Yeni Güney Galler Parlamentosu iki meclisinin tüm üyelerinin Türkiye'ye gidemeyeceği, giderlerse dostça bir

30 "Turkey's Criticism of Genocide Motion Rebuffed" *Aina.org/news*, 3 Haziran 2013.

muamele görmeyeceklerini anlamına geldiğini belirterek³¹ olayı büyütmeye çalışmıştır. Oysa Dışişleri Bakanlığı açıklamasında da değinildiği üzere, Mecliste yapılan görüşmelerde çok az sayıda parlamenter hazır bulunmuştur. O nedenle Türkiye'ye gelmesi istenmeyenlerin sayısı da nispeten az olacaktır.

Bu konuda en son değinmek istediğimiz husus Yeni Güney Galler Eyaleti Parlamentosunun söz konusu kararının Avustralya'daki çeşitli Türk kökenli topluluklar arasında bir dayanışma yaratmış olduğudur. 18 Haziran 2013 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Kuzey Kıbrıs ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden gelenlerin oluşturduğu yaklaşık 2.000 kişilik bir grup Parlamento binası önünde bir protesto gösterisi yapmış ve "Tarihi tarihçilere bırakın", "Parlamento karar verecek bir mahkeme değildir" gibi sloganlar atmışlardır³².

3. Avusturya

Avrupa'nın küçük sayılabilecek ülkelerinden Avustralya'nın Cumhurbaşkanı Heinz Fischer 2012 Temmuz ayında Erivan'ı ziyareti sırasında Soykırım Anıtını ziyaret ederek saygı duruşunda bulunmuştur³³. Avusturya Parlamentosu Ermeni soykırım iddialarını tanımamış olduğu, Avusturya'da bu yönde belirli bir akım bulunmadığı ve bu ziyaretinden bir hafta kadar önce de Türkiye'yi ziyaret edip Cumhurbaşkanı Gül ile samimi ve mükemmel ilişkiler içinde olduğunu söyleyen³⁴ Fischer'in bu davranışına makul bir açıklama bulmak zordur.

Türkiye Avusturya arasındaki ilişkiler iyi olarak nitelendirilebilir. Ancak bu ülkede hayli güçlü olan ve politikaları bazen etkileyen aşırı sağcı akımların, birçoğu Avusturya vatandaşı olmuş olan Türklere ayrımcılık uygulamaya veya uygulamaya çalışmaları zaman zaman sorun yaratmaktadır. Büyükelçi Ecvet Tezcan'ın 2011 yılında bu sorunları açıkça dile getirmesi³⁵, gerçekleri ifade etmesine rağmen, iyi karşılanmamış ve Fischer'in Türkiye'ye yapacağı ziyareti ertelenmesine yol açmıştı.

4. Beyaz Rusya (Belarus)

Belarus Parlamentosu da Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar almamıştır. Ancak Ermenistan ile Belarus arasındaki ilişkiler, iki ülkenin bir

31 "Turkey Bans Australian Lawmakers From Gallipoli" *Panorama.am*, 11 Mayıs 2013.

32 "Turkish Communities in Australia Protest Genocide Recognition" *Aina.org/news*, 18 Haziran 2013

33 "Le Président Autrichien Heinz Fischer a Visité le Musée du génocide arménien" *Armenews*, 9 Temmuz 2012.

34 "Avusturya Cumhurbaşkanı Heinz Fischer: Müslümanların Ülkemize Katkısı Oldu." *Zaman*, 29 Haziran 2012.

35 "Elçinizi Geri Çekin, Yoksa Gelmiyorum" *Hürriyet*, 4 Nisan 2011.

askeri kuruluş olan CSTO (Collective Security Treaty Organization=Kolektif Güvenlik Örgütü Antlaşması) üyesi olması nedeniyle iyi düzeydedir. Bu nedenle olacak 15 Mayıs 2013 tarihinde Başkan Alexander Lukashenko ve daha önce de 2012 Nisan Ayında Dışişleri Bakanı Sergen Martynov Soykırım Anıtını ziyaret ederek çelenk koymuşlardır.

Diğer yandan Ermenistan Millet Meclisi Başkan Yardımcısı Edvard Şarmazanov'un bu ülkenin Brest şehrindeki Bilinmeyen Asker Anıtına bir Ermeni Haçkar'ı dikilmesi için girişimde bulunduğu dair basın haberleri vardır.³⁶

5. Bulgaristan

Bulgaristan, Ermeni soykırım iddialarının tanınması konusunda hayli hareketli bir ülkedir. Bu durumun birinci nedeni Bulgaristan'da Türkler ve Türkiye karşıtlığının yaygın olmasıdır. İkincisi ise, pek çoğu 1915 olaylarından sonra bu ülkeye göçmüş ve halen sayıları 30.000 kadar olduğu tahmin edilen ve hemen hepsi Türklere ve Türkiye'ye kin besleyen Ermenilerdir.

Bulgarların Türk karşıtlığı kökenini tarihinden almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya karşı "93 Harbini" kazanmasından sonra 1878 yılında kurulan ve şeklen Osmanlı Devleti'ne bağlı olan, aslında Osmanlıdan tamamen bağımsız hareket eden ve önceleri Rusya'nın daha sonra Avusturya-Macaristan ve en sonunda da Alman İmparatorluğunun nüfuzu altında giren Bulgar Prenslüğü (1909'dan sonra Krallığı) için iç siyaset alanında en önemli sorunlarından biri Bulgar milleti yaratılmasıydı. Zira 1878'den önce, az sayıda aydın hariç, ülkede milliyetçi fikirler yaygın değildi. Nitekim Bulgarların Rusların yanında "93 Harbi"ne katılımı çok sınırlı kalmıştır. Bulgar milleti inşası için eski Bulgar tarihinin yüceltilmesinden, Bizans dönemindeki sınırlara sahip olacak "Büyük Bulgaristan"ın kurulması gerektiğinden, pan-slav fikirlerden ve Osmanlı/Türk düşmanlığından yararlanılmıştır. Nitekim yirmi yıl gibi kısa bir zaman içinde Bulgaristan'da başlıca siyasi inanç milliyetçilik olmuştur. Bu inanç Bulgaristan'ın diğer Avrupa ülkelerinden geri kalmış olmasını Osmanlı hâkimiyetine bağlamış, ayrıca "Büyük Bulgaristan" Çarigrad'ı da (İstanbul) içerdiğinden Osmanlı İmparatorluğu ile savaş arzusunu desteklemiş ve son olarak Bulgaristan'da kalmış olan ve toplam nüfusun %10'unu aşan Türklerin göç ettirilmesi veya asimilasyonu için gerekli siyasi ve psikolojik zemini de oluşturmuştur.

Bulgar krallığı, Büyük Bulgaristan'ı kısmen olsun kurabilmek için, Balkan Savaşları'na, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına katılmış ve hepsinde de

36 "Armenian cross-stone to be placed at Brest Fortress of Belarus" *News.am*. 13 Temmuz 2013.

yenilmiştir. Komünist dönemde (1946–1989), Sovyetler Birliği destek vermediği için, ister istemez Büyük Bulgaristan rüyasından vazgeçmek gerekmiş ancak aşırı milliyetçi fikirler yaşamaya devam etmiş ve bu kez uygulama alanını Bulgaristan’da tek bir millet yaratılması çabalarında, diğer bir deyimle, başta Türkler olmak üzere, tüm Bulgar olmayan halkların zorla asimile edilerek Bulgarlaştırılmasında kendini göstermiştir. Ancak bu çabalar, Türkiye’nin karşı koyması sonucunda, en büyük azınlık olan Türkler bakımından, sonuç vermemiştir.

1989 yılında Başkan Jivkov’un devrilmesinden sonra aşırı milliyetçilik Bulgaristan’da gerilemiş ancak, iktidara gelemese de marjinal de olmamıştır. Bazı siyasi partiler içinde örgütlenen aşırı milliyetçilerinin başlıca faaliyet alanı Bulgaristan Türklerine ve Türkiye’ye karşıtlık olmuştur. Bulgaristan’daki Ermeniler de Türkiye karşıtı olduklarından böylece aşırı milliyetçilerle aralarında yazılı olmayan bir ittifak doğmuştur.

Ermeniler, aşırı milliyetçilerin desteği ile Bulgaristan Parlamentosu’nun Ermeni soykırım iddialarını kabul eden bir karar almasına çalışmışlardır. Bu konudaki girişimlerin başlıcaları hakkında geçmiş sayılarımızda bilgi verdik³⁷. Ancak bunlar, Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmaya önem veren Bulgar hükümetleri tarafından engellenmiştir. Bunun üzerine taktik değiştirerek, bir yandan parlamentonun böyle bir karar alması için çabalara devam edilirken, aynı nitelikteki kararların belediye meclislerinden geçirilmesi üzerinde çalışılmaya başlanmış ve bunda hayli başarılı olunmuştur.

Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden bu yerel idarelerden bazılarının, “kardeş şehirler” usulü ile Türkiye’deki kimi şehirlerle ilişki içinde olmaya özen gösterdikleri de görülmüştür. Bunun üzerine Türkiye’de kardeş şehir uygulamasını askıya almak kararı alınmıştır. Basın haberlerine göre Dışişleri Bakanlığı’nın talebi üzerine İçişleri Bakanlığı 2010 yılı Şubat ayında 81 il ve 923 ilçe belediyesine bir yazı göndererek, 1915 olaylarını soykırım olarak kabul eden Stara Zagora, Rusçuk, Silistre, Gabrovo, Dobriç, Vrasta, Pazarcık, Varna, Şumnu ve sonradan Burgaz belediyeleri ile işbirliği ve ziyaretlerin kısıtlanması ve kardeş şehir tesis edilmesi işlemlerinin askıya alınması istenmiştir³⁸. Bu yazı gereğince Tekirdağ Belediyesi Şumnu ile “kardeş şehir” ilişkisini durdurmuş daha sonraları da Edirne Yanbol ile AB tarafından finanse edilen bazı projelere son vermiştir.³⁹ Yanbol Belediyesi bir süre sonra Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararını iptal etmiştir⁴⁰. Sonuç olarak “kardeş şehir” ve diğer ilişkileri dondurmak kararının Bulgaristan’da Ermeni soykırımı

37 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları* Sayı 20-21 ss. 20, 46-47; Sayı 25, ss. 24,25; Sayı 27-28, ss.35,36; Sayı 29, ss.15-17; Sayı 32, ss. 53,54

38 “Bulgarlar da Türkleri Ermeni Soykırımcısı İlan Etmeye Yeltenince...” *Nethaber*, 28 Mart 2010,

39 “Edirne Freezes Twinning Agreement with Yambol over “Armenian Genocide” *EMG.RS*, 11 Ocak 2011.

40 “Yambol Municipal Council Cancels Declaration Recognizing Armenian Genocide” *Focus News*, 26 Ekim 2012.

iddialarını kabul eden veya etmeye hazırlanan bazı belediyeleri uyarma işlevini yerine getirdiğini söylemek mümkündür.

Diğer yandan Bulgar Millet Meclisi'nde Ermeni soykırım iddialarının kabul edilmesini öngören girişimler devam etmiştir.

2010 yılı başında aşırı sağcı bir parti olan ATAKA tarafından Balkan Savaşları sırasında Trakya'yı terk eden Bulgarlara Türkiye tarafından tazminat ödenmesi ve ayrıca 1915 olaylarının soykırım olarak kabul edilmesini öngören bir öneri, Türk-Bulgar ilişkilerine olumsuz etki yapabileceği gerekçesiyle reddedilmiştir⁴¹.

Kısa bir süre sonra, 2010 yılı Mart ayında, muhafazakâr Düzen, Hukuk ve Adalet Partisi Bulgar Meclisi'ne bir bildiri taslağı sunarak, Osmanlı İmparatorluğu zamanında Ermenilerin yerlerinin zorla değiştirilmesinin soykırım olarak nitelendirilmesini, Türkiye'deki Bulgar ve Ermeni mimari ve dini mirasın Avrupa medeniyetinin bir parçası olarak muhafaza edilmesini ve Türkiye'nin, AB üyeliği konusunda Bulgar Hükümeti'nin tutumunun Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınmasına göre belirlenmesini istemiştir⁴². Bu girişimden de bir sonuç alınamamıştır.

Bulgar Parlamentosu Ermeni soykırım iddialarını kabul etmeyi reddettiğine göre Bulgar Başbakanının da buna uygun şekilde davranması gerekirdi. Oysa Başbakan Boyko Borisov 2012 yılı Nisan ayında Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında Soykırım Anıtına giderek saygı duruşunda bulunmuş ve özel deftere "bu korkunç trajedinin kurbanları önünde eğilirim. Bunun gibi trajik olaylar hiçbir zaman unutulmamalı" yazmıştır⁴³.

*Bulgar Parlamentosu
Ermeni soykırım
iddialarını kabul etmeyi
reddettiğine göre Bulgar
Başbakanının da buna
uygun şekilde davranması
gerekirdi. Oysa Başbakan
Boyko Borisov 2012 yılı
Nisan ayında
Ermenistan'a yaptığı
ziyaret sırasında Soykırım
Anıtına giderek saygı
duruşunda bulunmuş ve
özel deftere "bu korkunç
trajedinin kurbanları
önünde eğilirim. Bunun
gibi trajik olaylar hiçbir
zaman unutulmamalı"
yazmıştır.*

6. Çek Cumhuriyeti

Ermeni basınına göre Çek Cumhuriyeti Parlamentosu Dışişleri, Savunma ve Güvenlik Komitesi 7 Şubat 2013 tarihinde Hocalı olaylarını etnik temizlik

41 "Bulgarian Parliament Rejects Armenian Genocide Motion Not to Spoil Relations With Turkey" *PanArmenian.Net*, 7 Şubat 2010.

42 "Bulgarian Party Submits Declaration For Parliament to Condemn Genocide" *Asbarez*, 18 Mart 2010.

43 "Bulgarian PM Pays Tribute to Armenian Genocide Museum" *Novinite*, 3 Nisan 2012.

olarak gören ve “soykırım” olarak tanımlayan bir karar kabul etmiş⁴⁴, Çek Meclisi de 20 Şubatta bu kararı onaylamıştır⁴⁵. Bu olay, Ermenistan’da abartılı bir infial uyandırmış ve basında Çek Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerin kesilmesini isteyen yazılar görülmüştür⁴⁶.

Çek Dışişleri Bakanlığı ise böyle bir kararın hazırlanmakta olduğundan haberleri olmadığını, Karabağ Sorununa, Minsk Grubu Eş Başkanlarının çalışmaları yoluyla, barışçıl bir çözüm bulunması hakkındaki resmi politikalarında bir değişiklik olmadığı ve Azerbaycan ve Ermenistan ile dostane ve karşılıklı çıkarlara dayalı bir politika izlediklerini belirtmiştir⁴⁷. Ayrıca Çek Cumhuriyeti Başbakan Birinci Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Karel Schwarzenberg 4 Mart 2013 tarihinde Azerbaycan insan hakları savunucusu İntikam Aliev’e ödül verilmesi töreninde yaptığı bir konuşmada Batı’nın, bir devekuşu gibi başını kuma gömerek Azerbaycan’daki insan hakları ihlallerini görmezden gelmemesi gerektiğini söylemiştir ve başka bir vesileyle de, gerçeği yansıtan bu sözleri için af dilemeyeceğini belirtmiştir⁴⁸.

Karel Schwarzenberg 10–12 Nisan 2013 tarihlerinde Ermenistan’ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında düzenlenen bir basın toplantısında Dışişleri, Savunma ve Güvenlik Komitesi kararının Mecliste onaylandığının doğru olmadığını söylemiş ve Hocalı olayı ile yüz yıl kadar önce Ermenilerin başına gelenleri karşılaştırmanın doğru olmadığını, bunların ayrı kategorilerdeki olaylar olduğunu belirtmiştir⁴⁹.

Schwarzenberg ayrıca Soykırım Anıtını da ziyaret ederek ihtiram durumunda bulduktan sonra özel deftere “Bu dehşetin 100. yılı yakında idrak edilecektir. Bu yalnız Sizin değil tüm İnsanlığın tarihidir. (müzedeki) fotoğraflar insanların neler yapabileceği korkunç gerçeğini bize anlatmaktadır” yazmıştır⁵⁰.

Yukarıda değindiğimiz olaylar halen Çek Cumhuriyeti’nde istikrarsız bir siyasi yaşam bulunduğunu ortaya koymaktadır. Meclisin önemli bir Komitesi Hocalı olaylarını etnik temizlik ve soykırım olarak görürken Başbakan Yardımcısı bu kararı küçümsemektedir. Ayrıca Azerbaycan aleyhinde sözler sarf etmekten de çekinmemektedir. Diğer yandan Haziran ayı başında Çek Parlamentosu’ndan

44 “Jaromir Stetina Suggest Denouncing Resolution on Khojalu Presented by Czech MP” *Panorama.am*, 19 Şubat 2013.

45 “Will Armenia Cut Diplomatic Ties With Czech?” *Lragir.am*, 20 Şubat 2013.

46 Aynı kaynak

47 “Azerbaijani MFA Published Document Before Czech Parliament Made it Public: Czech Side is Unpleased” *Times.am*, 21 Şubat 2013.

48 “Czech Foreign Minister Not Intended to Apologize to President İlham Aliev For Calling Him Dictator” *Panorama.am*, 25 Nisan 2013.

49 “We Cannot Compare Khojalu Events With What Happened to Armenians Hundred Years Ago – Czech FM” *News.Am*, 11 Nisan 2013.

50 “Czech Foreign Minister Pays Tribute to the Armenian Genocide Victims” *Armradio.am*, 11 Nisan 2013.

bir grup Karabağ'ı ziyaret ederek bu bölgenin başkanı Bako Sahakyan ile görüşmüştür. Bilindiği üzere Azerbaycan, hukuken kendisine bağlı olan bu bölgeye, bağımsız veya özerk kanısını verecek olan bu tür ziyaretlere karşıdır.

Karel Schwarzenberg Ermenistan'a yaptığı ziyaret, Meclisin ilgili komitesinin Hocalı için kabul etmiş olduğu söz konusu kararın yaptığı olumsuz etkileri gidermek amacının yanında, Ermenistan'ı Rus etkisinden kurtararak, AB ortak üyeliği aracılığı ile Batıya bağlamak politikası ile de ilgilidir. Çek Bakan bu politikayı desteklemek amacıyla Ermenistan ziyareti sırasında ülkesinin AB ile entegrasyonuna yardım etmeye hazır olduğu⁵¹, Ermenistan ile Çek Cumhuriyeti'nin görüşlerinin %95 uyduğu⁵², Çek Cumhuriyeti'nin Karabağ konusunda arabuluculuk yapabileceği⁵³ gibi beyanlarda da bulunmuştur.

Çek Dışişleri Bakanı'nın Erivan'da Soykırımı anıtına yaptığı ziyareti de Ermenistan'a yaklaşma politikası çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Ne var ki Çek Parlamentosu'nun Ermeni soykırım iddiaları konusunda, bazı girişimlere rağmen, bir karar kabul etmemiş olması Bakanın anıtı ziyaretini ve buradaki sözlerini Parlamentonun bu konudaki tutumu ile uyumsuz hale getirmektedir. Ayrıca Çek Bakan'ın Türkiye tarafından hoş karşılanmayacak olan bu ziyareti yapmasının arkasında Türkiye'nin AB üyeliğinin yakın zamanda hatta orta vadede gerçekleşmeyeceği gibi bir inancının bulunması da olasıdır.

Çek Parlamentosu'nun Ermeni soykırım iddiaları konusunda, bazı girişimlere rağmen, bir karar kabul etmemiş olması Bakanın anıtı ziyaretini ve buradaki sözlerini Parlamentonun bu konudaki tutumu ile uyumsuz hale getirmektedir.

Çek Hükümeti'nin Ermenistan'a bu yaklaşma çabalarının bir sonucu da Çek Senatosu'nda görülmüştür. Senatör Jaromir Stetina, soykırım iddialarının 100. yılı münasebetiyle Senatonun bu olayları soykırım olarak tanımlayan bir bildiriye önce Senatonun ilgili Komitesinden sonra da Genel Kurulundan geçirmeye çalışacağını söylemiştir⁵⁴.

7. Danimarka

Danimarka, Ermeni soykırım iddialarını kabul etmeyen, Meclis'inde bu konuda karar alınmamış Avrupa Birliği ülkelerinden biridir. Ancak Ermenistan'ın ve

51 "Karel Schwarzenberg. Czech Republic Ready to Assist Armenia's EU Integration" *Armenpress*, 12 Nisan 2013.

52 "Armenia and Czech Republic's views coincide by 95 per cent - Karel Schwarzenberg" *News.am*, 11 Nisan 2013.

53 "Czech Republic Ready to Act as Mediator in Karabakh Conflict" *News. Am*, 17 Nisan 2013.

54 "Jamomir Stetina to Introduce Declaration on Armenian Genocide Recognition to Czech Senate" *Armenpress*, 24 Nisan 2013.

Ermeni Diasporası'nın ısrarlı taleplerinin bir ölçüde olsun karşılanması uygun görülmüş olmalı ki 2012 yılı Kasım ayında Kopenhag'daki Kraliyet Kütüphanesinde Ermenistan Büyükelçisi Hraçya Agacanhan'ın müracaatı üzerine "Ermeni Soykırımı ve İskandinavya Tepkisi" başlığı altında bir sergi açılmıştır. Türkiye Büyükelçisi Berki Dibek'in bu duruma itiraz etmesi üzerine Kütüphane Müdürü istediği takdirde Türkiye'nin de bu konuda görüşlerini dile getirebileceği bir sergi açabileceğini ifade etmiştir. Durumu öğrenen bir gazete (Berlingske Tidende) Kraliyet Kütüphanesi'nin Türkiye'nin baskısına boyun eğdiğini ileri süren bir kampanya başlatmış ve ülkedeki "soykırımcı" çevreler ile aşırı sağcı Danimarka Halk Partisi ve Babası Türk olan Kopenhag Belediye Meclisi üyesi Aslan Rasmussen tarafından desteklenmiştir⁵⁵.

Aslında dünyanın dört bir tarafında Ermenilerin soykırım iddialarını bir şekilde tanınmaya yönelik birçok girişim yapılmış ve yapılmaktadır. Türkiye büyükelçilikleri veya başkonsoloslukları da, bu girişimlerin esasında Türkiye'yi karalamayı amaçladığını ileri sürerek, bunlara karşı çıkmaktadırlar. Bu olayı ilginç kılan "Türkiye'deki Ermeni Lobisi"nin bu olay nedeniyle Türkiye'yi şiddetle eleştiren bir mektubu Kraliyet Kütüphane Müdürüne göndermiş olmasıdır. (Türkiye'deki Ermeni Lobisi deyimiyle, Türkiyeli olup Ermenilerin soykırım iddialarını en aşırı Ermeniler kadar benimseyen ve savunan bir grup aydın ve sanatçıyı kastediyoruz. Tahminlerin aksine bunlar arasında çok az sayıda Türkiye Ermenisi bulunmaktadır.)

Mektupta, Türk hükümetlerinin 90 yıldır soykırımı inkâr ettiği ve bu görüşte olanları baskı altında tutulduğu, 1915 olayları için iki farklı görüş açısı olduğunun doğru olmadığı, bir milyonun üzerinde Ermeni'nin zorla ülkeden sürüldüğü ve devlet eliyle imha edildiği ileri sürülmüştür. İnkâr ve sistematik baskı ve yıldırma politikasının devam ettiği ve bunun son kurbanının 2007'de öldürülen Hrant Dink olduğu belirtilen mektupta söz konusu sergiyle Türkiye'nin baskı ve yıldırma politikalarının destekleneceği öne sürülüyor, Kraliyet Kütüphanesi Müdürüne hitaben de "Tarihi ve gerçekleri inkâra dayanan bu rejime vereceğiniz destek, apartheid rejimine verilen destekle aynıdır. Türkiye'ye vereceğiniz bu destekle ülkedeki demokratikleşme çabalarına engel olduğunuzu hatırlatmak istiyoruz." deniliyordu. Mektup "Ortadoğu'da barış, demokrasi ve istikrar, rejimlerin tarihle dürüstçe yüzleşmesiyle gerçekleşir. Türkiye inkâr politikalarıyla bunu engellemektedir. "gibi gayet abartılı bir görüş ileri sürdükten sonra, Müdülden, 'alternatif sergi' teklifini gözden geçirmesi isteyerek son buluyordu⁵⁶. Mektubu imzalayanların listesini dipnotta veriyoruz⁵⁷. Bazı eklemeler ve bazı çıkartmalarla bu grup son

55 "Aydınlarımızdan Danimarka'ya Demokrasi Dersi" *Zaman*, 4 Ocak 2013.

56 Aynı kaynak

57 Fikret Adanır, Taner Akçam, Ayhan Aktar, Cengiz Aktar, Cengiz Ağan, Ahmet Altan, Maya Arakon, Oya Baydar, Yavuz Baydar, Osman Baydemir, Murat Belge, Halil Berktaş, İsmail Beşikçi, Hamit Bozaslan, İpek Çalışlar, Nilüfer

yıllarda Türkiye’de 24 Nisan’ı anma etkinliklerini düzenleyen veya onlara katılan kişilerden oluşmaktadır.

Burada ilginç olan husus, bir sergiye karşılık bir başka sergi açılması, diğer bir deyimle karşı görüşün ifade edilmesi söz konusu olduğuna göre, karşı görüşe izin verilmemesini isteyen bu mektubun esasında demokratik ve adil olmayan bir zihniyeti yansıtmaktadır.

8. Ermenistan

Ermenistan’ın, Ermeni soykırım iddialarının diğer ülkelere tanınması için ciddi bir çaba içindeyken, diğer bazı soykırım iddiaların kendisi tarafından tanınmasını kabul etmediği görülmektedir.

Ermenistan Parlamentosu 21 Mart 2012 tarihinde Raffi Hovannisian’ın başkanlığını yaptığı Miras Partisi tarafından gündeme getirilen Osmanlı döneminde Pontus Rum, Süryani ve diğer etnik gruplara uygulanan soykırımı kınayan bir yasa tasarısını reddetmiştir. Bu tasarıya sadece Miras Partisi ile Taşnaklar kabul oyu vermiştir.

İktidardaki Cumhuriyetçi Parti adına konuşan Galust Sahakyan halen böyle bir tasarı için siyasi gereklilik bulunmadığını, bu tasarı öncesinde Ermenistan’daki azınlıkların görüşünün alınması gerektiğini söylemiş ve Osmanlı döneminde katliama uğrayan halklara saygı duyduklarını ve bu “katliamları” kınadıklarını ifade etmiştir⁵⁸.

Görüldüğü üzere Sahakyan “soykırım” ve “katliam” kavramları arasında bir ayırım yapmakta ve böylece dolaylı olarak sadece Ermenilerin soykırımı uğradığı gibi bir imâda bulunmaktadır. Sahakyan’ın bu tasarı için “siyasi gereklilik bulunmadığı” görüşü de yeterince açık değildir. Ayrıca “Ermenistan’daki azınlıkların görüşünün alınması gerektiği” sözleri de Ermenistan’da kayda değer Rum ve Süryani azınlık bulunmadığı için ve az sayıdaki bu kişiler de böyle bir kanun tasarısına hayır demeyecekleri için, anlamsız görülmektedir. Diğer yandan Diaspora Ermenilerinin, ABD, İsveç ve Avustralya başta olmak üzere birçok ülkede Pontus’lu Rumlar ve Süryanilerle, soykırım iddialarının tanınması konusunda yakın işbirliği yaptıkları dikkate alındığında söz konusu kanun tasarısının reddedilmesini anlamak zordur. Bu konuda akla gelen en makul açıklama, 2015 sürecinde Ermeni soykırım iddialarının en geniş bir şekilde uluslararası alanda tanınmasına öncelik veren

Göle, İftar Gözaydın, Gençay Gürsoy, Ayşe Hür, Ahmet İnsel, Ayşe Kadioğlu, Gülten Kaya, Ümit Kıvanç, Ömer Laçiner, Roni Margulies, Baskın Oran, Cem Özdemir, Esra Mungan, Sırrı Sakık, Betül Tanbay, Zeynep Tanbay, Turgut Tarhanlı, Ufuk Uras, Şanar Yurdatapan

58 “Ermeni Vekiller ‘Osmanlı Dönemindeki Soykırımlar’ Tasarısını Reddetti.” *Hye-Tert*, 21 Mart 2012.

Ermenistan Hükümetinin, önemsiz gördüğü anlaşılan diğer soykırım iddialarını savunmaya çalışarak kendi işini zorlaştırmak istemediğidir.

9. Gürcistan

Gürcistan istatistiklerine göre, Samtshe-Javakheti (Cevaheti) bölgesinde, çoğunluğu Ahalkelek'te olmak üzere 124 bin kadar Ermeni yaşamaktadır⁵⁹. Ermenistan'ın etkisinde bulunan bu azınlık, geniş azınlık haklarına sahip olmakla beraber, genelde yaşamlarından memnun olmayan ve devamlı şikâyet eden bir tutum içindedir. Ermenistan ile iyi ilişkiler içinde olmaya özen gösteren Gürcistan hükümetleri de bu azınlığa karşı anlayışlı davranmaya çalışmaktadır. Başta soykırım iddiaları olmak üzere, az sayıda Gürcü politikacının desteğiyle Türkiye aleyhindeki görüşlerin bu azınlık tarafından ortaya atılmak istendiği ancak pek başarı olunmadığı görülmektedir. Diğer yandan Gürcistan'da yaklaşık 280 bin Azeri bulunmaktadır⁶⁰.

Son olarak, 2011 yılı Mayıs ayında, muhalefete mensup milletvekili Jondo Bagaturia'nın Gürcistan'ın Ermeni soykırımı iddialarının tanınması konusunu Gürcistan Parlamentosu'nda ortaya attığı, Azeri asıllı milletvekili A. Süleymanov'un buna kesinlikle karşı çıktığı ve çıkan tartışma sonucunda oturuma bir süre ara verildiği basın haberlerinden anlaşılmaktadır⁶¹.

Gürcistan Hükümet yetkilileri soykırım iddiaları konusunda konuşmamayı tercih ettikleri ve şayet mecbur kalırlarsa, 2001 Nisan'ında Savunma Bakanı Bacho Akhalaya'nın yaptığı gibi, Gürcü halkının Ermenilerin acılarını anladığı⁶² gibi bir formülle konuyu geçiştirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Ermeni iddiaları konusunda kendi ülkelerinde bu ihtiyatlı tutumlarına karşılık Gürcistan yetkililerinin Ermenistan'ı ziyaretleri sırasında Soykırım Anıtı'na gitmekte bir sakınca görmedikleri de gözlemlenmektedir. Yukarıda adı geçen Savunma Bakanı Bacho Akhalya bunlardan biridir⁶³. Daha önce, 2009 yılında Dışişleri Bakanı Grigol Washadze'nin de anıta gittiği anlaşılmaktadır⁶⁴. Ermeni kaynaklarına göre Başkan Saakaşvili 2004 ve 2009 yıllarında anıtı ziyaret etmiştir⁶⁵. Ancak Gürcü tarafının, gizli tutmamakla beraber, bu ziyaretlerin fazla duyurulmamasına çalıştığı kanısı edinilmektedir. Buna karşın

59 En.wikipedia.org/wiki/Armenians_in_Samtskhe-Javakheti

60 "Azeri" *Wikipedia* <http://en.wikipedia.org/wiki/Azeri>

61 *Armenews.com*, 25 Mayıs 2011.

62 "Georgian Defense Minister Avoids Question About Genocide" *News.am*, 18 Nisan 2011.

63 Aynı kaynak

64 "The Foreign Minister of Georgia Grigol Vashadze visited Tsismakaberd Memorial Complex" The Armenian Genocide Museum Institute, Erivan <http://www.genocide-museum.am/eng/news-2009.php>

65 The Armenian Genocide Museum Institute, Erivan <http://www.genocide-museum.am/eng/news.php>

Gürcistan'ın yeni Başbakanı Binzina İvanişvili bu yılın Ocak ayında Ermenistan'ı ziyareti sırasında Soykırım Anıtına da gittiğinin bilinmesine önem verdiği görülmektedir⁶⁶.

Sonuç olarak Gürcistan politikacılarının ülkelerinin Türkiye ile olan yakın işbirliğini dikkate alarak soykırım iddialarının parlamentolarında tanınmasına taraf olmadıklarını ancak Ermenistan ile iyi ilişkiler içinde olmaya da önem verdiklerinden bu ülkeye yaptıkları resmi ziyaretlerde Soykırım Anıtını ziyaret ederek bir denge kurmaya çalıştıklarını söylemek mümkündür.

10. İngiltere

İngiltere meclislerinin Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesi için harcanan çabalar hakkında Dergimizin geçmiş sayılarında ayrıntılı bilgi vermiştik⁶⁷. Çok kısa olarak özetlemek gerekirse Avam Kamarası'nda Ermeni görüşlerini neredeyse kimse desteklememektedir. Lordlar Kamarası'nda ise bu görüşlerin destekleyenlerin sayısı daha fazla olmakla beraber bu sayı bir çoğunluk oluşturmaktan çok uzaktır. Bu olgu Ermeni militanları yerel parlamentolara yönlendirmiş ve Galler Bölgesi ile İskoçya'da

Edinburgh şehri Meclisi soykırım iddialarını tanıyan kararlar almışlardır. Son olarak İskoçya Parlamentosu'na verilen ve bu parlamento üyelerinin çoğunluğu tarafından imzalandığı bir Ermeni haber ajansı tarafından bildirilen bir öneride soykırım iddiaları tanıyan ifadeler kullanılmışsa da⁶⁸ bu önerinin resmi bir karara dönüşmediği anlaşılmıştır.

Galler Bölgesi Ermeni soykırım iddialarında başlıca rolü oynamıştır. Bu bölge Parlamentosu 2001 ve 2006 yıllarında bu konuda kararlar almıştır. Galler Bölgesi Başpiskoposu olan ve 2002-2012 yılları arasında da tüm İngiltere'nin Başpiskoposu (Archibishop of Canterbury) olan Rowan Williams da Ermeni soykırım iddialarını hararetli bir savunucusu idi. Bu son görevinde, hükümet politikasına aykırı olacağı için, soykırım iddiaları hakkındaki görüşleri fazla seslendirmemişse de, fırsat olduğu zaman dolaylı bir şekilde de olsa, bunlara değinmiştir. Mesela esas itibariyle Yahudi soykırımını anmak için her yıl düzenlenen "Holocaust Memorial Day"de diğer soykırımlar arasında Ermeni soykırım iddialarını da zikretmiştir⁶⁹.

66 "Ivanishvili Paid Tribute to Memory of Genocide Victims" *Armenpress*, 17 Ocak 2013.

67 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar" *Ermeni Araştırmaları* Sayı 36, ss. 60-62; Sayı 27-28, s. 31

68 "Petition on Armenian Genocide Recognition Received the Support of Majority of Scottish Parliament" *Armenpress.am*. 25 Mayıs 2013.

69 "Archbishop Highlights Armenian Experience in Genocide Remembrance" *Ekklesia*, 27 Ocak 2011.

İngiliz meclislerinden bu konuda bir karar çıkarılamamakla beraber, özellikle Lordlar Kamerasında genel görüşmeler yapıldığı görülmektedir. Son olarak 17 Haziran 2011 tarihinde yapılan bir görüşmede, Ermeni taraftarlıkları ile bilinen Barones Cox, Barones Shreela Flather, Lord Avebury, Lord Bishop of Chester, Lord Tomlinson soykırım iddialarını dile getirmişlerdir. Hükümet adına kendilerine cevap veren Devlet Bakanı Lord Howell, 1915’de korkunç uygulamalar ile karşılaşan yüz binlerce Ermeninin silahlı saldırılar, açlık ve hastalıklar nedeniyle hayatını kaybettiğini belirtmekle beraber, Türk ve Ermeni halklarının ortak tarihlerini birlikte ele almalarının daha doğru olduğunu düşündüklerini, buna yönelik girişimlere destek verdiklerini, ABD, Fransa gibi ülkelerin de bunu desteklediğini, İngiltere’nin hassas ve çok önemli olan bu girişimleri bozacak ve tanıma anlamına gelecek fiiller konusunda titiz ve dikkatli biçimde davranması gerektiğini söylemiştir⁷⁰.

11. İspanya

Avrupa’nın büyük ülkelerinden biri olması nedeniyle İspanya Ermeni militanlarınca soykırım iddialarının kabul ettirilmek istendiği ülkelerden biridir. İspanyol Parlamentosu’nun bu husustaki önerileri geri çevirmesi üzerine, geniş özerklik haklarına sahip eyaletlere yönelmiş, bunlardan Valencia gibi bazıları bu tanımayı reddederken Katalonya (2010) Balear Adaları (2010) ve Bask Bölgesi (2007) kabul etmiştir⁷¹.

2011 yılı Mart ayında Katalonya Bölgesi Cumhuriyetçi Solcu partisi tarafından İspanya Meclisi Dışişleri Komisyonu’na sunulan ve Bask Milliyetçi Partisi tarafından desteklenen Ermeni soykırım iddialarının tanınmasına ilişkin bir öneri 2’ye karşı 31 oyla reddedilmiştir⁷². 2012 yılında aynı senaryo tekrarlanmış Meclis Dışişleri Komisyonu bu kez öneriyi 3’e karşı 36 oyla reddetmiştir⁷³.

Bu konuda yapılan görüşmelerde iktidar partisi sözcüsü “tarihi bir revizyon yapılmasına karşı olduklarını, bunun yerine Türkiye ve Ermenistan arasındaki yakınlaşmayı teşvik etmek istediklerini bildirmiş, ana muhalefet partisi sözcüsü ise, Fransa örneğinde olduğu gibi, bu tip kararların Türkiye-Ermenistan ilişkilerine olumsuz yansıdığını belirtmiştir. Demokrasi ve İlerici Birlik Partisi sözcüsü bu öneriyi destekleyen Bask Bölgesi milletvekillerine hitaben “Ermeniler için timsah gözyaşları dökmeden önce Bask bölgesinde terör

70 “İngiltere’de ‘1915’i Anma Günü Girişimi” *Hürriyet*, 18 Haziran 2011.

71 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar” *Ermeni Araştırmaları* Sayı 36, s 59,60; Sayı 27-28, s.37; Sayı 23-24, s. 66; Sayı 25, s18-19.

72 “Ermeni İddialarına İspanya’dan Ret” *Ntvmsnbc*, 10 Mart, 2011.

73 “İspanya’dan ‘Ermeni Soykırımı’ İddialarına Ret” *Ntvmsnbc*, 24 Mayıs 2012.

saldırılarında hayatını kaybedenler için ağlayın ve bu terör saldırılarını kınayın... Ermeniler için en kötüsü sizin onları savunmamızdır” demiştir⁷⁴.

Ermeni görüşlerinin ayrılıkçı akımların güçlü olduğu Katalonya ve özellikle Bask bölgesi tarafından desteklenmesinin İspanyol Meclisinde tepki yarattığı görülmektedir. Diğer bir deyimle Ermeni militanlar bu ülkede yanlış ata oynamış durumdadırlar.

12. İsrail

İsrail, özellikle “Mavi Marmara” olayından sonra Ermeni soykırımı iddialarına daha fazla değer verir olmuş ve bu konuyu, gerektiğinde bir karar alınması için, İsrail Parlamentosu’nda görüşmeye başlamıştır. Bu görüşmeler hakkında geçen sayılarımızda bilgi verdik⁷⁵.

İsrail Hükümeti’nin Türkiye’ye gösterdiği ikinci tepki ise Ermenistan ile ilişkileri geliştirmeye çalışmaktır. Bunu sağlamak üzere İsrail Tarım Bakanı Orit Noket ile Kamu Diplomasisi ve Diaspora İşleri Bakanı Yuli Edelstein Ermenistan’ı ziyaret etmişlerdir⁷⁶. Bu kişiler Soykırım Anıtı’na gitmeyi de ihmal etmemişlerdir. Bu jestlere rağmen İsrail ve Ermenistan’ın izledikleri dış politika nedeniyle ileri derecede işbirliği yapmaları mümkün görülmemektedir.

Ermeni görüşlerinin ayrılıkçı akımların güçlü olduğu Katalonya ve özellikle Bask bölgesi tarafından desteklenmesinin İspanyol Meclisinde tepki yarattığı görülmektedir. Diğer bir deyimle Ermeni militanlar bu ülkede yanlış ata oynamış durumdadırlar.

İsrail, bilinen nedenlerle İran’a karşı olan bir ülkedir. Ermenistan ise, bir yandan Azerbaycan ile İran arasındaki doğal uyumsuzluk diğer yandan Türkiye ve Azerbaycan sınır kapılarının kapalı olmasına karşın İran sınır kapısını açık olması gibi nedenlerle İran ile siyasi alanda bir yakınlık ve işbirliği içindedir. Yeni seçilen İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani’nin yemin törenine bizzat Başkan Sarkisyan’ın katılması bu yakınlığın somut bir kanıtıdır. Diğer yandan Azerbaycan ve İsrail arasında, gerektiğinde beraberce İran’a karşı durulmasından kaynaklanan ve İsrail’in Azerbaycan’a silah satışı ile güncelliğini koruyan yoğun denebilecek ilişkiler vardır.

Ermeni soykırım iddialarının İsrail Meclisi tarafından tanınması konusu son olarak Komisyon’a havale edilmişti.

74 Aynı kaynak

75 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar” *Ermeni Araştırmaları* Sayı 39. ss.57-60; Sayı 42, ss.39-43

76 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar” *Ermeni Araştırmaları* Sayı 42, ss.39-43

Mavi Marmara olayının yarattığı gerginlik devam ederken Başbakan Erdoğan'ın Viyana'da yapılan "Medeniyetler İttifakı" Forumu'nda, Şubat ayı sonunda yaptığı bir konuşmada "Zionizm veya Antisemitizm veya Faşizm gibi, İslamofobyaya da insanlığa karşı bir suçtur" sözleri İsrail ve başta ABD olmak üzere çok sayıda Yahudi'nin yaşadığı ülkelerde gayet olumsuz karşılanmış ve Türkiye ve Başbakanı aleyhinde bir kampanya başlatılmıştı. Bu koşullar altında Knesset'in Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar alabileceği düşünülmüştü.

Durum böyle iken Viyana Forumu'ndan yaklaşık 20 gün sonra, 22 Mart 2013 tarihinde İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'nun Başkan Erdoğan'ı telefonla arayarak Mavi Marmara olayı için özür dilemesi ve tazminat ödeneceğini bildirmesi bir sürpriz olmuş ve mevcut durumu değiştirmiştir. Netanyahu'nun Başkan Obama'nın dostane baskısı altında bu şekilde hareket ettiği bilinmektedir. Bu olay gerek ABD'nin gerek İsrail'in Türkiye'nin Orta Doğu'daki müstesna konumunu ve işbirliğine olan ihtiyacı dikkate alarak hareket ettiklerini göstermektedir.

Netanyahu'nun özrüne rağmen öldürülen kişilere verilecek tazminat başta olmak üzere özellikle Filistin'e dair bazı sorunların da çözümü henüz gerçekleşmediğinden halen Türkiye-İsrail ilişkileri normale dönmüş değildir.

Beklediği gibi Ermeni soykırım iddialarının İsrail tarafından tanınması konusu 24 Nisan'ı anma etkinliklerine de rast getirilerek Knesset'e 23 Nisan'da görüşülmeye başlanmıştır. Esası itibariyle geçen yılki görüşmeyle⁷⁷ aynı unsurlarını içeren ve bir karar alınmayacağı baştan belli olan bu görüşmenin ayrıntısına girecek değiliz. Özet olarak, söz alanların hepsinin bir Ermeni soykırımı olduğuna inandığı ve Knesset'in bu yönde bir karar almasına taraftar gözüktüğü⁷⁸ bu toplantıda Başbakanlıkta sadece Bakan Yardımcısı Ofir Akunis, İsraili olarak insani trajedileri hatırlamak yükümlülükleri olduğunu, bu trajedilerden birinin Ermeni halkının katledilmesi olduğunu, İsrail devletinin bu korkunç olayları inkâr etmediğini belirttikten sonra, bu konuyla ilgili olayların incelenmesinin siyasi bildirimler yoluyla değil, açık tartışmalarla yapılması gerektiğini söylemiştir⁷⁹. Soykırım iddiaları konusunda siyasi nitelikte kararlar alınmaması ancak bunların bilimsel tartışmalara konu teşkil etmesi Türkiye'nin de görüşüdür.

Sonuç olarak Bakan Yardımcısı Akunis bu konunun tartışılmasını ve fakat Knesset'in bir karar almamasını telkin etmiş ve Knesset de buna uyararak, daha önce de yapıldığı gibi, bu konu, daha derinliğine görüşülmek üzere bir

77 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar" *Ermeni Araştırmaları* Sayı 42, ss.39-43

78 "In Israel, Both Coalition and Opposition Urge Remembrance of Armenian Genocide" *Ha'aretz*, 23 Nisan 2013.

79 Aynı kaynak

Komite'ye havale edilmiştir. İsraililerin, Türkiye ile ilişkileri dikkate alarak soykırım iddiaları hakkında Knesset'e bir karar almak istemedikleri ve fakat Türkiye üzerinde bir baskı olması için de, bu konuyu gündemde tutmaya devam ettikleri görülmektedir.

13. İsveç

Bilindiği gibi İsveç Parlamentosu 11 Mart 2010 tarihinde Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar kabul etmişti⁸⁰. Bu kararda, kısaca, Ermenilerden başka Asurî, Süryani, Keldani ve Pontus'lu Rumların da Osmanlı İmparatorluğu'nda soykırıma uğradığı belirtilmekte ve diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun sözü edilen bu Hıristiyan azınlıklarına yapıldığı iddia edilen soykırımı kabul etmesi için, İsveç Hükümeti'nin Türk Hükümeti'ne ve ayrıca Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler'de girişimde bulunması istenmekteydi. İsveç Dışişleri Bakanı Cari Bildt karara karşı çıkararak tarihî olayların siyasi düzeyde değerlendirilmemesi ve ilgili taraflarca tartışılması gerektiğini söylemiş ayrıca bu kararın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecine olumlu bir katkı yapmayacağını da belirtmişti.

Türkiye bu karara tepki göstermiş, İsveç'teki Büyükelçisi'ni bir süre için geri çekmiş, Başbakan Erdoğan İsveç'e yapacağı ziyaret iptal etmiştir⁸¹.

Ancak bir oy farkla kabul edilen bu karar, İsveç Hükümeti'nin kararda kendisinden istenenleri yerine getirmediği için çok tartışılmıştır. İsveç Anayasası dış politikayı belirleme yetisini hükümete tanıdığından Meclis'in bu konuda alacağı kararlar hükümeti bağlamamaktadır. Ancak bu kararın alınmasında başlıca rolü oynayan Türkiyeli Süryaniler, Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Sol parti gibi bazı siyasi kuruluşlar ve sol eğilimli bazı medya ve tabii bu ülkede yaşayan Ermeniler hükümetin söz konusu kararı uygulaması gerektiğini her fırsatta dile getirmişlerdir⁸². Fakat hükümet bu konuda tutumunu değiştirmemiştir. Diğer yandan söz konusu baskıların başlıca muhatabı olan Dışişleri Bakanı Carl Bildt, 14 Haziran 2010 tarihinde Ermenistan'ı ziyaret sırasında Soykırım Anıtı'na da gidip saygı duruşunda bulunmuşsa da baskılar hafiflememiştir.

İki yıl kadar sonra Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün İsveç'i ziyareti sırasında bu konu tekrar alevlenmiş ve özellikle Süryanilerin katıldığı bazı gösteriler düzenlenmiştir. İsveç Milli Meclisi'nde yaptığı konuşmada bu konuya değinmeyen Cumhurbaşkanı daha sonra gazetecilere bu tür sorunlarla

80 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları* Sayı 35, s.36,37

81 Aynı kaynak, s. 37

82 "Soykırım Kararını Uygulamayan İsveç Hükümetine Tepki" *Hye-Tert*, 24 Kasım 2012,

politikacıların değil uzmanların meşgul olması gerektiğini ifade etmekle yetinmiştir⁸³.

Muhalefetteki Sosyalist Parti ise iktidara geldikleri takdirde Millet Meclisi'nin söz konusu kararını uygulayacaklarını açıklamıştır⁸⁴.

Bazı ülke parlamentolarının soykırım iddialarını kabul etmesi konusunda bir hususu hatırd tutmak gerekmektedir. Parlamentolar dış politika konularında sorumluluk taşımadıkları için bu tür kararları kolaylıkla alabilmektedirler; buna karşın dış politikayı yürüten hükümetler, bir asır önce olmuş bir olay için, Türkiye ile bir sorun çıkarmak istememektedir. Bu açıdan bakıldığında İsveç'te Sosyalistlerin iktidara gelmesi halinde Parlamento kararını uygulayacaklarının garantisi yoktur. En fazla, bu konuda Türkiye, AB ve BM'den talepte bulunmaları ancak ısrarlı olmayarak bir sorun çıkmasını önlemeye çalışmaları beklenebilir.

14. İtalya

İtalyan Parlamentosu Ermeni soykırım iddialarını 2000 yılında, bu konudaki Avrupa Parlamentosu'nun 1987 tarihli kararına atıfta bulunmak suretiyle, tanımıştı. İtalya'da küçük ancak etkili bir Ermeni toplumu bulunmakta ve bu toplum her fırsatta soykırım iddialarını gündeme getirmeye çalışmaktadır.

Bu konuda edebiyattan da yararlanmakta olduğu görülmekte ve Ermeni asıllı Antonia Aslan'ın (doğum 1938) soykırım ve Osmanlı Ermenilerini konu alan eserleri başı çekmektedir. Adı geçenin "La Messeria delle Allodole" (Tarlakuşu Çiftliği, 2004) birçok ödül almış ve 2007 yılında, tanınmış rejisör Taviani kardeşler tarafından, pek başarılı olmayan bir filme konu olmuştur⁸⁵. Adı geçenin "La Strada di Smirne" (İzmir'in Sokağı, 2009) ve "Il Libro di Mush (Muş'un Kitabı, 2012) da Osmanlı ve Ermeni konularını işlemektedir.

Tanınmış çizgi film albümleri yapıcısı Paolo Cossi'nin 2007 yılında yayınladığı, kapağında bir Osmanlı askerinin elinde bir Ermeninin kesik başını tuttuğu "Medz Yeghern Il Grande Male (Soykırım, Büyük Kötülük) albüme de İtalya'da soykırım iddialarının yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Paolo Cossi'nin son albümü "Ararat, la Montagna del Mistero" (Ağrı, Gizem Dağı, 1912) de Osmanlıların Ermenileri katletmesinden bahsetmektedir.

Siyasi alanda son gelişme Bari şehrine 11 Ocak 2013 tarihinde bir Ermeni

83 "SPD Will Recognize Turkish Genocide of Armenians" *Dagens Nyheter*, 14 Mart 2013.

84 Aynı kaynak

85 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 23-24, s. 56-58

“Haçkar”ı (Taştan büyük boy bir haç) dikilmesi olmuştur. Bu arada pek çok İtalyan şehir ve kasaba meclisinin Ermeni soykırım iddialarını tanıyan kararlar almış olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bir Ermeni kaynağına göre bunların sayısı 37’dir⁸⁶. Çoğu küçük yerlerdir, ancak aralarında Milano, Roma, Floransa, Venedik ve Cenova gibi büyük şehirlerin meclisleri de bulunmaktadır.

İtalyan Hükümet yetkilileri Türkiye ile iyi ve yakın ilişkileri dikkate alarak soykırım konusunda genelde sessizdirler. Bu bağlamda Erivan’daki İtalyan Büyükelçisi Bruno Scapini’nin gazetecilerin bir sorusuna cevaben, Türkiye’yi kastederek demokrasi yoluna girmiş ve evrensel değerlere saygı duyan bir ülkenin bu suçu tanınması gerektiğini söylemesi yadırganmıştır⁸⁷.

İtalya’dan Ermenistan’a üst düzeyde ziyaret yapılması nadirdir. Bu nedenle İtalyan Savunma Bakanı Giampaolo Di Paola’nın 16 Ekim 2012 tarihinde Ermenistan’a yaptığı ziyaret dikkat çekmiş ise de Ermenistan’ın Avrupa Birliği ile bir ortaklık antlaşması imzalayacağını belli olmasından sonra Avrupa Birliği ülkelerinden Ermenistan’a yapılan ziyaretlerin artmış olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir. Bakan Di Paolo Soykırım Anıtına da gitmiştir.

İtalyan Hükümet yetkilileri Türkiye ile iyi ve yakın ilişkileri dikkate alarak soykırım konusunda genelde sessizdirler. Bu bağlamda Erivan’daki İtalyan Büyükelçisi Bruno Scapini’nin gazetecilerin bir sorusuna cevaben, Türkiye’yi kastederek demokrasi yoluna girmiş ve evrensel değerlere saygı duyan bir ülkenin bu suçu tanınması gerektiğini söylemesi yadırganmıştır .

15. Kanada

Kanada 1980’li yıllarda Ermeni terörüne sahne olmuş ve 1990 ve 2000’li yıllarda ise Ermeni soykırım iddialarını en fazla tanıyan ülkelerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Kanada eyaletlerinden Québec ve Ontario 1980 yılında, henüz Ermeni soykırım iddialarının yaygın olmadığı bir dönemde bu iddialarını tanımakla kısa süre sonra başlayacak olan Ermeni terör eylemlerinin adeta haberciliğini yapmışlardır. Daha sonra eyaletlerden British Columbia 2000 yılında benzer bir

86 Bir Ermeni sitesi olan armenian-genocide.org’a göre İtalya’da soykırım iddialarını tanıyan kasaba ve şehirler şunlardır: Caponogara 1997, Sanguinetto 1997, Bagnacavallo 1997, Fusignano 1997, Montorso Vicentino 1997, Padova 1997, Monterforte d’Alpone 1997, S. Agata Sul Santerno 1997, Cotignola 1997, Asiago 1997, Lugo 1997, S. Stino Livenza 1997, Ponte di Piave 1997, Conselice 1997, Villafranca Padovana 1997, Milano 1997, Parma 1997, Solarolo 1997, Imola 1998, Faenza 1998, Feltre 1998, Venezia 1998, Firenze 1998, Ravenna 1998, Thiene 1998, Castelsilano 1998, Montana Feltrina 1999, Genova 1998, Massa Lombarda 1999, Roma 2000, Salgareda 2000, Belluno 2000, Sesto San Giovanni 2000, Udine 2001, Di Bertolo 2001, Reggio 2005, Viterbo 2005, Isola del Liri 2011.

87 “Italian Ambassador: Country That Embarks on Road to Democracy Has to Recognize Crime of Genocide” *Panorama.am*, 24. Nisan 2013.

karar almış, Ermeni militanlarının en aktif olduğu Québec ise 2003 ve 2004'te bu konudaki kararını tekrarlamıştır.

Federal düzeyde Kanada Avam Kamarası 1996 ve 2004 yıllarında, Kanada Senatosu ise 2002 yılında soykırım iddialarını tanıyan kararlar almışlardır. Başbakan Stephen Harper önce şifahen sonra 2006 yılında yazılı olarak bu iddiayı tanımıştır.

Parlamentoların soykırım iddialarını tanınması, geçmiş bir olayı nitelendirmenin diğer bir deyimle bir kanaat beyanında bulunmanın ötesinde bir sonuç yaratmamasına karşılık bir Hükümet başkanının, üstelik yazılı olarak, aynı nitelendirmeyi yapması bu tanınmanın hükümet politikası anlamına geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak Kanada Hükümet üyelerinin bu konuda Başbakan kadar ısrarlı olmamaları ayrıca Türkiye'nin bu karar ve beyanlara devamlı muhalefeti, Kanada hükümetlerinin Ermeni soykırım iddiaları ve özellikle Ermenilerin Türkiye'den talepleri konusunda aktif bir rol oynamalarını önlemiştir. Türkiye'nin Kanada meclislerinde alınan kararlara ve Kanada Başbakanı'nın Ermeni yanlısı tutumuna tepkileri o derecede güçlü olmuştur ki iki kez Türkiye Büyükelçileri istişarelerde bulunmak üzere merkeze çağırılmışlardır⁸⁸. Ayrıca ticaret alanında bazı kısıtlamalar yapılacağı ve Türkiye'nin Kanada'ya bazı ihaleleri vermeyeceği gibi bazı rivayetler de duyulmuştur. Bu konular geçmiş yazılarımızda ayrıntılı olarak incelenmiştir⁸⁹.

Kanada Dışişlerinin Ermeni sorunu nedeniyle tutumlarının Türkiye ile ciddi bir anlaşmazlığa neden olduğunu, hatta ilişkilerin kesilmesine kadar gidilebileceğinin bilincinde olarak Başbakanlarını daha ılımlı davranmaya sevk etmek için çalıştığı bilinmektedir. Diğer yandan Kanada gibi göç alan bir ülkenin her göçmen grubunun geçmişte yaşadıklarını benimseyerek onlar adına bazı ülkelerle anlaşmazlık içine düşmesinin de bir anlamı olmasa gerektir. Ancak Başbakan Harper bunu kolaylıkla yapmıştır. Ülkesinde Türk ve Ermeni asıllıların sayısı yaklaşık aynı olmasına karşılık, daha aktif ve politikayla daha fazla ilgili oldukları için Ermenileri Türklere tercih etmiş, ayrıca Filistinliler aleyhine de Yahudiler yanında yer almıştır. Ancak, Türkiye'nin sert tepkileri kendi Dışişleri Bakanlığının telkinleriyle, zaman içinde, fikir değiştirmese de daha ılımlı denebilecek bir konuma gelmiştir. Mesela 2012 ve 2013 yıllarında 24 Nisan münasebetiyle yayınladığı, birbirinin aynı olan mesajlarda Kanada meclislerinin 1915 olaylarını soykırım olarak tanınmasına değindikten sonra suçu geçmişe atmak yerine daha iyi bir geleceğe yönelmekten, Kanadalı Türk ve Ermenilerin Kanada'nın hoşgörüsü ve açık sözlülük değerlerini paylaşarak

88 Büyükelçi Aydemir Erman 2006 yılında, Büyükelçi Refet Akgünay da 2009 yılında istişare için Ankara'ya çağırılmışlardır.

89 Kanada'da Ermeni soykırım iddiaları hakkında alınan kararlar ve bunlara Türkiye'nin tepkileri için Bkz. Ömer Engin Lütem. "Olaylar ve Yorumlar" *Ermeni Araştırmaları* Sayı 2, s.25; Sayı 6, s.15,16; Sayı 12-13, s.14-17; Sayı 20-21, s. 21-26; Sayı 30. s.30-31; Sayı 32. s. 50,51; Sayı 36. s. 56.

birlikte yaşadığından Türkiye ve Ermenistan'ın, sınırların açılması, diplomatik ilişkiler kurulması ve 1915 olayları hakkında bir diyaloga girilmesi de dâhil olmak üzere, uzlaşma arama çabalarını desteklediğinden söz etmiştir. Bu mesajda, soykırım iddiaları hariç, diğer hususlar Türkiye için kabul edilebilir niteliktedir. Buna karşın, 1915 olaylarının soykırım olduğu genel kabul gördüğü için, bunların tartışılmasına gerek olmadığını ifade eden Ermeni militanları Stephen Harper'in bu olaylar hakkında iki ülkenin bir diyaloga girmesi sözlerini tasvip etmemiş olmaları gerekir.

Kısaca, ciddi bir gerginlikten sonra Türkiye-Kanada ilişkileri bir düzelme dönemine girmeye başlamış görülmektedir. 1982 yılında Ermeni teröristler tarafından şehit edilen Askeri Ataşe Albay Atilla Altıkat adına bir anıt yapılması bu iyileşmeyi takviye etmiştir.

Kanada kamuoyu terör hareketlerine kesin olarak karşı olmakla beraber bu ülke Ermeni terör hareketlerine sahne olmuş ve hareketlere karşı mücadelede güçlük çekmiştir. Bu terörünün en yoğun olduğu 1980'li yıllarda Kanada'daki Türkiye Büyükelçiliği ve mensupları Ermenilerden anonim olarak birçok tehdit almışlar, bunlar Kanada makamlarına bildirilmiş olmakla beraber bir sonuç çıkmamıştır.

Kanada'da Türklere karşı ilk terör eylemi 8 Nisan 1982 tarihinde Ticaret Müşaviri Kâni Güngör'ün ağır yaralanmasıdır. Güngör yaşamı boyunca felçli kalmıştır. Bu konuda Kanada makamlarınca yapılan soruşturmada eylemi yapanlar saptanamamıştır.

Genelde Ermeni teröristler Lübnan'da bazı kamplarda eğitilmiş ve eylemlerini yapmak üzere yabancı ülkelere gönderilmişlerdi. Ancak gönderildikleri ülkelerin koşullarını hiç bilmediklerinden kendilerine o ülke vatandaşı olan Ermeniler, hedef seçilen kişinin belirlenmesi, günlük hareketlerinin takip edilmesi, suikast yerinin saptanması gibi konularda yardım ediyordu. Eylemleri yapanlar yerel güvenlik makamlarınca hiç tanınmadıklarından bulunmaları zordu ve bunun için Ermeni Cemaati içinde yardakçılarının aranması gerekiyordu; bu ise bazen siyasi yönden hassasiyet yarattığından kolay değildi. Diğer yandan eylemleri yapanların mümkün olduğu kadar kısa zamanda ülke dışına çıkmaları da yakalanmalarını zorlaştırıyordu.

Kâni Güngör'e yapılan suikasttan 4 ay kadar sonra, 28 Ağustos 1982 tarihinde Ottawa Büyükelçiliği Askeri Ataşesi Hava Kurmay Albay Atilla Altıkat, evinden Büyükelçiliğe giderken, otomobili bir trafik ışığında durunca, arkasındaki arabadan çıkan bir kişinin açtığı ateş sonucunda öldü.

Bu olay birkaç yönden önem taşımaktadır. İlk (ve son) kez olarak bir Türk subayı Ermeni teröristler tarafından öldürülmüştü. Türkiye'de bir askeri idare

olduğundan bu eylem doğrudan Türk ordusunun hedef alındığını düşündürmüştür. Ayrıca, teröristler Türkiye'ye karşı silahlı mücadele içinde olduklarını ileri sürdüklerinden, onlar için bir Türk subayının öldürülmesi, bir diplomatın öldürülmesinden daha önemli görülmüş ve kendilerini yüreklendirmiştir.

Albay Altıkat Kanada'da öldürülen ilk yabancı diplomat olduğundan bu olay Kanada Hükümeti tarafından da önemsenmiştir. Katillerin bulunmasında başarı sağlanamamasına karşın Başbakan Pierre Trudeau'nun talimatıyla Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlığı bayraklarını yarıya indirilmiş, na'sının gönderilmesi için hava alanında yapılan törende Kanada Milli Savunma Bakanı, Genel Kurmay Başkanı ve Başsavcı hazır bulunmuş, ayrıca cenazeye dokuz kişilik bir Kanada askeri birliği refakat etmiştir⁹⁰.

Kanada'da Türk diplomatlarına yapılan saldırıların sonuncusu 12 Mart 1985 tarihinde Ottawa'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne yapılan saldırıdır. Bu saldırı sırasında teröristler Kanadalı bir koruma görevlisini öldürmüşler, Büyükelçi Coşkun Kırca, eşi ve çocuğu dâhil 13 kişiyi rehin almışlar, sonradan Büyükelçi kaçabilmiş ancak ağır yaralanmıştır. Sonunda saldırıyı yapan üç Ermeni yakalanmış ve 25 yıldan önce bırakılmamak şartıyla ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu kişiler 2010 yılında, yani 25 yıl dolunca, serbest bırakılmıştır.

Yukarıda değindiğimiz gibi Türkiye-Kanada ilişkilerinin düzelme yoluna girmesinde Kanada makamlarının Albay Atilla Altıkat adına bir anıt yapılmasına izin vermeleri önemli bir rol oynamıştır. Ermenilerden ve Kanada Meclislerindeki Ermeni yandaşlarından gelecek itiraz ve engellemeleri dikkate alarak bu anıtın dikileceği haberi, gizli olmasa da, bir süre kamuoyuyla paylaşılmamıştır. Anıt, heykeltıraş Azimet Karaman, Mimar Levent Timurhan ve Reha Benderoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. Altı metre çapında bir yarım küre şeklinde olan ve ahşap ve metal elemanlardan oluşan anıt 26 ton ağırlığındadır. Türkiye'ye imal edilmiş ve Ottawa'ya nakledilerek monte edilmiştir. Anıt, Kanada'da yapılacak her tür sanat eseri ve büyük yapı gibi bu ülkenin ilgili makamı olan NCC (National Capital Commission) tarafından onaylanmıştır⁹¹. Anıt, Altıkat'ın şehit edildiği yolun hemen yanındaki yeşil alana konmuştur⁹². (Anıtın bir fotoğrafı bu yazımızın sonuna konmuştur.)

Anıt, 20 Eylül 2012 tarihinde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Kanada Dışişleri Bakanı John Baird, Albay Altıkat'ın eşi ve çocukları ve anıtın yapımında çok emeği geçmiş olan Türkiye'nin eski Ottawa Büyükelçisi Rafet

90 Albay Altıkat'a yapılan suikast hakkında Bilâl N. Şimşir'in *Şehit Diplomatlarımız* (Bilgi Yayınevi, Ankara 2000) kitabında ayrıntılı bilgi mevcuttur. ss. 551-580

91 "Şehit Diplomatlar Anıtı / Ottawa, Kanada" *Arkiv* <http://www.arkiv.com.tr/proje/sehit-diplomatlar-aniti/1263>

92 Bu alan şu yolların köşesindedir: Island Park Drive ve John A. Macdonald Parkway

Akgünay'ın da hazır bulunduğu bir törenle Davutoğlu ve Baird'ın yaptığı konuşmalarla açılmıştır. Anıt'ın üzerinde şunlar yazılıdır⁹³:

Bu anıt, 27 Ağustos 1982 tarihinde bu kavşakta teröristlerce gerçekleştirilen bir suikast sonucu hayatını kaybeden Türkiye Cumhuriyeti Ottawa Büyükelçiliği Askeri Ataşesi Albay Atilla Altıkat'ın anısına ithaf edilmiştir.

Yurtdışındaki görevleri sırasında şehit olan tüm diplomat ve kamu görevlilerine adanan bu anıt, Türkiye ve Kanada'nın paylaştıkları kalıcı barış, özgürlük ve birlikte yaşama ilkelerine tanıklık eder.

Kusursuz küre şekliyle anıt, şehitlerin ebedi istirahatgahlarını simgelemektedir. Kürenin gökyüzüne bakan geniş yüzü "Sonsuzluk Kapısı"na, yeryüzüne dönük dar yüzü ise "Zaman Geçidi"ne açılmaktadır. Anıtın iç bölümünde yer alan metal prizmaların her biri, hayatlarını feda eden şehitleri temsil etmektedir. "Zaman Geçidi"nin içinde bulunan tek prizma ise, Şehit Albay Atilla Altıkat'ın anısını yaşatmaktadır.

Aziz şehitlerimizin ruhları şad, mekânları cennet olsun.

Görüldüğü üzere Anıt'ta Albay Altıkat'a suikastı kimlerin düzenlediği belirtilmemiştir. Bu, herhalde, Ermenilerden gelecek baskıların önlenmesi için, Kanada makamları tarafından istenmiştir. Ayrıca anıtın "görevleri sırasında şehit olan tüm diplomat ve kamu görevlilerine" adanması da kabulünü kolaylaştırmıştır.

Davutoğlu Anıt'ın açılışında yaptığı konuşmada kısaca Ermeni terörüne değinmiştir. Bir Kanada gazetesine verdiği mülakatta ise⁹⁴ bu konuda daha ileri giderek, Türk Dışişleri Bakanı'nın neden 14 yıldır Kanada'yı ziyaret etmemiş olduğunun, neden bu iki ülke ilişkilerinin, mesela Türkiye-Brezilya ilişkileri kadar iyi olmadığını sorularının sorulması gerektiğini, Harper Hükümeti'nin 2006 yılında Ermeni soykırımı iddialarını resmen tanımasının iki ülke arasında bir psikolojik engel yarattığını, Türkiye'nin bu tür siyasi baskıları asla kabul etmeyeceğini, Türkiye'nin Kuzey Amerika'da Kızılderililere ne olduğunu sorgulamadığını, yüz yıl önce ne olduğunu belirlemenin yerinin üçüncü ülkeler parlamentoları olmadığı, Kanada'nın bir tarafı tutmak yerine, Türkler ve Ermeniler arasında uzlaşma çabalarına katkıda bulunması gibi ifadelerde bulunmuştur.

93 "Albay Atilla Altıkat Anıtı'nın Tanıtıcı Tabelasında Yer Alan Metin" Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/albay-atilla-altıkat-aniti.pdf

94 "Straddling Europe, Middle East, Turkey's view is from eye of storm" *The Globe and Mail*, 21 Eylül 2012.

Türkiye'nin Ermeni terörü ve genel olarak da Ermenilerin Türkiye ve Türkleri karalama propagandasına karşı yaklaşık elli yıldan beri sürdürdüğü mücadelede Albay Altıkat anısına şehit olduğu Kanada'da bir anıt dikilmesi çok önemli bir aşamadır. Zira bu anıt, Ermenilerin siyasi amaçlarla şiddete başvurmalarının kabul edilemez olduğunun kanıtıdır. Bu anıt ve Ermeni terörünün Türk diplomatlarını şehit ettiği diğer ülkelerde dikileceğini ümit ettiğimiz diğer anıtlar, sadece terörün kınanmasına da değil, 1915 olayları hakkında Ermeni görüşlerinin sorgulanmasına da yol açacaktır.

16. Macaristan Ve Ramil Safarov Olayı

2004 yılında Macaristan'da bir NATO dil kursuna katılan Azerbaycan Subayı Ramil Safarov, aynı kurstaki Ermeni subay Gurken Margariyan Azerbaycan

bayrağına hakaret edince kendisini öldürmüştü. Safarov Macaristan'da yargılanmış ve hakaret gibi hafifletici bir neden olmasına rağmen müebbet hapse mahkûm olmuştu. Azerbaycan hükümeti, önce Safarov'un az ceza alması mahkûmiyetten sonra ise kısa zamanda serbest bırakılması veya hapis cezasını Azerbaycan'da çekmesi için birçok kez girişimde bulunmuş buna karşılık Ermenistan hükümeti de aksi yönde çaba göstermişti.

Türkiye'nin Ermeni terörü ve genel olarak da Ermenilerin Türkiye ve Türkleri karalama propagandasına karşı yaklaşık elli yıldan beri sürdürdüğü mücadelede Albay Altıkat anısına şehit olduğu Kanada'da bir anıt dikilmesi çok önemli bir aşamadır. Zira bu anıt, Ermenilerin siyasi amaçlarla şiddete başvurmalarının kabul edilemez olduğunun kanıtıdır.

Macaristan 31 Ağustos 2012 tarihinde Safarov'u serbest bıraktı. Bu, 21 Mart 1983 tarihli Hükümlülerin Nakline Dair Sözleşme gereğince yapılmıştı. Söz konusu sözleşme bir ülkedeki yabancı uyruklu hükümlülerin cezalarını kendi ülkelerinde çekmelerine

imkân veriyordu. Bunun için hükümlünün uyruğu olduğu ülke ile mahkûm olduğu ülkenin aralarında anlaşması gerekiyordu. Sözleşme'nin 12. maddesi ise taraf olan devletlerin kendi anayasası veya diğer kanunlarına uygun olarak, genel ve özel af çıkarabileceklerini veya hükmedilen cezayı azaltabileceğini belirtiyordu. Safarov Azerbaycan'a döndükten sonra Başkan Aliev yetkisini kullanarak kendisini affetti. Ayrıca kendisine hapiste bulunduğu sekiz küsur yıl sürece birikmiş maaşlarının ödendiği, bir daire tahsis edildiği ve binbaşı rütbesine yükseltildiği de basın haberlerine yer aldı.

Ermenistan bu olaya, Başkanlık seçimlerinin yakın olmasının da etkisiyle, çok büyük tepki gösterdi. Safarov'u serbest bıraktığı için Azerbaycan ağır bir dille

eleştirilirken 31 Ağustos 2012 itibaren Macaristan ile diplomatik ilişkiler ve tüm resmi temaslar askıya alındı. Ayrıca gerek Azerbaycan gerek Macaristan aleyhinde, Ermeni Diasporası ve Ermeni kiliselerinin de aktif katılımıyla, yoğun bir kampanya başlatıldı. Bu kampanya sonucunda Safarov'un serbest bırakılması başta Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi olmak üzere bazı uluslararası kuruluşlar tarafından kınandı. Batı ülkeleri basını da aynı şekilde hareket etti. Ancak bu kampanya, 1983 Sözleşmesine uygun bir şekilde Safarov'u serbest bırakmış olan Azerbaycan'ı etkilemedi.

Macaristan'da muhalefet bu olaydan yararlanarak Başbakan Victor Orban hükümetini yıpratmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Macaristan Hükümeti AB üyesi ülkelerden gelen eleştiriler ve bu ülke kamuoylarının tepkilerini dikkate alarak Ermenistan ile olan ilişkilerini bir an evvel normal hale getirilmeye çalıştı ancak Ermenistan'ın isteksizliği nedeniyle bu mümkün olamadı.

Ermenistan, Azerbaycan ve Macaristan'a karşı başarılı bir kampanya yürütmüş olmakla beraber sonunda ne Azerbaycan'ın ne de Macaristan'ın tutumunda bir değişiklik sağlayamayınca zor duruma düştü ve bu soruna uluslararası bir nitelik vermeye çalışmıştı. Bu nedenle Safarov konusunu BM Irkçı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi'ne götüreceğine dair basında haberler çıktı⁹⁵ ama bu gerçekleşmedi. Buna karşılık öldürülen Ermeni subay Gurken Margariyan'ın varislerinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurularını da sağlandı⁹⁶.

Son olarak, 2013 Nisan ayında Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan Ermenistan'ın Macaristan ile ilişkilerini normalleştirmeye hazır olduğunu ancak bunun için Macaristan'ın bu yönde bazı adımlar atması gerektiğini ifade etmiştir⁹⁷. Bu adımların neler olacağını açıklamamışsa da kısa süre sonra, 22 Nisan 2013 tarihinde, Macaristan'ın Szeged şehrinde "Ermeni soykırımı kurbanlarının anısına" bir haçkar (taştan yapılmış büyük boy bir haç) dikilmesi bu adımlardan biri olarak görülmüştür. Bu münasebetle yapılan törende iyi niyet büyükelçisi olarak hazır bulunan Başkan Sarkisyan'ın kardeşi, iki ülke arasında kısa zaman önce bazı zorluklar yaşanmışsa da bunlar rüzgârın önündeki küller gibi savrulup gittiğini söylemiştir⁹⁸. Bununla beraber iki ülke arasında normal ilişkiler kurulmamıştır. Bunun için Ermenistan'ın Macaristan'dan özür dilemesini istediği bir basın haberinde yer almıştır⁹⁹.

95 "Armenia to Appeal to UN Committee on Elimination of Discrimination On Safarov Case" *News.am*, 1 Mart 2013.

96 "Complaint on Safarov Case Filled to European Court of Human Rights" *News.am*, 1 Mart 2013.

97 "Armenia Ready To Mend Ties With Hungary, But..." *Armradio*, 14 Nisan 2013.

98 "Armenian Genocide Memorial Erected In Hungary" *Armenpress*, 22 Nisan 2013.

99 "La Hongrie N'est Pas Prête À Faire Des Excuses à l'Arménie Dans l'affaire Safarov Selon Le Site Hongrois "Hu-Lala"*Armenews.Com*, 28 Nisan 2013.

Bu olayın Türkiye’yi ilgilendiren yönü, Ermenistan ile Macaristan arasında normal ilişkiler kurulması için atılan adımlardan birinin soykırım iddialarıyla ilgili bir haçkar dikilmesine Macar makamlarının izin vermesi olmasıdır. Diğer bir deyimle Macarlar Türkiye üzerinden Ermenistan’a taviz vermişlerdir.

17. Portekiz

Portekiz Ermeni faaliyetlerinden uzak bir ülke olarak bilinirken 1982 ve 1983 yıllarında Türk diplomatlarına yapılan saldırılar nedeniyle Ermeni terörü konusunda gündemin ilk sırasına oturmuştur.

6 Temmuz 1982 tarihinde Lizbon’daki Türkiye Büyükelçiliği İdari Ataşesi Erkut Akbay ve Büyükelçilikte sekreter olarak çalışan Eşi Nadide, evlerinin önünde otomobilleri içinde Ermeni teröristlerin saldırısına uğramışlardır. Erkut hemen ölmüş, eşi Nadide ağır yaralanmış, bir süre Lizbon’da hastanede kalmış sonra Türkiye’ye getirilmiş ve Ankara’da Hacettepe Hastanesi’nde 10 Ocak 1983 tarihinde vefat etmiştir. Bu saldırıyı Taşnak kökenli Adalet Komandoları üstlenmiş ve katiller bulunamamıştır.

Yaklaşık bir yıl sonra 27 Temmuz 1983 tarihinde beş Ermeni terörist Lizbon’daki Büyükelçilik binasına saldırmış ve bir Portekiz polisini öldürmüşlerdir¹⁰⁰. Büyükelçilik personeli kendilerine silahla karşılık vermiş ve Türk koruma görevlisi de teröristlerden birini öldürmüştür. Asıl hedefleri olduğu anlaşılan Büyükelçilik binasına giremeyen teröristler aynı yerdeki Büyükelçi Konutunu ele geçirmişler ve burada Maslahatgüzar¹⁰¹ Yurtsev Mihçioğlu’nun eşi Cahide Hanım ile oğlu Atasay’ı rehin almışlardır. Portekiz Hükümeti Başbakan Mario Suarez başkanlığında toplanmış ve silahlı müdahale kararı almıştır. Teröristler Portekiz özel timinin ateşine karşılık vermişlerdir. Ateşin kesildiği bir sırada Büyükelçilik konutunda bir patlama olmuştur. Dört Ermeni Terörist ölmüş, Cahide Mihçioğlu ağır yaralanmış, kaldırıldığı hastanede vefat etmiş, oğlu Atasay nispeten hafif yaralarla kurtulmuştur.

Bu olay, 8 Kişinin ölümüne 60 kadarının da yaralanmasına neden olan Orly Havaalanı bombalama olayından yaklaşık iki hafta sonra meydana geldiği için Ermeni terörizminin geniş çapta kınanmasına yol açmıştır. ABD Başkanı Reagan dahi bir beyanda bulunmak gereğini hissetmiş, bu olayı barbarca ve insanlık dışı olarak nitelemiş ve “gerçek veya hayali hiçbir şikâyet modern zamanların dehşet verici eylemlerini haklı gösteremez” demiştir. Kısacası Lizbon olayı, Orly ile birlikte Ermeni terörünün sona ermesinde etkili bir rol oynamıştır.

100 Lizbon Büyükelçiliğinin basılması olayı hakkında bilgiler Bilâl N. Şimsir’in *Şehit Diplomatlarımız* (Bilgi Yayınevi, Ankara 2000) kitabından alınmıştır. s. 715–743

101 Öz Türkçesi İşgüder olan Maslahatgüzar sözcüğü, Büyükelçinin yokluğunda Büyükelçiliği idare eden memur demektir.

Lizbon saldırısı hakkında bu güne kadar bir cevap bulunamayan bazı sorunlar vardır. Az sayıda Ermeni'nin yaşadığı ve herhangi bir nedenle terörü mazur görecek siyasi görüşlerle rağbet edilmeyen Portekiz'de neden iki büyük Ermeni terör eylemi gerçekleştirilmiştir? Teröristlerin eylem yaptıkları ülkelerde yaşayan Ermenilerden destek aldığı bilinmektedir. Portekiz'de kimden destek almışlardır? Acaba bu desteği kendilerine Portekiz'deki Gülbenkian Vakfı veya bu vakıfta çalışan Ermeniler mi sağlamıştır? Bilindiği üzere Kalust Gülbenkian bir Osmanlı Ermenisi olup Irak petrolerindeki hisseleri nedeniyle çok zengin olmuş ve sonra servetini sanat eserleri toplamak ve bunları sergilemek için kullanmıştır. Bu fikir makul gelse de Gülbenkian Vakfı'nın Ermeni terörü ile ilişkisi olduğu düşüncesi kuşkunun ötesine geçememiş ve özellikle bu konuta bir kanıt bulunmamıştır. Ancak diğer yandan hiç biri Portekizli olmayan Ermeni teröristlere bu ülkede kimlerin yardım ettiği de meydana çıkmamıştır.

İkinci bir soru Büyükelçilikteki patlamanın nedenidir. Aşağıda göreceğimiz üzere Taşnaklar teröristlerin (onlara göre özgürlük savaşçıların) teslim olmaktansa intihar ettiklerini iddia etmektedir. O yıllarda Avrupa'da Ermeni teröristlere fazla ceza verilmediği olaylarla sabit olduğundan teröristlerin intihar etmeleri gereksizdi. Normal olanı mümkün olduğu kadar işgali sürdürerek bu olayın kamuoyunda duyulmasını sağlamak ve sonra teslim olmaktı. Nitekim Maslahatgüzar Mihçioğlu ile yaptıkları telefon görüşmesinde amaçlarının davalarını duyurmak olduğunu, vurulan arkadaşlarının cebinde bir metin olduğunu ve bunun yayınlanmasını istediklerini söylemişlerdir. Bu yapılmamıştır. Sonra, Portekiz özel timinin ateşini kestiği ve nispi bir sessizliğin olduğu bir sırada, patlama olmuştur. Bunun nedeni hakkında iki görüş vardır. Ermeni teröristler nispeten az eğitildiklerinden patlayıcı maddeler ve silah kullanımı hususunda çok becerikli değildiler. Daha önce ateş edip vuramadıkları haller olmuştur ve en azından bir kişinin elinde bomba patlamıştır. Bu nedenle Büyükelçilik Konutundaki patlayıcı maddelerin de teröristlerin acemiliği nedeniyle patlamış olması mümkündür. Yurtsev Mihçioğlu tarafından ortaya atılan ikinci bir olasılık ise oğlunun başına vurularak bayılmasını öldüğü şekilde anlayan eşi Cahide Hanım'ın, bir fişe sokulduğu takdirde kolayca patlayacak şekilde düzenlenmiş olan maddeleri patlattığıdır. Gayet vatansever ve cesur bir kişi olarak bilinen Cahide Mihçioğlu bunu yapabilecek bir mizaca sahipti.

Ermeni teröristlerin Büyükelçiliğe saldırısı aslında büyük bir başarısızlıktır, zira asıl hedef olduğu anlaşılan Büyükelçilik binası ele geçirilememiş, hazırladıkları bildiri metni okunmamış ayrıca teröristlerin beşi de ölmüştür. Bu olayın Taşnaklar da moral bozucu bir etki yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak bir süre sonra bu başarısızlık bir kahramanlığa, bir "örnek olaya" dönüştürülmüştür. Buna göre söz konusu kişiler teslim olmaktansa kendilerini

öldürmeyi tercih etmiş özgürlük savaşçılarıdır. Şahıslarını feda etmekle Ermeni davasının geniş şekilde duyurulmasını sağlamışlardır. “Lizbon Beşlisi” adını veren bu grubun eylemi ve ölümü her yıl Taşnaklar tarafından törenlerle anılmaktadır. Söz konusu olayın 30 yıldönümü olan bu yıl törenlere daha da fazla önem verildiği ve bu konudaki yazıların daha da arttığı¹⁰² görülmektedir.

7 Haziran 2013 tarihinde, Erkut ve Nadide Akbay’a yapılan saldırının 31. yıldönümünde, adı geçenlerin evinin karşısındaki kavşakta, Erkut ve Nadide Akbay’a ve ayrıca yurtdışındaki görevleri sırasında şehit edilen tüm diplomat ve görevlilere ithaf edilen bir anıt açılmıştır. Dışişleri Bakanlığının bu konudaki açıklamasında, Akbay’lardan 13 ay sonra Cahide Mıhçıoğlu’nun da Ermenilerin saldırısı sonucunda şehit olduğu belirtilmiştir¹⁰³. Anıtın açılışında Lizbon Büyükelçisi Ebru Barutçu Gökdenizler ile o bölgenin (Oeira) Belediye Başkanı ve şehitlerin yakınları bulunmuştur¹⁰⁴.

Bu anıt, 1982 yılında Ottawa’da şehit edilen Albay Atilla Altıkat’ın anısına 2012 yılında dikilen anıttan sonra, (Kanada bölümüne bakınız) Ermeni terörü kurbanları adına açılan ikinci anıt olmaktadır. (Bu anıtın bir fotoğrafı yazımızın sonuna konmuştur.)

18. Slovakya

Slovakya 2004 yılında Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar kabul etmişti¹⁰⁵. Daha sonra, zamanının Başbakan Yardımcısı ve Adalet Bakanı Stefan Harabin’in çabalarıyla, Dışişleri Bakanı Jan Kurbis’in karşı çıkmasına rağmen, 2008 yılında Ermeni soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılması için Slovak Ceza Kanunu’na bir madde konması için Slovak Meclisi’ne bir öneri getirilmişti.¹⁰⁶ Bu madde 1 Eylül 2009 tarihinde kanunlaşmıştır. Buna göre o zamana kadar sadece Yahudi Soykırımı’nı inkâr edenler cezalandırılırken bu kez diğer soykırımları inkâr edenlerin de 5 yıla kadar hapisle cezalandırılması olanağı doğmuştur¹⁰⁷.

Slovakya’nın Ermeni soykırım iddialarıyla bu kadar yakından ilgilenmesini ancak, II. Dünya Savaşı içinde kendi Yahudilerini ortadan kaldırmış olması ve savaştan sonra da konuda kendini temize çıkarabilmek, en azından fazla

102 Örnek olmak üzere, Ara Khachatourian “Editorial: Remembering The Heroes of Lisbon 5” *Asbarez*, 26 Temmuz 2013; Antranik Kasbarian (Taşnak Partisi Merkez Komitesi Üyesi) “The lessons of Lisbon” *The Armenian Weekly*, 1 Ağustos 2013.

103 “No: 162, 6 Haziran 2013, Lizbon’da Açılacak Şehit Diplomatlar Anıtı Hk.” Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi, Güncel Açıklamalar No. 162, 6 Haziran 2013. http://www.mfa.gov.tr/no_-162_-6-haziran-2013_-lizbon_da-acilacak-sehit-diplomatlar-aniti-hk_tr.mfa

104 “ASALA Kurbanları için Anıt” *Hürriyet*, 9 Haziran 2013.

105 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar” *Ermeni Araştırmaları Sayı 16-17*, ss. 37-39

106 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar” *Ermeni Araştırmaları Sayı 30*, ss. 32,33

107 *Nouvelles d’Arménie Magazine* No. 184, Nisan 2012, s.29

suçlanmamak için, soykırımı en fazla karşı olan devlet şeklinde göstermek isteği ile açıklanabilir. Ermeni soykırımı iddialarında Stefan Harabin Ermeni militanlara yardım etmiş olup halen de etmektedir. Stefan Harabin halen Slovakya Yüksek Mahkemesi'nin başkanlığını yapmaktadır.

Slovakya'nın Başkenti Bratislava'nın Merkezinde "Ermeni soykırımı kurbanlarını" anmak için dikilmiş bir Haçkar (taştan yapılmış büyük bir haç) bulunmaktadır. 4 Nisan 2012 tarihinde Slovakya'yı ziyaret eden Ermenistan Anayasa Mahkemesi Başkanı Garig Harutyunyan ile Yargıtay Başkanı Arman Mkrtumyan bu haçkara bir çelenk koymuşlardır. Stefan Harabin bu vesileyle yaptığı konuşmada Slovakya'ya Ermeni soykırımı gerçeğini inkâr etmeye cesaret eden, mevkii ne olursa olsun, herhangi bir Türk resmi yetkilinin veya herhangi bir diğer kişinin derhal beş yıl hapse mahkûm edileceğini söylemiştir. Burada ilginç olan husus Harabin'in Türk resmi kişilerinin, Ermeni soykırım iddialarını reddettikleri takdirde, hapsedilmelerinden adeta memnunluk duyacağıdır. Stefan Harabin'in daha önce "Ermeni soykırım iddialarını benimsemenin çok ötesinde bir Ermeni militanı gibi hareket etmekte ve konuşmakta" olduğunu yazmıştı¹⁰⁸. Aradan geçen beş yıl adı geçenin davranışında bir değişiklik olmamıştır. Bu konuda Slovakya'da Ermeni soykırımını reddeden herhangi bir Türk resmi yetkili hakkında, diplomatik dokunulmazlık nedeniyle, değil hapsedilmek, soruşturma dahi yapılamayacağını bildirmemiz gerekmektedir. Eski bir Adalet Bakanı'nın ve halen de Yüksek Mahkeme Başkanı'nın bu basit hukuk kuralını bilmemesi veya bilse bile dikkate almak istememesi şaşırtıcıdır.

Slovakya Parlamentosu Ermeni soykırım iddialarını tanıdığından Slovak Hükümet üyeleri Erivan'ı ziyaret ettiklerinde Soykırım Anıtına da gitmektedirler. Buna örnek olarak Başbakan Yardımcısı Mirtoslav Lajcak'ın 10 Ekim 2012 tarihinde anıta yaptığı ziyaret sayılabilir.

Son olarak Türkiye'nin, Ermeni soykırım iddialarına ilişkin tutumuna rağmen Slovakya ile iyi ilişkiler içinde olmaya çaba harcadığı görülmektedir. Bu çerçevede Slovak Cumhurbaşkanı Ivan Gasparoviç'in 20 Ağustos 2013 tarihinde Türkiye'ye yaptığı ziyaretin başarılı geçtiği basın haberlerinden anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

19. Ukrayna Ve Kırım

Ukrayna'da hayli kalabalık ve etkili bir Ermeni azınlığı vardır. Bu grup yıllardan beri Ukrayna Parlamentosu'ndan Ermeni soykırım iddialarını tanıyan

108 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar" *Ermeni Araştırmaları* Sayı 30, s.33

109 "Gül Slovakya Cumhurbaşkanı Onuruna Yemek Verdi" *İHA*, 20 Ağustos 2013.

bir karar geçirilmesine çalışmakta, ancak Ukrayna'nın Türkiye ile özellikle ekonomik alandaki, yoğun ilişkileri nedeniyle, bu mümkün olmamakta buna karşın Ermenilerin çabaları sürmektedir¹¹⁰. Son olarak, 6 Haziran 2013 tarihinde Ukrayna Parlamentosu'na bu konuda yeni bir karar tasarısı sunulmuştur.¹¹¹

Parlamentodan bir karar çıkartmak mümkün olmayınca Ukrayna'yı oluşturan cumhuriyetlerden ve Ermenilerin nüfuz sahibi olduğu bazı kentlerin meclislerinden kararlar çıkartılması taktiğinin benimsendiği görülmektedir. Bunun en iyi örneği Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu'nun bu konuda 2005 yılında almış olduğu ve tüm gayretlere rağmen hala kaldırılamayan karardır. Bunun haricinde Kiev ve Uzhgorod gibi bazı şehir meclisleri de böyle kararlar almışlardır¹¹². Ayrıca Kiev Şehir Meclisi Ermeni soykırımını konusunda bir anıt dikilmesine izin vermiştir¹¹³. Aynı Meclis Ukrayna Parlamentosu'ndan Ermeni Soykırımını tanımasını istemiştir¹¹⁴. Diğer yandan bazı Ukraynalı tanınmış kişiler de Parlamento'nun bu kararı alması için çaba göstermektedir.

Ukrayna Parlamentosu böyle bir karar almamış olmakla beraber 2011 yılı Şubat ayında Dışişleri Bakanı Konstantin Grishchenko Ermenistan'ı ziyareti sırasında Erivan'daki Soykırım Anıtı'nı ziyaret ederek bir çelenk koymuştur. Bakan Anıt'taki deftere Ermeni milletinin 1915'teki acılarının, 1932–1933 yılları arasında tarihlerinin en trajik dönemini yaşamış olan Ukrayna halkı için yabancı olmadığını yazmıştır¹¹⁵. Bakan, “Holodomor” adı verilen ve Stalin tarafından, siyasi nedenlerle Ukrayna'da yaratılan ve 3 milyondan fazla kişinin ölümüne neden olan açlığı kastetmektedir. Ukrayna'da bu olayın soykırım olduğu fikri yaygındır, o nedenle de Ukrayna kamuoyu ve siyasetçileri soykırım iddialarına duyarlıdır.

Bu arada 2011 yılı Temmuz ayında Ukrayna Meclis Başkanı Volodymyr Lytvyn'in de söz konusu anıtı ziyaret etmiş olduğunu belirtelim¹¹⁶.

Ukrayna konusunda son gelişme Ermeni asıllı iki milletvekilinin parlamentoya 1915–1922 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin topluca öldürülmesinin soykırım olarak tanınmasına ve 24 Nisan'ın soykırım

110 Ukrayna'nın Ermeni soykırımı iddiaları karşısındaki tutumu hakkında Ermeni Araştırmaları'nın Sayı 37/38, s. 150 ve Sayı 39, s.64,65'te kısa bilgi sunulmuştur.

111 “DRAFT Resolution of Armenian Genocide Recognition Introduced in Ukrainian Parliament” *Armenpress*, 8 Haziran 2013.

112 “Uzhgorod City Council Recognizes Armenian Genocide” *PanArmenian*, 20 Mayıs 2010.

113 “Monument to Victims of Armenian Genocide to be Established in Kiev” *PanArmenian*, 25 Şubat 2010

114 “Ukraine's Verkhovna Rada Urged to Proclaim April 24 as the Commemoration Day of the Armenian Genocide Victims” *Panorama.am*. 29 Nisan 2011.

115 “Ukrainian Foreign Minister Pays Tribute to Memory of Armenian Genocide Victims” *Armenpress*, 11 Şubat 2011.

116 “Volodymyr Lytvyn Pays Tribute to Memory of Armenian Genocide Victims” *Armenpress*, 11 Temmuz 2011.

kurbanları günü olarak anılmasına ilişkin bir yasa tasarısı vermesidir. Tasarı Ukrayna Parlamentosu'nun İnsan Hakları ve Etnik Gruplar Arası İlişkiler Komitesi'nde görüşülmüş ve kabul edilemez olarak değerlendirilmiştir. Bu konuda bilgi veren komite üyesi ve Parlamento Başkan Yardımcısı Kırımli Mustafa Jamil, böyle bir önerinin önce tarihçiler tarafından incelenmesi ve ortak bir karara bağlanması gerektiğini, diğer yandan bu önerinin kabul edilmesinin uluslararasıdaki dostluğu baltalayabileceği dikkate alınarak reddedildiğini söylemiştir¹¹⁷.

Kırım, Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhuriyettir. Stalin zamanında bu bölgenin esas halkı olan Tatarlar sürüldükleri için halen nüfusun ancak % 12'sini oluşturmaktadırlar. Çoğunluk yaklaşık %58 ile Ruslardadır. %24 kadar Ukraynalı vardır. Ermeniler ise %0,5 kadardır. Kısaca Kırım Tatarları kendi ülkelerinde bir azınlık halindedir.

Kırım Parlamentosu 2005 yılında Ermeni soykırım iddialarını benimseyen bir karar kabul etmişti. Bunda sayıları az ancak siyasi etkileri sayılarından fazla olan Ermenilerin, özellikle Ruslarla yaptığı işbirliği ile Kırım Parlamentosu üyelerinin çoğunluğunun 1915 olayları hakkında doğru bilgiye sahip olmaması rol oynamıştı. Kırım Tatarlarıyla Türkler arasındaki ayniyet denebilecek ölçüde yakınlık olması nedeniyle bu karar Türkiye'de üzüntüye neden olmuştu. Ancak, yukarıda da değindiğimiz gibi, Kırım Tatarları kendi ülkelerinde azınlık haline düştüklerinden bu kararı önleyecek durumda değildiler.

T.B.M.M. Başkanı Cemil Çiçek 2013 Nisan ayı başında yaptığı bir ziyaret sırasında Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu Başkanı Vladimir Kostantinov'la yaptığı bir görüşmede bu konuyu dile getirerek, parlamentoların tarihi olaylarla ilgili karar almamaları bu konuların tarihçilere bırakılması gerektiğini, söz konusu kararın 2012 seçimlerinden sonra kaldırılacağı ifade edilmiş olmasına rağmen, bunun yapılmadığını ve bu kararın biran evvel kaldırılmasının doğru olacağını söylemiştir¹¹⁸. Kırım Parlamentosu Başkanı'nın buna ne cevap verdiği bilinmezken, 2005 yılı kararının sunucusu Sergey Shuvaynikov, Çiçek'in bu talebine derhal itiraz etmiş ve söz konusu kararın kaldırılmasının Kırım'daki büyük Ermeni Diasporası için saygısızlık olacağını belirtmiştir¹¹⁹.

20. Uruguay

Hatırlanacağı üzere 1915 olaylarının 50. yılı olan 1965'den itibaren Ermeni Diasporası Türkiye'ye karşı soykırım iddialarını sistematik bir şekilde ileri

117 "Ukrayna Parlamentosundan Örnek Soykırım Kararı" *TurkishNY.com*, 30 Temmuz 2013.

118 "TBMM Başkanı Çiçek Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde" *Zaman*, 6 Nisan 2013.

119 "Turkish Parliament Speaker Urges Crimea to Cancel Resolution Recognizing Armenian Genocide" *Arminfo*, 9 Nisan 2013.

sürmeye ve bazı ülke parlamentolarında bu konuda kararlar aldirmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Uruguay Parlamentosu 1965 yılında Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden ilk parlamento olmuştur. Bunda, Uruguay'daki küçük ancak politikada aktif bir Ermeni toplumunun bulunması buna karşılık hemen hiç Türk olmaması ve Türkiye'nin bir temsilciliği de bulunmaması rol oynamıştır.

Uruguay 26 Mart 2004 tarihinde 24 Nisan'ı "Ermeni Şehitlerini Tanıma Günü" ilân eden ve bu gün içinde Radyo ve televizyonların programlarının bir kısmını bu olaya ayırmasını zorunlu kılan bir kanun kabul etmiştir¹²⁰.

Ermeni iddialarını benimsemekte öncülük yapan bu durumuna karşılık coğrafi uzaklık nedeniyle iki ülke arasında temaslar çok değildir. Ancak, Ermeni tarafının talebi üzerine 2012 yılında Uruguay'dan Ermenistan' iki üst düzey ziyaret yapılmış olduğu görülmektedir.

Birinci ziyaret 2012 yılı Mayıs ayında Uruguay Dışişleri Bakanı Luis Almagros tarafından yapılmıştır. Adı geçen Soykırım Anıtını ziyareti sırasında Ermeni soykırımının sadece Ermeni halkına karşı değil tüm insanlığa karşı işlenmiş bir suç olduğunu söylemiş¹²¹, Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan'la yaptığı basın toplantısında ise Karabağ konusunda bu sorunun halkların kendi kaderini belirleme ilkesi çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini, Minsk Grubu'nun önerilerini benimsendiğini, bu soruna askeri alanda bir çözüm bulunamayacağı gibi Ermenistan'ın görüşlerini yansıtan beyanlarda bulunmuştur¹²².

İkinci ziyaret 2012 yılında Kasım ayında Uruguay Temsilciler Meclisi Başkanı Jorge Orrico tarafından yapılmıştır. Adı geçen, Soykırım anıtını ziyaret ettikten sonra Uruguay'da bir de Ermeni soykırım müzesi bulunduğunu bildirmiş ve ayrıca Ermenistan'ın Uruguay'ın önemli bir stratejik ortağı olduğu gibi pek anlamı olmayan bir beyanda bulunmuştur¹²³. (Ermenistan Uruguay'da ve Uruguay'ın da Ermenistan'da diplomatik temsilciliği bile yoktur.) Orrico ve beraberindeki heyet Karabağ'a da giderek bu bölgedeki Ermeni idaresinin Başkanı Bako Sahakyan ile görüşmüş ve Uruguay'ın Karabağ' "Cumhuriyetini" tanınması olasılığından bahsetmiştir. Bu olay üzerine Azerbaycan'ın Uruguay'a bir protesto notası göndermiş olduğu anlaşılmaktadır¹²⁴.

120 "Day of Recognition for the Armenian Martyrs" Uruguay, Bill Number 17.752, *Armenian-Genocide.org* http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.282/current_category.7/affirmation_detail.html

121 "Uruguayan MFA Visited Tsitsernakabert" *Times.am*, 4 Mayıs 2012.

122 "Uruguay Thinks Karabakh Issue Should be Resolved on the Basis of Self-Determination" *Armenpress*, 4 Mayıs 2012.

123 "Armenia is an Important Strategic Partner for Uruguay: Jorge Orrico" *Armenpress*, 13 Kasım 2012.

124 "Muchas Gracias, Uruguay" *The Armenian Observer*, 14 Aralık 2012.

Son olarak 17 Temmuz 2013 tarihinde Uruguay’da bir Ermeni soykırım Müzesi açılması çalışmalarına başlanmıştır. Müze Uruguay’ın Eğitim ve Kültür Bakanlığı ile Ermeni toplumu tarafından yaptırılmaktadır. Müze sadece Ermeni soykırımına ilişkin olmayacak genel olarak insan haklarının savunulması ve Yahudi Holokost’u ve insan ticareti dönemindeki Afrika soykırımları gibi diğer soykırımları da ele alacaktır. Müzenin 24 Nisan 2015 tarihinde açılması öngörülmektedir¹²⁵.

21. Vatikan

Papa’lık devlet statüsüne sahip bir Hıristiyan Katolik dini örgüttür. Bu niteliği nedeniyle Müslüman ülkelerle yakın denebilecek ilişki kuramaz, hatta bu örgütte Müslüman ülkelere karşı bir önyargının mevcut olduğu ancak, olanaklar ölçüsünde, bu ülkelerle normal ilişkiler yürütülmeye çalışıldığı söylenebilir.

Vatikan için Türkiye hem dış politika açısından hem de dini açıdan önemlidir. Vatikan, Orta-Doğu’nun en güçlü ülkesi olduğu için Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmayı arzu etmektedir. Diğer yandan Türkiye Hıristiyanlığın ilk geliştiği ve XI. yüzyıla kadar tamamen Hıristiyanların yerleşik olduğu topraklara sahiptir. Vatikan Türkiye’deki Hıristiyanlığın ilk dönemine ait dini yapıtların korunmasına, uygun olanların ibadete açılmasına ve Türkiye’deki Hıristiyanların ve özellikle az sayıda Katoliklerin dini ve kültürel haklarının korunmasına çalışmaktadır. Ayrıca Vatikan, diğer Hıristiyan kiliseleriyle ilişkileri çerçevesinde, ökümenik (evrensel) niteliğini tanıdığı İstanbul Rum Patrikhanesiyle yakın ilişkiler içinde olmak siyasetini izlemektedir. Nitekim geçmiş yıllarda Papalar bu amaçla Rum Patrikhanesi’ni ziyaret etmişlerdir.

Vatikan, Türkiye’deki Hıristiyan yapıtlarının ve Katoliklerin haklarının korunması konusunda Türk hükümetlerinin işbirliğini sağlamakta bir güçlükle karşılaşmamıştır. Buna karşın Papaların Patrikhaneyi ziyaretleri bazen sorunlar yaratmıştır. Başlıca güçlük Türkiye’nin Patrikhane’nin ökümenik niteliğini tanımaması, diğer bir deyimle Patrikhaneyi tüm Ortodoksların en büyük ruhani lideri olarak değil Türkiye Rumlarının dini önderi olarak görmesidir. Oysa Vatikan Patrikhaneye ökümenik olduğu için önem vermektedir. O derecede ki Papa Paul VI 1967 yılında sadece Patrikhaneyi ziyaret etmek için İstanbul’a gelmek istemiş, Ankara’nın, Papa Devlet Başkanı sıfatıyla Türkiye’yi de ziyaret etmesi gerektiğinde ısrar edince, Ankara’ya gelmek durumunda kalmış, bu resmi ziyaretten sonra, özel olarak İstanbul’da Patrik’i de ziyaret etmiştir. Diğer Papaların yaptıkları ziyaretler de bu usul uygulanmıştır.

125 “Armenian Genocide Museum Launched in Uruguay” *Press Office of Diario Armenia*, 20 Temmuz, 2013.

Ermenilerin çok büyük bir çoğunluğu gregoryen mezhebinde oldukları için Vatikan'a bağlı değildir. Buna karşılık az sayıda Katolik Ermeni de vardır. Bunlardan Agacanyan kardinalliğe kadar yükselmiş hatta 1958 yılında Papa'lık için en önemli adaylardan biri olmuştu.

Halen Vatikan, diğer Hıristiyan mezheplerle mümkün olduğu kadar iyi ilişkiler içinde olmak ve bu arada Papa'nın ruhani önceliğinin (primacy) kabul edilmesini sağlamak politikası gütmektedir. Gregoryen Ermeni kilisesi ile olan ilişkilerde de bu konu öne çıkmaktadır. Buna karşılık Gregoryen Ermeni kilisesi de, daha iyi ve daha üst düzeyde ilişkiler için, Vatikan'dan Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesini istediği anlaşılmaktadır. Vaktiyle 1915 tehcirine ilgi göstermiş ve hatta durdurulmasını istemiş olan Vatikan'ın bu isteği olumlu karşılamış olduğunda kuşku bulunmamaktadır. Ancak, Türkiye ile yukarıda belirttiğimiz nedenlerle, iyi ilişkiler yürütmeyi arzu eden Vatikan'ın önce bunu uygun görmediği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin AB adaylığının kabulünden sonra Vatikan 2000 yılında Ermeni soykırım iddialarını tanımıştır.¹²⁶ Ancak Papa Jean-Paul II bu tanıma bir nüans getirmek isteyerek 2001 yılında Erivan'da yaptığı ziyaret sırasında soykırım sözcüğü yerine Ermenicede aynı anlama gelebilecek olan Metz Yegern (büyük felaket) deyimini kullanmış ve tekrar bu konuya değinmemiştir.

Onun selefi Benedikt XVI ise, Türkiye'nin tepkilerini dikkate alarak soykırım kelimesini kullanmamaya özel bir dikkat göstermiştir.

Adı geçen in istifasından sonra 13 Mart 2013 tarihinde Franciscus (İngilizce Francis, İtalyanca Francesco, Fransızca François) adı ile Papa seçilen, İtalyan asıllı Arjantinli Kardinal Jorge Mario Bergoglio'nun Ermeni soykırımı iddialarını benimsemiş olduğu kısa sürede meydana çıkmıştır. Bu çerçevede Kardinal Bergoglio'nun bazı beyanları vardır. Mesela 2005 yılında Arjantin'de bir Ermeni Haçkar'ının açılışında yaptığı bir konuşmada ölünce bu taşın altına gömülmek istediğini söylemiş¹²⁷, 2006 yılında "Ermeni halkına ve bütün insanlığa karşı Osmanlı Türkiye'sinin en vahim suçu olan Ermeni soykırımını Türkiye'nin tanınmasını" talep etmiş¹²⁸, 2011 yılında bir konuşmasında " Türk Devletinin Ermeni Halkına karşı 1915–1923 yılları arasında işlediği iğrenç soykırım suçunu" kınadığını ifade etmiş¹²⁹, Papa olduktan hemen sonra yayımlanan, daha önce kendisiyle yapılan söyleşilerden oluşan bir kitapta¹³⁰

126 Vatikan'ın Ermeni soykırım iddialarını tanınması hakkında zamanında Dergimizde ayrıntılı bilgi verilmişti. Bkz. *Ermeni Araştırmaları* Sayı 3, ss.13-15

127 *Armenpress*, 3 Nisan 2012

128 "New Pope Urged Turkey to Recognize genocide in 2006" *Asbarez*, 15 Mart 2013.

129 Harut Sassounian, "Will Pope Francis Repeat Cardinal Bergoglio's Words on the Genocide" *The Armenian Weekly*, 19 Mart 2013. Harut Sassounian,

130 Jorge Mario Bergoglio & Abraham Skorka *On Heaven and Earth: Pope Francis on Faith, Family and the Church in the Twenty Century* Image Publishing, April 2013, ISBN 978- 0770435066, s.21

Tanrının adına yapılan katliamlardan bahsederken Türklerin Ermenileri, Stalin Komünistlerinin Ukraynalıları ve Nazilerin de Yahudileri öldürdüğünü belirtmiştir.

Kardinal Bergoglio'nun Ermenilerin soykırımı uğramış oldukları hakkındaki bu ısrarlı inancının Arjantin'deki Ermeni cemaatiyle olan temaslarının ve bu ülke Parlamentosunda üst üste kabul edilen ve Arjantin'i Ermeni soykırımını en fazla tanıyan ülke haline getiren parlamento kararlarının¹³¹ etkisi olduğu kuşkusuzdur. Şüphesiz Türk ve diğer Müslümanların çok az sayıda bulunduğu bir Katolik ülkede islamofobinin etkisi altında Türk ve veya Türkiye karşıtlığı yapmak itibar toplayabilir.

Bir kardinalin söz ve hareketleri sadece bulunduğu ülkedeki Katolik kilisesini ilgilendirir. Oysa Papalar tüm Katoliklerin ruhani lideri olduğundan ayrıca Papalara atfedilen yanılmazlık sıfatı gereğince yanlış da yapamayacaklarından beyanları çok önemlidir. Diğer yandan ruhani sıfatları yanında Vatikan devletinin başı da olduklarından beyanları siyasi sonuçlar da doğurur. Bu olgudan hareketle yeni Papa'nın Ermeni soykırım iddiaları konusunda selefi Benedikt XVI'nın izinden gitmesi beklenebilirdi. Vatikan 2000 yılında Ermeni soykırım iddialarını resmen tanımış olduğundan, her Papa'nın bu tanımayı yapmasına da gerek yoktu.

Kardinal Bergoglio'nun Papa olduktan sonra, 3 Haziran 2013 tarihinde, Katolik Ermenilerde oluşan bir heyeti kabulü sırasında heyetteki bir bayanın kendisinin Ermeni soykırımı kurbanlarının ahfadı (torunu) olduğunu söylemesine cevaben "20. asrın ilk soykırımı Ermeni soykırımıdır" cevabını vermesi şaşkınlık yaratmıştır. Ayrıca aşağı yukarı aynı tarihlerde Vatikan'da Ermenistan Büyükelçiliği'nin açılışı münasebetiyle yaptığı bir konuşmada "soykırımın" 100. yılı münasebetiyle Erivan'a giderek orada bir ayin yönetmek istediğini söylediği de basın haberleri arasında yer almıştır¹³².

Kardinal Bergoglio'nun Ermenilerin soykırımı uğramış oldukları hakkındaki bu ısrarlı inancının Arjantin'deki Ermeni cemaatiyle olan temaslarının ve bu ülke Parlamentosunda üst üste kabul edilen ve Arjantin'i Ermeni soykırımını en fazla tanıyan ülke haline getiren parlamento kararlarının etkisi olduğu kuşkusuzdur. Şüphesiz Türk ve diğer Müslümanların çok az sayıda bulunduğu bir Katolik ülkede islamofobinin etkisi altında Türk ve veya Türkiye karşıtlığı yapmak itibar toplayabilir.

131 Arjantin Millet Meclisi ve özellikle Senatosu 1993, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007 yıllarında Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararlar ve 24 Nisan'ı tatil ilân eden iki kanun kabul etmiştir.

132 "Pope Plans to Attend 2015 ceremony in Armenia Amid Ankara's Genocide Protest" *Armradio.am*. 10 Haziran 2013.

Dışişleri Bakanlığı birkaç gün sonra yayımladığı bir açıklamada¹³³ Papa'nın 1915 olaylarıyla bağlantılı olarak Ermenilerin görüşlerini yansıttığı, bu dönemin tüm yönleriyle anlaşılabilmesi için güvenilir bilgiye ihtiyaç olduğu, Türkiye bu amaçla Ermenistan'a Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşan bir Komisyon kurulmasını önerdiği ifade edildikten sonra "1915 olayları konusunda hukuki açıdan herhangi bir yetkili uluslararası mahkemenin konuya bakmış olması söz konusu değilken ve ayrıca akademisyenler arasında farklı görüşler bulunduğu açıkken, üçüncü taraflardan yetki sahibi şahsiyetlerin tek yanlı yargılarda bulunmak suretiyle tarihi siyasete alet etmemeleri gerekmektedir. Papalık makamından beklenen de, taşıdığı ruhani makamın sorumluluğu altında, tarihi olaylardan husumet çıkarmak yerine dünya barışına katkı sağlamasıdır" denmiş ve Vatikan'ın ikili ilişkilere zarar verecek adımlardan kaçınması, sonradan ilişkilerin onarılmasını güç olabileceği de vurgulanmıştır.

Böylece açıklamada, en kısa ve açık ifadesiyle, Papa'nın 1915 olayları hakkında hüküm vermeye yetkisi olmadığı, olaylardan husumet çıkarmaması gerektiği ve soykırım iddialarını desteklemeye devam ederse bunun ikili ilişkilere zarar vereceği belirtilmiştir.

Son olarak Papa'nın, Ortodokslar için önemli bir gün (Aya Andrea) olan 30 Kasım 2014 tarihinde İstanbul Patrikhanesini ziyaret edeceği haberleri basında yer almıştır¹³⁴. Öyle bir ziyaretin gerçekleşmesinin Papa'nın soykırım iddialarını benimseyen tutumunda bir değişiklik yapılmasına bağlı olduğunda kuşku yoktur.

B. ULUSLARARASI KURULUŞLAR

1. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nin Doğu Komşuluğu Programı içinde Ermenistan ile bir Serbest Ticaret Antlaşması ve bir ortaklık antlaşması imzalanmasına karar vermesi Avrupa Birliği yetkililerinin Ermenistan'a yaptığı ziyaretlerin artmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Avrupa Konseyi Başkanı Herman van Rompuy 4 Temmuz 2012, Avrupa Komisyonu Başkanı Manuel Barroso 1 Aralık 2012'de Ermenistan'a gelmişler ve Soykırım Anıtı'na çelenk koymuşlardır.

133 "Papa'nın 1915 Olaylarına İlişkin İfadeleri Hk." Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi, Güncel Açıklamalar No: 163, 8 Haziran 2013 http://www.mfa.gov.tr/no_-163_-8-haziran-2013_-papa_nin-1915-olaylarina-ilişkin-ifadeleri-hk.tr.mfa (İngilizcesi "Press Release Regarding the Pope's Statements on the Events of 1915" www.mfa.gov.tr/no_-163_-8-june-2013_-press-release-regarding-the-pope_s-statements-on-the-events-of-1915.en.mfa - No: 163, 8 June 2013,)

134 "Papa Kasım 2014'de Türkiye'ye gelecek" *Zaman*, 15 Temmuz 2013.

Avrupa Parlamentosu'nun 1987 yılında "Ermeni Sorunu'na Siyasi Çözüm bulunması" başlığı altında kabul ettiği bir karar Ermeni soykırımı iddialarını tanımış, Türkiye'den de tanınmasını istemiş ve tanımadığı takdirde bunun Birliğe tam üye olması yolunda bir engel oluşturacağını belirtmişti. 1999 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylığının kabul edilmesinden sonra da Türkiye' ile ilgili ilerleme raporlarına ilişkin olarak bu Parlamente'nun her yıl aldığı kararların çoğunda da 1987 yılı kararına atıf yapılmıştır. Ancak burada dikkat edilecek nokta Avrupa Parlamentosu'nun bu gibi konularda aldığı kararların daha ziyade tavsiye niteliğinde olduğudur. Üyelik müzakereleri sırasında üye olabilmek için Ermeni soykırımının tanınması gibi bir koşul ileri sürülmemiştir. 1987 yılı kararı ve izleyen yıllarda bu karara yapılan atıflar, Ermeni soykırım iddiaları hakkında Birlik içinde genel kanıyı ifade etmektedir. Rompuy ve Barroso'nun Anita yapmış olduğu ziyaretlerin temelinde bu kanının bulunduğunu ileri sürmek mümkündür.

Söz konusu ziyaretlerde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi ve protokollerin onaylanıp yürürlüğü konulması konusunun da ele alındığı anlaşılabilir. Beraber soykırım iddialarına değinildiğine dair bir bilgi yoktur. Avrupa Birliği'nin icra organlarının Birlik ve Türkiye arasında birçok sorunun yaşandığı ve Türkiye'nin Birliğe üyeliğinin çıkmazda olduğu günümüzde soykırım iddiaları yüzünden Türkiye ile ilişkilerini daha da gerginleştirmek istemediği anlaşılabilir. Buna karşılık Diaspora'da, Ermeni soykırımı iddialarını tanımadığı takdirde, Türkiye'nin Birliğe üye olamayacağı fikrinin işlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Mesela, ABD'de yayınlanan bir Taşnak Gazetesi olan *Asbarez*, bir süre önce Avrupa Parlamentosu Başkanı Martin Schultz'un Türkiye'nin Birliğe üye olmasının ön koşulunun Ermeni soykırımı tanınması olduğunu söylediğini yazmıştı¹³⁵. Schultz'un bu haberi yayınlamasına rağmen¹³⁶ bu iddialar bir süre tekrarlanmıştı.

Ermenistan'ın olasılıkla Aralık 2013'te ortaklık antlaşmasını imzalamasından sonra Ermeni diasporası ve Ermeni yanlısı medyanın "soykırımı tanımadan Türkiye tam üye olamaz" varsayımını sıklıkla dile getirmesi ve böylelikle yaklaşık son altı yıldır Avrupa Parlamentosu'nda arka plana atıldığı görülen soykırım iddialarının yeniden tartışılmasını sağlamaya çalışması muhtemeldir.

Ortaklık antlaşması imzalandıktan sonra da Ermenistan diplomasisinin, Türkiye ile olan sınırın kapalı olmasının bu antlaşmanın uygulanmasına engelliği gibi bir iddia ortaya atarak Avrupa Birliğini sınırın açılması için Türkiye üzerinde baskı kurmaya davet etmesi de mümkündür.

135 "Genocide Recognition Precondition to Turkey's EU Bid, Says Euro Parliament President" *Asbarez*, 18 Eylül 2012.

136 "Martin Schultz dément avoir évoqué la question du génocide arménien" *Armenews.com* 20 Eylül 2012.

2. Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

Avrupa ülkeleri arasında güvenlik, insan hakları, demokrasi gibi konularda bazı normlara riayet ederek Soğuk Savaşı sona erdirmeye yardımcı olmak amacıyla 1975 yılında kurulan AGİT'in halen 56 üyesi bulunmaktadır. Bu örgüt Karabağ nedeniyle çıkan savaşın ateşkesle durdurulması için büyük çaba harcamıştır. Karabağ anlaşmazlığının çözülmesi ile görevli Minsk Grubu da bu örgüt içinde kurulmuştur.

AGİT'in Parlamenter Asamblesi Başkanı Riccardo Migliori bu yılın Şubat ayında Ermenistan'ı ziyaret etmiş ve bu arada Soykırım Anıtına giderek saygı duruşunda da bulunmuştur. Adı geçen bu konuda yaptığı bir açıklamada birçok ülkenin Ermeni soykırımından haberdar olmadığını, herkesin bu soykırımı tanıması için zaman gerektiğini, bu olayın sadece Ermeniler için değil dünyadaki tüm Hıristiyanlar için bir trajedi olduğunu söylemiştir¹³⁷.

AGİT'in Ermeni soykırım iddiaları konusunda alınmış bir kararı bulunmamaktadır. Böyle bir durumda, bu örgütün Parlamenter Asamblesi başkanının Ermeni soykırımı iddialarını tanıdığı anlamına gelecek sözlerden özenle kaçınması gerekirdi. Başkan aksini yapmakla kalmamış soykırım iddiaların tüm Hıristiyanlık için trajedi olduğunu ileri sürerek bunlara dini bir boyut vermeye de çalışmıştır.

AGİT'in Ermeni soykırım iddiaları konusunda alınmış bir kararı bulunmamaktadır. Böyle bir durumda, bu örgütün Parlamenter Asamblesi başkanının Ermeni soykırımı iddialarını tanıdığı anlamına gelecek sözlerden özenle kaçınması gerekirdi. Başkan aksini yapmakla kalmamış soykırım iddiaların tüm Hıristiyanlık için trajedi olduğunu ileri sürerek bunlara dini bir boyut vermeye de çalışmıştır.

3. Avrupa Konseyi

Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Başkanı Jean-Claude Mignon Ermenistan'ı ziyareti sırasında, 1 Haziran 2013 tarihinde Soykırım Anıtına giderek saygı duruşunda bulunmuş ve özel deftere "Anıta yapılan bu dokunaklı ziyaret Ermeni soykırımının masum kurbanlarının hazin anısını sürdürmektedir. Avrupa Konseyi böyle bir trajedinin tekrarlanmaması için her gün mücadele etmektedir" yazmıştır¹³⁸.

Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Ermeni soykırım iddialarını tanıdığına dair bir karar almamıştır. Jean-Claude Mignon'un kendi adına değil Asamble

137 "Time is needed in order everybody recognize Armenian genocide, Riccardo Migliori" *Armenpress*, 19 Şubat 2013.

138 "PACE President: Turkey Should Accept Armenian Genocide And Face Reality" *Armenpress*, 1 Haziran 2013.

adına Ermenistan'ı ziyaret ettiği için söz konusu anıtı ziyaret etmemesi ve özellikle burada Ermeni soykırımını tanıdığını açıkça belirtir ifadelerde bulunmaması gerekirdi. Bu açıdan bakıldığında Mignon'un Ermenistan'ı ziyareti sırasında yetkilerinin dışına çıktığı görülmektedir.

Bu vesileyle Ermenilerin Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nin Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmiş olduğunu zaman zaman ileri sürdüklerini de belirtelim. Mignon'un ziyareti vesilesiyle Ermeni basınında bu husus tekrar görülmüş ve Asambelenin 1998 ve 2001 yıllarında Ermeni soykırımı hakkında birer bildirge kabul edildiği belirtilmiştir¹³⁹. Oysa Asamble'nin kararları arasında böyle bildirgeler bulunmamaktadır. Buna karşılık Asamble'nin yayınlanan belgeleri arasında 1998 yılında 275 numara ile bir "yazılı bildirge", 2001 yılında ise 320 numara altında bir diğer yazılı bildirge bulunmakta ve bunları imzalayanlar Ermeni soykırımını tanıdıklarını ifade etmişlerdir. 1998 yılı bildirgesini 51, 2001 yılı bildirgesini ise 63 kişi imzalamıştır. Oysa Asamble'nin üye sayısı 318'dir. Herhangi bir metnin Asamble tarafından kabul edilmesi için gündeme alınması, tartışmaya açılması, oylamaya konulması ve çoğunluk sağlandığı takdirde kabul edildiğinin Başkan tarafından ilân edilmesi gerekmektedir. Yukarıda değindiğimiz iki yazılı bildirge bu aşamalardan geçmemiş olduğu için Asamble'nin kararı değildir. Nitekim bu belgelerin üzerinde "Bu yazılı bildirge sadece imzalayanları bağlar" yazılıdır. Bu durumda söz konusu "Yazılı Bildirgeleri" Asamble kararı gibi takdim etmek bir "aldatma" olmaktadır. Geçmiş yıllarda "yazılı bildirge" usulüne başka vesilelerde de başvurulmuştur. Ancak Ermeni militanlarının bunlara, çok az sayıda imza topladıkları için, atıfta bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Bu konudaki son olay 2010 yılında olmuştur. Asamble'nin Ermeni üyeleri tarafından hazırlanan ve soykırım iddialarının kabulü öngören bir metin, o sırada başkan yardımcısı sıfatıyla Asambleyi yöneten Jean-Claude Mignon tarafından, bilgi için, Asamble'ye sunulmuştu. Bu metni 20 kişi imzalamıştı¹⁴⁰.

Başka bir aldatma olayı da Birleşmiş Milletler'de yaşanmıştır. 1985 yılında İnsan Hakları Alt Komisyonu'na soykırımlar konusunda sunulan bir raporda, verilen örnekler arasında Ermeni soykırımından da bahsedilmesi, o günden bu yana Ermenilerce Birleşmiş Milletlerin Ermeni soykırımını tanıdığı şeklinde ileri sürülmüştür. Oysa söz konusu rapor hiçbir işlem yapılmadan "not edilmiştir". Diğer bir deyimle kabul edilmesi için gerekli aşamalardan geçmemiş ve oya konmamıştır. Ermenilerin bu konudaki ısrarlarını sürdürmesi üzerine Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-moon 30 Nisan 2007 tarihinde bir açıklama yaparak BM'lerin 1915 olayları ile bir tutumu olmadığını söylemiştir¹⁴¹.

139 "PACE President Paid Tribute to Memory of Armenian Genocide Innocent Victims" *Armenpress*, 1 Haziran 2013.

140 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar" *Ermeni Araştırmaları* Sayı 36, s.64

141 "Dışişleri bakanlığının 8 Haziran 2007 tarihli ve 89 sayılı açıklaması" *Ermeni Araştırmaları* Sayı 25, s. 18.

Avrupa Konseyi konusunda üzerinde durmak istediğimiz bir diğer husus Jean-Claude Mignon'un Ermenistan ziyareti sırasında Türkiye hakkındaki sözleridir. Ermeni basına göre¹⁴² adı geçen Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınması gerektiğini düşündüğünü, bunun Avrupa Birliği üyeliğine doğru en önemli adım olacağını, Türkiye'nin bu tanımayı yapmakla kendi tarihi ve gerçeklerle yüzleşeceğini, Türkiye'nin neden olduğu birçok kurban ve trajedi bulunduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü üzere Asamble Başkanı, görevinin ifası sırasında riayet etmesi gereken tarafsızlıktan çok uzak bir tutum içinde ve daha ziyade Ermeni militanlarına mahsus bir üslup ile konuşmuş bulunmaktadır.

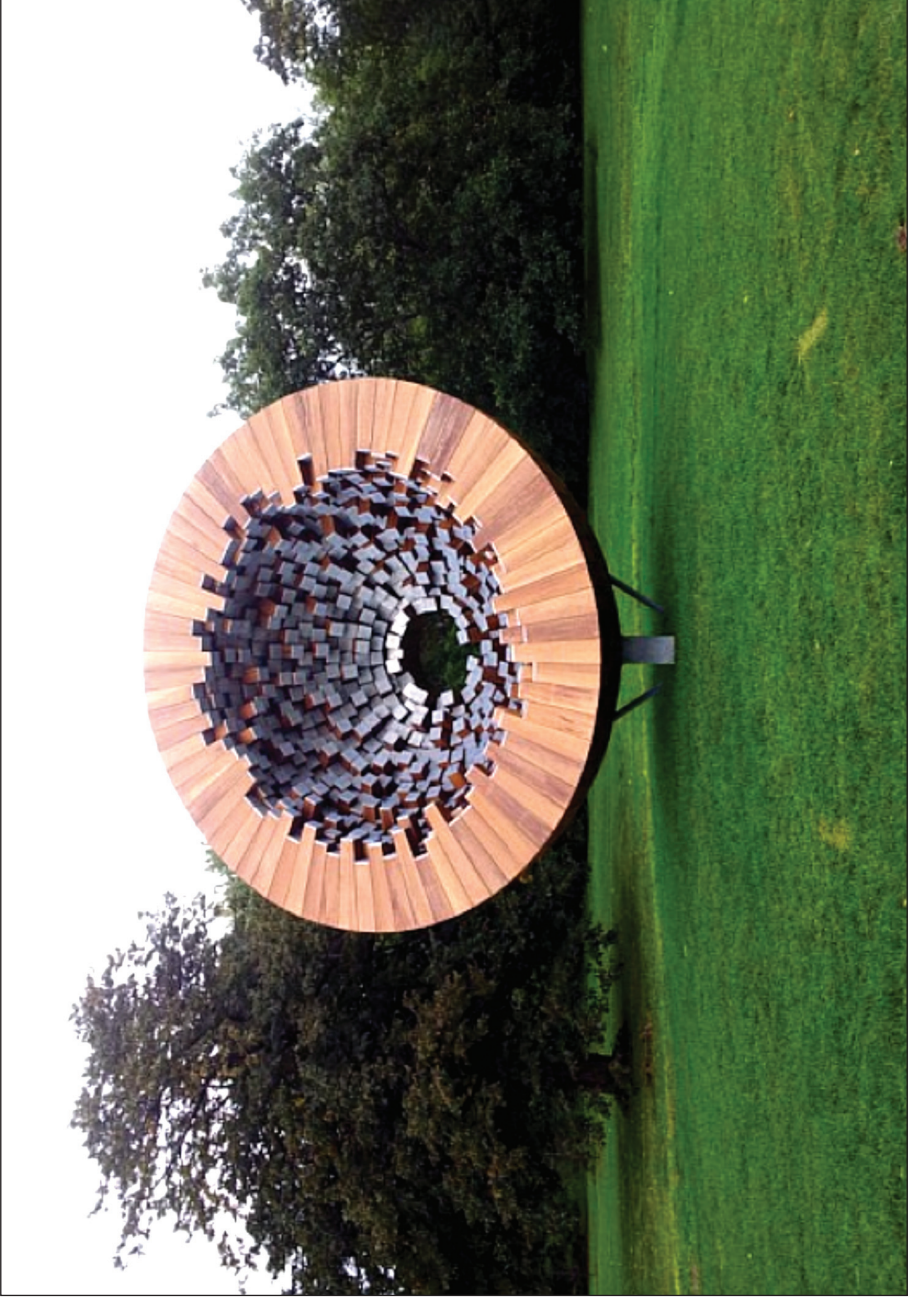
142 "PACE President: Turkey Should Accept Armenian Genocide And Face Reality" *Armenpress*, 1 Haziran 2013.

LİZBON'DA ERKUT VE NADİDE AKBAY'IN ANISINA VE YURTDIŞINDAKİ GÖREVLERİ SIRASINDA ŞEHİT EDİLEN TÜM DİPLOMAT VE GÖREVLİLERE İTHAF EDİLEN BİR ANIT

7 Haziran 2013

OTTOWA'DA ALBAY ATILLA ALTIKAT'IN ANISINA İTHAF EDİLEN ANIT

20 Eylül 2012

KAYNAKÇA

Web Sitesi

Aina.org

Arkiv

Armenews

Armenian-Genocide.org

Armenpress

Arminfo

Armradio

Asbarez

Avustralya İstatistik Bürosu, 2006 Nüfus Sayımı Verileri

Ekklesia

EMG.RS,

Focus News

Ha'aretz,

Haberimport

Haberx

Hürriyet

Hye-Tert

İHA

Lragir.am

Nethaber,

News.am

Nouvelles d'Arménie Magazine

Ntvmsnbc

PanArmenian

Panorama.am

Press Office of Diario Armenia,

The Armenian Observer

The Globe and Mail,

Times.am

TurkishNY.com

Zaman

Makale

Bergoglio, Jorge Mario & Abraham Skorka *On Heaven and Earth: Pope Francis on Faith, Family and the Church in the Twenty Century Image* Publishing, April 2013, ISBN 978- 0770435066, s.21

Der Völkermord an den Armenien 1915/16. Dokumente aus dem Politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amtes (Ermeni soykırımı 1915/16. Alman Dışişleri Bakanlığının Siyasi Arşivinden belgeler)

Kasbarian, Antranik (Taşnak Partisi Merkez Komitesi Üyesi) “The lessons of Lisbon” *The Armenian Weekly*, 1 Ağustos 2013 Bilâl N. Şimşir *Şehit Diplomatlarımız* (Bilgi Yayınevi, Ankara 2000)

Khachatourian, Ara “Editorial: Remembering The Heroes of Lisbon 5” *Asbarez*, 26 Temmuz 2013;

Mirak-Weissbach, Muriel “Can Germany Mediate Armenian-Turkish Reconciliation” *Center for Research on Globalization*, 31 Ekim 2011.

Neyzi, Leyla “Birbirimizle Konuşmak: Türkiye ve Ermenistan’da Kişisel Bellek Anlatımları” http://speakingtooneanother.org/assets/uploaded/Birbirimizle_Konusmak.pdf-2010.12.13.pdf

Sassounian, Harut “Will Pope Francis Repeat Cardinal Bergoglio’s Words on the Genocide” *The Armenian Weekly*, 19 Mart 2013.

ERMENİSTAN-AZERBAYCAN ÇATIŞMASININ YAKIN GELECEĞİ: BARIŞ MI? SAVAŞ MI? YOKSA ATEŞKES Mİ?

(THE NEAR FUTURE OF THE ARMENIA-AZERBAIJAN CONFLICT:
PEACE? CEASE-FIRE? OR WAR?)

Doç. Dr. Emin ŞİHALİYEV

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçvan Şubesi,
Nahçivan Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü.
e-posta: emin.amea@yahoo.com

Öz: Ermenistan ile Azerbaycan arasında Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın sonucu olarak Azerbaycan'a bağlı toprakların %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Çatışan taraflar arasında uzlaşma sağlanamadığından sorunun barışçı yollarla çözümü devletlere havale edilmiş ve AGİT'in Minsk Grubu'nun girişimiyle çözüm bulma çabalarına hız verilmiştir. Fakat 1994 senesinden beri devam eden barış görüşmeleri beklentileri karşılayamamış, nihai aşamaya varamamıştır. Azerbaycan topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgalinin sürmesi yeni bir savaşın çıkma olasılığını artırmaktadır. Barış görüşmelerinin sonuçsuz kalması ile Azerbaycan mevcut status-quo'nu kabul etmediğinden kuvvet kullanımına baş vuracağını özellikle vurgulamaktadır. Enerjiden elde edilen gelirlerle resmi Bakü askeri harcamalarını düzenli olarak artırmaktadır. Azerbaycan'ın ekonomik ve askeri olarak güçlenmesi bölgedeki güç dengelerini de değiştirmiştir. Fakat Ermenistan'ın bu duruma yanıtı Rusya ile askeri ve politik ilişkilerini daha da artırmakla olmuştur. Azerbaycan'ın Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının yakın geleceği nasıl olacak? Barış, savaş, yoksa ateşkes? Bu makalede çatışmanın yakın geleceğinin hipotetik senaryoları analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ermenistan, Azerbaycan, Rusya, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, NATO, barış, ateşkes, savaş

Abstract: 20% of Azerbaijan territory was occupied by Armenia, as a result of the First Nagorno-Karabakh War between Armenia and Azerbaijan. There has not been commitment to peace between two sides and the solution for this problem has been entrusted to the states and the process is accelerated by the OSCE Minsk Group. However, expectations for peace and the final resolution have not been reached since the OSCE Minsk Group started this process in 1994. Continuing occupation of 20% of the

Azerbaijani lands by Armenia increases the likelihood of getting a new war: Azerbaijan is not satisfied with the current status quo. As a result of failed peace talks, Azerbaijan has been emphasizing of using military force in order to seize occupied territories. Thanks to the income from the energy, Baku increases its military spending on a regular basis. Economic and military strengthening of Azerbaijan changes the balance of power in the region. But Armenia is responds to this situation by increasing its military and political cooperation with Russia. How will be the near future of Armenian-Azerbaijan conflict? Peace, war or cease-fire? The author attempts to predict the hypothetical scenarios of the conflict not in the long future.

Keywords: Armenia, Azerbaijan, Russia, Collective Security Treaty Organization, NATO, peace, cease-fire, war

GİRİŞ

Ermenistan-Azerbaycan çatışması ile ilgili çok şeyler yazılmış ve söylenmiş, çok sayıda konferansların, sempozyumların ve uluslararası toplantıların ana konusu olmuştur. Ermenistan tarafı ister bilimsel, isterse de resmi düzeyde yapılan bütün konferans ve uluslararası toplantılarda Azerbaycan tarafına yönelik çeşitli ithamlarda bulunmuş ve Azerbaycan “eski Ermeni topraklarına sahiplenmeleri” iddiasıyla suçlanmıştır. Azerbaycan tarafı da aynı tepkiyi göstererek karşı tarafı suçlamış, Ermenilerin işgal ettikleri topraklardan çekilmeleri ve yaptıkları katliamlar dolayısıyla yargılanmaları gerektiği konusunda şikayette ve taleplerde bulunmuştur. Çatışmanın başladığı tarihlerden itibaren her iki taraf arasında karşılıklı suçlamalar halen devam etmektedir. Bu bakımdan her iki ülkede karşılıklı olarak birbirilerine asla bir araya gelemeyecek düşman gözüyle bakılmaktadır. Böyle bir durumda çatışan taraflar arasında uzlaşmanın mümkün olamayacağı ve barışın sağlanamayacağı kanaati oluşmuştur. 1994 senesinde “Azerbaycan’ın toprak kayıpları ile sonuçlanan ateşkes”in sağlanmasına rağmen o tarihten itibaren her iki devlet arasında “ne savaş, ne de barış” gibi belirsiz bir durum söz konusudur. Ateşkesin ilanından sonra soruna AGİT’in Minsk Grubu’nun girişimiyle çözüm bulunma çabalarına hız verilmiş, fakat 20 seneye yakın devam eden barış görüşmeleri beklentileri hiçbir şekilde karşılayamamış ve sonuç vermemiştir.

Sorunun Çözümünde Barış Olasılığının Analizi ve Çatışan Tarafların Tutumu

Öncelikle Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının yakın geleceğinde “barış” varyasyonunun yeri bulunmamaktadır. Barış planlarının önündeki en büyük engellerden biri her iki tarafın Dağlık Karabağ’a diğer taraftan önce geldiğini ve bu topraklar üzerinde kendi varlığının meşru olduğunu iddia etmeleridir. Halbuki belgeler Ermenilerin bölgeye günümüzdeki Dağlık Karabağ sorununa da sebebiyet teşkil eden 1828 tarihli Türkmençay antlaşmasının XV. maddesi gereğince Ruslar tarafından göçürüldüklerini onaylamaktadır. Bu konuda Rusya’nın o dönemde Tahran’daki tam yetkili murahhası ve bilim adamı Nikolay Şavrov çok değerli bilgiler vermektedir: “Biz kolonileşmeye Güney Kafkasya’ya Rusları değil, diğerlerini yerleştirerek başladık. 1826-1828 savaşlarından sonra 1828-1830 yılları arasında iki senede 40.000’den fazla İran Ermenisi ve 84.000 Türkiye Ermenisini en iyi kamu arazilerinin olduğu topraklara yerleştirdik... Bu yüzyıl başında Güney Kafkasya’da sayıları 1,3 milyon olan Ermenilerin 1 milyondan çoğu bu bölgenin yerli halkı olmayıp, bizim tarafımızdan yerleştirilenlerdir...”¹

1 Nikolay Şavrov, *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye: Predstoyashaya Rasprodaja Mugani İnorodtsam*, (Sankt-Petersburg: izd-vo Reprint, 1911), s. 63-64.

Ermeni tarihçisi M.G.Nersisyan da Türkmençay antlaşmasından sonra Karabağ ve İrevan (Ermenistan'ın başkenti) bölgesine İran ve Türkiye'den Ermenilerin göçürülmesi gerçeğini doğrulamaktadır: "XIX. yüzyılın 20'li yıllarının sonunda bu bölgelere 40.000'den çok, Türkiye'den ise yaklaşık 90.000 Ermeni göçürülmüştür..."² Göç politikası ile ilgili bilgiler İ.K.Yenikolopov,³ S.V.Şostakoviç⁴ ve s. bilim adamlarının da eserlerinde yer almaktadır.

Konuya tarihi gerçekler ışığında bakılırsa, Ermenilerin Dağlık Karabağ'a Azerbaycan Türklerinin kendilerinden sonra geldiklerini ve bu topraklar üzerinde kendi varlığının meşru olduğunu iddia etmelerinin hiçbir dayanağı bulunmamaktadır. Fakat sorunun tarihi gerçekler esasında çözüleceği reallığı hiçbir şekilde yansıtmaz. Zaten Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan kendisinden önceki başkanlar gibi "hedeflerinin hiçbir zaman Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan yönetimine bırakmak olmadığını" net bir şekilde ifade etmiştir.⁵ Böyle bir durumda taraflar arasında herhangi bir "barış"tan söz etmek mümkün değildir.

Sorunun çözümünde istekli görünmeye çalışan güçler, tarafların karşılıklı tavizlerde bulunmasını daha gerçekçi kabul ederek, bu çatışmanın çözümünde galip tarafın olamayacağını ve eğer sorunun halli yönünde uluslararası hukuk kurallarına istinat edilemezse, o zaman tarafların ortak anlaşmaya varmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ermenistan'ın da işgal ettiği topraklardan gönüllü olarak çekileceği bir hayli mantıksız gözükmektedir. Azerbaycan tarafı da Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmeyeceği ana kadar onunla herhangi bir ilişki kurmayacağını belirtmiş ve işgal altındaki topraklar konusunda hiçbir şekilde tavizde bulunmayacağını beyan etmiştir.

Karabağ sorununun çözümü Keşmir Sorunu veya Filistin Sendromu kadar umutsuz görülebilir ve bu sorunu bir "labirent" olarak da değerlendirmek mümkündür. Çünkü labirentin girişi olsa da, çıkışı zor bulunur ve yolları karmakarışıktır. Labirente girip belirli bir mesafe kat ettikten sonra doğru yolu bulamadıkta giriş ve çıkış statüsü eşit hale gelir. Böylece, çıkış yolu bulmak ümidi ile sıkılana dek ortada dolaşmaktan başka bir yol kalmıyor. İşte Ermenistan-Azerbaycan çatışması da aynı labirent gibidir. Barış görüşmelerinin 1990'lı yıllardaki ve XX yüzyılın başlarındaki gelişim süreci şöyle bir gözden geçirilirse eğer, sorunun her defa düzene sokulması yolunda durgunluk ortaya çıktığında ve Azerbaycan'ın alternatif çözüm yolları aramaya başladığı zaman

2 M.G.Nersisyan, *İz İstorii Russko-Armyanskikh Otnoşeniy*, (Erevan: izd-vo AN Armyanskoy SSR, 1956), s. 227.

3 İ.K.Yenikolopov, *Griboyedov i Vostok*, (Erevan: izd-vo Aypetrat, 1954), s. 137.

4 S.V.Şostakoviç, *Diplomatıçeskaya Devyatnost A.S.Griboyedova*, (Moskova: izd-vo Sotsialno-ekonomiçeskoy literaturı, 1960), s. 154.

5 "Azerbaijan and Armenia: Peace prospects, Military Realities&the role of the Armenian Diaspora", Caspian Information Center, no.16, October 2011, pp.1-2, (<http://www.caspianinfo.com/wp-con-tent/uploads/2011/10/OP-No-16-Armenia-and-Azerbaijan-Peace-Prospects-Military-Realities-and-the-Role-of-the-Armenian-Diaspora.pdf>).

karşı taraf veya AGİT'in Minsk Grubu'nun eşbaşkanları hemen yeni öneriler sunarak Azerbaycan'ın görüşmelere olan sarsmış güvenini yeniden sağlamaya çalışıyorlar. Görüşmeler nihai aşamaya geldiğinde Ermenistan tarafının geri çekilmesi sonucu bütün işlemler yeniden durgunluk haline geri dönüyor. Ateşkesin sağlandığı 1994 yılından günümüze değin aynı durgunluk devam etmektedir. Uzun süre zarfında sorunun bu senaryo doğrultusunda devam etmesi olasılığı yüksektir. Çözüm yolunda AGİT'in Minsk Grubu nezdinde hiçbir ilerleme katedilememesi ve her defasında yeniden durgunluk haline gelmesi, dolayısı ile "Filistin Sendromu"na veya "Keşmir Sendromu"na dönüşmesi sorunun daha uzun yıllar devam etmesi veya "ani savaş"ın patlak vermesi yönünde kaygılar uyandırmaktadır.

Savaş Olasılığının Analizi

Ermenistan'ın Rusya ile ittifak kurarak Türkiye ve Azerbaycan'a karşı bölgede tesis etmeye çalıştığı güç dengesi Azerbaycan'ı askeri bir harekate başvurma hususunda dikkatli davranmaya itmektedir.⁶ Kimi analistlere göre, Azerbayca'nın askeri bir harekate başlaması için öncelikle Rusya'nın tarafsızlığını sağlaması gerekmektedir. Bunun için Moskova'ya siyasi, askeri veya ekonomik alanda tavizler verilmeli, enerji ulaşımı ve üretimi konusunda Rusya muhatap kabul edilmeli, Azerbaycan topraklarında Moskova'ya askeri üs verilmeli ve Azerbaycan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne üye olmalıdır.⁷

Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal altında tutan Ermenistan'ın bu örgütte yer alması dikkate alınırca, Azerbaycan'ın da aynı örgüte üye olması hiçbir şekilde düşünülemez. Ermenistan bu örgüte üye olmakla kendisini Türkiye ve Azerbaycan'dan korumak istemiştir. Peki, Azerbaycan aynı örgüte üye olmakla kendini kimden koruyacak? Ermenistan ve Rusya'dan mı? Diğer bir taraftan, Azerbaycan'ın BDT'ye üye olması, Gebele Radar Üssü'nü Rusya'ya kiralaması ve Moskova ile geliştirilen enerji alanındaki işbirliği Dağlık Karabağ sorununda Moskova'nın tutumunda hiçbir değişiklik yaratmamıştır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın verebileceği hiçbir taviz Rusya'nın sorunun çözümünde radikal bir değişikliğe giderek Azerbaycan'ı desteklemesine yol açmayacaktır. Azerbaycan yukarıda belirtilen tavizlerde bulunsa bile, değil Rusya'nın tarafsızlığının sağlanması, Azerbaycan kendisi aynı Ermenistan gibi bağımlı bir devlete dönüşecektir.

Kimi analistlere göre de Azerbaycan ordusu işgal altındaki topraklarını ele geçirebilecek geniş çaplı bir askeri operasyonu gerçekleştirebilecek yeteneğe

6 Gayane Novikova, "Implications of the Russian-Georgian War in the Nagorno-Karabakh Conflict: Limited Maneuverability" Caucasus Edition, (<http://caucasusedition.net/analysis/implications-of-the-russian-georgian-war-in-the-nagorno-karabakh-conflict-limited-maneuverability>).

7 Aleksandra Jarosiewicz, Krzysztof Strachota, "Nagorno-Karabakh-conflict unfreezing" Center for Eastern Studies, p. 6, (<http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2011-10-26/nagornokarabakh-conflict-unfreezing>).

sahip değildir.⁸ Aslında Azerbaycan gelişen ekonomisi ve askeri gücü ile Ermenistan karşısında kıyas edilemeyecek bir üstünlüğe sahiptir. Azerbaycan ordusu Ermeni kuvvetlerini işgal altındaki topraklarından da atabilme gücüne sahiptir. Fakat bu çatışma gerçekten Ermenistan-Azerbaycan savaşı olsaydı, Azerbaycan bunu gerçekleştirebilirdi. Burada Rusya'nın Ermenistan'a yaklaşık 1 milyar dolar değerinde yasal olmayan silahlar verdiği gerçeğini ve 2010 yılında imzalanan anlaşma gereğince Ermenistan'da konuşlanan Rus askeri üslerinin süresini 2044 yılına kadar uzattığını da hatırlatmak yeterlidir.⁹ Yeni anlaşmanın en önemli maddesi Rusya'nın askeri üslerinin Ermenistan'ın güvenliğini korumasıdır. Eğer Azerbaycan kendi yasal haklarından yararlanarak işgal altında bulunan topraklarını geri alma girişiminde bulunursa,

Rusya'nın silahlı müdahalesi ile karşılaşacaktır. Çünkü Ermenistan'ın güvenliği Rusya'nın garantörlüğü altındadır.

Azerbaycan gelişen ekonomisi ve askeri gücü ile Ermenistan karşısında kıyas edilemeyecek bir üstünlüğe sahiptir. Azerbaycan ordusu Ermeni kuvvetlerini işgal altındaki topraklarından da atabilme gücüne sahiptir. Fakat bu çatışma gerçekten Ermenistan-Azerbaycan savaşı olsaydı, Azerbaycan bunu gerçekleştirebilirdi.

Dışarıdan askeri ve politik destek alması da gerçekçi değil. Zaten çatışmanın çözümü yolunda AGİT'in Minsk Grubu'nun kararsızlığı ve devletlerin soruna çifte standartlardan yaklaşımı Azerbaycan'da Batı'ya olan güveni tamamen sarsmıştır. Azerbaycan tarafı Rusya'nın gücünü ve Batı'nın güven vermeyen "dostluğunun" ve kararsızlığının en iyi örneğini Rusya-Gürcistan savaşında gördü. Saldırının esas amacı Rusya'nın hala sert oynayabileceğini göstermekti. Rus ordusu 1990'larda çökmüştü

ve Rusya kendi ordusunun artık eski gücünde olmadığı fikrini hafızalardan silmeliydi. Aynı zamanda eski Sovyetler Birliği üyelerine Amerikan dostluğunun ve garantilerinin bir değeri olmadığını da göstermek istiyordu. Küçük bir devlete karşı küçük bir saldırıydı, ama ABD'ye fazlasıyla yaklaşmış bir devlete saldırıydı. Operasyona Amerika'nın tepkisizliği ve Avrupa'nın aldırmaazlığı hem bölgeyi, hem de Doğu Avrupa'yı şaşırttı. Diplomatik notalarla sınırlı kalan ABD eylemsizliğinin gösterdiği mesaj Amerika'nın çok uzak, Rusya'nın çok yakın olduğuydu ve ABD kara askerlerini Ortaya Doğu'ya bağladığı sürece bu harekete geçememe durumu devam edecekti.¹⁰ Rusya kuşkusuz bu adımını ABD'nin gerçek çıkarlarının Güney Kafkasya'da değil, Orta Doğu'da olduğunu düşünerek atmıştır.

8 C.W.Blandy, *Azerbaijan: Is War Over Nagorny Karabakh a Realistic Option?*, Advanced Research and Assessment Group. Caucasus series 08/17, (United Kingdom: Defence Academy of the United Kingdom, May 2008), p. 7.

9 Elhan Şahinoğlu, "Rusya-Ermenistan Askeri İşbirliğine Karşı Türkiye-Azerbaycan İşbirliği", (<http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=5350&kat1=1>).

10 George Friedman, *Gelecek 10 Yıl*, (İstanbul: Pegasus yayınları, 2011), s. 169-170.

Ulusal güvenlik, jeopolitik ve istihbarat üzerine yazılmış sayısız makalelerin yazarı, dünyanın önde gelen özel istihbarat ve stratejik danışmanlık şirketi STRATFOR'un kurucusu George Friedman, ABD'nin Gürcistan'a büyük vaatlerde bulunmasını anlamsız olarak değerlendirmektedir. Friedman'a göre, Gürcistan ABD için az getirisi olan bir yük. Yani Gürcistan'daki ABD stratejisi ortadan kalkmalı. Bu, Amerikalıların böyle pozisyonların risksiz ve masrafsız olduğunu sandıkları bir dönemden kalma bir strateji. Risklerin ve masrafların yükseldiği bir dönemde ABD giderlerini daha dikkatli yönetmeli ve Gürcistan'ın çıkardan çok bir kayıp olduğunu kabul etmelidir.¹¹

Gürcistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı Azerbaycan üzerinde bir domino etkisine yol açabilir. Azerbaycan, güney koridoru için dolayısıyla da Avrupa'nın enerji çeşitliliği için kilit öneme sahip tedarikçi konumundadır. Bu da Rusya'nın Avrupa meselelerindeki siyasi etkisini dolaylı olarak sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla Rusya, Amerika'nın gerilemesi halinde, özellikle Gürcistan'ı kontrol çabasının başarılı olmasıyla cesaretlenirse, daha da genişleyen hareket özgürlüğünü yüksek olasılıkla Azerbaycan'ın gözünü korkutmak için kullanabilecektir. Bu koşullarda Azerbaycan yeniden canlanan bir Rusya'ya meydan okumaya meyletmeyecektir.¹² Nitekim, Gürcistan'a tutamayacak sözler veren Batı'ya Azerbaycan'ın zaten çok önceden güveni sarsmıştır. Desteksiz olduğunun farkında olan Azerbaycan'ın tekbaşına Rusya'yla savaşa tutuşması hiç kuşkusuz onun geleceğini ciddi şekilde etkiler. Diğer bir taraftan, Azerbaycan kendi toprak bütünlüğünü korumak amacıyla askeri operasyonlara başlayacağı takdirde dünyanın demokrasileşmesi için girişimlerde bulunduğu iddiasından yola çıkan Batı devletleri ve uluslararası kurumlarla işbirliği, aynı zamanda bu kurumlara entegre sürecinde de ciddi engeller ortaya çıkabilir. Çünkü çatışmanın savaş yolu ile çözümü Azerbaycan'ın işbirliği içerisinde olduğu ve üyeliği bulunan bütün uluslararası kurumlarca asla kabul görmemektedir. Aksi halde Azerbaycan'ın bu kurumlarda üyeliğinin dondurulması ve hatta dışlanması bile gerçekleşebilir.

Olası Bir Savaşın Azerbaycan Açısından Doğurabileceği Sonuçlar

- Azerbaycan kendi yasal haklarından yararlanarak işgal altında bulunan topraklarını geri alma girişiminde bulunursa, ikili anlaşmalar çerçevesinde ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün üyesi olarak Rusya'nın silahlı müdahalesi ile karşılaşacaktır;
- Rusya Azerbaycan'ın askeri müdahalesine doğrudan siyasi ve askeri

11 Friedman, a.g.e., s. 182

12 Zbigniew Brzezinski, *Stratejik Vizyon: Amerika ve Küresel Güç Buhranı*, (İstanbul: Timaş yayınları, 2012), s. 111

açından müdahil olmazsa bile en azından arabuluculuk rolü üstlenerek yeni bir statüko yaratmaya çalışabilir;

- Azerbaycan Ermenistan üzerinde kesin zafer kazanamadığı takdirde ülkede hoşnutsuzluk başlar ve sonuçta kaos durumu oluşur;
- Rusya'nın askeri müdahalesi dikkate alınır, olası bir savaş çok sayıda insan hayatına mal olabilir, yeni toprak kayıplarına yol açabilir;
- Böyle bir durumda Azerbaycan 1990'ların başında olduğu gibi yeniden etnik sorunlarla karşılaşabilir ve ülkenin bağımsızlığı ciddi tehlike altına girebilir;
- Olası bir savaş Azerbaycan'ın uluslararası alandaki barış yanlısı tutumunu bozabilir ve dünya enerji piyasasındaki konumunu etkileyebilir;¹³
- Askeri operasyonların başlayacağı takdirde Azerbaycan'ın uluslararası organizasyonlarda üyeliğinin dondurulması ve hatta dışlanması bile gerçekleşebilir;¹⁴
- Azerbaycan uluslararası arenada yalnızlığa itilir, ekonomik ve politik yaptırımlara maruz kalabilir.

Sorunun Askeri-Siyasi Bloklara Katılma Yolu ile Çözümü Olasılığı

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün bir üyesi olan Ermenistan'ın Rusya'ya dayanarak işgal ettiği Azerbaycan topraklarını elde tutmak için kendi işgal siyasetini meşrulaştırdığı dikkate alınır, Azerbaycan da işgal altında bulunan topraklarını geri alabilmesi için herhangi bir askeri bloka girme gereksinimi duymalı mı? Böyle bir olasılık var mıdır? Azerbaycan için uygun askeri blok hangisidir? Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü mü? Yoksa NATO mu?

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü Rusya tarafından eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden bazılarının katılımıyla Avrasya'nın, sabık SSCB coğrafyası olan jeopolitik açıdan önemli bölgesine herhangi bir yabancı güç odağının müdahalesini önlemek amacıyla oluşturulan askeri bloktur. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nü güçlendirmek ve yönetimini kendi elinde

13 Sapmaz Ahmet, Sarı Gökhan, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2012, sayı: 15, s. 14

14 Samir Hamitov, "Dağlık Karabağ Münakaşası 2020 Yılında: Barış, Yoksa Müharebe?", *Dirçeliş-XXI asır dergisi*, 2011, №153-154, s. 155

bulundurmamak istemekle Rusya, kuşku yok ki askeri ve jeostratejik anlamda Avrasya’da NATO’nun etkisini azaltarak kendi konumunu güçlendirmeyi de düşünmektedir. Diğer yandan bölgede Batı’yla teknolojik, ekonomik ve inovasyon alanında boy ölçüşemeyen Moskova, en azından askeri-politik üstünlüğünü sürdürmek istemektedir. Rusya günümüzde de bu bloku daha fazla genişletmek için çalışmalarını sürdürmekte ve çoğu Post-Sovyet ülkesinin Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’ne katılmasını sağlamak ve bu ülkelerin NATO’ya yönelmelerini önlemek amacıyla ciddi çalışmalar yapmaktadır. Fakat Azerbaycan’ın bu örgüte katılmamak için bir takım nedenleri vardır.

Güney Kafkasya’nın Rusya tarafından planlanan güvenlik sisteminde Azerbaycan için uygun olmayan asıl nokta, bölgede herkesin yararına olacak verimli kolektif güvenlik mekanizmaları yerine, Rusya’nın Ermenistan’la askeri ve stratejik işbirliği içinde Azerbaycan’ın egemen devlet haklarına, ulusal güvenliğine ve çıkarlarına, Güney Kafkasya’daki bölgesel güç dengesine olumsuz etki eden birtakım adımlar atmasıdır. Bakü yönetimi Ermenistan’la mevcut Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden ve Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü sağlanmadan bölgesel güvenlik politikasında herhangi bir değişiklik yapmak ve herhangi bir askeri bloka katılmak niyeti olmadığını beyan etmiş ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’ne üye olmaktan kaçınmıştır.

***Bakü yönetimi
Ermenistan’la mevcut
Dağlık Karabağ sorunu
çözülmeden ve
Azerbaycan’ın toprak
bütünlüğü sağlanmadan
bölgesel güvenlik
politikasında herhangi bir
değişiklik yapmak ve
herhangi bir askeri bloka
katılmak niyeti olmadığını
beyan etmiş ve Kolektif
Güvenlik Anlaşması
Örgütü’ne üye olmaktan
kaçınmıştır.***

Bazı uzmanlar “Dağlık Karabağ’ın ne Ermenistan’a verilmesi, ne de Azerbaycan’a iade edilmesi” siyasetinin Rusya’nın bugünkü ulusal çıkarlarına uygun olduğu görüşündedirler.¹⁵ Zira Moskova yönetimi bu sorundan faydalanmak suretiyle hem Azerbaycan’ın, hem de Ermenistan’ın bölgesel ve uluslararası politikasını kontrol altında tutmak istemektedir.

Genel olarak Güney Kafkasya cumhuriyetlerinde var olan sorunların ve çatışmaların tamamen sonlandırılmasının, bölgede barış ve istikrarın sağlanmasının Rusya’nın bölgesel güvenlik politikasının uzun vadedeki hedefleriyle asla uyuşmadığı görüşündeyiz. Rusya’nın Güney Kafkasya’da Ermenistan’a önemli ölçüde ekonomik ve askeri yardımda bulunması, bu ülkenin işgalci ordusunu silahlandırması bir yandan Ermenistan’ın siyasi yönetimini Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözüme

15 Ali Hasanov, “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Azerbaycan’ın askeri-jeostratejik çıkarları”, (<http://strategiya.az/?m=xeber&id=2125>).

kavuşturulmasından uzaklaştırmakta ve müzakerelerde yapıcı davranmaktan kaçınmaya teşvik etmekte, diğer yandan Azerbaycan'ın güvenlik politikaları, askeri ve jeostratejik tercihleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle Dağlık Karabağ sorunu bugün hem Ermenistan'ı, hem de Azerbaycan'ı baskı altında tutmak için Rusya'nın elinde bulundurduğu ciddi bir araçtır. Topraklarının bir kısmı Ermenistan'ın işgali altında bulunan Azerbaycan'ın, AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanlarından biri olarak Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözülmesi sürecine katılan Rusya'nın Ermenistan'la "askeri ve stratejik ortaklığına", bu ülkede askeri üs bulundurmasına ve işgalci orduyu karşılıksız olarak silahlandırmasına kayıtsız kalması elbette ki mümkün değildir.

Azerbaycan'ın Rusya ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ile işbirliğini doğrudan etkileyen iki önemli husus, toprak bütünlüğünün sağlanması ve Dağlık Karabağ sorununun çözümüyle ilişkilidir. Azerbaycan'ın, topraklarını alenen işgal altında bulunduran, Güney Kafkasya'da komşu ülkelere karşı toprak iddiaları öne süren, bölgesel istikrarı bozan işgalci ve militarist Ermenistan'ın tutum ve davranışlarını uluslararası hukukun ilkelerine uygun bir şekilde değerlendirmekten kaçınan, bilakis bu ülkeyle askeri ortaklık anlaşması imzalayan, bölgenin diğer ülkelerinin de politik ve askeri güvenliğini, toprak bütünlüğünü, bölgesel barışı garanti edemeyen bir kurum ve bu kurumun himayecisi olan bir ilke ile stratejik ortaklık yapması mümkün görünmemektedir.

Azerbaycan'ın %20 topraklarını işgal altında tutan Ermenistan'ın, işgale maruz kalan Azerbaycan'la aynı örgütte yer alması hiçbir şekilde düşünülemez. Daha önce de belirtildiği gibi, Ermenistan bu örgüte üye olmakla kendisini Türkiye ve Azerbaycan'dan korumak istemiştir. Peki, Azerbaycan aynı örgüte üye olmakla kendini kimden koruyacak? Ermenistan ve Rusya'dan mı?

Böyle bir durumda "Azerbaycan'ın NATO üyeliği mümkün mü?" sorusu gündeme gelmektedir. Azerbaycan 1994 yılından başlayarak "Barış İçin Ortaklık" programı çerçevesinde işbirliği yapmakta ve bazı çatışma bölgelerinde barış gücü misyonuna katılmaktadır. NATO ile işbirliği Azerbaycan için öncelikli konulardan biridir. Fakat Azerbaycan'ın bu kurumla çok yönlü iş birliği, ilişkilerini genişletmesi ve kurumun çeşitli uluslararası programlarına katılması bile, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununun çözümünde gereken sonucu vermemiştir. Bu mesele gündeme geldiği zaman, dünyanın çeşitli bölgelerine askeri güce başvurarak barış getirmeye çalışan NATO, Dağlık Karabağ sorununun 20 yıldır barış yoluyla çözülmemesine rağmen, Azerbaycan'ın Ermenistan işgalindeki topraklarını kurtarmak için askeri operasyonlara başlamasına soğuk bakıyor ve sorunun barış yoluyla çözülmesinin zorunluluğunu vurguluyor.¹⁶ Çünkü

16 Hatem Cabbarlı, "NATO ve Azerbaycan Topraklarının İşgali Sorunu", (<http://newtimes.az/tr/organisations/163/>).

NATO çatışma içerisinde bulunan devletleri ittifaka üyeliğe kabulden ve devletlerin sınır sorunlarının çözümü için tüm yükümlülüklerden kaçınmaktadır.¹⁷ Kuruma üye olan devletler “önleyici saldırı” stratejisini benimsemekte ve bu öğreti sayesinde tehlike oluşturan devletlere karşı askeri operasyonlara başlama hakkını kendilerinde görmektedirler.¹⁸ Burada dikkat çeken en önemli husus işgal eden değil, tehlike oluşturan devletlerdir. “Önleyici saldırı” öğretisi 20 yıldan beri Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan’a karşı askeri operasyon düzenlenmesine onay vermemektedir. Dolayısı ile Azerbaycan’ın NATO askeri-siyasi blokuna üyeliği imkanları tamamen kısıtlıdır.

Azerbaycan İçin Oluşabilecek Uygun Stratejik Ortamlar

Çatışmanın hukuki, politik ve askeri çerçevede çözümü sınırlı olduğundan tek bir yol kalıyor. Azerbaycan, işgal altında tutulan topraklarını geri alması için uzun süreli olsa bile uygun stratejik ortamı beklemek zorundadır.

- Uygun stratejik ortam Rusya’nın bölgesel güç konumunun tamamen zayıflaması ile oluşabilir. Rus ordusunun zayıflığı konusunda çok şey söylendi ve yazıldı. Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra söylenenler elbette gerçektir. Ama şimdi önümüzde yeni gerçekler var. Rusya zayıflamadığı ve hatta güçlendiği için Rus jeopolitik sorunu yeniden ortaya çıkmıştır. Post-Sovyet mekanında ortaya çıkan bütün çatışmaların anahtarını elinde bulunduran Rusya Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında da kilit konuma sahiptir.
- Uygun stratejik ortam aynen Rusya gibi İran’ın da bölgesel güç konumunu kaybetmesi ile oluşabilir. İran Orta Doğu ülkeleriyle karşılaştırıldığında oldukça güçlü bir devlet gibi görünse de, kendi içinde çok ciddi etnik sorunları var.¹⁹ Bu sorun daha çok Güney Azerbaycan’la ilgilidir. İslam Dünyası’nın halkalarından biri olan Azerbaycan halkının Şii Müslüman, onunla tarihi ve kültürel yakınlıkları olmasına rağmen İran Ermenistan’ın Azerbaycan’a askeri tecavüzünü üstü kapalı şekilde desteklemiş ve bölgede kendisine stratejik partner olarak Ermenistan’a büyük üstünlük vermiştir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan İran’ın Erivan için önemini şu şekilde açıklamaktadır: “İran Ermenistan için çok önemli stratejik bir ülkedir. Yüzyillardır samimi komşuluk ilişkileri içerisindeyiz. Diğer sebepler de vardır. İran bizim için dış

17 Elşen Nesirov, “Herbi-siyasi bloklar ve Azerbaycan’ın regional balanslaşdırma siyasetinin ehemiyyeti”, *Halk Gazetesi*, 14 Nisan 2009

18 Hatem Cabbarlı, a.g.m.

19 Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, *Amerika ve Dünya* (İstanbul: Profil yayıncılık, 2012), s. 77.

*dünyaya açılan kapı konumundaki iki ülkeden biridir. İran'ın yatırımlara uğraması Ermenistan'ın nefes aldığı borunun gittikçe daralması anlamına gelir”.*²⁰

- İran-Ermenistan ilişkilerini stratejik ittifaka götüren faktörler içerisinde Güney Azerbaycan ve Dağlık Karabağ sorununun ayrı bir yeri vardır. Dağlık Karabağ sorununun devam etmesi İran'ın çıkarları çerçevesindedir. İran'ın çıkarlarına uygun olarak Azerbaycan topraklarını işgal altında tutan Ermenistan İran'ın kuzeyini Azerbaycan'ın etkisinden koruyan bir etkidir. Dünyanın en önemli stratejistlerinden Zbigniew Brzezinski'nin tabirince, “eğer Azerbaycan istikrarlı bir siyasal ve ekonomik gelişmede başarılı olursa İranlı Azeriler, daha fazla büyük bir Azerbaycan düşüncesine bağlanacaklardır”.²¹ Dolayısı ile Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözümüne giden yol Güney Azerbaycan'dan başlar. Doğal olarak bu düşüncenin önüne geçmek isteyen İran, Ermenistan'la ilişkilerini artırmakta ve Müslüman bir devletin – Azerbaycan'ın – zayıf kalmasını kendi açısından yaşam kaynağı olarak değerlendirmektedir. Belirtilen bu varyasyonlar elbette yazarın subjektif düşünceleridir, fakat Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözüm yolu hiç kuşkusuz özellikle Rusya'nın ve de İran'ın bölgesel güç konumlarının zayıflamasına bağlıdır.
- Uygun stratejik ortam Türk Cumhuriyetleri arasında entegrasyonun derinleşmesi ile mümkün olabilir. Türk Cumhuriyetlerinin, özellikle Orta Asya devletlerinin bölgesel bütünlüğünü ve entegrasyonunu destekleyen tarihi, kültürel, stratejik, ekonomik ve siyasal bir çok neden bulunmaktadır. Bununla birlikte bağımsızlıkların kazanılmasının üzerinden geçen yaklaşık 20 yıllık bir sürede bölge ülkeleri arasındaki entegrasyon girişimlerinden hiç birisi tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Bölge devletleri arasındaki sınır sorunları, siyasal ve ekonomik gelişme farklılıkları, bölgesel liderlik konusundaki çekişme, büyük güçlerin bölge üzerindeki rekabeti dikkate alındığında önümüzdeki dönemde de Türk Birliği'nin bir ütopyadan ibaret kalmaya devam edeceği anlaşılmaktadır.²² Öte yandan bölge dışı hegemon güçlerin öncülük ettikleri entegrasyon girişimleri de bu bütünlüğü bozmaktadır. Rusya imparatorluk dönemlerinde olduğu gibi Orta Asya'daki başat güç konumunu sürdürmektedir. Askeri varlığı, ekonomik yatırımları ve yumuşak gücü ile Rusya Orta Asya'daki en güçlü bölge dışı aktördür. Aslında bir çok açıdan Rusya için Orta

20 “Serj Sarkisyan Prezident Armenii”. *Eho Moskvi/Peredaçi/İntervyu/Çetverg*, 27.01.2011: <http://www.echo.msk.ru/programs/beseda/744902-echo.phtml>

21 Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere* (İstanbul: Sabah yayınları, 1998), s. 122-123

22 Bu konuda geniş bkz: Azer Hudiyeve, “Digget! Şerg! Orta Asya Regionu Dünya Siyasetinin En Kaynar Arenasına Çevrile Biler”, *Region Plus. Analitik bakış*, 1 Ekim 2009, № 19 (87), s. 24-28

Asya'da bölge dışı tanımlaması doğru değildir. Rusya siyasi ve askeri açıdan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, ekonomik işbirliği açısından Avrasya Ekonomik Topluluğu üzerinden Orta Asya'yı kendine bağlamış durumdadır. Çin ise Şanghay İşbirliği Örgütü sayesinde Orta Asya'yı kendi hayat sahasına dönüştürmüştür. Amerikan karşıtı siyasi bir bloğa dönüştüğü yönündeki tartışmalar bir yana Şanghay İşbirliği Örgütü Doğu Türkistan ile Batı Türkistan'ı Çin egemenliği altında birleşmeye götürmektedir. Bölge ülkelerini Rusya ile ittifaka iten faktörlerin en önemlilerinden biri de budur.²³ Fakat Türkiye en temel dış politika alanlarından birisi haline gelen Orta Asya'ya dönük stratejilerinin geliştirilmesi konusunda maalesef ciddi bir ön hazırlık yetersizliği ile karşı karşıya kalmıştır. Bu hazırlıksızlığın ilk görünen belirtisi psikolojik alanda yaşanmış ve Türkiye gereken psikolojik teenniye devreye sokamamıştır.²⁴ Türkiye'nin bölgesel politika uygulamalarında gözlenen en ciddi zaaflarından birisi dış politika alanları arasındaki taktik bağlantıları da gözetken büyük ölçekli stratejilerin geliştirilememiş olmasıdır.²⁵ Türk Cumhuriyetleri arasında entegrasyon, Türkiye'nin bir dış politika hamlesi değil Türk Dünyası'nın ihtiyaç duyduğu jeopolitik bir gereksinimdir. Türk Dünyası'nın ekonomik, siyasi ve askeri yönden dirençli olabilmesi için bir uluslararası bütünleşmeye ihtiyacı vardır. Çin'in büyük ekonomisi karşısında direnmek ve tarihte Rusya'ya bağlı hale getirilen üretim ve ticaret mekanizmalarını aşmak için entegrasyona ihtiyaç duyulmaktadır. Siyasi olarak; Rusya, Çin ve ABD'nin bölgedeki rekabetine karşı ezilmemek ve bu rekabeti fırsat haline getirebilmek için bir arada hareket edilmesini sağlayacak bir entegrasyona ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat Türk Cumhuriyetleri arasındaki bütünleşme girişimlerinde bir kopukluk yaşanmakta ve Türk devletleri Türk Dünyası'nın entegrasyon sürecinde gereken etkinliği gösterememektedirler. Özellikle Özbekistan ve Türkmenistan hiçbir şekilde Türk Konseyi toplantılarına katılmamaktadırlar.²⁶ Uzun dönemli bir perspektif ile değerlendirilmedikçe Asya dengelerinde etkin bütün büyük güçlerin yoğun bir faaliyet içinde buldukları Orta Asya, dolayısı ile Türk Dünyası üzerinde sağlıklı bir strateji geliştirebilmek ve uygulayabilmek çok zordur. Bu bakımdan Türk Birliği'nin bir ütopya olarak kalmaya devam etmesi Azerbaycan için böyle bir stratejik ortamın oluşmayacağını göstermektedir.

23 Fırat Purtaş, "Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri", *Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası*, (derleyen: M.Turgut Demirtepe), Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) yayınları, 2008, s. 58-59

24 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, (İstanbul: Küre yayınları, 2010), s. 487

25 Davutoğlu, a.g.e., s. 499

26 Bu konuda bkz: Turgay Düğen, "Türk Konseyi ve Türkistan'da Bütünleşme", http://www.21yyte.org/tr/yazi/6725-Turk_Konseyi_ve_Turkistanda_Butunlesme.html; Natic Nazımoğlu, "Nahçıvan Merhalesi", *Region plus. Analitik bakış*, 15 Ekim 2009, № 20 (88), s. 18-21

Sonuç

Çözüm dışında her yolun denendiği bir problem olan Ermenistan-Azerbaycan çatışması bölgesel bir mesele olmanın yanısıra, içinde daha derin tarihi izler taşıyan küresel bir sorun olmakla kökü birkaç yüzyıl ve hatta daha eskilere giden ünlü “Şark Meselesi”nin bir uzantısı olarak varlığını korumaktadır. Bugün çevresindeki bölgelerle birlikte Rusyanın desteği ile Azerbaycanın %20’lik toprak parçasıyla bir arada Ermenistan tarafından işgal edilen Karabağ hala BMT-nin gündeminde çözümünü bekleyen sorunlardan biridir. Barış yoluyla işgal sorununu sona erdirmek yönündeki çalışmalarda somut

Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının “uzunsürelî ateşkes” şeklinde devam edeceği öngörüsünde bulunmak mümkündür. Bu süre zarfında Azerbaycan en uygun stratejik ortamı beklemek zorundadır.

bir ilerleme sağlanamamıştır. Her bir işgal sürecinin çözümünde iki yol vardır: Diplomasi ve savaş yolu. Çatışan taraflar arasında hiçbir şekilde uzlaşmanın sağlanabileceğinden söz etmek mümkün değildir. Olası bir savaşın ise Azerbaycan için hangi sonuçlar doğurabileceği de yukarıda analiz edildi. Azerbaycan, toprakları işgal altında tutulmasına rağmen bölgenin ekonomik lideri durumundadır. Hiç şüphe yok ki, ekonomik alanda kaydedilen gelişmeler askeri alana da yansımış, 2010

ylında “Askeri Doktrin”in kabulü ile belgelenmiştir.²⁷ Fakat Rusya’nın sorunu bizzat kendi inisiyatifinde tutması Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ’a yönelik muhtemel askeri harekatinde dikkatli davranmasını gerekli kılmaktadır.

Diğer taraftan, askeri operasyonların başlanacağı takdirde dünyanın demokrasileşmesi için girişimlerde bulunduğu iddiasından yola çıkan Batı devletleri ve uluslararası kurumlarla işbirliğini, aynı zamanda bu kurumlara entegre sürecinde ciddi engellerle yüzleşebileceğini göz önünde bulunduran Azerbaycan bu konuda hassas davranmak zorundadır. Yani bu hususlarda Azerbaycan’ın dikkate alması gereken önemli faktörler Rusya, Batı devletleri, uluslararası kurumlar, askeri-siyasi örgütlerdir.

Buna dayanarak Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının “uzun süreli ateşkes” şeklinde devam edeceği öngörüsünde bulunmak mümkündür. Bu süre zarfında Azerbaycan en uygun stratejik ortamı beklemek zorundadır. Zira mevcut aşamada sorunun her defa düzene sokulması yolunda durgunluk ortaya çıkacak, Azerbaycan yeniden alternatif çözüm yolları aramaya başlayacak, Ermenistan ve AGİT’in Minsk Grubu’nun eşbaşkanları yeni yeni öneriler

²⁷ Bu konuda geniş bkz: Azerbaycan Respublikasının Herbi Doktrinasi, Azerbaycan Respublikasının Milli Meclisi, 08 Haziran 2010. <http://meclis.gov.az/?/az/law/183#comment>

sunacak, görüşmeler nihai aşamaya geldiğinde Ermenistan tarafı yeniden geri çekilecek, böylece bütün işlemler bir daha durgunluk haline dönecektir.

Durumun farkında olan Azerbaycan ekonomik olarak Ermenistan üzerinde baskı oluşturmaktadır. Fakat Ermenistan “galibiyet havası”na kapılarak sorunun “çözumsuzlüğünün” devleti felakete sürükleyeceğinin ve uzlaşının şart olduğunu anlamamakta, Rusya ve Batı’nın politik oyunları devam ettiği süre içerisinde “Büyük Ermenistan” ideolojisini gerçekleştirme düşüncesindedir. Ermenistan bu süreçte işgalin kalıcı olabileceğini hesaplamaktadır. Kuşkusuz, “Zaman” Ermenilere işgal ettikleri Azerbaycan topraklarında güçlenme fırsatını yaratmış, sonuçta Ermenistan Rusya’dan ve diğer devletlerden aldığı silahlar dolayısıyla kendi askeri gücünü daha da artırmış ve militarist bir devlete dönüşmüştür. Fakat Ermenistan askeri gücünü artırsa da, ekonomik olarak gerilemiş durumdadır. Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal altında tutsa da, ekonomik gerileme, demografik tenezzül, Ermenistan’ın işgalci taraf olduğunu dile getirmemelerine rağmen devletlerin Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü tanımaları Ermenistan’a tam olarak işgal ettiği bölgeleri sahiplenme fırsatı vermemiş ve her geçen zaman zarfında Ermenistan işgal altında tuttuğu bölgelerin esirine dönüşmüştür. Daha kesin bir ifade ile Ermenistan genişlemek, büyümek ve güçlenmek isterken zayıflamış, ekonomik açıdan gerilemiş ve bağımlı bir devlete dönüşmüştür. Komşu devletlerle iyi geçinmek yerine düşmanca tavırlarını sürdürerek kendisini entegrasyon sürecinin ve enerji projelerinin dışında bırakmıştır.

Ermenistan gittikçe artan ekonomik sıkıntılarından kurtulmak için Azerbaycan’la anlaşmaya varmak zorundadır. Fakat öncelikle Ermenistan kendisini tamamen Rusya’dan kurtarmak zorundadır. Ermenistan’ın Rusya’ya ekonomik açıdan gittikçe artan bağımlılığı Moskova’nın Erivan’ın diğer devletlerle ilişkilerindeki gelişim temposunu istediği şekilde yönlendirmesine olanak sağlamıştır. Özellikle 2003 yılında Rusya’nın borçlarını ödemesi talebinde bulunması sonucu Ermenistan kendi ekonomisinin stratejik önem taşıyan işletmelerini borç karşılığında Rusya’ya devretmiştir.²⁸ Diğer bir taraftan, Ermenistan’a ekonomik olarak nefes verdiren yegane devletin İran olduğu bir gerçektir. Fakat bölgede gittikçe büyük bir güç kazanan, uranyumun zenginleştirilmesi yönünde araştırmalarını daha da yoğunlaştıran, Orta Doğu’da ortaya çıkan problemler nedeniyle son devirlerde sık-sık adından söz ettiren ve küresel güçlere meydan okuyan devletlerden biri olarak İran’la iyi ilişkiler içerisinde olmasına rağmen Ermenistan bu nedenlerden dolayı İran’ın ABD’nin muhtemel saldırısına uğradığı takdirde ekonomisinin büyük darbeler alacağına da farkındadır. İran etrafında oluşan uluslararası baskılar ve İran-

28 Emily Danielyan. “Russia Tightens Grip on Armenia with Debt Agreements”. *Eurasianet.org*. 6 May 2003. Web. 09 Nov. 2010. <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav050703.shtml>.

Batı ilişkilerde yaşanan gerginlikler Ermenistan'ın geleceğini çıkmaza sürüklemektedir. Bu durum Azerbaycan'ın çıkarları çerçevesindedir. Sıkışmış durumda olan Ermenistan Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini gözden geçirmek zorundadır. Ermenistan Azerbaycan'ın işgal altında tuttuğu topraklardan çekilmeli, toprak iddialarından vazgeçmelidir. Ancak bu şekilde ekonomik tenezzülden kurtulabilir, hatta entegrasyon sürecinde ve enerji projelerinde yer alabilir. Aksi takdirde Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan üzerindeki baskıları devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Blandy, C.W. *Azerbaijan: Is War Over Nagorny Karabakh a Realistic Option?*, Advanced Research and Assessment Group. Caucasus series 08/17, (United Kingdom: Defence Academy of the United Kingdom, May 2008), s. 23
- Brzezinski, Zbigniew *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere*, (İstanbul: Sabah yayınları, 1998), s. 192
- Brzezinski, Zbigniew *Stratejik Vizyon: Amerika ve Küresel Güç Buhranı*, (İstanbul: Timaş yayınları, 2012), s. 240
- Brzezinski, Zbigniew & Scowcroft, Brent, *Amerika ve Dünya*, (İstanbul: Profil yayıncılık, 2012), s. 328
- Davutoğlu, Ahmet *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, (İstanbul: Küre yayınları, 2010), s. 548
- Friedman, George *Gelecek 10 Yıl*, (İstanbul: Pegasus yayınları, 2011), s. 317
- Hamitov, Samir “Dağlık Karabağ Münakaşası 2020 Yılında: Barış, Yoksa Müharebe?”, *Dirçeliş-XXI asır dergisi*, 2011, №153-154, s. 146-159.
- Hudiyev, Azer “Digget! Şerg! Orta Asya Regionu Dünya Siyasetinin En Kaynar Arenasına Çevrile Biler”, *Region Plus. Analitik bakış*, 1 Ekim 2009, № 19 (87), s. 24-28.
- Nazimoğlu, Natik “Nahçıvan Merhalesi”, *Region plus. Analitik bakış*, 15 Ekim 2009, № 20 (88), ss. 18-21.
- Nersisyan, M.G. *İz İstorii Russko-Armyanskikh Otnoşeniy*, (Erevan: izd-vo AN Armyanskoy SSR, 1956), s. 405
- Nesirov, Elşen “Herbi-siyasi bloklar ve Azerbaycanın regional balansaşdırma siyasetinin ehemmiyeti”, *Halk Gazetesi*, 14 Nisan 2009
- Purtaş, Fırat “Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri”, *Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası*, (derleyen: M.Turgut Demirtepe), Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) yayınları, 2008, ss. 31-62
- Sapmaz, Ahmet & Sarı Gökhan, “Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2012, sayı: 15, ss. 1-31.

Şavrov, Nikolay *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye: Predstoyaşaya Rasprodaja Mugani İnorodtsam*, (Sankt-Petersburg: izd-vo Reprint, 1911), s. 156

Şostakoviç, S.V. *Diplomatiçeskaya Deyatelnost A.S.Griboyedova*, (Moskova: izd-vo Sotsialno-ekonomiçeskoy literaturı, 1960), s. 294

Yenikolopov, İ.K. *Griboyedov i Vostok*, (Erevan: izd-vo Aypetrat, 1954), s. 196

İnternet siteleri:

Azerbaycan Respublikasının Herbi Doktrinası, Azerbaycan Respublikasının Milli Meclisi, 08 Haziran 2010. <http://meclis.gov.az/?/az/law/183#comment>

“Azerbaijan and Armenia: Peace prospects, Military Realities&the role of the Armenian Diaspora”, Caspian İnformation Center, no.16, October 2011, pp.1-2, (<http://www.caspianinfo.com/wp-content/uploads/2011/10/OP-No-16-Armenia-and-Azerbaijan-Peace-Prospects-Military-Realities-and-the-Role-of-the-Armenian-Diaspora.pdf>), erişim tarihi: 30.04.2012.

Cabbarlı, Hatem “NATO ve Azerbaycan Topraklarının İşgali Sorunu”, (<http://newtimes.az/tr/organisations/163/>), erişim tarihi: 24.07.2012.

Danielyan, Emily “Russia Tightens Grip on Armenia with Debt Agreements”. Headlines I Eurasianet.org. 6 May 2003. Web. 09 Nov. 2010.<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav050703.shtml>, erişim tarihi: 20.02.2013.

Düğen, Turgay “Türk Konseyi ve Türkistan’da Bütünleşme”, http://www.21yyte.org/tr/yazi6725-Turk_Konseyi_ve_Turkistanda_Butunlesme.html, erişim tarihi: 05.11.2012.

Hasanov, Ali “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Azerbaycan’ın askeri-jeostratejik çıkarları”, (<http://strategiya.az/?m=xeber&id=2125>), erişim tarihi: 15.05.2013

Jarosiewicz, Aleksandra & Krzysztof Strachota, “Nagorno-Karabakh-conflict unfreezing” Center for Eastern Studies, (<http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2011-10-26/nagornokarabakh-conflict-unfreezing>), erişim tarihi: 18.09.2012.

Novikova, Gayane “Implications of the Russian-Georgian War in the Nagorno-Karabakh Conflict: Limited Maneuverability”, Caucasus Edition, (<http://caucasusedition.net/analysis/implications-of-the-russian-georgian-war-in-the-nagorno-karabakh-conflict-limited-maneuverability>), erişim tarihi: 18.09.2012.

“Serj Sarkisyan Prezident Armenii”. Eho Moskvı/Peredaçi/İntervyu/Çetverg, 27.01.2011: <http://www.echo.msk.ru/programs/beseda/744902-echo.phtml>, erişim tarihi: 05.03.2012.

Şahinoğlu, Elhan “Rusya-Ermenistan askeri işbirliğine karşı Türkiye-Azerbaycan işbirliği”, (<http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=5350&kat1=1>), erişim tarihi: 12.07.2011.

İNGİLTERE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI VE ERMENİ SORUNU (1917-1918)

(BRITAIN'S CAUCASUS POLICY AND THE ARMENIAN PROBLEM)

Yrd. Doç. Dr. Tolga BAŞAK
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İnkeleri ve
İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum/Türkiye
tbasak@atauni.edu.tr

“Pan-İslamizme karşı özgür Arabistan reçetesi yazıldığı gibi Pan Turanizm hastalığının gerçek ilacı da Ermeni sorunudur.”

Sir Mark Sykes,
İngiliz Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu İşleri Uzmanı 1917.

Öz: 1917'deki Rus İhtilali I. Dünya Savaşı'nın ilgi alanı Kafkasya'ya çevirdi. Bölge, Hazar Denizi vasıtasıyla Merkezî Asya, İran ve Hindistan'a açılan bir kapı konumundaydı. Kafkasya'nın düşman güçlerinin eline geçmesi demek Hindistan yolunun düşmana açılması demekti. Rusya'nın savaş dışı kalması üzerine Osmanlı Devleti ve Almanya için Hazar koridoru açık hale geldi. Rus İhtilali, savaşın ilk yıllarında hayalî bir düşünce olarak değerlendirilen Pan Turanizm'in karakterini tamamen değiştirdi. İngiliz Dışişleri uzmanları bu hareketin ortaya koyacağı tehdit hakkında sayfalarca raporlar hazırlamaya başladılar. Doğu'daki İngiliz çıkarları açısından bir darbe niteliğini taşıyan gelişmeler İngiltere'yi Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya yönelik savunma önlemleri almak zorunda bıraktı. I. Dünya Savaşı'nda Ruslar tarafından ele geçirilen toprakları savunabileceklerini ifade eden Ermeniler İngiltere'nin bölgeyi düşman ilerleyişine karşı koruma politikasında başvuracakları ilk seçenek oldu. 1915 Ermeni olaylarını “Türkiye’de Hristiyanlığın yok edilmesi” şeklinde savaş propagandası olarak kullanmış olan İngiltere, bu sefer de Doğu Anadolu'da Rusya tarafından terk edilen toprakları koruyup Kafkasya'yı savunmak için bölgedeki Ermeni askeri gücüne başvurdu. I. Dünya Savaşı esnasındaki İngiliz-Ermeni işbirliği, Rusya'daki gelişmelerden sonra zirve noktalarından birini yaşadı. Para ve altın desteği ile silahlandırılan Ermeniler, Doğu Anadolu, Kafkasya ve Mezopotamya'ya yönelik Türk ve Alman tehdidine karşı İngiltere tarafından bir bariyer olarak kullanıldılar.

Aslında I. Dünya Savaşı'nın başından beri Türklere karşı belirlemiş oldukları tavırlar sebebiyle Ermenilerin de savaşmaktan başka çareleri yoktu. Zorunlu işbirliği sürecini kendileri açısından değerlendirmeye çalışan Ermeniler savaştan sonraki politik gelecekleri hakkında İngiltere'den somut garantiler istediler. İngiltere, Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine Ermenilerin "Batı Ermenistan" olarak adlandırdıkları Doğu Anadolu'nun politik geleceği sorunuyla tekrar baş başa kalmıştı. Bu dönemde düşmanı durdurmak için Doğu Anadolu ve Kafkasya'da önemli ölçüde Ermeni gücüne ihtiyaç duyan İngiltere savaştan sonra Bağımsız Ermenistan'a yönelik ciddi vaat ve göndermelerde bulundu. İngiltere'nin bu savunma politikası Türk ordusunun Doğu Anadolu'yu ele geçirip Kafkasya'ya ilerlemesini durduramadı. Sonuç, sadece silahlandırılmış olan Ermenilerin gerçekleştirdikleri katliamlar oldu. İngiliz politikaları doğrultusunda desteklenen Ermeniler, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da büyük bir Türk katliamı sergilediler. İngiliz politikaları bölgede yaşanan trajedinin zeminini oluşturmuştu.

Anahtar Kelimeler: *I. Dünya Savaşı, İngiltere, Rusya, Ermeni Sorunu, Doğu Anadolu, Kafkasya.*

Abstract: *During World War I, following the Russian Revolution, in 1917, Caucasus came to the fore. This region, by way of Caspian, was a gate opening to the Central Asia, Persia and India. Invasion of Caucasia by the enemy would mean opening the way to India for the enemy. After Russia had left the war, the passage of Caspian was opened to Ottoman Empire and Germany.*

The Russian Revolution changed the character of Pan Turanism which was considered as a utopia in the beginning of the war. British Foreign Office experts started to prepare detailed reports about the menace caused by Pan Turanism. Developments, which have the characteristics of strike for the British interest in the East, obliged England to take defensive measures for Eastern Anatolia and Caucasus.

Armenians, who declared that they could hold the area in Eastern Anatolia captured by the Russian in the beginning of the war, were the first option for England to protect Caucasus. This time, England, who exploited Armenian affairs in 1915 as war propaganda, appealed the Armenian military power to protect the area left by Russia after revolution and defended the Caucasus. After the developments in Russia, the British-Armenian cooperation reached its peak in the war. Supported by England with money and arms, Armenians was used against the threat posed by Ottoman and German Empire towards to Eastern Anatolia, Caucasus and Mesopotamia. Actually, because of Armenians' attitude towards Turks since the beginning of the war, they had no

any other alternative than to fight. In order to take advantage of this essential cooperation period, Armenians wanted England to give tangible assurance for their political future after the war. After Russia left the war, England had to face future political problem of Eastern Anatolia which was called Western Armenia by the Armenians. In this period, England, who needs Armenian power significantly in Eastern Anatolia and Caucasus to stop the enemy, made important promises regarding independent Armenia after the war.

This British defense policy couldn't stop the Turks from capturing Eastern Anatolia and from their advance to the Caucasus. The result of this policy was just massacres perpetrated by armed Armenians. Supported through British policy, Armenians slaughtered Turkish and Muslim people of Eastern Anatolia and Caucasus. British policy prepared the background of this tragedy in these regions.

Keywords: *First World War, Britain, Russia, Armenian Question, Eastern Anatolia, Caucasus*

1- Giriş: Rus Devrimi, Kafkasya ve Doğu Anadolu

1917 Şubatındaki Rus Devrimi savaşın rotasını Kafkasya'nın da dâhil olduğu doğu sınırına çevirdi. Rus İmparatorluğu'nun çöküşü son derece önemli bir gelişmeydi.¹ 1916'da Doğu Anadolu'yu işgal eden Rusya, ikinci bir saldırıyla 1917'de Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakabilirdi.² Çar ordularının çöküşüne ve Rusya'nın savaştan çekilmesine sebep olan ihtilâl, İngiltere açısından büyük bir darbe oldu.

1917'de Rusya'da meydana gelen gelişmeler hem savaşın gidişatına hem İngiliz, Rus ve Türk savaş politikalarına hem de Ermeni sorununa büyük etkilerde bulundu. İngiltere savaş politikalarına Kafkasya'ya yönelik stratejiler eklemeye başlarken, Türkler için işgal altındaki topraklarına kavuşma ihtimali belirdi. Rusya, Kafkasya cephesinde güçlü bir Türk ordusunu meşgul ediyordu. Bütün bu gelişmelere bağlı olarak Ermeni sorunu da Anadolu merkezli olmaktan çıkıp Kafkasya eksenine sıçrayacaktı.

Jeostratejik açıdan Kafkasya İngiltere için hayati öneme sahipti. Bölge, Hazar Denizi vasıtasıyla Orta Asya ve İran'a açılan bir kapı konumundaydı ve Hindistan'a ulaşmak bakımından da önemli bir rota içeriyordu. Kafkasya'nın düşman eline geçmesi, Hindistan yolunun düşmana açılması demektir. Savaşın ağırlık merkezi Mezopotamya'dan Kafkasya'ya döndü. Mevcut gelişmeler Kafkasya, İran ve Orta Asya'ya girmek için Türk ve Almanlara önemli bir fırsat sunmuş, Hindistan tehdit altına girmişti. Rus toprakları bitişiğindeki karışıklıklar Türk ve Almanlara planlarını uygulamaya koymak için yardım edebilirdi.³

1917'deki ilk devrimden sonra Çar II. Nikola tahtan indirildi. Rusya'da demokratik bir rejim kurularak yeni hükümet Kerensky idaresinde oluşturuldu. Kerensky Geçici Hükümeti, Kafkasya *Çar Naibi Dük Nikolas*'ı görevinden aldı. 22 Mart'ta Güney Kafkasya Hükümeti kuruldu. Batum'daki *İngiliz Konsolosu Stevens*, Nisan 1917'de Dışişleri'ne gönderdiği yazıda, bir uçurumun eşiğinde olan Rusya'nın ya ayrı bir barış imzalayacağını ya da Anadolu'da elde ettiği topraklardan vazgeçeceğini bildiriyordu.⁴ Rusya'da cereyan eden gelişmeler Kafkasya'yı siyasî, askerî ve ekonomik açıdan bir kargaşaya soktuğu gibi Rus ordusunun savaş kabiliyetini de etkilemişti. Bölgedeki kaos ortamı İngiltere için büyük bir tehlike arz ediyordu.⁵

1 Paul W. Doerr, *British Foreign Policy, 1919-1939*, Manchester and New York, 1998. s.15.

2 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)*, Çeviri: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1989, s.233.

3 Kaya Tuncer Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia, 1917-1921*, Phd., The University of Edinburg, 1997, s.39-41.

4 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.18.

5 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.18, 38.

Gelişmeler İngiliz savaş üstünlüğünü tehdit edecek bir karakter taşıyordu. Askerî plan Mezopotamya'nın İngiliz ve Rus birlikleri ile beraber işgali şeklinde tasarlanmıştı. Ancak Rusya'daki devrim bu planın rafa kalkmasına sebep oldu.⁶ Türkler Bağdat'ı İngilizlerden tekrar geri almak isteyebilirlerdi.⁷ Rusya gelişmeleri Pan Turanist arzuları da cesaretlendirecek nitelikteydi.⁸

Rus savaş gücü İngiltere açısından hayati olduğundan Kerensky Hükümeti'nin savaşa karşı tutumu çok önemliydi. Yeni hükümetin “zafere kadar savaş” sloganı İngiltere'yi rahatlattıysa da⁹ Mayıs 1917'den beri Türk-Rus sınırında gayri resmi bir mütareke söz konusuydu.¹⁰ İngiliz Savaş Kabinesi, 27 Haziran 1917 tarihli toplantıda Rusya'nın savaştan çekilmesi halinde Doğu Anadolu ve Mezopotamya'nın tekrar Türk hâkimiyetine dönmemesi gerektiğinin altını çizdi.¹¹

2- Bolşevik Devrimi ve İngiltere'nin Kafkasya Politikası

Ekim'deki Bolşevik Devrimi'nin ardından Kafkasya'da 28 Kasım 1917'de Transkafkasya Geçici Hükümeti kuruldu.¹²

Bolşevik Devrimi'nden sonra İngiltere'nin korktuğu şey başına geldi ve

6 Rus Devrimi İngiltere'nin bütün hesaplarını alt üst etti. Rusya, sadece etkili bir müttefik olma durumunu yitirmekle kalmayacak, aynı zamanda daha sonra tehlikeli bir düşman haline alacaktı. Bu durum bölgedeki İngiliz çıkarları için çok önemli bir tehdit oluşturdu. (Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.40)

7 Akaby Nassibian, *Britain and the Armenian Question*, New York, 1986, s.94; Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.38.

8 William E. David Allen; Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields, A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, Cambridge, 1953, s.457.

9 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.11.

10 Allen-Muratoff, *Caucasian Battlefields*, s.457.

11 *The National Archives of United Kingdom, Public Record Office: CAB. 23/03, War Cabinet, 171, Minutes of a Meeting of the War Cabinet held at 10, Downing Street on Wednesday, June 27, 1917, at 9: 30 p.m.*, s.1-2. 29 Kasım 1917'de Petrograd'taki İngiliz Askerî Ateşesi General Knox'un, bütün önemli Kazak orduları temsilcilerinin Güney Rusya'da bir Güney Doğu Birliği kurduğunu ve bu birliğin amacının “Tüm Rusya Kurucu Meclisi” toplanana kadar bölgede kanunu ve düzeni korumak olduğunu bildirmesi İngiliz Dışişleri'nde ilgi ile karşılandı. Bu Kazak girişimi Bolşevik kontrolü dışındaki Rus topraklarından en azından bir kısmının birleştirilmesine yönelik ilk ciddi çabayı ifade ediyordu. Bu birliğin güçlendirilmesi ve maddî olarak desteklenmesi bölgede İtilâf güçleri için yararlı sonuçlar doğurabilirdi. Ayrıca Kazakların da yardımı ile Gürcüler ve Ermeniler Kafkasya cephesinde Türklere karşı takviye edilebileceklerdi. Oluşturulan bu kuvvet birliği, Bolşeviklerin ayrı bir barış yapmaları durumunda dahi savaşı sürdürmek için İtilâf güçlerine büyük katkıda bulunabilirdi. Güney'deki bu Hristiyan kuvvetlerin organize edilmeleri durumunda Alman ve Türk kuvvetlerinin Rusya'dan kömür, demir ve petrol gibi önemli maddeleri temin etmelerinin önüne geçilebilirdi. (Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, (1918-1923), İstanbul, 1997, s.12.)

12 Bolşevikler kuvvet kullanarak sadece Novorossisk ve Bakü'de hâkim duruma gelmişlerdi. Onların başı Menşevikler (Sosyal Demokratlar) ve Ermeni Taşnaklarla dertteydi. Kafkasya'da oluşturulan Transkafkasya Hükümeti, fes edilen Rus iktidarı yerine kendi otoritelerini kurmayı uman Azeri önderler, Gürcü toprak sahipleri ve millî özelemler besleyerek geleceğin yönetici sınıfını oluşturmayı amaçlayan radikaller arasında güçlükle oluşturulan bir koalisyondu. Yapısı ve yönelimi bakımından Gürcü ağırlıklı bir kuruluş olan bu komiserlik, başlangıçta bir hükümet kurmaya ya da Transkafkasya'nın bağımsızlığını talep etmeye kalkışmadı. Bununla birlikte komiserliğin bakış açısı esas itibarıyla Bolşevik aleyhtarı idi. (E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi I*, Çeviren: Orhan Suda, İstanbul, 1989, s.312.)

yaklaşık 200.000 Rus askeri cepheyi terk etti.¹³ Bolşeviklerin *Barış Dekreti* ve gizli antlaşmaları açıklaması büyük bir etki yaptı. Brest Litovsk'da Rusya ile İttifak devletleri arasında genel ateşkesin imzalanmasından üç gün sonra, 17 Aralık'ta Doğu cephesinde Türklerle Transkafkasya Hükümeti arasında Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Türk-Rus Savaşı sona eriyordu.¹⁴ İngiltere, anlaşma yapabilecek bir taraf olmadığını belirterek Transkafkasya

Hükümeti'ni protesto ile barışın geçersiz olduğunu ilan etti. Türklerin 200.000 kişilik ordusu Doğu'da serbest kalmıştı.¹⁵ İngiliz-Rus işbirliği son bulurken Güney Rusya, Doğu Anadolu ve Kafkasya düşman etkisine açıldı.¹⁶

“Ermenistan”ın yok olmaktan kurtarılması yönünde daha önce verilmiş kutsal sözler hatırlatılarak Bolşevikler motive edilmeye çalışıldı. Ancak Rus askeri cephesinin etkinliğinin kalmadığı anlaşılınca İngilizler, Doğu’da felakete uğramamak için bir şeyler yapma ihtiyacı hissettiler.

Anadolu'da Ruslara kapırdığı toprakları geri almakla yetinmeyecek olan Türklerin Kafkasya ve Hazar Denizi ötesine doğru ilerleme ihtimali belirmişti. İngiltere, Rusya'daki yeni rejimi tanımama kararı almasına rağmen Bolşevikleri savaşta tutacak gayri resmi ilişkileri devam ettirdi. “Ermenistan”ın yok olmaktan kurtarılması

yönünde daha önce verilmiş kutsal sözler hatırlatılarak Bolşevikler motive edilmeye çalışıldı.¹⁷ Ancak Rus askeri cephesinin etkinliğinin kalmadığı anlaşılınca İngilizler, Doğu'da felakete uğramamak için bir şeyler yapma ihtiyacı hissettiler.

İngiltere'nin Rusya'ya yönelik yaklaşımını netleştirmek üzere 21 Aralık 1917'de Savaş Kabinesi tarafından ortaya koyulan memorandumdan¹⁸ sonra 23 Aralık'ta bir İngiliz-Fransız Sözleşmesi yapıldı.¹⁹ Buna göre Türkiye'den

13 İngilizlerin 1917 Mart'ında Bağdat'ı işgal etmeleri Doğu'daki dengeyi İngilizler lehine çevirmiş görünse de Rus Devrimi bütün bu hesapları alt üst etti. İngiltere'nin çıkarları açısından Kuzey ve Kuzey Batı İran'da kontrolü sağlamak amacıyla güvendiği temel dayanak olan Rusya sadece etkili bir müttefik olma durumunu yitirmeye kalmıyor, aynı zamanda tehlikeli bir düşman haline alıyordu. (Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.13, 40.)

14 Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, İstanbul, 2000, s.295; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s.331-334. Brest Litovsk barış müzakereleri ve varılan anlaşma için bkz. Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, 1998.

15 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.59.

16 Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, s.11.

17 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.19, 20, 23.

18 Memorandum, İtilâf devletlerinin Rusya'nın iç işlerine karşma niyetinde olmadıklarını belirtirken, Ukrayna, Kazaklar, Finlandiya, Sibiryaya ve Kafkasya ile sürdürülen düzenli ilişkilerin hem ahlaki zorunluluk hem de bu bölgelerin stratejik önemi açısından gerekli olduğunu ifade ediyordu. Bu memorandumda ayrıca; “anti-Bolşevik hareketler ve onların silahlı kuvvetleriyle ilişkiler, Bolşeviklerle savaşta hazırlanıldığı şeklinde bir zan altında kalmadan mümkün olduğunca sessizce gerçekleştirilmelidir” şeklinde bir ifade yer alıyordu. (Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, s.16-17.)

19 PRO. CAB. 27/36, War Cabinet, Eastern Committee Memoranda, Volume: XII, E.2243, “Future Settlement of Transcaucasia” General Staff, War Office, 5th December, 1918.

Kafkasların kalbine kadar uzanacak Pan Türkçü ve İslâmî bir harekete karşı koyulacaktı.²⁰

1917 Aralık ayında Fransa ile yapılan anlaşma Kafkasları İngiliz alanı olarak belirledi ve bölge için savunma önlemleri alındı. Başlangıçta finansal ve askerî ihtiyaçları karşılanarak Rus birlikleri cephede tutulmaya çalışıldıysa da savaş arzularını kaybetmiş olan Rus askerleri İngiltere'nin bu yöndeki beklentilerine cevap vermediler.²¹ Rusya tarafından ele geçirilen toprakları korumak istediklerini belirten Ermeniler ve Gürcüler ise İngiltere'nin Doğu Anadolu ve Kafkasya'yı savunmak yolunda başvurduğu ikinci seçenek oldu.²²

Bolşevikler, Ocak 1918'de Rus Anayasal Meclisi'ni dağıtarken, Gürcü-Ermeni ve Azerbaycan Türkleri'nden oluşan Tiflis merkezli Transkafkasya Geçici Hükümeti de Rus yönetiminden fiili olarak ayrıldı.²³ Türklerin Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya yönelik askeri bir harekât başlatmaları an meselesiydi.²⁴

3- Pan Turanizm Reçetesi: İngiliz-Ermeni Askeri İşbirliği

Bolşevik Devrimi Pan Turanist hareketin mahiyet, imkân ve potansiyelini ortaya koyan çok önemli bir olaydı. Önceleri bu hareket hayalî bir düşünce olarak değerlendirilmişti. Rusya, Pan Turanizm hareketini Doğu Anadolu'da durdurmuş ve geri püskürtmüştü. Bununla beraber Bolşevik Devrimi durumu tamamen değiştirdi. Arap isyanından sonra Turan toprakları üzerinde büyük bir Türk İmparatorluğu kurma fikri ivme kazanmıştı ve Almanların da Pan Turanizm hareketini destekledikleri belirtiliyordu.²⁵ Doğu'daki İngiliz çıkarlarına darbe vuracak bu tehdide karşı bir şeyler yapılmalıydı.

Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine bölgede hâkim duruma geçen Ermeniler, Doğu Anadolu ve Kafkasya'yı Türk ve Alman ordularına karşı

20 Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, s.17. İstanbul'dan Çin'e kadar uzanacak Turancı bir hareket, İngiltere başta olmak üzere Müttefikler için büyük bir korku kaynağıydı. Bolşeviklerin barış dekrétinden cesaret alan Osmanlı Devleti, 1916 yazından beri Rus ordularının işgali altında olan Doğu Anadolu ve Transkafkasya'daki toprakların çoğunu geri alabileceği umuduna kapılmıştı. Bu şekilde bölgede yakın bir gelecekte Türk egemenliği kurulması olasılığı İngiltere'nin Doğu'daki konumu için "yeni ve tümüyle gerçek bir tehlike" oluşturuyordu. (Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, s.18.)

21 Rus askerinin bir etkinliği kalmadığı anlaşılınca Kafkas cephesinde felakete uğramamak için bir şeyler yapılması zaruri oldu. İngiliz misyonunun üyesi olup Rus Kafkas Ordusu ile de işbirliği içerisinde olan Albay Gracey'e göre Ermeniler ve Kürtler arasında bir ittifak tesis edilerek bu unsurlar İngiliz yetkililerinin gözetimi altında Türklere karşı kullanılabilirlerdi. Ancak bu plan Foreign Office tarafından destek görmedi. Foreign Office bu konuda son derece karamsardı çünkü Ermenilerle Kürtler arasındaki ilişkiler son derece kötüydü. (Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s. 23-29)

22 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.364.

23 PRO. FO. 371/3300/12134, *Consul Stevens (Batoum) to Foreign Office, No: 35, January 19, 1918.*

24 PRO. FO. 371/3300/19679, Sir C. Marling (Teheran) to Foreign Office, No: 76, January 30th, 1918; PRO. CAB.25/120, S.W.C.I, Secret, "Note on the Military Situation in Armenia" by Supreme War Council, British Section, Versailles, December 3, 1917.

25 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s. 145-148.

savunma noktasında İngiltere için bir seçenek halini aldılar. Türklere karşı savaşmak isteyen Ermenilerle İngiltere arasında askeri bir işbirliği süreci başladı. Ermeni savaş gücünün İngiltere tarafından altın ve para desteğiyle artırıldığı bu dönem Ermeni sorununa yönelik politik açılımları da beraberinde getirdi.

1914 ve 1915'te Ruslar tarafından gerçekleştirilen Hıristiyanları aynı cephede bir araya getirme planı bu sefer de İngilizler tarafından sahneye koyuldu.²⁶ İngiliz Hükümeti, stratejik açıdan son derece önemli bir bölge olan Kafkasya'yı ve zengin doğal kaynaklarını İttifak güçlerine kaptırmamak için bölgenin Hristiyan unsurlarını teşvik etmeye başladı. Böylelikle İngiliz İmparatorluğu için kâbus niteliğinde olan Pan Turanizme karşı bir set çekilecekti. I. Dünya Savaşı esnasındaki İngiliz-Ermeni işbirliği, Rusya'daki gelişmelerden sonra zirve noktalarından birini yaşamak üzereydi. Bu işbirliği sürecinde tarafların birbirlerini kullanma durumu bu sefer de askeri ve politik stratejiler eşliğinde ortaya çıktı.²⁷

Kafkasya'da, İngiliz savaş amaçları doğrultusunda Ermenilerin kullanılması süreci Rus Genel Karargâhındaki *İngiliz Generali Barter*'in İngiliz Savaş Bakanlığı'na gönderdiği 15 Ekim 1917 tarihli telgrafla gündeme geldi. General Barter'a göre Kafkasya birlikleri içerisinde güvenilebilecek tek unsur savaş arzularını muhafaza eden Ermenilerdi. Rus ordusundaki 150.000 Ermeni'den 35.000'i Kafkas cephesinde bulunuyordu ve bölgede yeni Ermeni birlikleri oluşturulmalıydı. General Barter bu konuda İngiliz Savaş Kabinesi'nin onayını istedi.²⁸ Türklerin Kafkasya'da yoğun bir Pan-Turanist

26 Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s.291.

27 İngiltere'nin öncelikli amacı, Kafkasya'daki çeşitli etnik ve dinsel gruplar içerisinde hangisinin Türklere karşı ciddi direniş gösterebileceğini, dolayısıyla da İtilaf desteğine hak kazanacağını saptamaktı. Türk yanlısı eğilimleriyle Azerbaycan Türkleri'ne güvenilemeyeceği belliydi. Hristiyan Gürcülerin ise Almanlarla XIX. yüzyıldan beri kaygılandırıcı bir takım bağları vardı. Sonuçta İngiliz desteğinin en belirgin adayı, Bakü'ye ilerleyecek Türklerin yolu üzerinde olan Hristiyan Ermenilerdi. Ayrıca Ermenilerden çoğu Çarlık ordusunda bulunmuş ve savaş kazanıldıktan sonra kendilerine bağımsızlık vaat edildiğinden kararlılıkla çarpışacaklarını kanıtlamışlardı. Ermenilerin sonuna kadar savaşmaları için her türlü nedenleri vardı. Çünkü onlar İtilaf devletlerine katılarak Türklere karşı yaptıkları ihanetin sıkıntısı içerisindeydiler. Rus askerleri Erzurum cephesinden çekilirken Ermeniler bu yüzden onların yerine mevzilere yerleşmişlerdi. Bunun yanında başka yerlerde çarpışan Ermeni birliklerinin Kafkasya'ya aktarılması için girişimler yapılıyordu. Ermeniler, bir Türk zaferi karşısında çok şey kaybedecekler ama bir Müttefik zaferi onlara çok şey kazandıracaktı. Ancak İngilizlerin planları daha başkaydı. Onların öncelikli olarak endişeleri bölgeyi Türk ve Almanlara karşı savunacak önlemleri tertipleme ve bu önlemler içerisinde Ermenilere büyük bir rol verilerek onlar maddî ve manevî yönden desteklenmişlerdi. (Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çeviri: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1995, s.323-324.)

28 *PRO. CAB. 24/29, G.T. 2347, General Barter, Russia to C.I.G.S., War Office, No: 1310, 15/10/1917.* Petrograd'taki İngiliz Büyükelçisi Buchanan da İngiliz Dışişleri'ne gönderdiği bir yazıda Bolşevik İhtilali'nden sonra Rus ordularının savaş gücünün tükenme noktasına geldiğini, ayrıca Rus ordusu içinde savaş karşıtı propagandaların arttığını ifade ile cephede savaşma arzularını muhafaza eden Ermenilerin sayısının artırılması gerektiğini bildirmişti. (*PRO. FO. 371/3012/218506, Sir George Buchanan (Petrograd) to Foreign Office, No: 235, November 1, 1917.*) Batum'daki İngiliz Konsolosu Stevens'dan da benzer bilgiler gelmekteydi. Stevens, Kafkasya'daki askeri durum hakkında İngiliz Dışişleri'ne gönderdiği bir raporda, Kafkas cephesinde beliren boşluğun özellikle Gürcü ve Ermenilerden yararlanılarak doldurulabileceğini belirtti. Bölgedeki en sadık ve güvenilir kuvvet Ermenilerdi ve onların direnebilecek, hatta gerektiği takdirde Türklere karşı bir taarruza geçebilecek şekilde artırılacağı iddia ediliyordu. (*PRO. FO. 371/3012/225901, "Military Situation in the Caucasus by Consul Stevens", Sir G. Buchanan (Petrograd) to Mr Balfour, No: 247, November 17, 1917.*)

propaganda başlatması, İngiliz askerî çevrelerini oldukça rahatsız ediyordu. Bu açıdan Kafkas ordusunun mümkün olduğu kadar çok sayıda Ermeni'den oluşturulması fikri İngiliz Genel Kurmayı tarafından da paylaşıldı.²⁹ İngiliz Savaş Kabinesi de 23 Ekim 1917'de bu doğrultuda karar aldı.³⁰

İngiliz Dışişleri, Ermeni birliklerinin Kafkas cephesinde yoğunlaştırılması projesi için ABD Hükümeti'nden finansal destek istediysede bundan bir sonuç alamadı. Türkiye ile savaş halinde olmadığını ifade eden ABD elini taşın altına sokmamakla beraber bu projeyi uygulanabilir bulmamıştı.³¹

ABD'nin projeye sıcak bakmamasına rağmen bölgede savaşmak isteyen Ermeniler de İngiliz birimlerine bu konuda değerlendirilmeleri yönünde yoğun bir şekilde müracaat etmeye başladılar. Ermeniler ilk etapta 30.000 daha sonra da 90.000 kişilik bir ordu oluşturabileceklerini iddia ediyorlardı.³²

İngiliz Hükümeti bu süreçte Ermenilerden sadece Kafkasya'da değil Mezopotamya ve İran'da da yararlanmak niyetindeydi. Ancak Ermeniler savaşmaları karşılığında politik beklentilerinin karşılanmasını istediler. Ermenistan'ın geleceği Batılı güçler tarafından belirlenmedikçe Ermenilerin askeri açıdan kullanılmalarına yönelik çabalar sonuçsuz kalacak gibiydi.³³ İngiltere, Ermenilerin politik geleceklerine yönelik büyük bir sorumluluk almak üzereydi.³⁴

İngiliz Hükümeti bu süreçte Ermenilerden sadece Kafkasya'da değil Mezopotamya ve İran'da da yararlanmak niyetindeydi. Ancak Ermeniler savaşmaları karşılığında politik beklentilerinin karşılanmasını istediler. Ermenistan'ın geleceği Batılı güçler tarafından belirlenmedikçe Ermenilerin askeri açıdan kullanılmalarına yönelik çabalar sonuçsuz kalacak gibiydi.

29 PRO. CAB. 24/29, G.T. 2347, C.I.G.S., War Office to General Barter, Russia, 19th October, 1917; PRO. CAB. 24/29, G.T. 2347, W. R. Robertson, C.I.G.S. to Secretary of War Cabinet, 20th October, 1917. Bununla beraber Krensky Hükümeti cepheye Ermeni birlikleri oluşturma faaliyetine pek sıcak bakmıyordu. (PRO. FO. 371/3062/219773, Lord Bryce to Lord Robert Cecil, November 5, 1917.)

30 PRO.CAB. 23/4, War Cabinet, 255, Minutes of a Meeting of the War Cabinet held at 10, Downing Street on Tuesday, October 23, 1917, at 11:30 a.m., s.55 vd.

31 PRO. FO. 371/3016/204952, Foreign Office to Sir C. Spring Rice (Washington), No:4516, October 25th, 1917; PRO. FO. 371/3016/215402, Sir C. Spring Rice (Washington) to Foreign Office, No:3417, November 11th, 1917.

32 PRO. FO. 371/3016/219307, General Shore to Department of Military Intelligence, November 14, 1917; War Office to Foreign Office, No: C 149/4786 (M.O.2), November 15, 1917.

33 PRO. FO. 371/3062/219773, War Office to Mr. Balfour, Secret, No: 0149/4786 (M.O.2), 29th October, 1917; Lord Bryce to Lord Robert Cecil, November 5, 1917; PRO. FO. 371/3016/208687, General Barter to C. I. G. S., No: 1332, 24 October 1917; Foreign Office to Sir C. Spring Rice (Washington), No: 4687, 2 November 1917.

34 İngiliz Hükümeti, Kafkasya, Mezopotamya ve İran'da Ermeni kuvvetlerinden yararlanmak için Amerika ve Avrupa'da önde gelen Ermeni komitelerinin ve önderlerinin gönüllerini almaya çalıştı. Aslında I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Türklere karşı belirlemiş oldukları tavırlar sebebiyle Ermenilerin de savaşmaktan başka çareleri yoktu. Bununla beraber menfaat birlikteliği sonucunda ortaya çıkan bu işbirliği sürecinde Ermeniler Batılı güçlerden politik geleceklerine yönelik bazı belirgin sinyaller almaya çalıştılar. (Tolga Başak, İngiltere'nin Ermeni Politikası, (1830-1923), İstanbul, 2008, s.254.)

Paris'teki Ermeni Delegasyonu Başkanı *Bogos Nubar* ile temasa geçen İngiliz Dışişleri, Kafkasya, Mezopotamya ve İran'da Ermeni gücünden yararlanılması yönünde onu ikna etmeye çalıştı. Bogos Nubar, Ermenilerin sadece Kafkasya'da savaşmaları gerektiğini düşünse de³⁵ İngiliz Dışişleri'nin teşvik ve tavsiyesi ile Ermenilerin İran ve Mezopotamya'da da kullanılmaları hususunda Ermeniler üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Petrograd Ermeni Komitesi ve Katoligos'a çok uzun bir mektup yazdı.³⁶

Bu arada Kafkas cephesinde olayların ciddi bir boyuta ulaşması üzerine Ermeni ve Gürcüler Kafkas sınırını korumak üzere ortak bir karar aldılar.³⁷

Rus-Ermeni işbirliği sonucunda işgal edilen vilâyetlerin Türklere teslim edileceğinden korkan *Bogos Nubar*, İngiliz çevreleri ile yaptığı görüşmelerde dikkatlerin Kafkas cephesine verilmesi gerektiğini belirtiyordu. O da Rus ordusunda dağınmış halde bulunan 150.000 civarındaki Ermeni'nin Kafkasya'da toplatılması gerektiğini düşünüyordu. Hâlihazırda bölgede zaten 35.000 kişilik Ermeni kuvveti bulunmaktaydı. Nubar'a göre, “*Ünlü Ermeni Şefi Antranik*” dahi silah, cephane ve para sağlanması durumunda bölgede savaşacak 50-60 bin Ermeni toplayabilirdi.³⁸

Bu işbirliği sürecinde Londra'daki Ermeni taraftarı nüfuzlu kişi ve kurumlar da faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başladılar. Londra İngiliz-Ermeni Komitesi Başkanı ve İngiliz Parlamento Üyesi *Aneurin Williams*, 4 Aralık 1917'de İngiliz Dışişleri'nden *Lord Robert Cecil*'e gönderdiği mektupta Kafkaslarda Türk sınırını korumak ve bölgede bir Müslüman isyanını önlemek için Ermenilere yardım edilmesi gerektiğini vurguladı. Williams'a göre bu süreçte “*Evlerine dönen veya dönmüş olan Ermeniler silahlandırılmalı ve Antranik gibi “Ermeni gerilla liderlerinden” yararlanılmalıydı. Türkiye Ermenistanı'nda 30.000 civarında “Ermeni gerillası” bulunuyordu. Williams, şu şekilde devam ediyordu:*³⁹

35 Türklerle Ruslar arasında bir işbirliği sürecinin başladığını sezinleyen Bogos Nubar, Rus-Ermeni işbirliği sonucunda işgal edilen toprakların barış görüşmelerinde Türklere geri verilmesinden korkuyor, bu yüzden bu toprakların savunulması için Ermenilerin Kafkas cephesinde savaşmak istediklerini söylüyordu. Bununla beraber Nubar, Ermenilerin Mezopotamya ve İran cephelerinde de savaşmaları için elinden geleni yapacağına dair İngiliz Dışişlerine söz verdi. (PRO. FO. 371/3016/208687, Foreign Office to Lord Bertie (Paris), No: 2686, November 10th, 1917; Lord Bertie (Paris) to Foreign Office, No: 1265, November 15th, 1917.)

36 Fransızca kaleme alınan mektup toplam beş sayfadan oluşuyordu. Mektubun bir örneği Paris'teki İngiliz Büyükelçisi tarafından İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'a da gönderilmişti. (PRO. FO. 371/3016/221496, Bertie (Paris) to A. J. Balfour, No:615, November 17th 191.)

37 Liderler arasında alınan kararlar şöyleydi; 1- Rus ordusu çekilirse Ermeniler ve Gürcüler bu çekilmeyi engellemek ve Türklere karşı direnerek bölgeyi savunmak için kanlarının son damlalarına kadar savaşacaklardır, 2- Bu süreçte Ermeniler ve Gürcüler arasında silah ve cephane işbirliği yapılacaktır. (PRO. FO. 371/3008/221189, “Memorandum on Georgia (Caucasus) by Intelligence Bureau Department of Information”, November 19, 1917.)

38 PRO. FO. 371/3062/240614, Department of Military Intelligence to Foreign Office, No: E.L.S, 1292, 16th December 1917.

39 PRO. FO. 371/3062/231202, Aneurin Williams to Lord Robert Cecil (Foreign Office), December 4th. 1917.

“Van’da olduğu gibi Erzurum, Erzincan, Eleşkirt ve Bayezid’de de yerel Ermeni askerî güçlerinin oluşturulması gerekmektedir. Bu yerel Ermeni birlikleri, “Yeni Ermenistan” için kurulacak düzenli jandarma teşkilatının çekirdeğini oluşturacaklar. İngiliz, Fransız ve Amerikan Hükümetleri, bölgedeki Ermeni birlikleri için maddi destekte bulunmalıdırlar. Ayrıca bölge dışında olan Ermeniler de para yardımı ile Doğu Anadolu ve Kafkasya’ya getirilebilirler...”

Aneurin Williams’a on gün sonra karşılık veren İngiliz Dışişleri’nden Robert Cecil, Ermenilerle ilgili adı geçen önerilerin hepsinin değerlendirme altında olduğunu belirtti.⁴⁰

Aynı günlerde Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar ile İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour strateji belirleme noktasında bir araya geldiler. Bogos Nubar, Antranik ve “Ermeni gönüllülerinin” İran ve Mezopotamya’da kullanılmayacaklarını ifade etti. İngiliz Hükümeti bölgede Ermenilerden yararlanmayı düşünüyorsa bu iş için para ve silah temin etmek zorundaydı. Nubar, “Ruslar silahlarını satıyorlar, biz almazsak Türkler alacak” şeklindeki ifadelerle Lord Balfour’un dikkatini çekti.⁴¹ İngiliz Dışişleri Bakanı’na göre gerekli olan para İran’daki bakır madenlerinden sağlanabilirdi.⁴²

Neticede İngiliz Savaş Kabinesi, 7 Aralık 1917 tarihli oturumunda Ermenilere finansal destek sağlanması kararını aldı.⁴³ Askerî İstihbarat Servisi, Ermeni güçlerinin oluşturulması için gereken paranın miktarı hakkında bir tahminde bulunması için Tiflis’te bulunan General Shore’dan yardım istedi.⁴⁴ Antranik ile görüşen Shore, Türkiye Ermenilerinin bir ay içinde 10.000 kişilik bir birlik oluşturmayı istediklerini ve İngilizler tarafından kontrol edilip dağıtılmak üzere 5-10 milyon ruble toplayabileceklerini ifade etti. Antranik’e göre silah ve cephanenin İngiltere ve Rusya tarafından sağlanması durumunda kendisi 20.000 kişilik bir birlik oluşturabilirdi.⁴⁵

İngiliz Dışişleri, Ermeni gönüllülerinin Kafkasya’ya geçişine de yardım edecekti.⁴⁶ İngiliz Hükümeti, Türklerle Orta Asya arasına koyulacak tek bariyerin Ermeniler olduğunu anlamıştı.⁴⁷

40 PRO. FO. 371/3062/231202, Lord Robert Cecil to A. Williams, December 14th. 1917.

41 PRO. FO. 371/3016/230983, Balfour to Lord Robert Cecil, No. 1265, December 5, 1917.

42 PRO. FO. 371/3016/230983, Balfour to Lord Robert Cecil, No. 1265, December 5, 1917.

43 PRO. CAB. 23/4, War Cabinet, 294, Minutes of a Meeting of the War Cabinet held at 10, Downing Street on Friday, December 7, 1917, at 5:30 p.m., s. 101.

44 PRO. FO. 371/3016/234179, Director of Military Intelligence to Brigadier-General Offley-Shore (Tiflis), No: 47492, 8/12/1.

45 PRO. FO. 371/3016/235937, General Shore (Tiflis) to D.M.I (London), No: 133, December 10th; War Office to Foreign Office, No: 690/12 (M.I.2), 12 December 1917.

46 PRO. FO. 371/3016/237541, J. A. Malcolm to Ronald Graham (Foreign Office), December 14th, 1917; Foreign Office Minutes on Boghos Nubar’a Letter, December 11, 1917.

47 Manough Joseph Somakian, Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895-1920, New York, 1995, s.132.

Tiflis'te bulunan *General Shore*, Ermeniler hakkında Londra'ya bilgiler göndermeye devam etti. Buna göre işgal edilmiş toprakların "Başkomutanı" olduğunu belirten *General Averionov*, 20 milyon ruble karşılığında Van ve Trabzon bölgesinde Türkiye Ermenilerinden oluşan askerî birlikler kurabilecekti. General Shore bu plana sıcak bakıyordu ve İtilaf hükümetlerinin bu parayı temin edip etmeyecekleri hususunda İngiliz Askerî İstihbaratının dikkatini çekti.⁴⁸ İngiliz Savaş Bakanlığı'na göre bu hareket Kafkasya'da oluşturulmaya çalışılan birliklerle uyum içerisinde olmalıydı.⁴⁹ İngiliz-Ermeni Komitesi Başkanı *Aneurin Williams*'a göre Kafkasya'da savaşa devam etmek isteyen Ermeni ve Gürcülerin sayısı 100.000'e ulaşmıştı.⁵⁰

İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı tarafından 16 Aralık 1917'de Tiflis'e gönderilen bir yazı ile General Shore, silah ve cephane satın alabilmeleri hususunda Kafkasya'daki Ermeni şeflerine finansal destek sözü vermesi için yetkili kılındı. Harcamalarda dikkatli olunmalıydı.⁵¹ Bu sırada Fransa'da bulunan Ermeniler de Kafkasya'da savaşmak istediklerini dile getirmeye başladılar. İngiliz Dışişleri, Ermenilere finansal destek sağlama yolunda Fransa'dan da yardım istediye de⁵² Fransa teklife olumlu yanıt vermedi.⁵³

Rus ordusundaki tüm Ermenileri Kafkasya cephesine sevk etme projesi başarıyla sürdürülüyor olmasına rağmen ortada büyük çapta organizasyon ve para sıkıntısı vardı. Ermenilere silah ve cephane göndermenin imkânsız olduğunun farkında olan *Bogos Nubar*'a göre Rus ordusundan savaş malzemesi alınabilmesi için Ermenilere para gönderilmeliydi. Bunun yanında Kafkasya Geçici Hükümeti'nin Türklere karşı direnme gücünün azalmaması için Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri'nin çatışır bir pozisyonda olmamaları gerektiği düşünülüyordu.⁵⁴

Çeşitli kaynaklardan ulaşan Türk-Rus mütareke söylentileri içerisinde İngiltere Ermenileri desteklemeye devam etti.⁵⁵ Bu destek İstanbul'dan Çin'e

48 PRO. FO. 371/3062/238982, Brig-General Shore to D.M.I, Tiflis, 16th December 1917.

49 PRO. FO. 371/3062/238982, War Office to Foreign Office, No: 149/4831, (M.I.2), December 18th, 1917.

50 PRO. FO. 371/3062/240777, A. Williams to R. Cecil, December 15, 1917.

51 PRO. FO. 371/3018/236815, Foreign Office to Sir C. Marling /Tehran), No: 441, December 14th, 1917; PRO. FO. 371/3018/237859, Foreign Office to Sir C. Marling /Tehran), No: 353, December 16th, 1917; PRO. FO. 371/3062/240614, Foreign Office to Sir G. Barclay (Jassy), 20th December 1917.

52 PRO. FO. 371/3019/241388, "Armenian Army in the Caucasus" note by Lieut.- Colonel Spiers, Paris, 18th December, 1917.

53 PRO. FO. 371/3062/240614, War Office to Foreign Office, No: 0149/4831(M.I.2), 20th December 1917.

54 PRO. FO. 371/3062/244368, "Secret Notes on a Conversation between the Director of Military Intelligence and Boghos Pahsa", December 20th, 1917. Bununla beraber Ermenilerin toprak talepleri sadece Karabağ, Nahçıvan, Gence ve Zengezur'da Azerbaycan Türklerinin istekleriyle çatışmakla kalmıyor, Ahılkelek ve Borçalı'da da Gürcü istekleriyle keşişiyordu. (Çağlayan, *British Policy Towards Transcaucasia*, s.57.)

55 PRO. FO. 371/3062/243529, Lord Bryce to E. Drummond (Foreign Office), December 31, 1917.

kadar uzanabilecek Pan-Turanizm tehlikesine karşı bir bariyer oluşturmak için veriliyordu.⁵⁶

Bolşevik Devrimi ile beraber Kafkasya merkezli Türk tehdidi ve İngiltere'nin bu tehdide karşı Ermenileri kullanma projesi Versay'daki İtilaf Yüksek Savaş Konseyi İngiliz askerî uzmanlarının 1917 Aralığındaki memorandumundan da takip edilebilir:⁵⁷

“Türkler, Rus İhtilâli'ne rağmen Ermeniler tarafından savaş esnasında işgal edilen “3 Ermeni Vilâyetini” geri almaya çalışmıyorlar. Ancak bu durum ilgisizlikten kaynaklanmıyor. Erzurum, sadece Türkiye'nin önemli merkezlerinden biri olmakla kalmayıp aynı zamanda Küçük Asya'daki Türkleri Güney Kafkasya'daki Azerbaycan Türklerine, Kuzey-Batı İran'daki Türklere ve Hazar'ın ötesinde Türkistan Türklerine bağlayacak Pan-Turanist bir programın merkezi olması açısından da çok önemli. Bu noktada öncelikli olarak “Ermenistan”ın (3 vilâyet) ele geçirilmesi gerekiyor. Türklerin bu konudaki pasiflikleri muhtemelen onların askerî zayıflıklarından ve ulaşım imkânlarının yetersizliğinden kaynaklanıyor. Büyük ihtimalle baharda “Ermenistan” ve Kafkasya'ya yönelik operasyonlar başlayacak.”

“Bu arada Rus askerleri uzun zamandan beri Türklerle arkadaşlık içerisinde. Rusların evlerine dönerken cepheyi Türklere bırakmaları yönünde büyük bir tehlike söz konusu. Bu durumda Türkler sadece Ermenistan'ı geçmekle kalmayıp aynı zamanda Güney Kafkasya ve Kuzey İran'a ve hatta bir ihtimal Afganistan ve Merkezî Asya'ya kadar ilerleyecekler ve sonuçta, 5-6 milyon Müslüman ve Türk insan gücüne ve bölge rezervine sahip olacaklardır. Bu tehlikeli durumu önlemenin tek yolu bölgede Rus olmayan ırkların ülkelerini savunmak doğrultusunda şekillenen milliyetçilik duygularını kullanmaktır.”

56 PRO. FO. 371/3018/245628, Foreign Office to Sir G. Buchanan, December 30, 1917. Ermenilere maddî ve manevî destek veren İngiltere, ilerleyen aylarda bu konuda bazı problemlerle karşı karşıya kaldı. Azerbaycan Türkleri, İngiltere'nin Ermenilere karşı ortaya koyduğu destek ve ilgiden rahatsız olmaya başladılar. Kendilerine İngiltere tarafından verilen destek hakkında Ermenilerin yaptıkları boşboğazlıklar Azerbaycan Türkleri'ni oldukça sinirlendirmişti. Ermenilerin bu tutumları bölgedeki İngiliz politikasının İslâm karşıtı olduğu yönünde izlenimlere sebep oluyor ve İngiltere ile Azerbaycan Türkleri arasındaki ilişkiler kötüleştiriyordu. İngiltere'nin Tahrân'daki elçisine göre Azerbaycan Türkleri giderek Türkiye Türklerine daha çok meyilli hale gelmeye başlamışlardı. Bu problemi aşmak yolunda İngiltere'de özellikle askerî çevreler tarafından tasarlanan planlar ile meseleye yaklaşıldı. Öncelikle Azerbaycan Türkleri'ne bir milleti diğerinden ayırt etmek niyetinde olmadıklarını anlatacak olan İngilizler, tek amaçlarının Birleşik Kafkasya bloğunu desteklemek olduğunu ifade edeceklerdi. İngilizler, Azerbaycan Türkleri'nin milli kuvvetlerini organize etme yolundaki bir talebi karşısında da finansal destek ve yetkili kişiler göndermeyi tasarlamıştı. (PRO. FO. 371/3300/19679, Sir C. Marling (Teheran) to Foreign Office, No: 76, January 30th, 1918; PRO. FO. 371/3300/19679, D.M.I to Colonel Pike, repeated Rowlandson for Dunsterville; Foreign Office to Sir C. Marling (Teheran), No.72, February 2nd, 1918.)

57 PRO. CAB. 25/120, S.W.C.1, Secret, “Note on the Military Situation in Armenia” by Supreme War Council, British Section, Versailles, December 3, 1917.

“Hâlihazırda “Ermenistan” sınırında Rus ordusunun bir bölümünü oluşturan 35.000 Ermeni askeri mevcuttur. Ermenilerin yoğunlaştığı taburlar genelde Ermeni komutanlar tarafından idare ediliyor. Ayrıca önemli bir Ermeni lideri olarak şöhret kazanmış olan Antranik komutasında da birkaç bin gönüllü Ermeni mevcut. Dahası Rus ordusu içerisinde dağınık halde bulunan 150.000 Ermeni'nin varlığı biliniyor. Rus ordusunun Avrupa'da dağılması sonucunda muhtemelen bu Ermeniler gönüllü olarak Kafkasya'ya gelerek topraklarını savunmak için Ermeni kuvvetlerine katılacaklardır. Rus ordusunun şu anki dağınık ve bozuk durumu göz önüne alındığında silah, cephane ve para sağlanması durumunda Ermenileri bu yönde teşvik etmek fazla zor olmayacaktır. Bu silah ve cephaneler Rus ordusundan da satın alınabilir. Asıl dikkatli olunması gereken tehlikeli nokta şudur; bu silah ve cephaneleri temin edebilmeleri için Ermenilere yeterli parayı sağlayamazsak, malzemeler Türkiye ve Azerbaycan Türkleri'nin eline geçecektir...”

“Ermeni liderlerine, Ermeni gönüllülerinden bir kısmını Mezopotamya'daki İngiliz güçlerine yardım etmeleri için İran'a göndermeleri önerilmiştir. Ancak onlar öncelikli görevlerinin kendi ülkelerini savunmak olduğunu ileri sürerek buna razı olmamışlardır. Bununla beraber önemli ölçüde Ermeni kuvveti organizasyonu durumunda bu birlikler Ermeni sınırındaki Türkleri meşgul edip Transkafkasya'dan uzak tutarak bizim Mezopotamya'daki durumumuza yardım edeceklerdir...”

“Her durumda, sadece işgal ettikleri bölgelerde savaşacak dahi olsalar Ermenilere silah, para ve cephane tedariki İngiliz politikalarının menfaatindedir. Bu denemenin başarılı olması sonucunda Ermeni güçleri ileride iyi ve faydalı bir müttefik durumuna gelebilir ve Türk hâkimiyetini tüm Arap bölgelerinden silerek Türkleri dize getirmek için kullanılabilirler.”

4- Ermenistan'ın⁵⁸ Geleceği Sorunu ve İngiltere

İngiltere, Doğu cephesinde Ermeni askerî gücünü değerlendirmeye çalışırken Ermeniler de gelecekleri hakkında İngiltere'den net politikalar görmek

58 İngiliz belgelerinde “Ermenistan” coğrafi bir bölge tanımlaması şeklinde kullanılmaktadır. Bu noktada Doğu Anadolu bölgesi de İngiliz belgelerinde çoklukla “Ermenistan” olarak geçmektedir. Kafkasya'nın güneyindeki bir bölgeden “Rusya Ermenistanı”, Doğu Anadolu'dan da “Türkiye Ermenistanı” veya “Batı Ermenistan” olarak bahsedilir. “Birleşik” ve “Büyük Ermenistan” ise Rusya Ermenistanı, Doğu Anadolu ve Kilikya bölgesini içerisine alan bir tanımlamadır. Olayların ve belgelerin aktarım sürecinde geçen bu ifadelere özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir. (Başak, İngiltere'nin Ermeni Politikası, s.266.)

istediler. Bolşeviklerin “*ilhaksız-tazminatısız*” barış formülü ile şok geçiren Ermeniler⁵⁹ dayanacakları en önemli dış güç olarak artık İngiltere'yi görüyorlardı.

1916'daki Sykes-Picot Anlaşması'yla bölgeyi Rus nüfuzuna bırakarak bu yöndeki bütün sorunları ve üzerine düşen yükümlülükleri hallettiğini sanan İngiltere,⁶⁰ 1917'de Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Doğu Anadolu'nun politik geleceği sorunuyla tekrar baş başa kaldı. Üstelik bu kritik süreçte İngiltere'nin Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Ermeni askerî gücüne ihtiyacı vardı. 1917 yılı, savaş etkilerini artırmak için İngiltere'nin Ermenilerin geleceği hakkında bazı sempatik plan ve düşüncelerini ortaya koymak zorunda kaldığı sürecin başlangıcı oldu.⁶¹ İngiltere bu süreçte Ermenileri tatmin edip İngiliz sorumluluğunu asgari seviyede tutacak politikalar benimsedi. İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, Ermenistan için ABD sorumluluğu taraftarıydı.

Bununla beraber Doğu Anadolu'nun tekrar Türklerin eline geçmesinden endişe eden Ermeni Millî Savunma Komitesi Rusya, İngiltere ve Fransa'nın koruması altında otonom bir Ermenistan oluşturulması için Tiflis'teki İngiliz Konsolosu Stevens'a baskıda bulunmaya başladı.⁶² Savaş Bakanlığı ile ortak bir çizgide hareket eden İngiliz Dışişleri, Ermeni Millî Savunma Komitesi'ne İngiliz Hükümeti'nin Ermenileri Türk hâkimiyetinden kurtarmak için elinden gelen her şeyi yaptığını ve Ermenilere yardım hazırlığında olduğunu söylemesini istedi.⁶³ Ermenileri savaşmak yönünde motive etmek üzere geleceklere yönelik bir takım sözler verilmeye başlanmıştı.

Ermeniler, İtilaf devletlerinin savaştan sonraki Ermeni statüsünü ortaya koyacak bir bildiri yayınlamalarını istediler. Ermenilerin geleceklere hakkında kesin bir açıklama yapmanın çok zor olduğunu düşünen Petrograd'taki İngiliz Büyükelçisi Buchanan'a göre Avam Kamarası'nda Ermenilerle ilgili bazı sempatik açıklamaların yapılması daha doğru olacaktı. İngiliz-Ermeni Komitesi Başkanı ve Parlamento Üyesi Aneurin Williams da aynı kanaatteydi.⁶⁴

İngiliz Dışişleri yetkilileri Doğu Anadolu'nun geleceği hakkında kamuoyuna bir açıklama yapmanın uygun olmadığını düşünüyorlardı.⁶⁵ Savaş güçlerini

59 PRO. FO. 371/3016/208687, Foreign Office to Lord Bertie (Paris), No: 2686, November 10th, 1917; Lord Bertie (Paris) to Foreign Office, No: 1265, November 15th, 1917; S. Torossian, “Soviet Policy in the Armenian Question”, *Caucasian Review*, IV, (Münich, 1957), s.12; “New Chapter of Armenian Massacres; Betrayal by the Bolshevists”, *The Times*, Monday, February 18, 1918, p.5.

60 David Lloyd George, *The Truth About The Peace Treaties*, Volume: II, London, 1938, s.1252-1253.

61 Nassibian, *Britain and the Armenian Question*, s.97.

62 PRO. FO. 371/3062/234125, Mr. Stevens (Tiflis) to Foreign Office, December 10, 1917.

63 PRO. FO. 371/3018/237859, Foreign Office to Mr. Stevens (Tiflis) No:5, December 13th, 1917; PRO. FO. 371/3062/234125, Foreign Office to Mr. Stevens (Tiflis) , December 13th, 1917

64 PRO. FO. 371/3062/237702, Sir G. Buchanan (Petrograd) to Foreign Office, No: 2022, December 14th, 1917.

65 PRO. FO. 371/3062/237702, Foreign Office Minutes, 17. XII. 1917.

artırmak için Ermenilerle ilgili olumlu açıklamalar yapıldıysa da⁶⁶ İngiltere, Kafkasya'nın ve Doğu Anadolu'nun geleceğine yönelik herhangi bir yükümlülük altına girmek istemedi. Dönem itibariyle İngiltere için önemli olan şey Kafkasya'yı korumak için Ermenilerin var güçleriyle savaşmalarıydı. 1917 yılının son gününde Londra'da toplanan İngiliz Savaş Kabinesi, "Ermenistan"ın geleceğine yönelik herhangi bir sorumluluk almamaya özen göstererek "Ermenistan" için ABD koruması önerdi.⁶⁷

İngiliz askeri misyonundan 1 milyon ruble alan Ermenilerin yaptıkları ilk icraat Doğu Anadolu'daki sivil Müslüman nüfusu katletmeye başlamak oldu.

5- Ermeni Katliamları ve İngiliz Sorumluluğu

1917'nin Aralık ayındaki mütareke ile Türk-Rus savaşı son bulmuş ise de Türklerle Sovyetler arasında Brest Litovsk'da süren barış görüşmeleri sağlıklı bir şekilde devam etmiyordu.⁶⁸ Türk ordusunun Doğu Anadolu'yu ele geçirmesinden endişelenen İngiliz destekli Ermeni birlikleri⁶⁹ Rusların ayrılmasından sonra bölgedeki pozisyonlarını korudular.

İngiliz askeri misyonundan 1 milyon ruble alan Ermenilerin yaptıkları ilk icraat Doğu Anadolu'daki sivil Müslüman nüfusu katletmeye başlamak oldu.⁷⁰ Ermenilerin bölgede çoğunluğu oluşturmadıklarını ve bir Ermeni bölgesinden bahsediliyorsa bunun Rusya Ermenistanı'nda olması gerektiğini düşünen

66 PRO. FO, 371/6561/E 14000, *The Case for Armenia*, The British Armenia Committee, London, 1921, s.6-8; Richard G. Hovannisian, "Caucasian Armenia Between Imperial and Soviet Rule the Interlude of National Independence", *Transcaucasia, Essays in the History of Armenia, Azerbaijan and Georgia*, Edited by Ronald Grigor Suny, The University of Michigan, 1983, s.263; Nassibian, *Britain and the Armenian Question*, s.112-116,120-121. Savaş esnasında Ermenilerin geleceğine yönelik İngiliz vaatleri ile ilgili bazı çalışmalar için bkz. Artin H. Arslanian, "British Wartime Pledges, 1917-1918", *Journal of Contemporary History*, Volume:13, Number: 3, (July, 1978), s.517-529; Aneurin Williams, "Armenia, British Pledges, and the Near East", *The Contemporary Review*, Volume: CXXI, (January-June, 1922), s.418-425; Richard G. Hovannisian, "The Allies and Armenia, 1915-18", *Journal of Contemporary History*, Volume: 3, Number: 1, (January, 1968), s.145-168.

67 PRO. CAB. 23/13, *War Cabinet 308a Secret*, "Draft Minutes of a Meeting held at 10 Downing Street, S.W., on Monday, December 31, 1917 at 4 P.M., s. 2-4.

68 Barış görüşmeleri esnasında Türklerle Sovyetler arasındaki ilk problem Ermeni sorunu konusunda yaşandı. Sovyetler, işgal altında bulunan topraklarda halkların kaderlerini kendilerinin belirlemesi ilkesi ile bir plebisit yapılmasını isterken bu teklif, kendi içişlerine karşılma noktasında dirençli olan Türkler tarafından reddedildi. Bu sırada 31 Aralık'ta Sovyetlerin Milliyetler Sorunu Komiseri Stalin, "Türkiye Ermenistanı" ile (Türkiye sınırları içerisinde yaşayan Ermenilerle) ilgili bildirisini yayınladı. Bu bildiri, Ermenilere sorunlarının çözümünü Sovyetler temelinde oluşan yeni Rusya içinde aramaları yönünde bir çağrı yapıyordu. Bildiriye, 11 Ocak 1918 tarihinde yayınlanan "Ermeni Kararnamesi" izledi. Kararname, Türkiye sınırları içinde Ermenilerin yaşadıkları bölgelerdeki Rus ordularının geri çekilmesini; sivil halkın korunması için bir Ermeni milis gücünün oluşturulmasını; göç etmiş ya da sürgüne gönderilmiş Ermenilerin yurtlarına dönmekte özgür olduklarını; başında Stepan Şaumyan'ın bulunacağı bir "Daimi Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti" kurulmasını öngörüyordu." (Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s.296.)

69 PRO. FO. 371/3993/48749, "Weekly Memorandum on Turkey" March 11th 1918; PRO. FO. 371/3300/19679, *Sir C. Marling (Teheran) to Foreign Office, No: 76, January 30th, 1918.*

70 Bu arada İngiltere tarafından geçici Transkafkasya Hükümetine 4 milyon ruble yardım yapıldı. Rus gönüllülerine ise 200.000 ruble verildi. (FO. 371/3657/37175/W/38, from the Director of Military Intelligence to Foreign Office, March 7, 1919 transmitting a memorandum in which Major A. R Mc Donell reports on his activities between September 1917-October 1918'den naklen Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.55.)

Türkler, işgal altındaki topraklarını ele geçirmeye karar verdiler. Türklerin bu kararları Almanlar tarafından da destek gördü.⁷¹ Türk ileri harekâtı üzerine bölgeden çekilmeye başlayan Ermenilerin katliama hız vermeleri bölge insanın savaş dönemi trajedisini zirveye çıkardı.⁷²

Türk askerî harekâtı 12 Şubat 1918'de başladı.⁷³ Şubat ve Mart aylarında Erzincan ve Erzurum ele geçirildi.⁷⁴ Mart ayı sonlarında savaş öncesi (1914) Türk-Rus sınırına ulaşıldı.⁷⁵ Diplomatik alanda ise 3 Mart 1918'de Brest Litovsk'da imzalanan Türk-Rus Anlaşması ile Ruslar Kars, Ardahan ve Batum'u Türkiye'ye geri vermeyi kabul ettiler. Barış, İngiliz basınında büyük bir yankı yaptı.⁷⁶

Türkleri durdurmaya çalışan Ermeniler başarısız olmuşlar ve bölgeyi boşaltmadan önce katliam ve yağma hareketlerini hızlandırmışlardı. Doğu Anadolu Müslümanları sistematik bir etnik temizliğe maruz kaldılar.⁷⁷ Rus Genel Komutanı'na yapılan protestolara rağmen bölgedeki Ermeni katliamları durdurulamamıştı.⁷⁸

İngiltere'ye göre 1915 olaylarının üstünü örtmeye çalışan Türkler propaganda yapıyorlardı. Bununla beraber kısa sürede Ermeniler tarafından yapılan katliamlar İngiliz birimlerince de doğrulandı.⁷⁹ İngiliz Hükümeti tarafından Ermenilere destek verilmişti ve Dünya'daki Müslüman kamuoyu İngiltere'nin aleyhine dönebilirdi.⁸⁰ İngiltere, Rusların çekilmesinden sonra Kafkas cephesini Türklere karşı savunmak için özellikle Ermeni askeri gücüne güvenerek Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki Ermeni birliklerine para yağdırmıştı. İngiliz Askerî İstihbarat Fonlarından Ermenilere pay ayrılmış⁸¹ ayrıca Ermeniler için Tahran'daki İngiliz Elçisi Marling'e kredi açma yetkisi

71 PRO. FO. 371/3393/32551, "Conditions on Turkey" Sir H. Rumbold (Berne) to Foreign Office, February 13th, 1918; PRO. FO. 371/3393/45897, "Conditions on Turkey" Sir H. Rumbold (Berne) to Foreign Office, March 12th, 1918.

72 Betül ASLAN, *Erzurum'da Ermeni Olayları, (1918-1920), (Hatıralar, Belgeler, Kazılar)*, Erzurum, 2004, s.93-102.

73 Allen-Muratoff, *Caucasian Battlefields*, s. 460.

74 Kâzım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi*, Erzurum, 1990, s.84, 146.

75 Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s. 301.

76 "Russia Signs Peace: New Demands in Caucasus", *The Times*, Monday, March 4, 1918, p. 8; "What the Bolsheviks Have Signed", *The Times*, Friday, March 8, 1918, p. 5; "Caucasus and Brest Treaty", *The Times*, Thursday, March 14, 1918, p.5; Allen-Muratoff, *Caucasian Battlefields*, s.462.

77 Tolga Başak, "Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Ermeniler Tarafından Türklere Karşı Yapılan Etnik Temizlik Hareketlerinin İngiliz Belgelerine Yansıyan Yüzü (1918-1919)" *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı:45, (Aralık, 2010), s.29-65.

78 PRO. FO. 371/3400/36460, *Intelligence Bureau, Department of Information to Foreign Office*, 18.2.1918.

79 Başak, "Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Ermeniler Tarafından Türklere Karşı Yapılan Etnik Temizlik Hareketlerinin İngiliz Belgelerine Yansıyan Yüzü (1918-1919)", *AÜEFSD*, s.35-42.

80 PRO. FO. 371/3400/36460, *Intelligence Bureau, Department of Information to Foreign Office*, 18.2.1918.

81 PRO. CAB. 23/4, *War Cabinet, 294, Minutes of a Meeting of the War Cabinet held at 10, Downing Street on Friday, December 7, 1917, at 5:30 P.M.*, s. 101.

verilmişti.⁸² İngiltere tarafından Ermenilerin desteklenmesi projesine ayrılan para yaklaşık olarak 20 milyon sterlin civarındaydı.⁸³

1917 yılının Aralık ayında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın onayı ile “özel bir görevle” Tiflis’e gönderilen *Binbaşı Ranald MacDonell*, bölgede direnişi gerçekleştirecek en ciddi adayın Erzurum ve çevresinde bulunan Ermeniler olduğunu söylemiş, sonuçta bu kanaldan da gizli bir şekilde Ermenilere 1 milyon ruble iletilmişti.⁸⁴ MacDonell, “benim küçük trenim” adını verdiği katarlarla Bakü-Tiflis yolunda Ermenilere dağıtılacak altın ve rubleleri taşımakla uğraştı.⁸⁵ Ona bu gizli görevinde İngiliz İstihbarat Subayı *Yüzbaşı Edward Noel* yardımcı oldu. 1917 sonları ve 1918 başlarında İngiltere tarafından Tahran’dan Bakü’ye, oradan da Ermenilere verilmek üzere Tiflis’e önemli miktarda altın ve ruble taşındı.⁸⁶

Dönem itibariyle Ermenilere yapılan yardımlar hakkında İngiliz Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen memorandum şu şekilde kaleme alınmıştı:⁸⁷

“1917 yılının Aralık ayı başlarından itibaren Kafkaslar’da Ermenistanı savunmak için Rus ordusuna güvenilemeyeceği açık bir hale geldi. 18 Aralık 1917’de Kafkas cephesinde bir ateşkes yapıldı ve kararlar barış görüşmelerine bırakıldı.

“Bu arada 15 Aralık’ta, bir önceki gün toplanan Savaş Kabinesi kararı uyarınca Kafkasya askerî temsilcimize Rus ordusundan gerekli silah ve cephaneleri satın almaları konusunda Ermeni ve Gürcülerin yetkilendirilmeleri talimatı verildi. Ermeniler bu konuda ekonomik sıkıntılarını gidereceğimiz yönünde temin edildiler.

“Neticede;

- Aralık 1917’nin sonunda Türkiye Ermenileri Komitesi’ne 1 milyon ruble ödendi.

- Ermeni ve Gürcü birliklerinin silah, cephane ve benzeri ihtiyaçlarını karşılamak için 3 milyon ruble harlandı.

82 Artin H. Arslanian, “The British Decision to Intervene in Transcaucasia During World War I”, *The Armenian Review*, Vol. XXVII, No: 2-106, (Summer, 1974), s.151.

83 Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s.293.

84 Hopkirk, *İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, s.329.

85 Tren içerisinde altınlar gizli yerlere saklanırdı. MacDonell yaptıklarının Azerbaycan Türkleri tarafından bilinmesini istemiyordu. Altınlar geleneksel düşmanları olan Ermenilere gittiği için tren Azerbaycan Türkleri tarafından pusuya düşürülerek soyulabilirdi. (Hopkirk, *İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, s.330-331.)

86 Ranald MacDonell, hatıralarında Bakü ile Tiflis arasındaki bu maceralarına da yer vermiştir. (Ranald MacDonell, “...And Nothing Long”, London, 1938, s.150 vd.)

87 PRO. FO. 371/3284/75611, “Memorandum Regarding the Support Afforded to the Armenians”, Department of Military Intelligence to Foreign Office, April 29th 1918.

- Ayrıca Ocak 1918'in ortalarında Tahran'dan Tiflis'e 2.808.000 ruble gönderildi.

“Ancak yine de yapılan yardımlar hakkında tam bir rakam veremiyoruz. Ekonomik yardımın yanında General Dunsterville ile Kafkasya'da milli kuvvetlerin organizasyonu için 450 İngiliz yetkilisi gönderilmek üzere gerekli planlar yapıldı.

“Tiflis'te Albay Pike'in çalışmaları bölgedeki çeşitli milliyetler arasındaki çatışmalar sebebiyle aksadı. Başlangıcından beri bölgedeki tek başarının Ermeni, Gürcü ve Azerbaycan Türkleri'nin Türkiye Türkleri'ne karşı ortak bir birlikteliği ile sağlanacağına inanılıyordu. Bu amaç uğrunda hem Transkafkasya'da hem de dışarıda bulunan milli konseyler ve liderler vasıtasıyla çaba sarf edildiyse de sonuç iç açıcı olmadı. Bakü Azerleri, Türk yanlısı bir tutumdalar, Gürcülerin bir kısmı da öyle. Sadece Ermenilere güvenebiliriz. Fakat sonunda Antranik bile kendisinin hainler tarafından kuşatıldığını deklere etti. 11 Mart'ta Erzurum, 13 Nisan'da da Batum Türklerin eline geçti. Trabzon'daki barış görüşmeleri Gürcü delegelerin arzularına rağmen Transkafkasya Hükümeti tarafından kesildi. Kaçınılmaz son yakında. Bununla beraber Ermenistan'ın Türkler tarafından ele geçirilmesi sadece savaşın trajedilerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Ermenileri Bolşevik İhtilâli ve Rus ordusunun dağılmasının etkilerinden kurtarmak için elden gelen her şey yapılmıştır.

Genel Kurmay, Savaş Bakanlığı, 28 Nisan 1918.”

Raporun son cümlelerinin aksine Ermenilere sağlanan destek bölgeyi Türklerle karşı savunmak ve Kafkasya'yı korumak için verilmişti.⁸⁸ İngilizlerin bu desteğiyle hareket kabiliyetlerini artıran ve Rus askerlerinden de önemli

88 Antranik Çelebyan, “Antranik Paşa” adlı çalışmasında Antranik'in Doğu Anadolu'yu savunma planıyla İngiltere'nin bu plana yönelik tavrını ortaya koyacak bazı bilgiler vermektedir: “29 Mayıs 1917 tarihinde Antranik, Tiflis'teki Amerikan Elçisi Mr. Smith ile bir görüşmede bulunur. Mr. Smith, “Rus büyük devrimi geldi. Ermeni üç eyaletleri (üç Ermeni eyaletini) (Erzurum, Van, Bitlis) korumak Müttefik ordularının Türklerle karşı zaferini kolaylaştıracak, neler düşünmektesiniz ve ne gibi planlarınız bulunmaktadır.” der. Antranik ise; “İngilizler Kıbrıs'tan İskenderun'a kara çıkartmasında bulunmalı bu noktadan saldırıya geçmeli, Müttefikler de kendi otuz bin kişilik Batı Ermenileri (Türkiye) ordusunu oluşturmalı onlar da Doğu cephesinden Türkiye'ye yönelmeli” cevabında bulunur... Antranik'in açıklamalarını dinledikten sonra elçi (Mr. Smith) komutandan ilgili ayrıntılar ile yolları vurgulayan bir harita çizmesini ve (bunun) en kısa zamanda kendisine teslim edilmesi ricasında bulunur. Antranik, bir iki Batı-Ermenisi subayla birlikte üç gün üç gece çalışır ve planı Mr. Smith'e teslim eder. Mr. Smith aynı gün Moskova'ya hareket ederek planı İngiliz, Fransız ve Rus askerleri atşelere (atşelerine) sunar. Bu planın kopyaları derhal Londra ve Paris'e yolların. O günlerde İngilizler General Shore'u (Shore) Tiflis'e yollamışlardı. General Shore, Komutan Antranik ile görüşerek; “İngiliz, Fransız ve Rus Hükümetleri sizin planınızı büyük bir memnuniyetle kabul etti. Rusya Devleti 30.000 kişilik Ermeni ordusunun askeri mühimmat ve giyeceğini garantileyecek, İngiltere para verecek, Amerikan elçisi ise her askerin ailesine aylık yirmi rubli (on dolar) ödeyecek. Bu devletler tarafından siz ordunun genel komutanlığını üstlenmiş durumdasınız.” açıklamasında bulunur. (Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, Ermeniceden Türkçeye Çeviren: Mariam Arpi, Nairi Arek, İstanbul, 2003.)

ölçüde silah, cephane ve mühimmat temin eden Ermeniler⁸⁹ Doğu Anadolu ve Kafkasya'da etnik bir temizlik hareketine imza attılar. İngilizler böyle bir insan kıyımı tasarlamadılarsa da bu konuda altın ve sterlinlerinin etkisini göz ardı etmek mümkün değildi.⁹⁰

6- Türk Ordusunun Kafkasya Harekâtı ve İngiliz Politikası

Transkafkasya Hükümeti Brest Litovsk Anlaşması'nı kabul etmedi.⁹¹ Bu anlaşmayla Kars, Ardahan ve Batum'un kendilerine verildiğini belirten Türk tarafı ile Transkafkasya Hükümeti arasında Mart ve Nisan aylarında Trabzon'da yürütülen görüşmelerden bir sonuç çıkmadı.⁹² Bu arada barış görüşmeleriyle olan ilişkisini yalanlayan Ermeni Savunma Komitesi, Türklere karşı koymak üzere İngiliz Hükümeti'nden yardım istemeye devam ediyordu. Türkiye Ermenilerinin tekrar Türk hâkimiyetine girmesini engellemek için İngiliz Hükümeti'nin dikkati çekildi. Tiflis'teki İngiliz Konsolosu mümkün olan her şeyin yapılacağını söyledi.⁹³

Türkler 1918 Martının sonuna kadar Erzurum, Erzincan ve Trabzon'u yeniden ele geçirerek savaş öncesi sınırlara ulaştılar. İtilaf devletleri için savaşmak ve Türklere direnmek azminde olan Transkafkasya Hükümeti ve özellikle de Ermeniler İngilizlerden yardım istemeye devam ediyorlardı.⁹⁴ Tiflis'ten alınan haberler İngiltere açısından iç açıcı değildi. Kafkasya'nın politik durumu çok kritikti. Batum ve Kars'ta kuvvetlerin artırılması için bütün önlemler alınmalı ve Ermenilere daha fazla yardım edilmeliydi. Batum, Bakü, Kars ve Tiflis tehlike altındaydı. İngiltere tarafından Tiflis'teki İngiliz misyonuna derhal **2 milyon ruble** gönderilmesi isteniyordu.⁹⁵

89 Çelebyan, *Antranik Paşa*, s.221-222.

90 Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, 8 Aralık 1918'de Osmanlı Hariciye Nezaretinden (Dışişleri Bakanlığı) İngiliz Akdeniz Orduları Komutanı Visamiral Calthorpe'a gönderilen hacimli bir raporda Brest Litovsk Anlaşması'ndan sonra Rus ordusu çekilirken Atranik gibi Ermenilerin savunmasız Müslümanlara yaptığı katliamlar detayları ile açıklandı. (PRO. FO. 371/3657/3404, *British High Commission, Constantinople to A. J. Balfour, No: 76/1212, 22nd December, 1918*) Ermeniler tarafından Doğu Anadolu ve Kafkasya'da yapılan katliamlar hakkında bkz. *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, (1914-1919), I, Documents on Massacre Perpetrated by Armenians*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2001; *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi, I, (1906-1918), Armenian Violence and Massacre in the Caucasus and Anatolia Based on Archives*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1995.

91 PRO. FO. 371/3400/3758, "Weekly Report on Turkey and Other Moslem Countries, March 20th, 1918", D.I.I.B to Foreign Office, March 21th, 1918.

92 Richard G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence, 1918*, Berkeley and Los Angeles, 1967, s.130-134; Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, Oxford, 1951, s.93-94. Trabzon'daki barış görüşmeleri toprak sorunları sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Transkafkasya delegeleri savaş öncesi sınır isteklerini muhafaza ederken, Türk delegasyonu Brest Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye bırakılan Kars, Ardahan ve Batum üzerinde ısrar ettiler. (Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s. 90.) Trabzon Konferansı ve bu süreçte meydana gelen gelişmeler için bkz. Enis Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları*, s.140-355.

93 PRO. FO. 371/3404/55708, *British Consul (Tiflis via Teheran), March 25th, 1918*.

94 PRO. FO. 371/3404/57063, Mr. Lockhart (Moscow) to Foreign Office, March 29th 1918.

95 PRO. FO.371/3301/75682, "Summary of Information contained in Recent Telegrams from American Consul at Tiflis, April 9th, 1918."

Trabzon'daki barış görüşmelerinden bir sonuç alınmaması üzerine harekete geçen Türk ordusu 1918'in Nisan ayında Kars, Batum ve Beyazıt'a girdi. Ermeniler hâlâ İngilizlerden yardım istiyorlardı.⁹⁶ Bu arada Bakü, Mart ve Nisan ayları içerisinde Ermeniler tarafından Türklere karşı yapılan katliamlara tanıklık etti. Ortada 9000 ceset kaldığı belirtiliyordu.⁹⁷

1918'in Nisan ayında Kafkasya'daki İngiliz siyasi ve askeri misyonları diğer İtilaf misyonları ile beraber bölgeden ayrılmak zorundaki kaldılar. Milli askeri teşekküllerden bir umut beklemenin faydasızlığı rapor edildi.⁹⁸

22 Nisan 1918'de Federatif Transkafkasya Cumhuriyeti bağımsızlığını ilân ederken⁹⁹ bu bağımsız oluşum Türkiye tarafından kabul edildi.¹⁰⁰ Federatif Transkafkasya Cumhuriyeti ile Türk Hükümeti arasında Mayıs ayında ikinci görüşme platformu Batum oldu. Ancak Türk kuvvetlerinin Kafkasya'da 1878 sınırını da aşarak 1828 sınırına ulaşma yolundaki istekleri ve Gürcülerin Almanya'ya yaklaşarak Gürcistan üzerinde bir Alman koruması kurmayı kararlaştırması üzerine Transkafkasya Hükümeti dağıldı. Gürcistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilân ederken Ermeniler de 30 Mayıs 1918'de Ermeni Cumhuriyetini deklere ettiler.¹⁰¹

Batum Anlaşması'ndan sonra da bazı Ermeni çeteleri Ermeni Cumhuriyeti sınırları dışında Türklere savaşmaya devam ettiler. Örneğin İngiliz Savaş Bakanlığı'nun son derece önem verdiği ve Erzurum'dan Karabağ'a çekilinceye kadar Türklere savaşmış olan ANTRANİK, hâlâ Zengezur'da silahlarını indirmemişti.

Türkiye ile olan ilişkilerini düzeltmek durumunda olan üç yeni cumhuriyetle (Gürcistan-Ermenistan-Azerbaycan) Türk Hükümeti arasında 4 Haziran'da, Batum'da üç ayrı anlaşma imzalandı. Bu anlaşmalarla Gürcistan ve Ermenistan'ın bir bölümü ve Kars, Ardahan ve Batum Türkiye'nin eline geçti.¹⁰² Artık her şey Türklerin Bakü'ye yönelik harekâtı için hazırды.¹⁰³

96 PRO. FO. 371/3404/77303, R. Graham (Teheran) to Foreign Office, May 7th, 1918.

97 Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s. 301-302. 1909 Rus istatistiklerine göre Bakü'de 63.000 Ermeni'ye karşılık olarak 593.000 "Azeri" bulunmaktaydı. (PRO. FO. 371/3301/210638, "Population of Trans-Caucasia", War Office to Foreign Office, 22 December 1918.) Bakü'deki "Mart Olayları" hakkında bkz. Erol Kürkçüoğlu, *1918-1920 Türkiye Azerbaycan İlişkileri*, Doktora Tezi, Erzurum, 1994, s.106-109; Ronald Grigor Suny, *Bakü Komünü*, İstanbul, 1990, s.212-230.

98 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.70, 85.

99 PRO. FO. 371/6296/E 3432/55/58, "Transcaucasia" memorandum by Foreign Office, December 24, 1919, s. 7.

100 Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s.303; Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, s.108.

101 PRO. FO. 371/6296/E 3432/55/58, "Transcaucasia" memorandum by Foreign Office, December 24, 1919, s. 8; "Armenian Independence", *The Times*, Saturday, June 29, 1918, p. 6; Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence, 1918*, s.201; Nassibian, *Britain and the Armenian Question*, s. 105; Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s.305; Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, s.123; Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.85.

102 PRO. FO. 371/3411158228, "Memorandum on the Military Position in Armenia and the Caucasus", D.M.I to Foreign Office, September 16th, 1918. Batum Anlaşmaları için bkz. Şahin, *Türkiye ve Mavera-ı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları*, s.513-522.

103 Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s.307.

Batum Anlaşması'ndan sonra da bazı Ermeni çeteleri Ermeni Cumhuriyeti sınırları dışında Türklerle savaşmaya devam ettiler. Örneğin İngiliz Savaş Bakanlığı'nın son derece önem verdiği ve Erzurum'dan Karabağ'a çekilinceye kadar Türklerle savaşmış olan ANTRANİK, hâlâ Zengezur'da silahlarını indirmemişti.¹⁰⁴

Ermeni birlikleri Kafkas cephesinde 1918 yılının Şubat ve Haziran ayları arasında İngiliz ordusu için çok önemli bir vazife gördüler. Türk ordusunun Kafkasya'ya yönelik hareketi yavaşlatılmıştı.

Kafkaslarda küçük bir Ermeni devletinin kurulmasıyla sonuçlanan Haziran 1918 tarihli Türk-Ermeni Anlaşması ile ilgili ilk yorumlar İngiliz Hükümeti'nin Doğu İşlerinde çalışan Ermeni sözcüsü James Malcolm tarafından yapıldı.¹⁰⁵ Silahlandırılmalarına rağmen Türk-Alman seline karşı koyamayan Ermeniler, Türklerle yapabilecekleri en iyi anlaşmayı yapmışlardı. Türk-Ermeni barışı kalıcı değildi ve şu anda Kafkasya'daki Ermeni Cumhuriyeti, Türk ve Almanların koruması altındaydı.¹⁰⁶

Kafkas cephesinde Bakü'yü kimin işgal edeceği noktasında Türk-Alman gerginliği yaşanırken Kafkasya'da Ermeni çetelerinin yaptıkları katliamlar İngiliz Hükümeti'ni de rahatsız edecek bir boyuta ulaştı. İngiliz Hükümeti, yapılan katliamların İtilaf hükümetlerinin Ermenilere karşı duydukları sempatiyi azaltarak İngiltere'nin durumunu zora sokacağını düşünüyordu. Ermenilerin, "Ermenistan" ve Bakü'de yaptığı katliamlarla ilgili raporların ardı arkası kesilmemesi üzerine İngiliz Hükümeti bu konuda Bogos Nubar Paşa'ya müracaat ederek Bakü'deki Ermenilerin katliamlara son vermeleri yolunda uyarılmalarını istedi.¹⁰⁷

Ermeniler, İngilizlerin itibar ve pozisyonuna zarar verecek tutumlar sergiliyorlardı. İngiliz özel koruması altında oldukları yönündeki ifade ve davranışları Azerbaycan Türkleri'ni rahatsız etmeye başlamıştı. Azerbaycan Türkleri, Ermenilerin birçok Türkü katletmesi sebebiyle İngiltere'nin bölgede açıkça bir anti-İslâm politikası uyguladığını düşünür hale geldiler.¹⁰⁸

Ermenilerin İngiliz yardımına yönelik beklentileri dinmek bilmiyordu. Ağustos ayının ortalarında Bakü Ermeni Milli Konseyi Başkanı *Dr. Araratian*'dan İngilizlere iletilmek üzere Bogos Nubar'a yazılan bir mektup bölgedeki Ermeni tutumları hakkında önemli ipuçları vermekteydi. Mektupta,

104 Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence, 1918*, s.194; Nassibian, *Britain and the Armenian Question*, s.106.

105 PRO. FO. 371/6296/E 3432/55/58, "Transcaucasia" memorandum by Foreign Office, December 24, 1919, s. 7

106 PRO. FO. 371/3404/140263, James Malcolm to Sir Walter Langley (Foreign Office),

107 PRO. FO. 371/3301/131359, Foreign Office to Lord Derby (Paris), No: 1540, July 27th, 1918.

108 PRO. FO. 371/3301/131359, C-in-C. India to War Office, No: 56896, July 20th 1918.

Erivan'da *Nazarbekov* kumandasında 25.000 Ermeni'nin olduğu, ayrıca Antranik'in de Nahcivan'da bulunduğu ifade ediliyor, ancak silah ve cephane yönünden sıkıntısı olan bu Ermenilerin direnebilmeleri için İngilizlerin bunlara yardım etmeleri gerektiği belirtiliyordu. Düşmanın Bakü kapılarına dayandığı belirtilen aynı mektuba göre; Ermeniler Türklere karşı zor şartlar altında direniyorlar ve bu petrol bölgesini dost İngiltere'ye bir üs sağlamak için korumaya çalışıyorlardı. Türklere karşı koymak için Bolşeviklerle işbirliğine mecbur kalmışlardı. Mektupta İtilaf devletlerinin Kafkasya'daki en değerli destekçilerinin Ermeniler olduğu belirtildi.¹⁰⁹ Yardım için gözler İngiltere'ye çevrilmişti. Ancak Türklere karşı savaşma noktasında *Antranik* dışındaki Ermenilere güvenmeyen İngiliz askerî yetkilileri için Türkler tarafından ele geçirilen bölgelerde onlara çete faaliyetleri ile karşılık vermek artık anlamsızdı.¹¹⁰

İngilizlerin Ermeni askeri gücüne başvurarak düşmanı Kafkasya'ya ulaşmadan durdurma politikası başarısız oldu. Ermenilere sağlanan destek Türk kanının akıtılmasından başka bir işe yaramadı. Türklere karşı bir bariyer olacağı sanılan "Kafkas Cephesi" Batum Anlaşmaları ile çökmüştü.

İngiltere, bu kez de Kuzeybatı İran ve Hazar Denizi'ne ulaşmadan önce düşmanı karşılama yollarını aramaya başvurdu. Bu görevi başarmak için Dunsterforce ve Malleson Misyonu Kuzey-Batı İran'a yerleştirildi. İngilizler, Hazar Denizi'nin kontrolüne oldukça önem veriyorlardı. Pan-Turanizm tehdidi artık daha yakından hissedilmeye başlanmıştı.¹¹¹

Bakü'süz Hazar'ın kontrolünü imkânsız gören İngiltere burayı koruma noktasında oldukça heyecanlanmaya başladı. Geniş petrol yataklarını¹¹² ele geçirecek düşmanın savaş kabiliyeti artabilirdi. İngiltere, Bakü'yü korumak için bütün riskleri göz önüne almak durumundaydı.¹¹³ Bölgede gelişen olaylar bu sefer de Bakü'yü savunma noktasında İngiliz-Ermeni askeri işbirliği sürecini tekrar hızlandırırdu.

109 PRO. FO. 371/3301/3404/145722, G.O.C.-in-C. Mesopotamia to D.M.I. London, No. X. 1326, August 18th, 1918.

110 PRO. FO. 371/3411158228, "Memorandum on the Military Position in Armenia and the Caucasus", D.M.I to Foreign Office, September 16th, 1918.

111 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s. 86, 143-146, 365.

112 General Dunsterville, 1920 yılında yayınladığı kitabında "Bakü'nün denizden görünüşü çok etkileyicidir" diye yazar. Kentin tam ortasında altın küresi ve haçıyla Rus Ortodoks Katedrali'nin gösterişli kubbesi yer alır. Hazar Denizi kıyısında bir zamanlar burada servetler kazanmış olan ailelere ait dizi dizi binalar uzanır. Bakü, geçen yüzyılın sonunda dünyanın en zengin kentlerinden biriydi. Çarığın bu ıssız köşesinde büyük petrol yataklarının bulunması her milletten girişimci ve serüvenciyi cezbetmişti. Uzmanlar, Bakü'de dünyanın tümünü aydınlatacak ve ısıtacak kadar petrol olduğunu hesaplamıştı. Toprak petrole öylesine doymuştu ki; Bakü açıklarında Hazar Denizi'ne bir yanar kibrit atmak denizin tutuşup dakikalarca yanması için yeterli idi. (L. C. Dunsterville, *The Adventures of Dunsterforce*, London, 1920, s.226-227; Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, s.411.)

113 Dunsterville, *The Adventures of Dunsterforce*, s.140-141.

Türk-Alman anlaşmazlığı Türklerin Bakü harekâtını iki ay geciktirdi. Ancak içinde Azerbaycan Türkleri'nin de bulunduğu Türk ordusu (İslam Ordusu) hareketten vazgeçmeyerek yoluna devam etti.

Bakü'de 10.000 civarında Ermeni kuvveti ve binlerce Rus gücü bulunuyordu. Ayrıca yeterince teçhizat ve cephane vardı. Gerekli olan şey bir kumanda birliğiydi. 1918 Mayıs'ından Temmuz'una kadar Londra'daki İngiliz yetkilileri Bakü'ye İngiliz birliği gönderme noktasında olumsuz tavır sergilemelerine rağmen Bakü savunmasında görev alacak General Dunsterville, şehirde kumanda birliğinin sağlanması halinde düşmana karşı koyulabileceğini düşünüyordu.¹¹⁴

Bakü'de durum çok karışıktı ve şehir bir Ermeni-Bolşevik koalisyonu (Bakü Sovyeti) tarafından idare ediliyordu.¹¹⁵ Müslüman Konsülün şehir işleri üzerinde hiçbir etkisi kalmamıştı.¹¹⁶ Ermeni Komünist *Stepan Şaumyan*¹¹⁷ ve onun Bolşevik arkadaşlarını bir yönetim kurmak için destekleyen Ermeniler, kendilerini *İslâm Ordusu*'ndan korumak için gereken güçlerin Rusya'da bulunan Bolşevikler tarafından gönderilebileceğini umut ediyorlardı. Bununla beraber Moskova'daki Bolşevik rejiminin Bakü savunmasına yönelik gereken desteği sağlayamaması Ermeni beklentilerini boşa çıkardı. Sonuçta yönlerini 1918 Haziranının sonlarına doğru Enzeli'ye ulaştıran General Dunsterville'ye çeviren Ermeniler, İngiliz generalinden yardım istemesi için Stepan Şaumyan üzerinde baskı kurmaya başladılar. İngiliz yardımını arzuladıkları yönünde Dunsterville'yi bilgilendirmek üzere de gizli temsilciler vasıtasıyla İngiliz generali ile özel bir iletişim kurdular. Dunsterville, hemen hemen her gün İngiliz yardımını isteyen Ermenilerden mesaj almaya başladı.¹¹⁸

Bununla beraber Bakü'deki Bolşevikler İngilizlerden kuşkuluyorlar ve İngiliz üniformalarına itiraz ederek petrol karşılığında silah ve para takası öneriyorlardı. Aynı zamanda merkezî Rusya'daki Bolşevikler de Alman ve Türk Hükümetleri ile barış yapmış oldukları için Stepan Şaumyan İngiltere ile işbirliğine girecek pozisyonda değildi.¹¹⁹

114 Artin H. Arslanian, "Dunsterville's Adventures: A Reappraisal", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 12, No. 2, (September 1980), s.205-206.

115 Bakü'de en güçlü silahlı birlikler Ermenilere aitti. Ermeni Konseyi, Bakü Sovyetine verdiği genel desteğe rağmen Ermeni birlikleri üzerindeki kontrolünden vazgeçmeyi reddederek onları Kızıl birliklerden ayırmıştı. Şehirde 1918'in başlarında üç ayrı askeri organizasyon bulunmaktaydı: Kızıl Birlikler, Azeri ve Ermeni birlikleri. Bakü Sovyeti içerisinde Bolşevikler azınlıkta olmalarına rağmen, Ermenilerin desteğini de arkalarına alarak nüfuzlu bir duruma geçmişlerdi. Buna rağmen şehirdeki en önemli askeri güç Ermenilerin elinde bulunuyordu. Azerileri, Türklerin bir müttefiki olarak gören Ermenilerin Kızıl birliklere verdiği destek sonucu 1918 Mart'ında binlerce Azeri katledilmişti. Zaten bu olaylardan sonra Bakü'de Bolşevik otoritesi kurulmuştu. (Arslanian, "Dunsterville's Adventures: A Reappraisal", *IJMES*, s.201, 203.) Bakü gelişmelerinin bir değerlendirmesi için bkz. Suny, *Bakü Komünü*, s. 173-212.

116 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.98-99.

117 Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s.289.

118 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.98.

119 Arslanian, "Dunsterville's Adventures: A Reappraisal", *IJMES*, s.203.

Ermeniler, Bakü'de Sosyalist devrimcilerle beraber Bolşevikleri devirme yolluna başvurdular. Girişim başarılı olunca 25 Temmuz'da Bakü'de Merkezî Hazar Diktatörlüğü kuruldu.¹²⁰ Ermeni milliyetçileri, Rus Sosyal Devrimcileri ve Menşeviklerden oluşan bir koalisyon Bakü Sovyeti'nin yerini almıştı. Yeni hükümetin ilk işi İngiliz yardımını istemek oldu. Dunsterville tarafından bu isteğin kabul edilmesi üzerine ilk İngiliz birliği 4 Ağustos'ta Bakü'ye ulaştı.¹²¹

Dunsterforce'un Bakü savunmasında yer almasının asıl sebebi Türklerin Orta Asya'ya ilerlemesinde önemli bir kapı olacak Hazar'ın kontrolünü ele geçirmektir. Orta Asya'da düşmanı durduracak yeteri kuvvet olmadığından Bakü, Hazar'ı kontrol etmede İngiliz politikalarının önemli bir anahtar kenti oldu. İngiliz Genel Kurmayına göre şehrin savunulmasının amacı Pan Turanist eğilimleri önlemek ve dolaylı olarak Mezopotamya'daki İngiliz güçlerine yardım etmektir.¹²²

Ancak İngiltere'nin Bakü'ye konuşlandıracağı kuvvet oldukça yetersizdi. Dunsterville'nin yapacağı şey Bakü birliklerini organize etmektir.¹²³ İngiliz yardımına karşı olan Bolşevikler¹²⁴ 12 Ağustos'ta Bakü'den ayrıldılar. Ruslarla Ermeniler arasındaki ırkî kin Dunsterville'yi bekleyen diğer bir zorluktu. Bütün bunlara şehirdeki yiyecek ve ulaşım sorunu eklenecekti.¹²⁵ Dunsterville, 17 Ağustos'ta Bakü'ye vardı.¹²⁶ Komutasındaki birlik bir kaynağa göre 900 diğerine göre ise 1400 kişilikti.¹²⁷

Dunsterville'nin Bakü'ye varmasından yaklaşık on gün sonra Türk atağı başladı. Erivan Ermenilerinin Türk hatları gerisinde yapabileceği bir hareket ümidini de muhafaza eden Dunsterville'ye göre şehrin düşüşü an meselesi idi.¹²⁸ Bağdat'tan destek sağlanması için yardım istediyse de bir sonuç elde edemedi. Ermeniler başta olmak üzere Bakü güçleri güvensiz bir tutum

120 Şehir işleri üzerinde hiçbir etkisi kalmayan Müslüman Konsülü dışında bütün partilerin katılımıyla Bakü'de gerçekleştirilen bir toplantıda Ermeniler, Enzeli'deki Dunsterville ve Bakü'deki İngiliz Konsolosu Binbaşı MacDonell tarafından desteklenmek suretiyle, Bakü'nün savunulması için İngiliz yardımının istenmesi önerisini ortaya attılar. 16 Temmuz'da yapılan toplantıda İngiliz yardım teklifi çoğunluğunu Ermeniler ve Sosyalist devrimcilerin oluşturduğu gurup tarafından kabul edilirken karşı oy kullanan Bolşevikler 25 Temmuz'da düşürülerek Bakü'de "Merkezî Hazar Diktatoryası" adı altında yeni bir hükümet kuruldu. Bu durum Bakü'de Ermeni-Bolşevik koalisyonunun sonu idi. (Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.98-99.)

121 PRO. FO. 371/7729/E 8378/58, "Outline of Events in Transcaucasia from the beginning of the Russian Revolution in the Summer of 1917 to April 1921", Foreign Office Memorandum by Mr. Childs and Mr. McDonnell, May 31, 1922, s.9; PRO. FO. 371/3411158228, "Memorandum on the Military Position in Armenia and the Caucasus", D.M.I to Foreign Office, September 16th, 1918; Arslanian, "Dunsterville's Adventures: A Reappraisal", *IJMES*, s.207; C. H. Elis, *The Transcaspien Episode, 1918-1919*, London, 1963, s.37.

122 Nassibian, *Britain and the Armenian Question*, s.102-103.

123 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.105.

124 PRO. FO. 371/3411158228, "Memorandum on the Military Position in Armenia and the Caucasus", D.M.I to Foreign Office, September 16th, 1918.

125 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.110; Dunsterville, *The Adventures of Dunsterforce*, s.225.

126 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.110.

127 Elis, *The Transcaspien Episode, 1918-1919*, s.39; Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, s.139.

128 Dunsterville, *The Adventures of Dunsterforce*, s.235-236.

sergiliyorlardı. Çoğu kez emirlere itaat etmeyen Ermeniler, ateş altındaki cepheyi terk ediyorlardı. Ermeniler bu halleriyle İngilizlere Türklere daha fazla zarar verdiler. 9000 kişi olmalarına rağmen gerçekten savaşanlarının sayısı 3000'i geçmiyordu. Sayıları yaklaşık 1000 civarında olan Rus birlikleri Ermenileri “değersiz ödleler” olarak tanımlıyorlardı. Ruslar, savaş esnasında düşmandan daha fazla olarak sık sık geri çekilen Ermeniler üzerine ateş açmışlardı.¹²⁹ Savaş esnasında bazı Ermeniler de kaçarak evlerine dönmüşlerdi.¹³⁰

Dunsterville, 15 Eylül gecesi şehri terk ederek Enzeli'ye çekildi. 16 Eylül'de Türklere Bakü'yü ele geçirdiler.¹³¹ İngiliz birliklerinin Bakü savunmasına kalkışmaları başarısızlıkla sonuçlandı. Şehir kaybedildi, petrol rezervleri imha edilmeden Türklere bırakıldı.¹³² Geride çok sayıda ölü, yaralı ve kayıp vardı.¹³³

Bakü'nün düşüşü büyük bir etki yaptı. İngiliz Savaş Bakanlığı başarısızlığın tüm sorumluluğunu Ermenilere yükledi ve bu suçlamalar İngiliz basınında oldukça geniş bir yer buldu.¹³⁴ Bir anda gerilen İngiliz-Ermeni ilişkileri bu çizgisinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Ermeni önderlerinin çabaları ile kurtarılmaya çalışılacaktı.

İngiliz gazetelerinde yer alan haberlerin kaynağı Savaş Bakanlığı idi.¹³⁵ Bakü'nün tahliyesi sonucu İngiliz basınında Ermenileri küçük düşürücü yazıların çıkması üzerine Londra'daki Ermeni Delegasyonu Sekreteri, İngiliz Dışişleri'ne müracaatla bir teessüf mektubu iletti. Mektupta, Bakü olayının tüm Ermenilere mal edilmemesi gerektiği ifade ediliyordu. Ermeni delegasyonunun bu isteklerini Askerî İstihbarat Servisi'ne ileten Dışişleri Bakanlığı, Bakü'nün tahliyesiyle ilgili bu bildirin İngiliz kamuoyunda Ermenistan'a yönelik genel bakışı etkileyeceğini ve “İngiliz Hükümeti'nin Ermenileri Türk boyunduruğundan kurtarma politikasını” çıkmaza sokacağını

129 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.113. Bu noktada Bakü savunmasındaki başarısızlık İngilizler ile Ermenilerin birbirlerini suçlamaları şeklinde bir tartışmaya sebep olacaktı. Bu tartışmalar hakkında bkz. Arslanian, “Dunsterville's Adventures: A Reappraisal”, *IJMES*, s.199-215.

130 *PRO. FO. 371/3411158228*, “Memorandum on the Military Position in Armenia and the Caucasus”, *D.M.I to Foreign Office, September 16th, 1918*.

131 “Baku: Turkish Version”, *The Times*, Saturday, September 21, 1918, p.7; Kürkçüoğlu, *1918-1920 Türkiye Azerbaycan İlişkileri*, s.257. Arslanian'a göre, Türklere şehri ele geçirmesi, Mart olaylarının intikamını almaya çalışan şehirdeki Müslümanların Ermenilere yönelik katliamlarını durduruyordu. (Arslanian, “Dunsterville's Adventures: A Reappraisal”, *IJMES*, s.212.)

132 Çağlayan, *British Policy Towards to Transcaucasia*, s.119-122; Arslanian, “Dunsterville's Adventures: A Reappraisal”, *IJMES*, s.208.

133 Arslanian, “Dunsterville's Adventures: A Reappraisal”, *IJMES*, s.212.

134 “British Leave Baku: Defection of the Armenians”, *The Times*, Friday, September 20, 1918, p.6; “Baku Evacuated: Armenian Treachery to British”, *Daily Mail*, September 20, 1918.

135 *PRO. FO. 371/3404/162647*, *Foreign Office Minute by A. J. Toynbee, September 24, 1918*. Arslanian, “Dunsterville's Adventures: A Reappraisal”, *IJMES*, s.212.

düşünmekteydi. Dışişleri Bakanlığına göre herhangi bir bildiri yayınlanmadan önce kendi görüşü de alınmalıydı.¹³⁶

İngiliz basınında yer alan haberler Ermeni çevrelerini ve İngiliz Dışişleri'ni rahatsız etmişti. Dışişleri yetkilileri bu tür haberleri uygun bulmuyordu. Konuyla ilgili Dışişleri'nde ilk değerlendirmeler Sir Mark Sykes tarafından yapıldı. Dikkatleri İngiliz gazetelerindeki Ermenilere yönelik başlıklara çeken Sykes, bildiri içeriklerinin doğru olduğunu düşünmesine rağmen, bu tür haberlerin genel olarak bütün Ermenilere çok büyük zararlar vereceğini belirtiyordu.¹³⁷

Ermeniler İngiltere için hâlâ değerli bir propaganda malzemesiydi. Bu potansiyeli kullanma noktasında Bakü krizi ile ortaya çıkan gerginlik yatıştırılmalı ve İngiliz Hükümeti'nin Ermeni politikasının değişmediği belirtilmeliydi. Arnold Toynbee'ye göre Mezopotamya, Suriye ve Filistin'i koparma noktasında İngiliz Hükümeti'nin başvurabileceği yegâne unsur "Ermenistan" ve onun özgürleştirilmesi meselesiydi. Son olaylardan ötürü kırılan Ermeni kalpleri onarılmalı, düşmana bu yönde bir propaganda yapma imkânı verilmemeli ve dünyadaki Ermeni potansiyeli ve Hristiyan kamuoyunun tetikleyici gücü İtilaf savaş amaçları doğrultusunda kullanılmalıydı.¹³⁸

Ermeniler İngiltere için hâlâ değerli bir propaganda malzemesiydi. Bu potansiyeli kullanma noktasında Bakü krizi ile ortaya çıkan gerginlik yatıştırılmalı ve İngiliz Hükümeti'nin Ermeni politikasının değişmediği belirtilmeliydi. Arnold Toynbee'ye göre Mezopotamya, Suriye ve Filistin'i koparma noktasında İngiliz Hükümeti'nin başvurabileceği yegâne unsur "Ermenistan" ve onun özgürleştirilmesi meselesiydi.

27 Eylül tarihli The Times, İngiliz-Ermeni Komitesi Başkanı Aneurin Williams tarafından derlenen Bakü'deki Ermenilerle ilgili bir açıklamaya yer verdi. Ermeniler hakkında gazetelerde çıkan önceki haberler yalanlanarak Ermenilerin savaş esnasında Müttefiklerin yanında kahramanca savaşmışları ifade edildi.¹³⁹ 3 Ekim'de The Times'da çıkan "Ermeniler ve Bakü" başlıklı bir haberde de benzer satırlar göze çarpıyordu.¹⁴⁰

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour'dan Ermeni Millî Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar'a gönderilen bir yazı ile İngiliz basınında Bakü bildirisi ile ilgili

136 PRO. FO. 371/3404/160092, Foreign Office to Department of Military Intelligence, Draft, September 20/21, 1918.

137 PRO. FO. 371/3404/160092, Foreign Office Minute by Sir Mark Sykes, September 20, 1918.

138 PRO. FO. 371/3404/162647, Foreign Office Minute by A. J. Toynbee, September 24, 1918.

139 "The Armenians at Bakü", The Times, Friday, September 27, 1918, p.8.

140 "Armenians and Bakü", The Times, Friday, October 4, 1918, p.8.

düzeltilici açıklamalar yapıldığı bildirilerek, Ermenistan'ın bağımsızlığının İtilaf devletlerinin savaş amaçlarından biri olduğu ifade edildi.¹⁴¹

İngiliz Savaş Bakanlığı Bakü hakkındaki bildirisıyla Ermenileri büyük bir hüsrana uğratmıştı. Ancak olaylara daha geniş bir çerçeveden bakan Dışişleri Bakanlığı, Ermenilerin gönlünü almaya çalıştı. Savaşın kritik bir döneminde dünyadaki Ermeni ve Hristiyan kamuoyunun desteğini kaybetmemek için bir hafta içerisinde “talihsiz olay ve açıklamalar” düzeltilme yoluna gidildi, İngiltere'nin Ermenilere karşı tutum ve politikalarının değişmediği vurgulandı. Ermenilerin gönlünü almak için de; “Ermenistan'ın bağımsızlığı -doğrudan İngiltere'nin olmasa da- İtilaf savaş amaçları içerisindedir” gibi yuvarlak ifadelerle işbirliği sürecindeki bu kaza atlatılmaya çalışıldı.

Tüm bu gelişmelerin yanında İran ve Afganistan yolunun Türklere açılması İngiltere için bir kâbus görünümündeydi. Başarısız Bakü savunmasından sonra İngiltere'nin Kafkasya, Trans-Hazar ve İran'daki konumu son derece kritik bir hale geldi. Ancak Türklerin kaynak eksikliği ve 1918 yılının Eylül ayı sonlarında General Allenby'nin Filistin ve Suriye'de Türk savunmasını parçalaması gibi gelişmeler Kafkasya'daki Türk askeri harekâtı üzerinde olumsuz etkilerde bulundu. Merkezî Güçlerin Batı cephesindeki teslimiyeti Türklerin Hazar Denizi ötesine ilerleme olasılığını ortadan kaldırmıştı. İngiltere büyük bir çıkmazdan kurtuldu.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından altı hafta sonra İngilizler Bakü'yü işgal edecekler, bu işgali Batum ve Tiflis izleyecekti I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya'daki İngiliz işgali Türkleri bölgeden geri çekilmeye zorlamakla kalmayıp aynı zamanda Hazar'daki İngiliz donanması için de bir dayanak ve petrol kaynağı oluşturacaktı. 1917 sonlarından itibaren askeri stratejilerle şekillenen İngiliz-Ermeni ilişkileri ve İngiltere'nin Kafkasya'ya ilişkin tavırları da Dünya Savaşından sonra daha çok politik bir zeminde cereyan edecekti. Savaşın bitimiyle beraber İngiliz Hükümeti Mondros Mütarekesi gereğince 1914 Türk-Rus sınırı ötesindeki toprakların tahliyesine karşı direnen Türklerin mütareke hükümlerine uymalarını sağlayıp onları bu konuda zorlamak için Transkafkasya'yı işgal edecek, bölgeye yönelik savaş dönemi politikaları da son aşamaya gelecekti.

Sonuç

Bolşevik İhtilali'nden sonra Doğu Anadolu ve Kafkasya son derece önemli gelişmelere sahne olmuş, bölgede Ermeniler tarafından Müslüman unsurlara

141 PRO. FO. 371/3404/162745, Arthur James Balfour to Boghos Nubar Pasha, (12, Avenue du Trocadero, Paris), October 12, 1918.

karşı sistematik bir etnik temizlik hareketi gerçekleştirilmişti.¹⁴² İngiltere'nin kendi savaş politikaları açısından Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Ermeni askeri gücünü artırmaya çalışması katliamların boyutunu genişletmiş ve Doğu'da Dünya Savaşı'nın en trajik safhalarından biri yaşanmıştı.

Olayların odak merkezinde ise Rusya'nın ihtilalle beraber savaş dışı kalması ve İngiltere'nin Rusya'nın savaştaki boşluğunu telafi etmek için askeri açıdan Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki Ermeni potansiyeline yatırım yapma politikası vardı. Rusya'daki gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti ve Almanya için Kafkasya ve Hazar koridoru açık hale gelmişti. Rus askerilerinin savaşın ilk yıllarında işgal etmiş oldukları Doğu Anadolu'dan çekilmeye başlamaları İngiltere için bir kâbus görünümündeydi. Doğu Anadolu'yu tekrar ele geçirmekle yetinmeyecek olan Türkler, Kafkasya'nın iç kesimlerine kadar ilerleyebilirlerdi. Kafkasya'nın düşman eline geçmesi demek ise Pan Turanizm tehdidiyle de doğru orantılı olmak üzere Hindistan yolunun düşmana açılması demekti. İngiltere, Doğu'daki çıkarları açısından bir darbe niteliğini taşıyan gelişmeler üzerine Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya yönelik savunma önlemleri almak zorunda kaldı.

İngiltere'nin Doğu'ya yönelik savunma politikalarında değerlendirdiği ilk seçenek Ermeniler oldu. 1915'te yaşanan Ermeni olaylarını "*Türkiye'de Hristiyanlığın yok edilişi*" şeklinde müthiş bir savaş propagandası olarak kullanmış olan İngiltere, bu sefer de Doğu'da Rusya tarafından terk edilen toprakları koruyarak Kafkasya'ya yönelik bir savunma bloğu oluşturmak için bölgedeki Ermeni askeri gücüne başvurdu. I. Dünya Savaşı'nda Ruslar tarafından Doğu Anadolu'da ele geçirilen toprakları ve Kafkasya'yı savunabileceklerini ifade eden Ermeniler para ve altın desteği ile Türklere karşı silahlandırıldılar. İngiltere, finansal yardımla savaş potansiyellerini artırdığı Ermenileri Türk ve Alman güçlerine karşı bir bariyer olarak kullanmaya çalıştı ve bu uğurda Ermenilere milyonlarca sterlin değerinde ciddi bir destek sundu.

Aslında I. Dünya Savaşı'nın başından beri Türklere karşı belirlemiş oldukları tavırlar sebebiyle Ermenilerin de savaşmaktan başka çareleri yoktu. Dünya Savaşı'ndaki bir İtilaf zaferi Ermenilere çok şey kazandırabilirdi. Ortaya çıkan zorunlu işbirliği sürecini kendileri açısından değerlendirmeye çalışan Ermeniler savaştan sonraki politik gelecekleri hakkında İngiltere'den somut garantiler istediler. 1916'da imzalanan Sykes Picot Antlaşmasıyla Doğu Anadolu ve Ermeni sorunuyla ilgili bütün meseleleri Rusya'ya havale ederek kendisini savaşın bu sahnesinden soyutlamış olan İngiltere, Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine Ermenilerin "Batı Ermenistan" olarak adlandırdıkları Doğu Anadolu'nun politik geleceği sorunuyla tekrar baş başa

142 Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Tolga Başak, "Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Ermeniler Tarafından Türklere Karşı Yapılan Etnik Temizlik Hareketlerinin İngiliz Belgelerine Yansıyan Yüzü", Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 45, (Aralık-2010), s.29-65.

kalmıştı. Bu dönemde Türk ve Almanlara karşı Doğu Anadolu ve Kafkasya'da önemli ölçüde Ermeni gücüne ihtiyaç duyan İngiltere, Ermenilerin savaş potansiyellerini artırmak için bağımsız Ermenistan'a yönelik ciddi vaat ve göndermelerde bulundu.

İngiliz savunma politikası Türk ordusunun Doğu Anadolu'yu ele geçirip Kafkasya'ya ilerlemesini durduramadı. Sonuç, sadece silahlandırılmış olan Ermenilerin gerçekleştirdikleri katliamlar oldu. İngiliz politikaları doğrultusunda desteklenen Ermeniler, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da büyük bir Türk katliamı sergilediler. İngiliz politikaları bölgede yaşanan trajedinin zeminini oluşturmuştu. Türk ordusunun önünde duramamakla beraber

İngiliz savunma politikası Türk ordusunun Doğu Anadolu'yu ele geçirip Kafkasya'ya ilerlemesini durduramadı. Sonuç, sadece silahlandırılmış olan Ermenilerin gerçekleştirdikleri katliamlar oldu. İngiliz politikaları doğrultusunda desteklenen Ermeniler, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da büyük bir Türk katliamı sergilediler.

bölgedeki demografik şartları kendi lehlerine çevirmek isteyen Ermeni birlikleri çekildikleri alanlarda sistematik bir etnik temizlik hareketine girişmişlerdi. İngilizlerin I, Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya ilişkin politikaları bölgedeki Türk ve Müslüman unsurlar açısından hayatı cehenneme çevirdi.

İngiltere'nin düşmanı Kafkasya'ya ulaşmadan önce durdurma politikası başarısız olmuş, Türk ve Alman birlikleri soluğu Kafkasya'da almışlardı. İngiltere, bu noktadan sonra devreye "B Planını" soktu. Düşman bu sefer de Hazar Denizi'ne ulaşmadan önce durdurulmaya çalışılacaktı. Zengin petrol bölgesini ele geçirecek düşmanın savaş

kabiliyeti artabilirdi. Bakü'süz Hazar Denizi'nin kontrolünü imkânsız gören İngiltere, burayı savunmak için bütün riskleri göze aldı. İngiliz ve Ermeni işbirliği bu kez de Bakü savunması esnasında gündeme geldi.

Bununla beraber Türkler, İngiliz destekli Bakü savunmasını yarıp Bakü'yü ele geçirdiler. İngiliz Savaş Bakanlığı, Bakü savunmasındaki başarısızlığın faturasını Ermenilere kesti. Savaş Bakanlığı'nın Bakü ile ilgili bildirisinin İngiliz gazetelerine yansımaları üzerine İngiliz-Ermeni ilişkilerinde ciddi bir deprem yaşandı. İran ve Afganistan yolunun Türklere açılması İngiltere için bir kâbus görünümündeydi. Başarısız Bakü savunmasından sonra İngiltere'nin Kafkasya, Trans-Hazar ve İran'daki konumu son derece kritik bir hale geldi. Bununla beraber Türklerin kaynak eksikliği ve 1918 yılının Eylül ayı sonlarında General Allenby'nin Filistin ve Suriye'de Türk savunmasını parçalaması gibi gelişmeler Kafkasya'daki Türk askeri harekâtı üzerinde olumsuz etkilerde bulundu. Merkezî Güçlerin Batı cephesindeki teslimiyeti Türklerin Hazar Denizinin ötesine yönelik ilerleme olasılığını ortadan kaldırırken İngiltere'yi de büyük bir çıkmazdan kurtarmıştı.

KAYNAKÇA

A. Arşivler

The National Archives of United Kingdom, Public Record Office (TNA. PRO)

Foreign Office Documents (FO)

Cabinet Papers (PRO. CAB)

War Cabinet Papers (PRO. WAR CAB.)

B. Kitap, Tez ve Makaleler

ALLEN, W.E.D; MURATOFF, Paul, *Caucasian Battlefields, A History of the Wars on the Turco-Caucassian Border, 1828-1921*, Cambridge, 1953.

ARSLANIAN, Artin H., “British Wartime Pledges, 1917-1918”, *Journal of Contemporary History*, Volume:13, Number: 3, (July, 1978), s.517-529.

ARSLANIAN, Artin H., “Dunsterville’s Adventures: A Reappraisal”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 12, No. 2, (September 1980), s. 199-215.

ARSLANIAN, Artin H., “The British Decision to Intervene in Transcaucasia During World War I”, *The Armenian Review*, Vol. XXVII, No: 2-106, (Summer, 1974), s. 146-159.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu’da Ermeni Mezâlimi, I, (1906-1918), Armenian Violence and Massacre in the Caucasus and Anatolia Based on Archives, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1995.

ASLAN, Betül, *Erzurum’da Ermeni Olayları, (1918-1920)*, (Hatıralar, Belgeler, Kazılar), Erzurum, 2004.

BAŞAK, Tolga, “Doğu Anadolu ve Kafkasya’da Ermeniler Tarafından Türklere Karşı Yapılan Etnik Temizlik Hareketlerinin İngiliz Belgelerine Yansıyan Yüzü (1918-1919)” *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı:45, (Aralık, 2010), s. 29-65.

BAŞAK, Tolga, *İngiltere’nin Ermeni Politikası*, İstanbul, 2008.

ÇAĞLAYAN, Kaya Tuncer, *British Policy Towards to Transcaucasia, 1917-1921*, Phd., The Universty of Edinburg, June, 1997.

ÇELEBYAN, Antranik, *Antranik Paşa*, Ermeniceden Türkçeye Çeviren: Mariam Arpi, Nairi Arek, İstanbul, 2003.

DOERR, Paul W., *British Foreign Policy, 1919-1939*, Manchester and New York, 1998.

DUNSTERVILLE, L. C., *The Adventures of Dunsterforce*, London, 1920.

ELIS, C. H., *The Transcaspien Episode, 1918-1919*, London, 1963.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, (1914-1919), I, Documents on Massacre Perpetrated by Armenians, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2001.

FROMKIN, David, *Barişa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)*, Çeviri: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1989.

GEORGE, David Lloyd, *The Truth About The Peace Treaties*, Volume: II, London, 1938.

GÖKAY, Bülent, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye, (1918-1923)*, İstanbul, 1997.

HOPKIRK, Peter, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çeviri: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1995.

HOVANISIAN, Richard G., "Caucasian Armenia Between Imperial and Soviet Rule the Interlude of National Independence", *Transcaucasia, Essays in the History of Armenia, Azerbaijan and Georgia*, Edited by Ronald Grigor Suny, The University of Michigan, 1983, s. 259-291.

HOVANNISIAN, Richard G., "The Allies and Armenia, 1915-18", *Journal of Contemporary History*, Volume: 3, Number: 1, (January, 1968), s.145-168.

HOVANNISIAN, Richard G., *Armenia on the Road to Independence, 1918*, Berkeley and Los Angeles, 1967.

KARABEKİR, Kâzım, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi*, Erzurum, 1990.

- KAZEMZADEH, Firuz, *The Struggle for Transcaucasia*, Oxford, 1951.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, *1918-1920 Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Doktora Tezi, Erzurum, 1994.
- MACDONELL, Ranald, “...And Nothing Long”, London, 1938.
- NASSIBIAN, Akaby, *Britain and the Armenian Question*, New York, 1986.
- SOMAKIAN, Manough Joseph, *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895-1920*, New York, 1995.
- SUNY, Ronald Grigor, *Bakü Komünü*, İstanbul, 1990.
- TOROSSIAN S., “Soviet Policy in the Armenian Question”, *Caucasian Review*, IV, (Münich, 1957), s. 9-22.
- WILLIAMS, Aneurin, “Armenia, British Pledges, and the Near East”, *The Contemporary Review*, Volume: CXXI, (January-June, 1922), s.418-425.
- YERASIMOS, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, İstanbul, 2000.

LEVON TER PETROSYAN'IN "XII. VE XIII. YÜZYILDA KİLİKYA ERMENİLERİ KÜLTÜRÜNDE ASURİLERİN ROLÜ" ADLI ESERİNDE SÜRYANİ-ERMENİ İLİŞKİLERİ

(ASSYRIAN-ARMENIAN RELATIONS IN LEVON TER PETROSYAN'S BOOK ENTITLED "THE ROLE OF ASSYRIANS IN THE XIIth AND XIIIth CENTURY WITHIN THE CULTURE OF THE ARMENIANS IN CILICIA")

Yrd. Doç. Dr. Yıldız Deveci BOZKUŞ

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Doğu dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ermeni Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
ydbozkus@ybu.edu.tr

Öz: *Bu çalışmada Ermenistan'ın eski devlet başkanı Levon Ter Petrosyan tarafından Doğu Ermenice ve Fransızca¹ olarak kaleme alınan ve Ermenice adı Ասորիների Դերը Հայկական կիլիկիոյ Մշակութային Կենտրոնում ԺԲ-ԺԳ Դարերում (XII ve XIII Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü) olan eseri incelenecektir. Bu kapsamda söz konusu eserde Süryani ve Ermeni ilişkilerinin nasıl ele alındığı ve hangi konular üzerinde durulduğu hususu değerlendirilmeye çalışılacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeniler, Süryaniler, Levon Ter-Petrosyan, Kilikya Ermenileri.*

Abstract: *In this article the book written in Eastern Armenian and French by Armenia's former President Levon Ter-Petrosyan and whose title in Armenian is Ասորիների Դերը Հայկական կիլիկիոյ Մշակութային Կենտրոնում ԺԲ-ԺԳ Դարերում (The Role of Assyrians in the XII and XIII Century Within the Culture of the Armenians in Cilicia) will be examined. In this context, how Syrian and Armenian relations are addressed and which issues are emphasized in the book will be evaluated.*

Keywords: *Armenians, Assyrians, Levon Ter-Petrosyan, the Armenians in Cilicia.*

1 Metin içinde zaman zaman Doğu Ermenicesinin yanı sıra Eski Ermenice olarak bilinen Krapar'ın da kullanıldığı tespit edilmiştir.

Giriş

Kitabın Biçimsel Özellikleri

Levon Ter Petrosyan Tarafından kaleme alınan bu eserin doğu Ermenice bölümü 80 sayfadan oluşmaktadır. Daha sonra kitabın sonunda Fransızca olarak hazırlanmış 6 sayfalık bir özet de bulunmaktadır. 1989 yılında Venedik'te *U. L. U. U. L.* yayınevi tarafından basılmıştır.

Doğu Ermenice olarak kaleme alınan bu eser altı bölümden oluşmaktadır. Bunlar;

- Ասորիների Դերը Հայկական Կիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում (XII-XIII yyda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü)
- Ասորական Աղբիւրները ԺԲ-ԺԳ Դարերի Հայ-Ասորական Հարաբերութիւնների Մասին (XII ve XIII yüzyılda Asuri Kaynaklarında Ermeni-Asuri İlişkileri)
- Միկայել Ասորի, Ժամանակագրութիւն
- Անանուն Եղեսացի, Եկեղեցական Ժամանակագրութիւն
- Բար-Հեբրեոս, Եկեղեցական Ժամանակագրութիւն
- Ամփոփում (Özet)

Levon Ter Petrosyan Kimdir

Ermenice adı Lևն Տէր-Պետրոսյան olan Ermenistan Cumhuriyeti'nin eski devlet başkanı Petrosyan, 9 Ocak 1945'te Suriye'nin Halep kentinde doğmuştur. 1946 yılında ailesiyle birlikte Erivan'a gelen Petrosyan, burada ilkokuluna başlamış ve 1968'de Arap dili ve edebiyatı konusunda uzmanlaşarak Erivan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü'nden mezun olmuştur.²

1972 yılında Leningrad'a giden Petrosyan burada yükseköğrenimini tamamlayarak Leningrad Üniversitesi'nden mezun olmuştur. 1987'de yine aynı üniversiteden doktora tezini veren Petrosyan, 1972-1978 yılları arasında Manuk Abeghyan Edebiyat Enstitüsü'nde genç bir araştırmacı olarak çalışmıştır.

2 Lևն Տէր-Պետրոսյան, Կենսագրութիւն, <http://www.levonpresident.am/?lang=arm>

Levon Ter Petrosyan³

1978-1985 yılları arasında Matenadaran'da (Maştotz'un Eski Elyazmaları Enstitüsü) Bilimsel Sekreter olarak, 1985'te ise burada kıdemli araştırmacı oldu. İyi derecede Ermenice, Rusça, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Arapça bilen Petrosyan, bu dillerin yanı sıra bir çok ölü dilleri de bilmektedir. Bugüne kadar yaklaşık olarak 70 civarında bilimsel araştırma mkalesi olan Petrosyan, özellikle Ortaçağ Ermeni çeviri literatürüne hakim olmakla birlikte Ermeni-Süryani kültürel ilişkilerine dair de Ermenice, Fransızca ve Rusça yayınlanmış birçok çalışması bulunmaktadır.⁴

Petrosyan'ın siyasi kimliğine bakıldığında Ermenistan'daki diğer yöneticilerden farklı bir profile sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda 1991'de yönetime geldiğinde özellikle dört konuyla ilgili olarak önemli adımlar atacağını sinyallerin vermiştir. Buna göre bir piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, demokratikleşme, geleneksel Rus bağımlılığı mesuliyetlerinden bağımsız gerçekçi bir dış politika yürütmeyi hedeflemiştir.⁵

Araştırmacılar tarafından diğer Sovyet ülkelerindeki yöneticilere oranla çok daha olumlu bir imaja sahip olduğu öne sürülen Petrosyan'ın istifası bir çok kesim tarafından Batılı devletler tarafından gerçekleştirildiği öne sürülen "kadife devrimlerin" devamı olan bir darbe olarak yorumlanmıştır.⁶

3 Լեվոն Տեր-Պետրոսյան, Կենսագրություն, <http://www.levonpresident.am/?lang=arm>

4 Լեվոն Տեր-Պետրոսյան, Կենսագրություն, <http://www.levonpresident.am/?lang=arm>

5 Stephan H. Astourian, *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*, Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies, Working Paper Series, University of California, Berkeley, Winter 2000-2001, s.1.

6 Stephan H. Astourian, *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*, Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies, Working Paper Series, University of California, Berkeley, Winter 2000-2001, s.1.

XII-XIII Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurîlerin Rolü

Bu bölümde özetle Kilikya Ermeni devletinin coğrafi özelliklerinden bahsedilerek, komşu ülkelerle olan ilişkilerine dair bazı bilgiler verildiği ve böylelikle konuya genel bir giriş yapıldığı görülmektedir.

“Kilikya Ermeni devleti, bulunduğu coğrafi durumu nedeniyle komşu yabancı ülkeler ve halkları ile iyi ilişkiler kurmak zorundadır. Batı ve Doğunun birleştiği Kilikya topraklarında ve çevre yerleşim bölgelerinde Ermeniler dışında hissedilir sayıda Rum, Asuri ve Frenkler yaşamaktaydılar. Bu durum siyasi, dini ve sosyo-ekonomik bir çok problemleri de beraberinde getirmektedir. Ancak ilgi alanımız bu farklı iki halk olan Ermeni ve Asuri halklarının inanç ve siyasetlerinin Kilikya Ermeni devleti kültürüne nasıl yansındığını ve etkilediğini anlatmaktır...”⁷

Kitapta doğrudan Ermeni-Asuri ilişkilerine ilk yer verilen pasajda ise bu dönemin XII ve XIII yüzyıl olarak kaydedildiği ve iki toplum arasında sıkı ilişkilerin olduğu vurgulanmıştır;

“...1144 yıllarında Prens Toros İstanbul'a kaçar, çocukluk yıllarını geçirdikten sonra Kilikya'ya döner. Yeniden itibarını kazanabilmek için Asuri Metropoliti Atanasyus'a sığınarak ondan yardım ister. Bu yeni bir siyasettir.1150 yılında Hagop adlı bir Asuri rahip, Malatya şehrinden Nerses Şnorhali'ye mektup yazar. Amaç Ermeni kilisesinin iman ve felsefesini öğrenmektir, özellikle de İsa Mesih'in ölümlü yada ölümsüzlüğü üzerine sorulan sorulardır bunlar. Şnorhali, ile mektuplaşan bu rahip, daha sonra “Tionisios Bar Salibi” adı ile Maraş şehrine metropolit olacak olan “Bar Salibi” dir...”⁸

Ermeni-Süryani kiliselerinin birbirleri ile olan işbirliği ve bunun ilerletilmesi için yapılan yazışmalara da yer verilmiştir. Petrosyan'ın özellikle bu döneme ait yazışmaları inceleyerek hazırladığı bu eser dipnot ve kaynakçasıyla da oldukça zengin bir içeriğe sahiptir;

“...1166'da Yakubi Kilisesinin patrikli kürsüsüne yükselmesinin hemen ardından Büyük Mihail (1166-1199) Ermeni kilisesi ile birlik ve beraberlik sağlamak için iki Asuri piskoposu Katolikos Nerses Şnorhali'ye gönderir (1166-1173). Bu konudaki bilgiler Nerses Şnorhali ile Manuel Kayser arasındaki mektuplaşmalardan anlaşılmaktadır. Şnorhali'ye görüşmek istediğini de belirterek, “sevgi mektubu” adlı bir

7 L. Ekinç 3. S. Stepanyan, *Ասորիների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Կենտրոն ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. ազգաբ. 1989, s.5.

8 L. Ekinç 3. S. Stepanyan, *Ասորիների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Կենտրոն ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. ազգաբ. 1989, s.6.

yazıyı da elçileri ile gönderir. Şnorhali'nin mektubu, Mihail'in bu arzusundan dolayı memnuniyetle doludur. Bu cevap Şnorhali'nin "Namaganı" önsözlü yazısında saklıdır. 1168'de Kilikya'yı ziyaret eden patrik Mihail ardından da Antakya'ya geçer. Bar Hepreos'un verilerine göre Nerses tarafından bir mektup daha gönderilmiştir; Rum kilisesi ile birleşebilmek için patrik Mihail'in de fikrini almak ister. 1170-1171'de Rumkalede gerçekleşen toplantıya Büyük Mihail'in elçileri de katılır..."⁹

Petrosyan'ın söz konusu eserinde Asuri-Ermeni ilişkilerini yanı sıra Ermeni-Türk ilişkilerine dair bazı bilgilerin de yer aldığı ve Krikor Dığa'nın Büyük Mihail'den Türk ordularına karşı yardım talebinde bulunduğu da görülmektedir;

"İlk görüşmelere Kestunlu Ohannes piskopos, ikincisine ise Asuri Mihail'in öğrencisi Teodoros Bar-Vahpun katılır. Bar-Hepreos görüşmelerde Bar-Vahpuniye daha fazla söz verilmesini sağladı. Böylece Ermenilere karşı üstünlük sağlamış olacaktı. 1173'te Krikor Dığa'nın katokosluğa yükselmesine Kesuni Krikor ve Rabani Parseğ adlı iki Asuri piskoposları hazır bulunurlar. Ardından da bir mektup yazan Krikor Dığa, Büyük Mihail'den onu takdis edip Türk ordularının tehlikesini de önlemesini ister. Cevabi mektupta Mihail saygıyla eğilir Krikor Dığa'nın kürsüye yükselişine, fakat ondan ricaları olur. 1178 tarihinde Ermeni ve Rum kiliseler birliğinin ricası ile Rumkale toplantısına Asuri Mihail patriğin temsilcileri de katılırlar. Bu konuda açıklamalar Nerses Lampronasi'nin açıklamalarından anlaşılmaktadır. 1180'nin sonları 1190'lı yılların başlarında Büyük Mihail karşısında kürsü mücadelesi veren Teodoros Bar-Vahpun, Kilikya'ya kaçarak krallığa sığınır ve katolikos Krikor Dığa'nın aracılığıyla kral II. Levon tarafından Kilikya Yakubi Asurileri patrikliğinin başına getirilir. Bu açıklamalar Bar Vahpuninin Darson metropolitine yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır..."¹⁰

Kitapta Ermeni-Süryani ilişkilerine dair bir diğer veri de her iki toplumun dini liderlerinin kendi aralarında yürüttükleri yazışmalarda yer alan bilgiler olmuştur. Bu verilere göre 1210'lu yıllarda Kral Levon'un Kilikya Kavigati Asuri manastırı ruhanilerinin ricası ile İkona sultanının, Yakubi kilisesi patriği olarak Ohannes XIV'ün tanınması için aracılık yaptığı da kaydedilmiştir.¹¹

9 L. İhın 3. Stır-Պետրոսեան, Ստորինների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ա. Լազար, 1989, s.7.

10 L. İhın 3. Stır-Պետրոսեան, Ստորինների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ա. Լազար, 1989, s.8.

11 L. İhın 3. Stır-Պետրոսեան, Ստորինների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ա. Լազար, 1989, s.9.

Petrosyan'ın çalışmasında iki toplum ilişkilerini ele alırken söz konusu dönemde Asuri ve Ermenilerin hangi alanlarda faaliyet gösterdiklerine dair bir takım bilgilere de yer vermiştir. Bu çerçevede 1244'lü yıllarda Yakubi Asurilerin Kilikya'da inşaat işlerinde aktif rol almaya başladıklarını ve çeşitli yerlerde bir takım kilise, köprü ve dini mekânların inşasına başladıklarını kaydetmiştir.¹² Ancak burada daha da dikkat çekici olan nokta Yakubi Asurilerinin Sis vb. yerlerde kendi dini merkezlerinin yanı sıra Ermeniler için de Rumkale'de benzer faaliyetlerde bulunduğu. Bu bölümde ayrıca 1250'li yıllarda Ermeni katolikosu I. Konstantin'in (1221-1267) Harran Kilisesinde Ermenilere de yer verilmesi için II. Ignatyus'a ricada bulunduğu da yer verilmiştir. Yakubilerin istememelerine rağmen bu ricayı kabul ettiklerini kaydeden Petrosyan, Yakubilerin sözlerinde durmadıklarını ve bu durumun kral I. Hetum'u (1226-1270) kızdırdığını da öne sürmüştür.¹³

II. Ignatyus'un ölümünün ardından varlığının bir kısmını kral Hetum aracılığıyla Ermenilere de bıraktığını görmekteyiz. Bu vesileyle Patrosyan bu varlığın aslında Ermeni kilisesinin Doğu kısmının topraklarını oluşturduğunu öne sürmüştür.¹⁴

Kilikya Ermeni krallığının düşmesinin Sis'teki patrikliği de etkilediğini öğrendiğimiz bu eserde, 1292 yılının Yakubi kilisesi için bir dönüm noktası olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde Yakubi Kilisesinin artık üç patrikliğe ayrıldığını kaydeden Petrosyan, merkezlerin Sis, Malatya ve Mardin olduğunu belirterek, Mihail Barsuma'dan sonra Sis'te Mihail III (1313-1349) ve Parseh (1349-1387) adlı iki patriğin daha göreve geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca XIII. Yüzyılın ilk yarısında Yakubi kilisesinde Sis patrikliğinin büyük önem arz ettiğini ve yine bu dönemde Patrikhanenin yetkilerinin sınırları aştığını kaydetmiştir. Bu yetkilerin sadece Batı değil Azerbaycan, İran'ın Tebriz ve Marağa şehirlerine de ulaştığını ifade etmiştir. Ancak Sis Patrikliğinin, Kilikya Ermeni krallığının düşmesinin ardından uzun süre ayakta kalamadığını ifade etmiştir.¹⁵

Petrosyan, Ermeni-Asuri ilişkilerinde 1349'lu yıllarda da bir takım gelişmelerin yaşandığına yer vermiştir. Buna göre Parseh veya Kapriyel Malatyalı "Antakya ve Asuristan Patriği" olarak Kilikya Sis şehrine seçildiğini belirtmiştir. Bu dönemde Patrik Konstantin'in, Mar Barsuma manastırının

12 L. İhın 3. Sır-Պետրոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գիրիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.9.

13 L. İhın 3. Sır-Պետրոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գիրիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.10.

14 L. İhın 3. Sır-Պետրոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գիրիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.10.

15 L. İhın 3. Sır-Պետրոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գիրիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.12.

yıkılmış olması nedeniyle manastırın kütüphanesinden değerli el yazmalarını Sis'e taşıttığını kaydetmiştir.¹⁶

Verilerden hareketle XII ve XIV yüzyılları arasında Yakubi kilisesi ile Kilikya Ermeni krallığı arasındaki ilişkilerin oldukça ileri düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Petrosyan XIII ve XIV yüzyıllarda Yakubilerin tamamen Ermenilerin mahiyetine girdiğini, özellikle Ermeni kralların katolikosların Yakubilerle ilişkilerde en çok da patrik seçimlerinde büyük rolü olduğuna değinmiştir. Petrosyan, bu durumun nedenini ise Kilikya'daki Asuri nüfusunun çokluğuyla ilişkilendirmiştir.¹⁷ Ancak kitabın bir sonraki sayfasında ise Kilikya'daki Asuri nüfusunun artmasında Moğol ve Tatar saldırılarının da etkisinden şöyle bahsedilir;

*"...Yakubiler en çok Moğol ve Tatar saldırılarının, yakıp yıkmalarının ardından Kilikya'da Yakubi nüfusu çoğalmıştır... Kilikya'da yaşayan Asuriler kendi dini kuruluşlarına ve merkezlerine sahip idiler. Örneğin dini seçimlerde Kavigat ve Baksemat Asuri manastırları, büyük rol oynamışlardır. Bar Hepreos'a göre XIII yüzyılda Rumkale'de bir çok din adamı yetiştirmiştir. Rahip İšo ve çocukları, Hagop, rahip-hekim Şmon, İšo-Şangit ve diğerleri..."*¹⁸

Kilikya sınırları içinde Asuri dini merkezlerine dair bir takım verilerin de yer aldığı söz konusu eserde, Asurilere ait manastırların yanı sıra beş piskoposluğun bulunduğu ve bunların Adana, Anazarpa, Ceyhan, Sis, Darson olduğu kaydedilmiştir. Bunların yanı sıra Asurilere ait Ermeni krallığına bağlı Maraş, Raban ve Kesun Yakubi piskoposluklarının da olduğuna değinilmiştir.¹⁹

Aykeksi'ye ait olduğu öne sürülen ve Asuri, Ermeni ve Rumların ilişkilerine dair verilen bilgiler ise kitapta beklide en dikkat çekici noktalardan birini oluşturmaktadır. Çünkü Aykeksi'nin bu üç halkın bir arada yaşamalarına rağmen birbirlerine karşı saygı ve sevgiyi yitirdikleri öne sürülmüştür. Bu nedenle Aykeksi'nin Hristiyanlarla Müslümanlar arasında yaptığı mukayese oldukça önemlidir;

16 L. L. Ter-Petrosyan, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. 1989, s.12.

17 L. L. Ter-Petrosyan, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. 1989, s.12.

18 L. L. Ter-Petrosyan, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. 1989, s.13.

19 L. L. Ter-Petrosyan, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. 1989, s.13.

“...birbirlerine karşı saygı ve hoşgörüyü yitirmiş olan bu halklar; birbirlerine karşı üstünlük elde edebilmek için biri diğerini aşağılamakta idi. Bu tavırlar karşısında Müslüman birliği daha bir sevgi, saygı ve hoşgörü cephesi oluşturmuştur. Ve sizler Hıristiyanlar ki aynı yerde vaftiz oldunuz ama birbirinizi aşağılıyorsunuz...”²⁰

Aykeksi'nin söz konusu verilerinden hareketle Ermeni, Asuri ve Rumların birbirleri ile olan ilişkilerinin bu dönemde bir kırılma noktasına geldiğini görmekteyiz. Nitekim kitabın devamında Ayteksi, açık bir biçimde bu topluluklar arasındaki kavganın bir an önce sonlandırılması için çağrıda bulunduğu görülmektedir;

“...Bu hoş olmayan olayları kaydeden Aykeksi'nin, Rumlara, Asurilere ve Ermenilere çağrısı şöyleydi: “Yalvarıyorum sizlere kardeşlerim, her millet kendi kilise yasaları içerisinde hareket edip diğer kilise yasalarına karşı da saygılı olup barış içinde yaşamalıdır. Her Hıristiyan millet kendi toplumuyla ilgilenin, diğer toplumun iç işlerine karışmasın. Milletler arasında sınırlar çizilip bu sınırlara saygı duyulmalıdır...”²¹

Petrosyan'a göre Aykeksi'nin söz konusu çağrısı Rum, Asuri ve Ermeni piskoposları arasında olumlu bir etki yaratmıştır. Buna göre söz konusu piskoposların Aykeksi'nin bu çağrısına uyarak kendi sınırlarını belirledikleri ve dini merasimlerde bir diğerine karışmama konusunda anlaşma sağladıkları kaydedilmiştir. Ancak aynı etkinin halk üzerinde söz konusu olmadığı öne sürülmüştür.²² Ermeni ve Asuriler arasında 1166'da ortaya çıkan anlaşmazlık her iki toplumun kiliseleri arasındaki çekişmeyi ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.

“...Tionisius Bar-Salibi tarafından yapılan menfi vaazler, Yakubi ve Ermeni kilisesi arasında tartışmalara yol açmıştır. XII ve XIII yüzyıllarda her iki kilisenin de cemaatleri bu durumdan etkilenmiş olmalarına rağmen, Asuri bilim adamları ve sanatkarları belirli bir çizelge üzerinde Kilikya Ermeni Kültürü üzerinde faydalı olmaya çalışmışlardır. Bu çizelge iki ana maddeden oluşmaktadır.

a) Asuri bilim adamları ve hekimlerinin Arapça ve Asurice bilimsel nitelikteki yazılarını Ermeni diline tercüme etmişlerdir.

20 L. Ekin 3. S. S. Er-Neurostan, *Ustapinlerin Nerer Zaykalyan Vchiklyhoy Uzaklyupayhin Vekaprun 189-190* *Yapirun, Vekaprun U. L. qap, 1989, s.15.*

21 L. Ekin 3. S. S. Er-Neurostan, *Ustapinlerin Nerer Zaykalyan Vchiklyhoy Uzaklyupayhin Vekaprun 189-190* *Yapirun, Vekaprun U. L. qap, 1989, s.15.*

22 L. Ekin 3. S. S. Er-Neurostan, *Ustapinlerin Nerer Zaykalyan Vchiklyhoy Uzaklyupayhin Vekaprun 189-190* *Yapirun, Vekaprun U. L. qap, 1989, s.16.*

b) *Bazı Asuri rahipler ve Ermeni yazarların ortak çalışmaları ile Asuri edebiyatından değerli yapıtlar Ermeni diline tercüme edilmiştir.*

*Bunlar Abu Sait'in, rahip İšo'nun ve Asuri Faraç'ın yapıtlarıdır..."*²³

Kitapta çevirilerin orijinallerinin aksine tercümelerinin daha fazla bir kitleye hitap ettiği ifade edilerek bu çevirilere bazı örneklerin verildiği görülmektedir. Ancak bazı çevirilerin ise kullanılan dil ve yöntem nedeniyle pek de anlaşılmadığı da ifade edilmiştir. Bunlar arasında ilk sırada Hekim Abu Sait'in yer aldığı ancak bilim adamlarının dillerinin anlaşılır olmaktan uzak olduğu için bu eseri yeterli derecede gereken kelimeleri kullanarak açıklayamadıkları kaydedilmiştir. Abu Sait'in ayrıca küçük el yazmalarının da tercüme edildiği, eserlerinin büyük bir kısmının insan ve hayvan tabiatı ile ilgili olduğu, eserinde insan ve hayvanların yaşam ve tedavilerini konu edindiği belirtilmiştir.²⁴

Çevirisi yapılan bir diğer eserin ise Rahip Matta'nın "Leva Irkından Üç Kızlar" adlı eseri olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca Kral Selevgius'un "Urfa Şehri ve Kuruluşu" adlı eserlerinin de tercüme edildiği belirtilmiştir.²⁵

Rahip İšo'ya dair bir takım bilgilerin de yer aldığı bu eserde, rahip İšo'nun Malatyalı hekim Hasan'ın talebesi olduğu, daha sonra Kiliya'ya yerleşip kralın hizmetine girdiği, bir süre sonra ise Sis şehrinde 1244-1245 yıllarında Aziz Mar-Barsuma kilisesini yaptırdığı belirtilmiştir.²⁶

Kitapta Kilikya'da özellikle de XIII yüzyılda Arapçadan Ermeniceye birçok bilimsel ve teknik eserin tercüme edildiği ifade edilerek bunlara bazı örnekler verilmiştir. Buna göre bu eserler arasında 1299'da Isahak İbn Abial Faraç ve İbn Gasis adlı hekimlerin I. Hetum devrinde (1221-1270)'te at tedavisi, çeliğin işlenmesi ve astroloji üzerine yazdıkları bir çok kitabı Ermeniceye tercüme edilmiştir.²⁷

Kitabın belki de en önemli iddiası bilimsel anlamda Kilikya'da Arap kültürünün bölgeye yerleşmesi ve ülke genelinde yayılmasında en büyük rolün Asurilerin tercümeleri aracılığıyla olduğu yönündeki beyanı olmuştur.²⁸

23 L. İhın 3. Sır-Պևորուեսան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.16-17.

24 L. İhın 3. Sır-Պևորուեսան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.19.

25 L. İhın 3. Sır-Պևորուեսան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.20.

26 L. İhın 3. Sır-Պևորուեսան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.22.

27 L. İhın 3. Sır-Պևորուեսան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.24.

28 L. İhın 3. Sır-Պևորուեսան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.25.

Ermenistan'daki Mesrob Maşots Kütüphanesindeki 725 sayılı el yazmasında, Asuri ve Ermenilerin tercüme çalışmalarının XI yüzyılda Güney Ermenistan'ın Mayfarkin şehrinde gözle görülür neticeler verdiği ve sonraki yıllarda ise bunun bütün Kilikya'da etkili olduğu kaydedilmiştir.²⁹ Halkın talebi doğrultusunda özellikle ihtiyaçların karşılanabilmesi için ilerleyen yıllarda felsefi eserlerin de tercüme edildiğine değinilmektedir. Kilikya'daki Rum ve Asurilerin çalışmalarının Ermeni yazarlar tarafından kelime kelime yeniden derlenerek halka sunulduğu ve bu alanda önde gelen Ermeni yazarların ise Krikor Vıgayaser, Nerses Şnorhali, Nerses Lampronatzi, Vartan Areveltzi vb. olduğu kaydedilmiştir.³⁰

Petrosyan'a göre Arapçadan Ermeniceye çok sayıda eserin tercüme edilmesinin nedenleri arasında ilk olarak Asuristan'ın komşu ülke olması, daha sonra ise Kilikya'daki ciddi Asuri nüfusunun önemli bir etkisi olmuştur.³¹

Kitapta Ermeni-Asuri ilişkilerine dair yorumların yer aldığı bir bölümde iki toplum arasındaki ilişkilerin en yoğun olduğu dönem XII ve XIII yüzyıllar olduğu kaydedilmiştir. Bu bölümde söz konusu dönemin iki toplum arasındaki ilişkilerin en sık ve en verimli devresi olduğu öne sürülmüştür. Kilikya Ermeni krallığı coğrafyasında şehirlerde ve köylerde bir arada yaşayan bu iki halkların ilişkilerinin Kilikya kültürüne de büyük etkisi olduğu belirtilmektedir.³²

“XII. ve XIII. yüzyılda Asuri Kaynaklarında Ermeni-Asuri İlişkileri” başlıklı bölümde ise temel olarak üç kaynağın esas alındığı görülmektedir. Bu eserler Asuri Mihail “Kronolojisi”, Urfalı Ananun'un “Kronolojisi” ve Bar Hepsreos'un “Kilise Kronolojisi” adlı eserleridir. Her ne kadar bu eserlerde genel olarak Büyük Hayk, Kilikya Ermeni Devleti, Kuzey Asorik Ermeni Prenslüğü ve Ermeni Kilisesinin tarihçesi ele alınıyor olsa da aslında temel olarak XII. ve XIII. yüzyıllardaki “Ermeni-Asuri” ilişkilerinin temel alındığını söylemek mümkündür.³³

Petrosyan'a göre Asuriceden Ermeniceye yapılan tercümelemler, her iki toplumun inanç, görev ve birbirlerine olan karşılıklı tavırlarına tarihi ve siyasi açıdan ışık tutmakla birlikte iki taraf arasındaki değişik görüşleri özellikle de ekonomik mücadeleleri de ele aldığını şöyle kaydetmektedir;

29 L. E. İbn. S. Step-Պետրոսեան, *Ասորիների Դերը Հայկական Գրիլիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. ազգաբ. 1989, s.25.

30 L. E. İbn. S. Step-Պետրոսեան, *Ասորիների Դերը Հայկական Գրիլիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. ազգաբ. 1989, s.26.

31 L. E. İbn. S. Step-Պետրոսեան, *Ասորիների Դերը Հայկական Գրիլիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. ազգաբ. 1989, s.26.

32 L. E. İbn. S. Step-Պետրոսեան, *Ասորիների Դերը Հայկական Գրիլիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. ազգաբ. 1989, s.43.

33 L. E. İbn. S. Step-Պետրոսեան, *Ասորիների Դերը Հայկական Գրիլիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. ազգաբ. 1989, s.44.

"...Asuri yazarlar kendi kilise menfaatleri, Ermeni Asuri ilişkileri ve dostluk duygularını anlatmaktadırlar... Asuri ve Ermeni kiliselerinin genel ayrılıkçı statüsü olan Bizans kilisesi ve ona karşı birlik olan Ermeni-Asuri kilisesi ve iç çekişmeleri ve Ermeni kilisesine karşı üstünlük arzusunda olmalarıdır. Bu amaçla Asuri yazarlar, Ermeni kilisesine, Ermeni yöneticilerden daha fazla ilgi gösterirler. Burada Rumkale başpiskoposluğu ile Yakubi kilisesinin ekonomik rekabeti açıklanmaktadır. Asuri yazarlar Kilikya ve Kuzey Asorik'teki bazı Ermeni manastırlarının daha önceleri Asurilere ait olduğunu yazarlar. Ancak bazen de Kilikya kralları tarafından Asurilere bahşedilen manastırlar ve köyler hakkında yazarlar..."³⁴

Asuri Mikayel Kronolojisi

Kitabın bu bölümünde ise Ermeni ve Asurilerin dini ibadetlerine dair birtakım bilgilerin verildiği görülmektedir. Bu kapsamda Büyük orucun her iki toplumda nasıl yaşandığı ve karşılandığı konusunun şöyle ele alındığı görülmektedir;

"...(588) 1413(=1102) Malatya'da (Melide) ve diğer şehirlerde bu tarihlerde Hıristiyanlığın Büyük Oruç günlerinde bazı heyecanlar yaşanır. Bu sıkıntılı hisler İstanbul'a kadar dayanır. Ermeni ve Asuriler sekiz haftalık perhizden sonra 13 Nisan'da Zadik yortusunu kutlarlar. Oysa Kalkedonlular 6 Nisanda kutlarlar ve Rumlara gelen bir habere göre Kutsal Kudüs Nuru 13 Nisan'da mezara iner. Bu hesaba göre Ermeni ve Asuriler tam tarihinde Bayram kutlamış olurlar. Buna Rumlar küfredeler..."³⁵

Kitapta ele alınan bir diğer husus da Rumların Kapadokya bölgesini Araplardan aldığında Ermeni ve Asurilerin nerelere göç ettiği konusu olmuştur. Bu yönüyle çalışmada aslında Ermeni toplumunun 19 yüzyılda olduğu gibi 11 yüzyılda da bir göçe maruz kaldığı gerçeğini ortaya koymaktadır;

"...Rumların Kapadokya'yı Araplardan aldığı zaman Ermenistan, Asorik şehirleri ve Büyük Hayk bölgesi halkı sürgün ve göçe tabi tutulur. Bir bölümü İstanbul'a, diğer bölümü ise Mısır'a yerleşirler. Türklerin Horasan'dan çıkıp bu bölgeleri istila etmeleri ile Rumlar

34 L. Ter Petrosyan, *Սարգիսի Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.45.

35 L. Ter Petrosyan, *Սարգիսի Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.46.

kaydedilmiştir. Bu yazının Trazark adıyla Kilikya Ermeni manastırında saklandığını ancak Bar-Antreas'ın Ermenilerin bu yazıyı okuyup alay ettiklerini duyduğunda bu yazıdan kurtulmak için bir plan hazırladığı öne sürülmüştür. Buna göre Bar-Antreas'ın kılık değiştirerek Ermeni manastırına girdiğini ve bu yazıyı tekzip ettiği ederek yeni bir yazıyı Ermenilerin kitaplarının arasına koyduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine Bar-Antreas'ın yakalınıp Katolikos'a götürüldüğünü, Katolikosun ise hem kendi hem de Bar-Antreas'ın mektubunu yırttığı kaydedilmiştir.³⁹

Patrik Mikayel'in Yılları 1166-1199

Patrik Mikayel dönemine dair verilen bilgiler arasında en önemlisi daha önceki bölümlerde de ele alındığı üzere dini bayramlar konusunda ortaya çıkan fikir ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Buna göre 1197'de Büyük Paskalya Bayramı nedeniyle yine bir uyuşmazlığın yaşandığı görülmektedir. Yahudilerin 14 Martta kutladıkları bayramın 29 hafta Şabat'ına denk geldiği kaydedilmiştir. Oysa Rumların ertesi günü bayramı kutladıklarını ve Büyük Oruç'a Şubat 10'da başladıkları ifade edilmiştir. Asuriler, Ermeniler ve Kıptilerin ise söz konusu Bayramı o pazardan sonra ki Pazar kutladıklarını, yani 6 Nisan'daki büyük Orucun da Şubat'ın 18'inde başladığı kaydedilmiştir. Dolayısıyla her 95 yılda bir bayram tarihlerinde bu tür farklılıkların yaşandığını ve bunun da söz konusu toplumlar arasında bir sorun olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun beraberinde bir takım çatışmalara da neden olduğu görülmektedir. Nitekim söz konusu tarih farklılıklarından dolayı Ermenilerin kendileriyle birlikte bayram kutlamadığını gören İberlerin bu kez Ermeni kiliselerini yaktıkları dört kişiyi öldürdükleri kaydedilmiştir. Bunun duyan Ermenilerin ise 40.000 kişilik bir güç oluşturarak İberlere savaş açtıkları görülmektedir.⁴⁰

Patrik İğnatyus II Yılları 1222-1252

Patrik İğnatyus döneminde ele alınan konular arasında ilk sırada Patriğin Rumkalede inşa ettirdiği Ortodoks kilisenin yer aldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Patriğin Siste de Ermeni kilisesinin yanında Meryem ana kilisesi yaptırdığı kaydedilmiştir. 1249'da Mısırlıların Sis'i yaktıkları sırada Ermenilerin büyük kiliselerinin de yakılıp yıkıldığı ancak Asuri kiliselerinin bundan zarar görmediği ifade edilmiştir. Kiliselerin yanı sıra Patriğin zarar

39 L. Ter-Petrosyan, *Սուրիների Դերը Հայկական Կրիստոնեականության Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.61.

40 L. Ter-Petrosyan, *Սուրիների Դերը Հայկական Կրիստոնեականության Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.65.

gören manastırlara maddi ve manevi yardımlar için Antrian yakınlarındaki Çatit nehri üzerinde ve Mamestia şehrine akan nehir üzerinde bir köprü inşa ettirdiğine de yer verilmiştir.⁴¹

Bu bölümde ayrıca, Ermenilerin Patrikten bir takım taleplerinin de olduğu, bunlar arasında yine kiliselerin ilk sırada geldiği belirtilmiştir. Buna göre Patriği görmeye gelen Ermeni Katolikosunun Patrikten Ermeniler için Harran'daki bir kilisenin bir bölümünü istediğine yer verilmiştir. Ancak Patriğin Ermenilere yer vermek konusunda pek de gönüllü olmadığı şöyle ifade edilmiştir;

“...Katolikosun bu isteğini geri çevirmek istemeyen Patrik, kiliseleri daha fazla çoğaltabilmek kıskançlığı ile yer vermek istemez. Görünüşte eli açıklık yaparken gizlice tam tersini yapıyordu. Efraim Piskoposa mektup yazar ve Patriğin isteğini reddetmeleri gizliden de olsa Patriği memnun eder. Onlarla savaşmak isteyen patriğin sahtekarlığı ortaya çıkar. Ancak Ermeni kralı Hetum (Hetum I-Kilikya kralı 1226-1270) Asurilerin Ermenilere dua etmek için yer vermediklerini duyar ve onlara “Bize yer vermiyorsunuz, biz sizin manastırlarınıza niye köyler verelim” der. Olayın büyüyüp Kilikya halkının da cezalandırılacağını görür. Patrik bu durumda Harranlıları bu konu için ne kadar ikna etmeye çalıştığını anlatır. Bu konuşmalardan kral çok hoşlanır. Bu durumda Patrik Rumkaleden Asurilere bir manastır yaptırmak ister çünkü Ermeniler halka Mar-Barsuma manastırını yaptırmıştı...”⁴²

Tiyonisyus 7 ve Ohannes 15 Patriklerin Yılları Dönemi (1253-1263) ve Patrik İğnatyus 3 Dönemi (1264-1282) başlıklı bölümlerde de kısaca söz konusu patriklerin seyahatlerine ve yaptıkları görüşmelere dair bir takım bilgilerin verildiği görülmektedir

Sonuç

Eserin büyük oranda Asurice, Yunanca, Ermenice eserlerden faydalanılarak hazırlandığı görülmektedir.

Kilikya'da Asurilerin Arapçadan Ermeniceye tercümeleri beraberinde Kilikya'da bilimsel alanda Arap kültürünün yerleşmesinin temellerini oluşturduğu söylenebilir.

41 L. İhni 3. Stp-Պետրոսեան, Ստրիների Դերը Հայկական Գիլիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.68.

42 L. İhni 3. Stp-Պետրոսեան, Ստրիների Դերը Հայկական Գիլիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.69..

Genel olarak söz konusu dönemde Kilikya krallığına bağlı olarak yaşayan Asuri nüfusun Ermenilerle barış ve huzur içinde yaşadığı bilgisine vurgu yapıldığı söylenebilir.

Kilikya krallığı döneminde Yakubiler için Sis şehrinin Yakubi kiliseleri için bir yönetim merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili olarak sık sık farklı yazarların Ermenilerin ve Asurilerin nasıl birlik, beraberlik ve barış içinde yaşadıklarına dair bilgilere de yer verilmiştir.

Ermeni ve Asuri kültürleri arasında bazı bilim, edebiyat, hekimlik ve dini konularda bazı etkileşimler olmuştur. Birçok Asuri eseri Ermeni diline tercüme edilmiş ve bu çeviriler Ermeni toplumunda geniş yankı bulmuştur.

Abu Sait gibi bazı Asuri bilim adamlarının Kilikya'ya yerleştiği burada hekimlik, filozofluk ve astrologluk ünvanıyla görevlerini yürüttükleri kaydedilmiştir.

Özellikle XIII. yüzyılda Arapça'dan Ermenice'ye sayısız eserin tercüme edildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

H. Astourian, Stephan, *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*, Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies, Working Paper Series, University of California, Winter 2000-2001.

Տեր-Պետրոսեան, Լեւոն Յ., *Ասորիների Դերը Հայկական Կիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԸ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լազար, 1989. (Levon Y. Ter-Petrosyan, *Asorineri Deri Haykakan Kilikioy Mşakutayin Keankum JB-JG Darerum*, Venetik S. Lazar, 1989.)

Levon Ter Petrosyan's official website: Լեւոն Տեր-Պետրոսյան, Կենսագրություն, (Levon Ter-Petrosyan, *Kensagrutyun*)
<http://www.levonpresident.am/?lang=arm>

ERMENİ SİYASAL DÜŞÜNÇESİNDE TERÖRİZM

(TERRORISM IN ARMENIAN POLITICAL THOUGHT)

Dr. Hatem CABBARLI

Avrasya Güvenlik ve Strateji Araştırmalar Merkezi Başkanı
Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Analitik Enformasyon Dairesi Başkan Yardımcısı
cabbarlih@yahoo.com

Öz: Ermeniler XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'ni yok etmeye çalışılan büyük güçlerin siyasi ve ekonomik desteğini arkasına alarak Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardır. Bu ayaklanma önceleri sosyal içerikli olsa da, daha sonra siyasi talepler ağırlık kazanmıştır. Ermeni siyasi eliti tarihi süreklilik içerisinde oluşan bir ortamda değil, büyük güçlerin 'serasında' büyütülmüş, Osmanlı'ya karşı maşa olarak kullanılmış ve kendi milletinden daha çok onların çıkarlarına hizmet etmiştir. Fransız Devrimi'nin etkileri Osmanlı topraklarında hiss edildiğinde, Avrupa'da eğitim almış Ermeniler Kilisenin de etkisi ile Osmanlı'da yeni siyasi arayış içine girmişlerdir. Ermeni siyasi teşkilatlanmaları sadece siyasi mücadelenin değil, aynı zamanda silahlı mücadelenin de planlarını yapmış ve buldukları ilk fırsatta bu planlarını hayata geçirmişlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Rus Savaşı, XX. yüzyılın başlarında Balkan Savaşı ve ardından Birinci Dünya Savaşı ortamında Ermeni siyasi eliti karmaşık bölgesel ve uluslararası gelişmelerden yararlanarak, siyasi mücadelede terör eylemlerinden daha sık kullanmaya başlamıştır. Ermenilerin siyasi talepleri ve terör eylemleri Rusya, İngiltere, Fransa ve ABD tarafından desteklenmiş ve Osmanlı'ya karşı baskı aracı olarak kullanılmıştır. XIX. yüzyılın sonları, XX. yüzyılın başlarında Ermeni bağımsızlık mücadelesinin öncülüğünü yapan Taşnaksutyun Partisi sosyalist ideolojisine sahip olsa da, faaliyeti değerlendirildiği zaman genelde yarı askeri bir görünüm sergilemektedir. Parti siyasi teşkilatlanmadan daha çok askeri teşkilatlanmaya önem vermiş, bu konuda özellikle Rusya ve Fransa'nın desteğini almıştır. Ermenilerin son yüz yıllık siyasi tarihi değerlendirildiğinde genelde terör ve kaba güçten asla vaz geçmedikleri anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 'Nemesis (Yunanca İntikam Tanrısı)' terör örgütünü kuran Ermeniler İttihat ve Terakki üyelerine karşı terör eylemleri gerçekleştirmiş, 80'li yıllarda ASALA adıyla yeniden sesini duyurmuş ve nihayet 26 Şubat 1992'de Hocalı'da yapılan terör eylemi ile varlığını halen devam ettirdiğini kanıtlamıştır. Ermeniler sadece yabancılara karşı

değil, iktidar uğrunda mücadelede de terör eylemlerinden yararlanmıştı. Buna örnek olarak Ermenistan Parlamentosunda 27 Ekim 1999'da gerçekleşen terör eylemini göstermek mümkündür.

Anahtar sözcükler: *Ermeni terörü, Avrupa devletleri, ASALA, Türkiye, Ermenistan, Hocalı*

Abstract: *Since the mid-19th century the Armenians began to rise against the Ottomans with political, military and economic support of the great powers that tried to destroy the Ottoman Empire. While initially being of social character, later the uprising included also political demands. The Armenian political elite was raised in the “greenhouse” of the great powers rather than in an environment shaped through historical continuity, it was used as a tool against the Ottomans and served the interests of the great powers more than their own national interests. When the effects of the French Revolution reached the Ottoman territories, the Armenians educated in Europe entered into a new political quest with the influence of the Armenian Church. The Armenian political organizations made plans not only for political, bu also armed struggle and realized these plans at the earliest opportunity. During the war between the Ottoman Empire and Russia in the second half of the 19th century, the Balkan War in the beginning of the 20th century and later the First World War, the Armenian political elite started to use terrorist acts in their political struggle more frequently. Political demands and terrorist acts of the Armenians was supported by Russia, England, France and the USA and used as a tool to pressure the Ottomans. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the Armenian struggle for independence was led by Tashnaksutun Party. Although the party was based on socialist ideology, its activity shows that it was generally semi-military organization. The party gave more importance to military organization rather than political one and especially, received the support of Russia and France in this case. If to evaluate the last 100 years of the Armenian political history, it becomes evident that, in general, they never abandoned terror and brute force. The Armenians, who after the First World War established a terrorist organization called the “Nemesis” (God of Vengeance in Greek) and carried out terrorist acts against the members of the Ittihat and Terakki (the Union and Progress), were born again in 1980's under the name of the ASALA and finally, proved their existence with terrorist act in Khojaly on 26 February 1992. The Armenians used terrorist acts not only against foreigners, but also in their struggle for power. The terrorist act of 27 October the Armenian Parliament is the example of this struggle.*

Keywords: *Armenian terrorism, European states, ASALA, Turkey, Armenia, Khojaly*

Giriş

Bilim adamlarının büyük çoğunluğu terörün eski çağlara kadar dayanan bir eylem türü olduğu konusunda hemfikirdirler. Günümüz koşullarına göre, eylemin karakteri, büyüklüğü, sonucu ve kurban sayısı farklılık gösterse de, genelde amaç ve hedef aynı olmuştur. Terör siyasi nedenlerle bağlı hayata geçirilen bir eylemdir. Bu eylemleri hayata geçiren bir örgüt ve hedef kitle vardır. Ve mutlaka bu eylemleri dışarıdan veya içeriden destekleyen güçler vardır, aksi takdirde terör eylemlerinin devamlılık şansı neredeyse yok derecesindedir.

1789-1799 yıllarında gerçekleşen Fransız Devrimi sadece Fransa sınırlarında etkili olmamış, bu ülkenin sınırlarını aşarak Avrupa'ya ve diğer bölgelere de yansımıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu çöküş, Avrupa ise ekonomik, siyasi, kültürel ve askeri olarak rönesans dönemini yaşamaktaydı. Bu nedenle de, Avrupa devletleri Osmanlı'nın çöküş sürecini hızlandırarak İmparatorluk mirasından pay almaya çalışmışlardır. Fransız Devrimi Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyan azınlıkları da harekete geçirmiştir. Elbette, bu azınlıkların tek başına Osmanlı'ya karşı ayaklanmaları beklenen sonucu vermeyecekti. Osmanlı'dan ayrılmak isteyen güçlerle, Osmanlı'yı yok etmeye çalışan devletlerin siyasi çıkarları ortak paydada buluşunca sonuç kaçınılmaz olmuştur. Bu süreçte Osmanlı ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın tarihinde derin izler bırakan ve günümüze kadar devam eden, büyük bir ihtimalle bundan sonra da devam edecek olan konulardan en önemlisi, Osmanlı Ermenilerinin siyasallaşma süreci, ayrılıkçı talepleri, büyük devletlerin konuya yaklaşımları ve Ermeni terörüdür. Konu bu çerçevede ele alınmış, yerli ve yabancı kaynaklara istinad edilerek değerlendirilmiştir.

Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Genel Durum ve Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışı

Osmanlı, sadece askeri gücü ve dehasıyla değil, aynı zamanda yerleştiği jeostratejik konumu, ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal politikaların başarılı bir şekilde harmanlaştırılmasıyla İmparatorluk olmuştur. Avrupa kıtası karanlık dönemini yaşarken, Türkler Anadolu'da güçlü bir devletin temellerini atmış, daha sonra ise üç kıtayı kapsayacak İmparatorluk kurmayı başarmıştır. 1699'da Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik olmak üzere dört cephede çarpışan Osmanlı Karlofça Antlaşması'nı imzalamış ve bu Antlaşma şartlarına göre ilk defa düşmana toprak bırakmıştır.¹ Osmanlı'nın 1774'te Rusya ile imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile Hıristiyanların dinlerini ve kiliselerini

¹ *Osmanlı Devleti, Gerileme ve Çöküş*, Bkz: <http://osmanlidevletitarihi.blogcu.com/osmanli-devleti-5-gerileme-ve-cokus-1/1043372>, (13.09. 2011.)

koruyacağı yönünde Rusya'ya güvence vermesi, XIX yüzyılda Ermeni meselesinin ortaya çıkmasına, uluslararası önem ve içerik kazanmasına neden olmuştur.²

Fransız Devrimi'nden kaynaklanan milliyetçilik hareketlerinin etkisinde kalan Osmanlı uzun bir süre azınlıkların ayrılıkçı eğilimleriyle uğraşmıştır. Bu azınlık taleplerinin Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı'ya karşı hayata geçirdikleri politikalarla üstüste gelmesi, 1806-1812 Osmanlı-Rusya savaşı, 1804-1878 yıllarında Sırp, Yunan ayaklanmaları, Kavalalı Mehmet Paşa isyanı (1833), Boğazlar sorununu uluslararası alana taşıyan Hünkar İskeleyi Antlaşması (1833), Londra Sözleşmesi (1840), Kırım Savaşı (1853-1856), Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) Osmanlı'yı ciddi şekilde zayıflatmıştır. İmparatorluğun ayakta kalmasını temin etmek için XIX yüzyılda II Mahmut'un ıslahatları bile çözüm olmamıştır.³

Bu dönemde Rusya Osmanlı'da milliyetçilik hareketlerini destekleyerek Balkanlarda panislavizm politikası gütmüş, Osmanlı'yı zayıflatarak kendi ekonomik çıkarlarını ön plana çıkarmış, Fransa milliyetçilik hareketlerini destekleyerek İngiltere'nin sömürgelerine giden yolları kesmek için Mısır'daki aktivitelerini artırmış, Osmanlı'da azınlıkların ayrılıkçı taleplerini desteklemiştir. Durum böyle iken İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni parçalama politikalarını ve Rusya'nın güçlenmesini tehlikeli gördüğü için Osmanlı'ya destek vermiştir. İngiltere'nin desteğini almayı hedefleyen Osmanlı 1838'de bu ülke ile Balta Limanı Ticaret Antlaşması imzalamıştır. Kırım Savaşı'nda İngiltere maddi olarak Osmanlı'yı desteklemiş, buna karşılık Osmanlı'dan imtiyaz taleplerini daha da artırmıştır. İngiltere, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanının bastırılmasına yardımcı olsa da, Ege'deki Yunan devletinin varlığını savunmuştur. Ancak daha sonra uluslararası alanda değişen dinamikleri dikkate alarak-Almanya'nın birliğini sağlayarak güçlenmesi üzerine Osmanlı'ya yönelik politikasını değiştirmiş, boğazlar konusunda Rusya'nın taleplerini desteklemiştir. Böyle bir ortamda Avusturya Balkanlarda Rusya'nın izlediği panislavizm politikasını tehlikeli görerek karşı politika olarak pangermenizmi savunmuştur. Venedik ise Osmanlı'nın zayıflamasını fırsat bilerek daha önce kaybettiği toprakları geri almak istemiştir. Yukarıda değindiğimiz bütün bu konular XIX yüzyılın sonlarından itibaren Ermeni sorununun ortaya çıkmasına ve gelişmesine olanak sağlamıştır.

Ermeni sorununun ortaya çıkması 93 harbi ile anılan 1877-1878 yılları Osmanlı-Rus Savaşı'nı bitiren Yeşilköy (3 Mart 1878) Antlaşması'na

2 Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, 4. basım, Temmuz 2007, Ankara, s. 12.

3 *Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı*, Bkz: <http://www.belgeler.com/blg/ln/ermeni-sorununun-ortaya-cikisi>, (13.09. 2011.)

dayanmaktadır. Osmanlı bu savaşla sadece toprak kaybetmemiş, aynı zamanda iç işlerine müdahale edilmesine izin verecek kadar zayıflamıştır. Osmanlı'nın hayata geçirdiği ıslahatlar sonucunda Müslümanlar ve gayr-i müslimler hukukeni eşit statüye getirilince ayrıcalıklarını kaybeden Ermeniler, Osmanlı'nın savaşta yenilgisinden yararlanarak yeni haklar talep etmiş ve yabancı devletler nezdinde destek arayışında bulunmuştur. Osmanlı'nın zayıflamasını ve yok olmasını isteyen devletler de buna karşılık verince Ermeni sorunu iyice pervazlanmaya başlamıştır. Yeşilköy Antlaşması'nın imzalanacağı sırada Ermeni Patriği Nerses Varjabedian başkanlığında toplanan Ermeni Meclisi, Rus ordusunu kurtarıcı dibi kabul ederek Rus Çarı'na başvurmuştur. Osmanlı ve Rusya arasında 31 Mart 1878'de yapılan barış görüşmelerinde Ermeniler tartışma konusu olmamıştır. Bunun üzerine Başpiskopos Ermenilerin çıkarlarının korunması için Rahip Kevork Vartabet Rusjukliyan ve Osmanlı murahhas heyetinde bulunan Stephan Aslanyan Paşa ve Hovannes Efendi'yi görevlendirmiştir.⁴ Anlaşma metni hazırlandığı zaman Ruslar, Ermenilerle ilgili olan bir maddenin kabul edilmesini başarmışlar. Buna göre, Yeşilköy Anlaşması'nın 16. maddesi gereğince Osmanlı, Ermenilerin can ve mal güvenliğini korumayı taahhüt etmiştir. Yeşilköy Anlaşması'nın şartları İngiltere'nin çıkarlarına ters düştüğü için Osmanlı ile görüşerek Rusya'ya karşı savunacağını bildirmiş ve yeni barış konferansının toplanmasını teklif etmiştir. Uzun müzakerelerden sonra konferansın Berlin'de toplanmasına karar verilmiştir. Berlin Konferansı'nda Ermeni meselesi 61. maddede ele alınmıştır. Böylece Ermeni sorunu ilk defa olarak uluslararası belgede yer edinmiş ve günümüzde uzanan bir süreç başlamıştır.

Osmanlı'nın hayata geçirdiği ıslahatlar sonucunda Müslümanlar ve gayr-i müslimler hukukeni eşit statüye getirilince ayrıcalıklarını kaybeden Ermeniler, Osmanlı'nın savaşta yenilgisinden yararlanarak yeni haklar talep etmiş ve yabancı devletler nezdinde destek arayışında bulunmuştur.

Berlin Konferansı başlamadan önce Ermeniler Hrimyan Mkrtiç-Ayrik, Horen Harbey ve Minas Çeraz Papazyan'ı temsilci olarak Berlin'e göndermiştir. Temsilciler Berlin'e gitmeden önce yapılan bir toplantıda Ermeniler, Hrimyan'dan Ermenice'den başka bir dil bilmediğini ve konferansta hangi dilde konuşacağını sordukta, '*Ben gözyaşları dilinde konuşacağım*' diye cevap vermiştir.⁵ Berlin Konferansı'ndan sonra 1920'li yıllara kadar büyük devletler Ermeniler lehindeki talep ve zorlamalarını aralıksız olarak sürdürmüştür.

4 Едуард Оганесян, Век Борьбы, Том 1, Мюнхен-Москва, Издательство, «Феникс», 1991, стр. 53.

5 Оганесян, Век Борьбы, стр. 59.

Berlin Konferansı'nın imzalanmasından sonra özerkilk elde etmek isteyen Ermeniler başta Rusya olmak üzere Avrupa devletlerinin desteğini alarak konuyu sürekli gündemde tutmuşlardır.

Berlin Konferansı'ndan sonra Batı Osmanlı'ya karşı baskılarını artırmaya, Ermeniler ise siyasi açıdan örgütlenmeye ve eğitime önem vermişlerdir. Ermenilere ilk desteği Rusya vermiştir. Rusya'nın konuyla yakinen ilgilendiğini gören Fransa ve İngiltere bu konuyu Rusya'nın tekelinden almak için Ermeni toplumu ile daha yakından ilgilenmiş ve örgütlenmelerine yardımcı olmuştur. Doğu Anadolu'daki İngiliz konsolosluklarının sayısı hızla artmış, ayrıca bölgeye çok sayıda protestan misyonerler göndermiş, okullar açılmış ve propaganda süreci canlılık kazanmıştır.

Nihayet, Avrupa devletlerinin yardımı ve Ermeni propagandası sonuçsuz kalmadı. 1887'de Cenevre'de Kafkasyalı Ermeni olan Avedis Nazarbeg Marksist ideolojiye inanmış beş öğrenci ile birlikte Hınçak (Çan) Partisi, 1890'da Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te Krisdapor Mikaelyan, Simon Zavaryan ve Stepan Zoryan tarafından Ermeni Devrimci Federasyonu Taşnaksutyun Komitesi kurulmuştur.

Ermeni Sorununun Siyasallaşma Sürecinde Kilisenin Yeri ve Terör Anlayışı

Yüzyıllar boyunca bağımsız devlete sahip olmayan Ermeniler, milli birlik ve beraberliklerini korumak, yaşadıkları bölgelerde asimle olmamak için Apostolok Ermeni Kilisesi etrafında toplanmış ve Kiliseye devlet statüsüne yakın bir yetki tanımışlardır. Ermeni Kilisesi, dini görevleri yanında, kendisini milli bir otorite ile de mücehhez kılmıştır. Bu sebeple, tarihi süreci içinde Ermeni toplumunun hayatında pay sahibi olduğunu ileri sürerek, aktif rol oynamıştır. Ermeni dini liderleri kendilerine, Ermenice 'Milletin Temsilcisi' anlamına gelen Katogigos (Batı'da Katolikos) unvanını vermişlerdir. Bunlar, dini liderler olmakla beraber, siyasi işlerde de büyük roller oynamışlardır.⁶

29 Mart 1863'te kabul edilen 'Nizamname-i Millet-i Ermeniyan' belgesi Osmanlı Ermeni cemaatının konumunu daha da güçlendiren, onlara bazı ilave imtiyazlar tanıyan, kendilerini yönetmeleri konusunda muhtariyet getiren ve Osmanlı'da Ermeni toplumunun siyasallaşmasında en ciddi faktörlerden biri olmuştur. Bu belgenin kabul edilmesiyle Osmanlı Ermenileri 'devlet içinde devlet' olmuş, siyasi ve diğer konularda bağımsız hareket etmek fırsatı kazanmışlardır. Nitekim Kagik Ozanyan adlı Ermeni yazar, bu nizamnamenin,

6 Erdal İtler, "Ermeni Kilisesi ve Terör", Bkz: <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale46.html>, (14.03.2009.)

Ermenilerde ihtilal ruhunu uyandırdığını ve Ermeni Meselesi'nin masa üzerine konulduğunu ifade etmiştir.⁷

'Denizde denize Ermenistan' (Tsoviç tsov Hayastan) kurulmasını öngören Hay Dat (Ermeni Davası) doktrininin Ermenilerin milli bilincinde korunması ve yaşatılmasında Ermeni Kilisesinin müstesna yeri vardır. Bu dönemde Ermenilerin bağımsızlık mücadelesinin arkasındaki gücün Kilisenin olduğu hakkında ciddi görüşler vardır.

'Nizamname-i Millet-i Ermeniyan' belgesi imzalandıktan sonra Ermeniler, onlara verilen bu haklardan yararalanarak Osmanlı toplumu ile bütünleşmektense, kilise önderliğinde organize olarak Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardır. 1842'de İngiltere'nin baskıları sonucunda Kudüs'te protestan kilisesinin açılmasıyla Osmanlı sınırları içerisinde geniş çaplı misyoner faaliyetleri sonucunda Ermenilerin geleneksel Gregoryenlik mezhebinden ayrılarak protestanlığı ve katolikliği kabul etmelerini engelleyemeyen, daha doğrusu asli dini görevini yerine getirmektense siyasi faaliyete daha çok önem veren Ermeni Kilisesi Ermeni toplumu arasında mezhepleşmenin önünü alamamıştır. Nitekim Mayevski, bu durumu şöyle ifade etmiştir: *'Ermeni ruhani reislerin din hususunda çalışmaları hemen hemen yok gibidir. Fakat buna karşılık milliyetçilik fikirlerini yaymak için pek çok çalışmışlardır'*.⁸

Mıgırdiç Hırimyan'ın 1869'da Patrik seçilmesi ile Osmanlı'da Ermeni ayrılıkçı hareketi yeni bir döneme girmiştir. Hırimyan, Patrik seçilmeden önce Ermeni toplumunun eğitilmesine öncelik vermiş, 1858'de Van'da Varak Manastırı'nda kurduğu matbaada 'Van Kartalı', 1863'de Muş'ta St. Garabed Manastırı'nda da 'Muş Kartalı' adlı gazeteleri neşretmeye başlamıştır.⁹ Hırimyan, Patrik seçildikten sonra 'Nizamname-i Millet-i Ermeniyan' belgesini tekrar tetkik ve vilayetlerin arzusuna ve ihtiyaçlarına göre tadil ettirmek ve İstanbul Ermeniliği'nin, meclisin ve hükümetin gözlerini Ermenistan'a çevirmeyi hedef olarak seçmiştir.¹⁰ Hırimyan, Ermeni Milli Meclisi'nde yaptığı bir konuşmasında, *'Ben Ermenistan'ın acı çeken bir temsilcisiyim. Benden öncekilerin derman aramak için hükümete ne şekilde başvurduklarını biliyorum. Fakat ben daha etkili, acı bir müdahalede bulunacağım'*¹¹ demiştir.

XIX yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Ermeni ayrılıkçı hareketinde Kilise ön planda olmuştur. 1874'te Nerses Varjebetyan'ın Patrik seçilmesinden sonra İstanbul Ermeni Patrikliği siyasi konularla daha çok ilgilenmiş ve örgütlenme

7 İlater, "Ermeni Kilisesi ve..." Bkz: <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale46.html>, (14. 03.2009.)

8 Mayewski, *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar*, (nşr. A. Süslü), Ankara 1986, s. 14.

9 Uras, a.g.e., s. 417

10 H. Kemal Türközü, *Türkmen Ülkesi (Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri*, Ankara 1985, ss. 1-12

11 Mikael Varandian, *Origins of the Armenian Movement*, Vol. II, Geneve 1913, p. 49.

sürecini hızlandırmıştır. Nerses'in, Ermeni kiliselerine gönderdiği 5 Mayıs 1879 tarihli mektubunda '*... Okullardaki çocukların fikirlerini dahi Ermenistan meselesi ile doldurun. Okulu olmayan ve öğretmen tutmaya gücü yetmeyen Ermeni köylerinde hiç değilse papazlar erkek ve kız çocuklarına imza atmalarını öğretmelidir. Zira, bu işleride bize lazım olacaktır*'¹² yazması Kilisenin Osmanlı'ya karşı tutumunu gözler önüne sermektedir.

Patrik Nerses Varjabetyan'ın mektubunda Ermenilerin siyasi örgütlenmesinin zaruriliği vurgulanmış, eğitime önem verilmesi gerektiği ifade edilmiş, Avrupa devletlerinin Osmanlı'daki sefaret ve konsoloslukları ile işbirliği yapma çağrısında bulunulmuş, Ermenilerin doğu eyaletlerde çoğunluk olmalarını, Berlin Konferansı'nın 61. maddesini konsolosluklara sıkca hatırlatılmasını, Osmanlı'ya seyahet eden Avrupalılarla özellikle ilgilenilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu mektupla Kilisenin Ermeni siyasi hayatına müdahalesinin ve yönlendirmesinin ne kadar etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni tarihçi Nalbantyan ise kilise-siyaset ilişkilerini bu şekilde tespit etmiştir: '*Bu milliyetçi çabada en büyük rol, bazı müstesna liderleri ve belli başlı manastırları vasıtasıyla, hem dini hem de entellektüel bir kuvvet olarak çalışan Ermeni kilisesi tarafından oynanmıştır. Siyasi bağımsızlığın yokluğunda, katalikosluk, milletin emellerini temsil etmiş ve diasporadakilerle ana vatandaki Ermeniler arasında bir bağ haline gelmiştir*'.¹³

1885'te Harutyun Vehabedian Patrik seçildikten sonra Mıgırdiç Hırimyan ve Nerses Varjabedian'ın Hükümete yönelik tutumlarına devam etmemiş, Ermenilerin durumunun ıslahı için Avrupa'dan umut ve medet beklemenin faydasızlığına inanmıştır. Vehabedian'ın Patrikliği döneminde siyasi ve silahlı mücadelede kilise ikinci plana geçmiş, buna karşılık ihtilal komitelerinin ayrılıkçı talepleri daha da artmıştır.¹⁴

Ermeni Kilisesi Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilerin ayrılıkçı taleplerini karşılamayacağını biliyordu. Hedeflerine ulaşmak için yabancı devletlerin siyasi desteğine ihtiyaçları vardı. Berlin Antlaşması'ndan sonra hukuken bu meseleni halletmiş olsalar da, bu özerklik veya bağımsızlık taleplerini karşılamamıştır. Avrupa devletlerinin ilgisini çekecek daha ciddi ve ses getirecek eylemlere baş vurmak gerekliydi. Bu nedenle de, sivil yöntemden daha çok silahlı mücadeleye önem vermeye başlamışlardır. Zira bu konuda siyasi ve maddi destek almak çok daha kolaydı.

Ermenilerin 1890'da Erzurum'da gerçekleştirdikleri ilk isyanı sırasıyla

12 Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası*, İstanbul, Kamer Yayınları, 1998, ss.107-108

13 Ural, *Ermeni Dosyası*, ss.107-108

14 Nalbantyan, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement*, University Of California Pres, Berkeley and Los Angeles, 1963, p.104.

Kumkapı gösterisi, 1892-93'te Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon olayları, 1894'te Sasun isyanı, Babıali gösterisi ve Zeytun isyanı, 1896'da Van isyanı ve Osmanlı Bankası'nın işgali, 1904'te ikinci Sasun isyanı, 1905'te Sultan Abdülhamid'e suikast girişimi, 1914'de Zeytun, 1915'te Van ve nihayet 1909'da gerçekleşen Adana isyanı izlemiştir.¹⁵

Bu dönemde Ermeni aydınları ayrılıkçı talepler gündeme getirmiş ve halkı naariflendirmeye başlamıştır. Propaganda, örgütlenme ve silahlı eylem sürecinde Raffi, Rafael Patkanyan, Grigor Arçruni, Garegin Srvandztyan, Geregin Njde, Gevorg Çavuş, Vartanyan Serop (Akhbyur Serop), Gafavyan Arşak (Keri), Armenak Kazaryan (Djokh Grayr), Arakel (Arabo), Ter-Ovanesyan Nikogayos (Nikol Duman), Srvandztyan Amazasp, Drastamat Kanayan (Dro), Smbat Broyam (Makhluto), oldukça etkili olmuşlardır.¹⁶ Ermeniler hem Osmanlı'da hem de Güney Kafkasya'da ciddi bir şekilde örgütlenmeye başlamıştır.

Hınçak Partisi üyelerinin çoğu Rusyalı Ermenilerdi. Parti'nin siyasi mücadelesinin temel amacı Batı Ermenistan'ı Osmanlı'dan kopararak Rus ve İran Ermenistanı ile birleştirmek ve böylece Büyük Ermenistan'ı kurmaktır. Hınçaklar siyasi mücadeleden daha çok silahlı mücadeleye önem vermiş, Osmanlı'nın altı vilayetinde isyanlar çıkararak Berlin Antlaşmasınının 61. maddesini uygulamak için yabancı devletlerin müdahalesini sağlamaya çalışmıştır. Hınçaklar Anadolu'nun her tarafında komiteler kurmuş, Ermeni zenginlerden zorla para toplamış, halkı isyana teşvik etmişlerdir. Partinin yakın hedefleri şunardı:

- ihtilal çıkarmak;
- mutlakiyet yönetiminin egemen sınıflarını yok etmek;
- Ermenileri kölelikten kurtarmak;
- politik işlere karışmak için Ermenilere güç vermek;
- ekonomik ve kültürel ilerlemelerine etki yapan engelleri kaldırmak;
- işçi sınıfının istek ve eğilimlerini açıkça söyleyecekleri ortamı hazırlamak;
- ağır çalışma koşullarını düzeltmek;

15 "Ermeni İsyan ve katliamları", Bkz: <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/katliamlar/index.html>, (12.07.2009.)

16 "Армянский Вопрос", Bkz: <http://www.fedayi.ru/vopros.php>, (07. 04. 2008.)

- kendilerine özel siyasi bir varlık halinde örgütlenmeleri için sınıf hakkında bilgi sağlamak;
- halkın çalışmalarını kolaylaştırmak ve onların uzak hedeflere doğru ilerlemesine yardım etmek;¹⁷

Bu hedeflere ulaşmak için ise Parti:

- uğraşlarını Ermenilerin davasını savunmak ve sonuçlandırmak için yakın amaca göre harcamayı;
- bu duruma göre ihtilalin uğraşı sahası, Türkiye’de yaşayan Ermenilerin bölgesi olarak tespit etmeyi;
- Ermenilerin geleceklerini Osmanlı Devleti’nin kaderinden ayırmak gerekeceğinden, Ermenilerin en yakın amacının ilk koşulu Ermeni bağımsızlık elde etmeyi¹⁸ meşru yol olarak seçmiştir.

Osmanlı’da ve Güney Kafkasya’da Ermeni meselesinin bayraktarlığını ise 1890’da kurulan Taşnaksutyun Partisi üstlenmiştir. Taşnaksutyun’un kuruluş amacı Osmanlı toprakları hesabına Ermenilere özerklik sağlamak, Ermenileri muhtemel saldırılara karşı korumak ve bu uğurda çalışan Ermeni fedai gruplarını bir çatı altında toplamaktır. Sosyalist ideolojiyi savunan grup Rusya’daki Halkçı (narodnik) hareketin ideoloji ve örgütlenme modelinden etkilenmişti.¹⁹ Parti’nin daha sonraki liderleri olan K.Mikaelyan, A. Agoranyan, Ovannes Kaçaznuni, H.Malumyan (Aknuni) siyasi, sosyal ve askeri teşkilatlanmaya daha da önem vermişlerdir. 1894’te Parti’nin programı kabul edilmiştir. Programda, marksizim, liberalizm, halkçılık ve küçük burjuva milliyetçiliğine yer verilmiştir. Bu programda Taşnaklar, başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Avrupa diplomasisine, Avrupa devrimci ve sosyalist hareketine, Rusya devrim hareketine ve Osmanlı muhalefetine istinad ederek siyasetini kurmayı planlamıştır. Taşnaklar Rusya’da gerçekleşen 1905-1907 devrim hareketi sonucunda İnternasyonal’e üye olmuş ve resmen sosyalist programını kabul etmişler.²⁰

Parti Tiflis’te durum değerlendirilmesi yapmış ve şu kararları almıştır:

- silahlı isyanlar çıkarmak ve buna hazır olmak;

17 “Hınçak” hakkında ansiklopedik bilgi, Bkz: <http://www.turkcebilgi.com/h%C4%B1n%C3%A7ak/ansiklopedi>, (13.07.2011.)

18 Sakarya İhsan, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1984, ss. 76-87.

19 “Ermeni Devrimci Federasyonu”, Bkz: http://tr.wikipedia.org/wiki/Ermeni_Devrimci_Federasyonu, (23.05.2011.)

20 Оганесян, Век Борьбы, стр. 11-14

- sadece Ermeni devrimcilerle değil, istismar edilen diğer halkların temsilcileri ile de işbirliği yapmak;
- Ermenileri silahlandırmak ve organize etmek;
- devlet memurları ve kurumlarına karşı terör ve saldırılar düzenlemek.

1894'te Parti'nin ilk programı kabul edildi. Programı şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Taşnak Partisi'nin işinde başlıca prensipleri, hedefleri ve devrimi propaganda etmek;
- silahlı birlikler organize etmek, onları ideolojik ve pratik olarak hazırlamak;
- halkın genel devrimcilik ruhunun yükseldilmesi için çaba harcamak;

Taşnaksutyun'un kuruluş amacı Osmanlı toprakları hesabına Ermenilere özerklik sağlamak, Ermenileri muhtemel saldırılara karşı korumak ve bu uğurda çalışan Ermeni fedai gruplarını bir çatı altında toplamaktı.

- halkı silahlandırmak;
- devrim komiteleri kurmak ve onlarla sıkı bağ oluşturmak;
- ülkenin ve halkın (Batı Ermenistan) devrim potansiyelini araştırmak ve bu konuda sürekli olarak Parti başkanlığını verilerle donatmak;
- Parti'nin maddi altyapısını oluşturmak için kaynak bulmak;
- devlet temsilcilerine, hainlere, tefecilere ve bütün istismarcılara karşı terör eylemlere düzenlemek;
- halkı hırsızlardan ve çetelerden korumak;
- vatana insan ve silah göndermenin yollarını aramak;
- devlet müesseselerini talan etmek ve dağıtmak;
- grup ve kişilere silah ve para yardımı etmek.²¹

Taşnaklar, programlarına uygun şekilde davranmış, Avrupa devletlerinin Ermeni meselesine ilgisini çekmek, Ermeniler lehine Osmanlı'ya uluslararası

21 Оганесян, Век Борьбы, стр. 83.

baskı uygulamak amacıyla 1894'te Sason'da Osmanlı yönetimine karşı 1895'te Van'da silahlı isyan başlatmışlar.

26 Ağustos 1896'da Papken Siyuni liderliğinde bir grup Taşnak üyesi Osmanlı Bankası'na saldırarak binayı ele geçirmiştir. Bu olaydan sonra Taşnaklar Osmanlı'ya karşı mücadelede Ermeni halkının adından konuşmaya hakk kazanmıştır. Taşnaklar, 1895-1904 yıllarında bir çok silahlı eymelrde yer almıştır. Osmanlı Bankası olayından sonra 1905'te II. Abdülhamit'e karşı başarısız olan Yıldız Suikasti'ni düzenlemişlerdir.

1908'de meşrutiyet'in ilan edilmesiyle başlayan olaylara Taşnaklar da katılmış, bu süreçte hatta İttihat ve Terakki ile bazı konularda işbirliği yapmıştır. Bu işbirliği Nisan 1909'da yaşanan Adana olaylarından sonra sekteye uğramış, 10 Aralık 1912'de örgüt üyelerince Van'ın Ermeni asıllı belediye başkanı Bedros Kapamacıyan öldürülmesinden sonra ise tamamen kopmuştur.

XIX yüzyılın sonlarında kurulan Ermeni komitelerin ve siyasi partilerin her ikisinin de sosyalist yönümlü olmasının nedenleri, bu dönemde genel olarak uluslararası alanda kapitalist sömürgeciliğinin artması, sosyal ve ekonomik sorunların ön plana çıkması ile ilintilidir. Ancak daha sonra özellikle Taşnaksutyun Partisi Osmanlı'da kapitalizmin gelişmediği için işçi sınıfının olmamasından dolayı, sosyalist programına aşırı milliyetçilik ideolojisini de kendileri açısından başarılı bir şekilde ekleyerek, ekonomik ve sosyal sorunlarla beraber, Ermeni halkının milliyetçilik duygularını da canlandırabilmiştir. Tabii ki bu siyasi uyanışta Fransa Devrimi'nin etkisini gözardı edilmemelidir.

Taşnaklar sadece Türklere karşı deyil, Hükümet'in yanında olan Ermenilere karşı da terör eylemleri gerçekleştirmiştir. Osmanlı istihbaratının şefi Artasek, Maksut Simon Bey, Jandarma Komutanı Adisi Tigran, eski piskopos Mambre Benlyan, Cerrah M. Tütüncüyev, Azerbaycan'da yaşayan İsaak Jamaryan, Canpolatyan, Adamyan ve başkaları Taşnak çeteleri tarafından katledilmiştir.²² Son üç kişi Taşnaklara haraç vermediği için öldürülmüştür.

1919'da Güney Kafkasya'yı ziyaret eden İngiliz gazeteci Taşnakların faaliyetini şu şekilde değerlendirmiştir: *'Uzun yıllar Ermenileri Müslümanlara karşı ayaklandıran bu terör organizasyonudur. Müslümanlardan hakettikleri karşılığı aldıktan sonra ise bunu dünyaya duyurarak 'bedbaht Ermenilere' sempati duymalarını sağlamaya çalışmıştır... Taşnaklar için ölü bir ermeni oldukça değerlidir. Bu durumdan gerekli şekilde yararlanılırsa, propaganda amaçlı fayda sağlanabilir.'*²³

22 Оганесян, Век Борьбы, стр. 87-120.

23 Скотланд-Лиддел. Война с мусульманами. Армяне опять нападают. Тифлис, 30 января 1919 г. Министерство иностранных дел, дело № 205, связка §14. - ЦГАОР Аз. ССР, ф. 894., оп. 10, д. 81, л. 9-10.

Birinci Dünya Savaşı: Tehçir ve ‘Nemesis’ İntikam Operasyonları

XX. yüzyılın başlarında karmaşık uluslararası ortamda Ermeni sorunu Balkan sorunu ile birlikte Osmanlı için ciddi bir problem olarak kalmaktaydı. Balkan Savaşları (8 Ekim 1912 - 29 Eylül 1913) sonucunda Bulgaristan Krallığı, Sırbistan Krallığı, Yunanistan Krallığı ve Karadağ Krallığı bağımsızlığını elde etmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşadığı bu uğursuzluk Ermenileri de bağımsızlık müğcadelesinde umutlandırmış ve silahlı eylemlere öncelik tanımışlardır. Ancak Balkanların bağımsızlığından farklı olarak Ermeniler Anadolu topraklarında bağımsızlık talep ediyorlardı. Bu Osmanlı açısından olduğu kadar Ermeniler açısından oldukça ciddi problemdi. Osmanlı bir şekilde Avrupa kıtasında toprak kaybını kabullenebilirdi ama Anadolu'da toprak kaybetmek devletin bekaası açısından hayat-memat konusuydu.

Bu dönemde silahlı eylemlerle Avrupa devletlerinin dikkatini çekmeyi başaran Ermeni komite ve siyasi partileri Osmanlı Devleti karşısında daha ciddi talepler koymuştur. 1893-1896 yıllarında İstanbul'da Ovanes Yusufyan'ın liderliğinde kurulan gizli silahlı örgüt Artashes Minasyan, Artanis Anderasyan, Artemis Devyan (Yegiptaçi), Papken Syuni, Vardes Serengulyan (Zarmayr), Arşak Varamyan (Vagan), Vahan Tatevyan ve başka devrimcilerin katılmasıyla daha da güçlenmiştir. 14 Ağustos 1896'da Papken Syuni liderliğinde Osmanlı Bankası'na saldıran 26 silahlı Ermeni Rusya Büyükelçisi temsilcisi Maksimov'un arabuluculuğu ile Bankadan çıkarılmış ve ertesi gün Fransız gemisi 'Jiront'la Marsel'e götürülmüştür.²⁴ Osmanlı'nın Banka baskınına katılanları cezalandıramadığını gören Ermeniler, daha da cesaretlenmiş ve faaliyet alanlarını genişletmişler. Ağustos ayında İstanbul'da Ermenilerin yaşadıkları mahallede 18 saat devam eden silahlı isyanın başlamasıyla Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'ya baskıları daha da artmıştır.

Ermenilerin 1894'te başlayan isyanları Osmanlı'yı oldukça zor duruma düşürmüş, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ise olayların seyrini tamamen değiştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Taşnakları seçim karşısında koymuştur: ya Osmanlı'ya bağlı kalarak Hükümetin yanında olucaklar, ya da Rusya ile işbirliği yaparak hedefleri olan bağımsızlığı almak için Osmanlı'ya karşı savaşacaklardı. Taşnaklar Temmuz 1914'te yaptıkları kurultayda Rusların yanında olmayacakları hakkında karar almış, ancak daha Osmanlı Birinci Dünya Savaşı'na girmeden Parti'nin Doğu Bürosu Batı Ermenistan'da Ermenilerin 'yok edilme tehlikesi' ile karşı karşıya kaldığını iddia ederek ikinci yolu seçerek Ruslarla birlikte Osmanlı'ya karşı savaşmak için silahlı birlikler kurmuşlar.²⁵

24 Оганесян, Век Борьбы, стр. 89.

25 Ованнес Качазнуни, Дашнакцутюн больше нечего делать!, Баку, Эль, 1990, стр.10.

Savaş başladığı zaman Zeytun Ermenileri hükümete itaat etmemiş ve vergi ödememişlerdir. Ermeniler, hükümetten kumandan ve subayları kendilerinden olmak üzere ‘Zeytun Fedai Alayı’ adıyla bölgelerini muhafaza etmek için bir milis teşkilatının kurulmasına izin istemiş, ancak olumlu cevap almayınca, 30 Ağustos 1914’de silahlı isyana başlamışlardır.²⁶ Zeytun İsyanı’nın ardından Kayseri, Bitlis, Erzurum, Mamuratil Aziz, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Ankara, Adana ve Halep Ermenileri de ayaklanmıştı.

Doğu cephesinde Rus askerlerinin başarılı olması, cephe arkasında Ermeni silahlı birliklerinin ordunun ikmal yollarını kesmesi, sivil haka karşı katliamlar yapması ve Ermeni silahlı birliklerinin Rus askerleri ile birlikte savaşması Rus işgali altında kalan eyaletlerde sivil halkın durumunu olumsuz etkilemiştir. Bölgede Ermeniler için ciddi problem olan nüfus dağılımını kendi lehlerine değiştirmek için Ermeni silahlı birlikleri Türklere ve Kürtlere karşı katliamlar yapmıştır.²⁷

Doğu cephesinde Rus askerlerinin başarılı olması, cephe arkasında Ermeni silahlı birliklerinin ordunun ikmal yollarını kesmesi, sivil haka karşı katliamlar yapması ve Ermeni silahlı birliklerinin Rus askerleri ile birlikte savaşması Rus işgali altında kalan eyaletlerde sivil halkın durumunu olumsuz etkilemiştir.

Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasını fırsat bilen Eçmiadzin Katogikosu Rus Çarı’na gitmiş ve 8-13 Haziran 1913’te Osmanlı Devleti’ne sundukları mektubun aynısını Çar’a taktim etmiştir. Osmanlı ile savaş durumunda olan Rusya, Ermenilerin bu tutumundan memnun olmuş ve Ermenilerden Osmanlı’ya karşı başarılı bir şekilde

yararlanmıştı. İstanbul Ermeni Patriği İzmirliliyan da ABD, İngiltere ve Fransa Büyükelçilikleri ile görüşmüş, Ermeni halkının siyasi mücadelesinde onlardan maddi ve siyasi destek istemiştir.

Ermeni silahlı birlikleri Doğu Cephesi’nde Rus ordusu ile işbirliği yapmış, sivil halka karşı katliamlar, terör eylemleri düzenlemiş, ülke genelinde isyan çıkarmış, iç ve dış güvenliği ciddi şekilde tehdit etmişlerdir. Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti 24 Nisan 1915’de Ermenilerin daha çok etkili

26 Hüsamettin Yıldırım, *Kafkaslarda Türk-Rus-Ermeni Münasebetleri (1914-1918)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 68.

27 Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi, 1 Şubat 1915. “İğdir-Kars. Kafkasya 4. Kolordu Kumandanı Tümgeneral P.İ. Oganovski’nin Kafkasya Ordusu Baş Kumandanı İnfanteriya (?) Generali N.N. Yudenic’e Telgrafi.” Российский государственный военно-исторический архив. F.2100.on.1.D.982. 1. 4-7; 28 Şubat 1915. 1. Kafkasya Kolordu Kumandanı Tümgeneral P.P. Kaligin’in Kafkasya Ordusu Baş Kumandanı İnfanteriya (?) Generali N.N. Yudenic’e Raporu. Российский государственный военно-исторический архив. F.2100.on.1.D.982. 1. 4-7. S.10; 27 Şubat 1915, Kafkasya Ordusu Karargah Komutanı Tuğgeneral Bolokhovitinov’un Telgrafi. Российский государственный военно-исторический архив, F.2100.on.1.D.982. 1. 4-7. S. 8-9; 10 Ağustos 1915. Kafkasya Ordusu Karargahı Kumandanı Tuğgeneral L.M.Bolokhovitinov’un Telgrafi, Российский государственный военно-исторический архив. F.2100.on.1.D.982. 1. 4-7. s. 38.

olduğu 14 valilik ve 10 mutasarrıflığa Ermeni komite ve derneklerinin kapatılması ve liderlerinin tutuklanması hakkında talimat göndermiştir.²⁸ Bazı kaynaklarda bu talimatın gönderilmesinde Alman Genelkurmayı'nın da etkili olduğu vurgulanmaktadır.²⁹ Bu talimattan sonra 2345 Ermeni komiteci tutuklanmıştır. Ancak Ermenilerin devlete karşı eylemlerinin kontrol altına alınamaması üzerine Hükümet, 27 Mayıs 1915'te Tehcir Kanunu olarak bilinen 'Vakt-ı Seferde İcraat-ı Hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında kanun-ı muvakkat' adlı dört maddelik geçici sevk ve iskan kanunu çıkarmıştır. Bu kanun gereğince Doğu Cephesi'nde bulunan Ermenilerin Ruslarla işbirliğinin engellenmesi ve sivil halkın güvenliğinin temin edilmesi amacıyla Ermeniler geçici olarak başka bölgelere göç ettirilmiştir.

Ermeniler, Rusların Doğu Cephesi'ndeki başarılarından daha da ruhlanarak Eylül 1914'te dört silahlı grup oluşturmuştur. Birinci grupta 1500, diğerlerinde 400 silahlı olan bu gruplar Osmanlı sınırlarını terk ederek Rus ordusuna katılmak için Kafkasya'ya gitmiştir. Ayrıca Eylül 1914-Şubat 1915 tarihlerinde 4500 silahlı gönüllü olarak Rus ordusuna katılmıştır. Bu silahlı gruplar Taşnak Bürosu'na bağlı olmuştur. Hınçak Partisi liderliğinde 600 silahlıdan oluşan grup diğerleri gibi Rus ordusu ile beraber Türklere karşı savaşmıştır. Taşnakların silahlı gruplarına İshan Argutyan, Andranik Ozanyan, Keri, Amazasp ve Dro komutanlık yapmıştır. Aralık 1915'te gönüllü birlikler lağv edilerek piyade taburları kurulmuştur. Bu değişiklikten sonra toplam sayıları 8 bin olan gönüllülerden 3176'sı taburda kalmaya karar vermiş, diğerleri geri dönmüştür. Durum böyle olunca, Fransa Kafkasya'dan geri gelen gönüllüleri 'Doğu Lejyonu'nu oluşturmak için Kıbrıs'ta Pogos Nubar Paşa komutasında bir araya getirmiş, daha sonra Doğu Lejyonu Kilikya'da Osmanlı'ya karşı savaşmıştır.³⁰

3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'nın imzalanması ile Ermeniler doğuda ve Kafkasya'da siyasi ve askeri bakımdan ciddi şekilde zayıflamıştır. Ancak Taşnaklar Rus ordusunda bulunan 80 bin Ermeni askeri, Osmanlı'da ve Kafkasya'da 80 bin Ermeni silahlıları bir araya getirilerek 160 binlik bir ordu kurmuştur. Temmuz ayında Osmanlı cephesinde 6 Ermeni alayı, Ekim'de ise iki tümen bulunuyordu. Kafkasya Baş Kumandanı'nın 136 No'lu emri ile 13 Aralık 1917'de General Tovmas Gazarbekyan'ın komutasında Ermeni kolordusu kurulmuştur. Ermeni Milli Şurası'nın Rusya Savunma Bakanı Donskoy'a müracaatından sonra Dro özel komiser, Sarkis Manasyan ise

28 Yavuz Ercan, 'Ermeniler ve Ermeni sorunu', *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, Yeni Türkiye yayınları, ss.75-104.

29 İlber Ortaylı, 'Soykırımı iddialarının Arkasındaki Gerçekler, Ermeniler Neden Göç Etmeye Zorlandı', *Popüler Tarih*, Sayı 8, Ocak 2001, ss.42-46.

30 Оганесян, Век Борьбы, стр. 199-200.

Gazarbekyan'ın yardımcısı olarak atanmıştır. Daha sonra Andranik'in silahlı birliği de bu kolorduya katılmıştır. 1917 yılı sonunda General Nazarbekyan Kolordu Komutanı, General Vişinski Genelkurmay Başkanı, General Aramyan 4 alaydan oluşan Birinci Tümen Komutanı, Albay Silikyan 4 alaydan oluşan İkinci Tümen Komutanı, Albay Gorgaryan 2 alaydan oluşan süvari Tuğay Komutanı görevine getirilmiştir. Batı Ermenistan tümeni ise Erzurum ve Erzincan alayı, Knus ve Karakilse alayı, Van ve Zeytun alaylarından oluşmaktaydı.³¹ Bu ordu birlikleri 1917-1920 yılları arasında Osmanlı'ya karşı savaşmıştır.³²

Tarafalar arasında savaş devam ederken, 1919'da Taşnaksutyun Partisi'nin toplantısında Ermenilere karşı soykırım yapmış Türk devlet adamlarının cezalandırılması için 'Nemesis' adlı özel bir grup kurulmuştur.³³ Bu grubun silahlı eylemleri sonucunda:

- 15 Mart 1921'de Sogomon Teyleryan tarafından Berlin'de Talat Paşa (Alman mahkemesi tarafında suçsuz bulunmuştur);
- 6 Aralık 1921'de Arşavir Şirakyan tarafından Roma'da Halim Paşa;
- 1922'de Arşavir Şirakyan ve Aram Erkanyan tarafından Bahettin Şakir ve Cemal Ağni (yakalanmamışlardır);
- 25 Temmuz 1922'de Çahikyan, Gevorg ve Petros tarafından Cemal Paşa ve iki koruması (yakalanmamışlardır);
- 19 Temmuz 1921'de Misak Torlakyan tarafından İstanbul'da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'de İçişleri Bakanı görevinde bulunmuş Behbut Han Cavanşir (Torlokyan yakalanmış ancak İngiliz mahkemesi tarafından serbest bırakılmıştır);
- Aynı yıl Aram Erkanyan tarafından Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'de Başbakanlık görevinde bulunmuş Feteli Han Hoyski katledilmişlerdir.

31 Оганесян, Век Борьбы, стр. 212-213.

32 В бюро по установлению потерь армян от всемирной войны, ЦГИА Армении, ф. 121. <http://historyarmenia.org/3728.html>; Копия телеграммы председателя Эриванского армянского национального совета Арама на имя генерала Силикова от 29 мая 1918 года, ЦГИА Армении, ф. 121, сп. 2, ед. хр. 84 (12), л. 18, 18 а. Bkz: <http://historyarmenia.org/3723.html>, (21.06.2011); Приказ по отдельному Армянскому корпусу, ЦГИА Армении, ф. 121, сп. 1, ед. хр. 30, л. 3. Bkz: <http://historyarmenia.org/3714.html>; Доклад Назарбекова об армянском корпусе, ЦГИА РА, ф. 121, оп. 2, д. 92, л. 6-12. Bkz: <http://historyarmenia.org/3709.html>, (03. 08.2011.)

33 Оганесян, Век Борьбы, стр. 193.

Ermenilerin milli mücadelesine ihanet ettikleri gerekçesiyle:

- Mkrtiç Arutyunyan Sogomon Teyleryan tarafından;
- Vage İhsan (Eseyan) tehcir listesini hazırlanmasına yardım ettiği iddiasıyla Arşakir Şirakyan tarafından;
- Amayank Aramyanch 1914'de Talat Paşa'ya yapılacak suikasti haber verdiği ve jandarma ile işbirliği yaptığı için Arşak Ezdanyan tarafından katledilmişlerdir.³⁴

XX. yüzyılın başlarında Taşnaklar sadece Osmanlı'ya yönelik değil, Rusyaya karşı da terör eylemleri düzenlemiştir.³⁵ Eçmiadzin Ermeni Kilisesi'nin terör örgütlerine maliye yardımında bulunmasının tespit edilmesinden sonra Rus Hükümeti kilisenin mal varlığına el koymuştur. Bu olaydan sonra başta Taşnaksutyun Partisi olmakla diğer siyasi parti, dernek ve komitelerin Rusya ile ilişkilerinin bozulması üzerine Ermeniler Rus devlet memurlarına karşı terör eylemlerine başlamıştır. Ermeni teröristler kilise mal varlığının devletleştirilmesinden sorumlu olan Rus ordusunun Kafkasya'daki komutanı Knez G.S. Galiçin'e karşı 1903'te terör eylemi gerçekleştirmiş ancak başarılı olamamışlardır. 11 Mayıs 1915'te Taşnaklar tarafından Bakü Gubernatoru (Valisi) Knez M. Nakaşidze, Bakü polisinin yüksek çinli memurları Mehmetbekov, Mikeladze, Şahtahinov öldürülmüştür. Taşnaksutyun Partisi'nin 1907'de yapılan olağanüstü kurultayında başta Başbakan Stolipin olmakla Rus memurlarına karşı terör eylemlerinin düzenlenmesi hakkında karar kabul edilmiştir. Bu kararın alınmasından sonra Gümrü'de General Maksut Alihanov Avarski (tatar Genereali olarak bilinmektedir), General Glebov'un karısı ve bir asker öldürülmüştür. Ermeni araştırmacı Jirayr Liparityan'a göre, 1904-1906 yıllarında Ermeni teröristler tarafından 105 siyasi terör eylemi gerçekleştirilmiştir.³⁶

Ermeni teröristler kilise mal varlığının devletleştirilmesinden sorumlu olan Rus ordusunun Kafkasya'daki komutanı Knez G.S. Galiçin'e karşı 1903'te terör eylemi gerçekleştirmiş ancak başarılı olamamışlardır.

Brest Litovsk Antlaşması şartlarına göre Rusya Kafkasya'dan ordusunu geri çektikten sonra 1918'de kurulan Birinci Ermenistan Cumhuriyeti Osmanlı ile

34 Операция «Немезис»-убийство организаторов геноцида армян в Османской Турции Bkz: <http://acher.ru/genocide/2198-operaciya-nemezis-ubiystvo-organizatorov-genocida-armyan-v-osmanskoj-turcii.html>, (27.06.2011.)

35 В.М.Копылов, Дашнаки, Bkz: <http://myazerbaijan.org/forum/index.php?showtopic=438&mode=linearplus>, (15.07.2011.)

36 Террор как национальная политика Армении и мирового армянства, Bkz: <http://www.1news.az/-analytics/20110907094128376.html>, (07.09.2011.)

savaş meydanında tekbaşına kalmıştır. Bir kaç başarısız muharebeden sonra Birinci Ermenistan Cumhuriyeti Osmanlı ile savaşta yenilmiş ve 2 Aralık 1920’de Gümrü (Aleksandropol) Antlaşması imzalanmıştır.

Ermeni Terörünün Yeniden Doğuşu-ASALA

Ermenistan’ın 1920’de Bolşevik Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra Taşnaklar ve Hınçaklar ülkeden sürgün edilmiş, Sovyet Ermenistan’ı Türkiye’ye karşı bağımsız politika hayata geçiremediği için Ermeni meselesi ve sözde soykırım iddiaları 1960’lı yıllara kadar gündeme getirilmemiştir. Ancak bununla bile Avrupa ve ABD Ermeni diaspora teşkilatları bu konuda propagandalarına devam etmiştir.

1965’te Ermenistan Hükümeti sözde soykırım kurbanlarını anmak için 24 Nisan’da tören düzenlemiş ve Çiçernakabert kentinde soykırım anıtı inşa etmiştir. Bu tarihten sonra Ermenistan Hükümeti yurtdışında yaşayan Ermenilerin soykırım propagandası faaliyetlerini koordine etmeye başlamış, diaspora Ermenileri Taşnaksutyun Partisi’nin öncülüğünde yeniden teşkilatlanmıştır. İki yıl sonra Taşnaksutyun Partisi’nin 1967’de Beyrut’ta yapılan 19. kurultayında Avrupa devletlerinin sözde Ermeni soykırımına yaklaşımları ciddi şekilde eleştirilmiş ve Türkiye ile beraber Avrupa devletleri de Ermeni ‘soykırımı’ndan sorumlu tutulmuştur.

Aralık 1972’de Vyana’da yapılan 20. kurultayında ise Parti’nin devrim geleneğinin yeniden canlandırılmasına karar verilmiştir. Bu kurultayda ‘Ermeni meselesinin-daha doğrusu Ermeni soykırımının neden manevi ve siyasi sahnede olmadığı’ tartışma konusu olmuştur. Müzakereler iki ayrı problem üzerinde yoğunlaşmıştır:

- Dünya 1915’te Ermenilere karşı yapılmış soykırımı bilmiyor. Dünya kamuoyunun Ermenilere karşı yapılan vahşetten ürepermeleri için arşiv belgelerini aramak, bulmak ve yayımlamak yeterlidir. Bu zaman aydınlar, insan hakları teşkilatları, hükümetler ve parlamentolar Ermenilerin ihlal edilmiş haklarını geri almak için onları savunacaktır;
- Dünya 1915’te neler olduğunu çok iyi biliyor ama siyasi nedenlerden dolayı bu konuda sessiz kalmaya üstünlük veriyor.

Bu sorulara cevap aramak için ‘Ermeni Meselesi Kurumu’ oluşturulmuştur. Kurumun konuyla ilgili geldiği kanaat şu şekilde olmuştur:

- Çeşitli ülkelerinin arşivlerinde çok sayıda Ermeni ‘soykırımı’ hakkında belge vardır. Dünya basını 1915’te bu konuda sayısız haberler vermiştir.

Bu haberleri ve arşiv belgelerini toplayarak yayımlamak zor değildir (bu iş sonralar yapılmıştır). Ancak bugün dünya basını Ermeni meselesi ile meşgul değildir ve kimse bu konula ilgilenmiyor. Ermeniler ve Ermeni meselesi çoktan arşivlere kaldırılmış ve müzelerle konulmuştur, dolayısıyla çağdaş dünyada hiç bir etkileri yoktur. Avrupa devletleri NATO’da işbirliği içinde buldukları Türkiye’yi siyasi ve güvenlik nedeniyle rahatsız etmek istemiyor. Dünya basınının dikkatini çekerek Ermenilerin merak edilen bir halk olduklarını, dünya kamuoyuna Ermenilerin uluslararası diplomaside dikkate alınması gerektiğini kanıtlamak ve böylece Türkiye’ye karşı baskı uygulamalarını sağlamak gerekmektedir. ‘Soykırımı’nın tanınması için değil, Ermeni meselesinin yeniden uluslararası gündeme gelmesi için Türkiye’ye baskı uygulanmalıdır. Taşnaklar Avrupa ve ABD’de Ermeni meselesini yeniden gündeme getirmek için için aynen XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başlarında olduğu gibi silahlı eylemlere başlamaya karar vermiştir.³⁷ Böylece, Taşnaksutyun Partisi’nin kurduğu ASALA (Ermenistan’ın Kurtuluşu için Gizli Ermeni Ordusu- Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia) terör örgütü eylemlerine başlamış ve aşağıda adları belirtilen diplomatlar, aileleri ve görevliler yaralanmış ve şehit edilmiştir:

- 27 Ocak 1973 - Los Angeles (ABD) Mehmet Baydar, Bahadır Demir;
- 20 Şubat 1975’de Beyrut’taki THY bürosu bombalanmıştır;
- 22 Ekim 1975 tarihinde, Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil;
- 24 Ekim 1975 - Paris (Fransa) İsmail Erez - Talip Yener;
- 16 Şubat 1976 - Beyrut (Lübnan) Oktar Cirit;
- 9 Haziran 1977 - Roma (İtalya) Taha Carım;
- 2 Haziran 1978 - Madrid (İspanya) Necla Kuneralp, Beşir Balcıoğlu;
- 12 Ekim 1979 - Lahey (Hollanda) Ahmet Benler (Büyükelçi Özdemir Benler’in oğlu);
- 22 Aralık 1979 - Paris (Fransa) Yılmaz Çolpan;
- 6 Şubat 1980-İsviçre Büyükelçisi Doğan Türkmen, Bern’de uğradığı saldırıdan yara almadan kurtulmuştur;

37 Оганесян, Век Борьбы, Том 2, стр. 454-455.

- 17 Nisan 1980-Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Vecdi Türel'in makam aracına açılan ateşten Türel ve koruma görevlisi Tahsin Güvenç saldırıdan yaralı olarak kurtulmuştur;
- 26 Eylül'de Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Basın Danışmanı Selçuk Bakkalbaş, uğradığı silahlı saldırıda yaralanmıştır;
- 31 Temmuz 1980-Atina (Yunanistan) Galip Özmen, Neslihan Özmen. Galip Özmen'in eşi Sevil Özmen ve oğulları Kaan Özmen olaydan yaralı olarak kurtulmuştur;
- 17 Aralık 1980 - Sidney (Avustralya) Şarık Arıyak, Engin Sever;
- 4 Mart 1981 - Paris (Fransa) Reşat Moralı, Tecelli Arı;
- 9 Haziran 1981 - Cenevre (İsviçre) M. Savaş Yergüz;
- 24 Eylül 1981 - Paris (Fransa) Cemal Özen. Başkonsolos Kaya İnal yaralanmıştır;
- 2 Nisan 1981-Türkiye'nin Kopenhag Çalışma Ataşesi Cavit Demir, oturduğu apartmanın asansöründe uğradığı silahlı saldırıdan yaralı olarak kurtulmuştur;
- 25 Ekim 1981- Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği İkinci Katibi Gökberk Ergenekon, hafif yaralarla kurtulmuştur;
- 28 Ocak 1982 - Los Angeles (ABD) Kemal Arıkan;
- 5 Mayıs 1982 - Boston (ABD) Orhan Gündüz;
- 7 Haziran - Lizbon (Portekiz) Erkut Akbay - Nadide Akbay;
- 27 Ağustos 1982 - Ottawa (Kanada) Atilla Altıkat;
- 9 Eylül 1982 - Burgaz (Bulgaristan) Bora Süelkan;
- 8 Nisan 1982-Türkiye'nin Ottawa Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri Kani Güngör;
- 21 Temmuz 1982-Türkiye'nin Rotterdam Başkonsolosu Kemal Demirer. Demirer, olaydan yara almadan kurtulmuştur;
- 7 Ağustos 1982- ASALA'ya bağlı 2 terörist Ankara Esenboğa

Havalimanında düzenlediği silahlı baskında 8 kişi ölmüş, 72 kişi yaralanmıştır. Bu, Ermeni terörizminin Türkiye'deki ilk eylemi olmuştur;

- 9 Mart 1983 - Belgrad (Yugoslavya) Galip Balkar. Olayda, bir Yugoslav öğrenci de ölmüştür;
- 14 Temmuz 1983 - Brüksel (Belçika) Dursun Aksoy;
- 27 Temmuz 1983 - Lizbon (Portekiz) Cahide Mihçioğlu;
- 16 Haziran 1983-İstanbul Kapalıçarşı'da bir terörist tarafından halkın üzerine ateş açılmıştır. Olayda 2 kişi ölmüş, 21 kişi yaralanmıştır. Olayı bir ermeni teröristin yaptığı anlaşılmıştır;
- 15 Temmuz 1983-THY'nin Paris Orly havalimanındaki bürosu önünde bomba patlatılmıştır. Olayda, 2'si Türk, 4'ü Fransız, 1'i Amerikalı, 1'i de İsveçli olmak üzere 8 kişi ölmüş, 28'i Türk, 63 kişi de yaralanmıştır;
- 28 Nisan 1984 - Tahran (İran) Işık Yönder;
- 20 Haziran 1984 - Viyana (Avusturya) Erdoğan Özen;
- 19 Kasım 1984 - Viyana (Avusturya) Evner Ergun;
- 27 Mart 1984-Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavir Yardımcısı Işıl Ünel'in otomobiline bomba yerleştirmeye çalışan bir terörist, bombanın elinde patlaması sonucu ölmüştür;
- 28 Mart 1984- Tahran'da Büyükelçilik Başkatibi Hasan Servet Öktem ve Büyükelçilik Ataşe Yardımcısı İsmail Pamukçu evlerinin önünde uğradıkları silahlı saldırıda yaralanmıştır.³⁸

Ermeni terör örgütü ASALA'nın eylemlerine başlamasından sonra Akop Stepanyan, Zaven Bagdasaryan ve Stepan Zatikyan Sovyetler Birliği'nde gizli terör örgütü kurarak 8 Ocak 1977'de Moskova'nın İzmaylovsk ve Pervomaysk metro istasyonları arasında, Bauman ilinde 15 No'lu mağazada ve 25 Ekim sokağında 6 kişinin ölümü ve 37 kişinin yaralanması ile sonuçlanan terör eylemleri gerçekleştirmişlerdir.³⁹ Dönemin Ermenistan Kommunist Partisi Genel Sekreteri Karen Demirçyan ve Ermenistan KGB Başkanı Yüzbaşıyan

38 "Ermeni terörü", Bkz: <http://www.belgenet.com/arsiv/ermeniteror.html>, (26 .09. 2011.)

39 Bruce Hoffman, *When the Lights Go Out, and Never Come Back On: Nuclear Terrorism in America*. Rand Corporation, United States. Dept. of Energy. DIANE Publishing, 1991., crp. 14; Olivier Roy. *Turkey today: a European country?* Anthem Press, 2005, crp. 170;

soruşturma devam ederken Stepan Zatikyan'ın yakalanmaması için çaba harcamışlardır.⁴⁰ KGB'nin 5. Şube Başkanı Filipp Bobkov, konuyla ilgili olarak yazdığı hatıralarında Ermenistan KGB Başkanı Yüzbaşıyan'ın Taşnaksutyun Partisi'nin uluslararası terör örgütü olan ASALA'nın Ermenistan'da faaliyetini gizlemeye çalıştığını ve Moskova'da gerçekleşen terör eylemlerini ASALA'nın planladığını bildirmiştir. Bobkov aynı zamanda Demirçiyen'in Ermenilerin bu terör eylemi hakkında bilgi edinmemesi için Ermenistan'da basılan gazete ve dergilerde bu konuda haber verilmesini ve konuyla ilgili çekilen belgeselin

KGB'nin 5. Şube Başkanı Filipp Bobkov, konuyla ilgili olarak yazdığı hatıralarında Ermenistan KGB Başkanı Yüzbaşıyan'ın Taşnaksutyun Partisi'nin uluslararası terör örgütü olan ASALA'nın Ermenistan'da faaliyetini gizlemeye çalıştığını ve Moskova'da gerçekleşen terör eylemlerini ASALA'nın planladığını bildirmiştir.

yayımlanmasını yasakladığını ifade etmiştir.⁴¹ Zatikyan'ın mahkemedeki son sözü *'Diğerlerine de bildirin ki bize intikam, intikam ve yine de intikam kalacaktır!'*⁴² olmuştur.

1988'de Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nde yaşayan Ermenilerin ayrılıkçı taleplerinin gündeme gelmesiyle Ermeni terörü yeniden ortaya çıkmıştır. Karabağ Ermenileri olan Akop ve Samvel Baqmanyen kardeşleri, İrevan'lı Armen Antonyan, Kamo Egiyan ve Rostov'da yaşayan Ermeni asıllı Karlen Akopyan Azerbaycanlı sivil halkı Ermeni saldırılarından koruduğu gerekçesi ile Dağlık Karabağ Askeri Valisi görevinde bulunmuş General Safonova karşı 8 Nisan

1991'de terör eylemi gerçekleştirmiş, ancak yanlışlıkla Albay Vladimir Blahotin'i öldürmüştür.⁴³

Azerbaycan Türklerine karşı en büyük katliam ise 25-26 Şubat 1992'de Hocalı'da yapılmıştır. Rus-Ermeni birlikleri üç yönden Hocalı'ya saldırmıştır. Hocalı'da Ermeniler tarafından gerçekleştirilen kanlı olayların birçoğu videolarla, olay yerlerinde çekilmiş fotoğraflarla, içinde uluslararası basın kuruluşlarında çalışan görgü tanıklarının, yabancı gazetecilerin bulunduğu kişilerin ifadeleriyle de tespit edilmiştir. Hocalı'da Ermeniler tarafından 613 kişi katledilmiştir. Bunlardan 63'ü çocuk, 106'sı kadın, 70'i de ihtiyar olmak üzere toplam 239 kişi işkence yapılarak öldürülmüş; 487 kişi ömür boyu sakat

40 Артамонов И. И. Терроризм: способы предотвращения, методика расследования. Монография, М.:2002, стр. 70

41 Терроризм армянских националистов, Вкз: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>, (14.05.2011.)

42 Органами КГБ задержаны террористы, Вкз: <http://www.vmdaily.ru/article/42044.html>, (09.07.2011;) Артамонов И. И. Терроризм. способы предотвращения, методика расследования. Монография. - М.: 2002.- стр. 188.

43 Репрессии по Идеологическим Мотивам (Август 1978 Г. - Август 1979 Г.) // Документы Московской Хельсинкской группы / [Моск. Хельсинк. группа; о-во «Мемориал»; сост. Д. И. Зубарев, Г. В. Кузовкин].- М. : Моск. Хельсинк. группа, 2006.- 592 с, стр. 402.

kalmıştır; 1275 kişi (çocuklar, kadınlar ve ihtiyarlar) esir alınarak hakaretlere ve işkencelere maruz kalmıştır. Esir alınanlardan sadece 1165'i iade edilmiş, 68'i kadın ve 26'sı çocuk olmak üzere toplam 110 kişiden ise bugüne kadar hiçbir haber alınmamıştır. Bu katliamda 7 aile bütün fertleriyle katledilmiş, 27 aileden birer kişi sağ veya yaralı olarak kurtulmuştur (Hocalı Soykırımı).⁴⁴ 230 aile ise aile reisini kaybetmiş, 200'den fazla kişinin ayakları donduğu için kesilmiş ve sakat kalmıştır. Hocalı'ya sığınmış Ahıska Türklerinden 7'si Ermenilere karşı mücadele ederek şehit olmuş, 12'si esir alınmış, 86'sından ise hiçbir haber alınmamıştır.

Azerbaycan İstihbarat Bakanlığı'nın verdiği bilgilere göre Ermeni terörünün Azerbaycan'daki hedefleri genelde sivil halk olmuştur. Bu bilgilere göre:

- yolcu otobüslerine karşı yapılan terör saldırılarında 68 kişi öldürülmüş, 132 kişi yaralanmış;
- yolcu ve yük trenlerine karşı yapılan terör saldırılarında 47 kişi öldürülmüş, 83 kişi yaralanmış;
- uçaklara karşı yapılmış terör saldırılarında 176 kişi öldürülmüş;
- metroda düzenlenen terör saldırılarında 27 kişi öldürülmüş, 91 kişi yaralanmış;
- gemilerde düzenlenen terör saldırılarında 25 kişi öldürülmüş, 88 kişi yaralanmış;
- sivillere ve askerlere karşı toplam 336 terör eylemi gerçekleştirilmiş, 1250 kişi öldürülmüş, 1283 kişi yaralanmış ve 65 kişi kaybolmuş;
- sivil ve devlet kurumlarına karşı yapılan terör saldırılarında 10 kişi öldürülmüş, 30 kişi yaralanmıştır.

Genel toplamda ise Ermenistan'ın Azerbaycan'da düzenlediği terör saldırılarında 1603 kişi öldürülmüş, 1687 kişi yaralanmış ve 65 kişi kaybolmuştur.⁴⁵

Terör Ermenistan'da iktidar uğrunda verilen mücadelede de sıkça başvurulan bir eylem türüdür. 27 Ekim 1999'da Nairi Unanyan liderliğinde silahlı bir grup Ermenistan Parlamentosu'na saldırarak Başbakan Vazgen Sarksyen, Parlamento Başkanı Karen Demirçiyen, yardımcıları Yuri Bakşyan, Ruben

44 "Hocalı Soykırımı", Bkz: <http://www.xocali.rabita.az/view.php?lang=az&menu=8079>, (05.10.2011.)

45 "Ermeni Terör Aktları", Bkz: <http://www.mns.gov.az/az/pages/107.html>, (22. 08.2011.)

Miroyan ve Bakan Leonard Ter-Petrosyan'ı katletmiştir.⁴⁶ Bu eylem bağımsızlık süreci ve sonrasında yaşanan en büyük kanlı olay olarak değerlendirilmiştir. Parlamenteoya düzenlenen saldırı hakkında iki görüş vardır; birinci görüşe göre bu olay iktidar mücadelesi için verilen savaş, ikinci görüşe göre ise bireysel eylemdir. Ermenistan kamuoyu ve birçok araştırmacı birinci görüşün gerçekleri daha çok yansıttığına inanmaktadır. Çünkü saldırı bireysel eylem olmayacak kadar profesyonel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ermeni basınında olayın arkasında Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ın ve Milli İstihbarat Bakanı Serj Sarksyanyan'ın olduğuna ilişkin bir takım haberler yayınlanmıştır.⁴⁷

11 Eylül 2001'de Amerika'ya karşı El Kaide tarafından düzenlendiği iddia edilen terör saldırısı sonrasında ABD'yi dost veya düşman olarak gören bütün devletler terörü kınayan mesajlar yayınlamış, saldırıda hayatını kaybedenlerin yakınlarına ve Amerikan halkına başsağlığı dilemiştir. 12 Eylül 2001'de Ermenistan Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan da Amerika'ya taziyelerini sunarak *'Bu yalnızca ABD'ye yapılan saldırı değil, bu demokrasiye ve uygarlığa karşı yapılan bir saldırdır'* ifadesini kullanmıştır. Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan da ülkesi adına ABD'ye taziyelerini bildirmiştir. Önemli olan bir konu Taşnaksutyun Partisi'nin de saldırının hemen ardından ABD'ye başsağlığı vermesidir. Bütün bunlar diplomasi gereği Ermenistan yetkilileri tarafından yapılan açıklamalardır. Acaba gerçekten de Ermenistan Devlet Başkanı, Dışişleri Bakanı ve Taşnaksutyun Partisi terörle mücadele ve terörü kınama konusunda ABD ve bütün dünya kamuoyuna karşı samimi olmuş mudur?

Ermenistan yetkilileri ABD'ye başsağlığı dileğinde bulunmadan önce, Mayıs ayında Ermenistan'da düzenlenen basın toplantısını büyük bir heyecanla bekleyen gazeteciler basın açıklaması yapacak kişi içeri girerken, basın bürosuna toplanmalarının nedenini bir anda unutarak uzun bir süre onu alkışlamaktan kendilerini alıkoyamamıştır. Bu kişi diplomat, siyaset adamı, sporcu veya dünyaca tanınmış bir sanatçı değildir. Bu kişi, 1983 yılında Fransa'nın Orly hava alanında bombalı saldırıyı gerçekleştiren Ermenistan Gizli Ordusu ASALA mensubu Varujan Karapetyan'dır.

Bu örgüt 1980'li yılların başlarından itibaren Avrupa ülkelerinde Türk diplomatlara karşı terör eylemleri düzenleyen ve köken itibarıyla Taşnaksutyun Partisi'ne dayanan bir terör örgütüdür. ASALA'nın aktif üyelerinden olan Karapetyan'ın, 1983'te Orly hava alanına düzenlediği bombalı saldırı

46 Saldırıda toplam 9 kişi hayatını kaybetmiştir. Bkz: Карен Торосян, За витриной власти, Книга первая, стр. 97; 'Террористы убившие премьер министра и спикера парламента Армении, сдалис', Bkz: <http://www.open.by/1999102811.html>, (13.10.1999.)

47 'Tak kto rassstreljal parlament Armeñii?', Bkz: <http://www.souzarmyian.ru/ar/400.shtml>, (15.10.1999.)

sonucunda sekiz kişi hayatını kaybetmiştir. Karapetyan Fransız polisi tarafından yakalanmış ve 3 Mart 1985'te Fransa mahkemesi tarafından müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.

Karapetyan'ın Fransa ceza evinden çıkarılması için Ermenistan Hükümeti'nin desteği ile Eçmiadzin Kilisesi'nin önderliğinde imza kampanyası başlatılmış ve yaklaşık bir milyon imza toplanmıştır.

23 Nisan 2001'de (24 Nisan'ın Ermeniler tarafından sözde soykırımı anma günü olarak ilan edilmesini göz önünde bulundurulduğunda, Fransa Mahkemesinin bu tarihten bir gün önce Karapetyanı serbest bırakması dikkat çekicidir) Fransa İstinaf Mahkemesi Fransa sınırlarını en kısa sürede terk etmesi şartıyla Karapetyan'ı affetmiştir. Mahkeme kararında Erivan Belediye Başkanı'nın Karapetyan'a ev ve iş, Ermenistan Hükümeti'nin ise sığınma hakkı vereceği özellikle vurgulanmıştır.

Varujan Karapetyan'ı daha sonra Ermenistan Başbakanı Andranik Margaryan kabul etmiş, Başbakan, Karapetyan'ı överek vatanı için yaptığı kahramanca mücadeleden memnuniyet duyduğunu bildirmiş, Sağlık Bakanı'ndan Karapetyan'ın sağlık durumu ile özel olarak ilgilenmesini talep etmiştir.

Koçaryan iktidarı, 1996 yılında Ermenistan Başsavcısı tarafından terör eylemlerine karışması nedeniyle faaliyeti yasaklanmış olan Taşnaksutyun Partisi'nin faaliyetine 1998'de yeniden izin vermiş ve üst düzey parti yöneticilerini ceza evinden salıvermiştir. 1991'de Ermenistan'a dönerek yeniden faaliyete başlamış Taşnaksutyun Partisi sadece siyasi parti değildir; ismi birçok terör eylemlerine karışmış, Ermenistan'ı perde arakasından yöneten ve kendi oyun kurallarını kabul ettiren bir güçtür. Bunu Ermenistan'ın eski Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan da itiraf etmiştir.⁴⁸ Terörizm ise Ermenistan'ın resmi ideolojisidir. Ermenistan ciddi bir şekilde Suriye, Lübnan, İran ve PKK terör örgütü ile ilişkilerini geliştirmektedir.

Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik düşmanca tavrı ve terörü özendirme politikasında son sözü ise Devlet Başkanı Serj Sarkisyan demiştir. Ermenistan'da düzenlenen Ermeni dili ve edebiyatı yarışmasında öğrencilerden birinin, *'Batı topraklarımızı Ağrı Dağı'yla birlikte geri alabilecek miyiz'* sorusunu Sarkisyan, *'Bu sizin neslinize bağlı. Mesela benim nesil üzerine düşen görevi başarıyla yerine getirdi. 90'lı yıllarda vatanımızın parçası Karabağ'ı düşmanın elinden kurtardık. Her neslin bir görevi vardır. Siz de ileride bizim gibi görevinizi yerine getirip getirmeyeceğiniz birlik ve beraberliğinize bağlıdır. Biz Ermeni ulusu her zaman Anka kuşu gibi küllerden dirilmeyi*

48 Тер-Петросян назвал осужденных по делам «Дро» и «31» террористами (Армения), Bkz: www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1451913.html, (03.10.2011.)

başarmışızdır'.⁴⁹ şeklinde cevaplandırmıştır. Bu Türkiye'ye karşı açıkca savaş ilnaıdır; Ermeni gençliğini teröre özendirmektedir.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise Sarkisyan'ın savaş ilanına gerekli şekilde cevap vermemiş, onu sorumsuz açıklamalar yapmakla suçlamıştır.

Sonuç

Yüz yıldan fazladır belirli aralıklarla Türkiye ve Azerbaycan'a karşı devam eden Ermeni terörü, siyasal düşünce ile paralel bir gelişme yaşamış ve hatta zaman zaman onun önüne geçmiştir. Bu süreçte Avrupa devletleri Ermeni terörünü kınayan açıklamalar yapsalar da, Türkiye ve Azerbaycan'a baskı yapmak amacıyla arka planda Ermenilere destek vermişlerdir. Bu destek XIX yüzyılın sonu-XX yüzyılın başlarında ve 1980'li yıllarda da devam etmiştir. Nitekim, ASALA üyesi olan Ermeni teröristlerin ceza evlerinde doğal ölümle hayatını kaybedenler istisna olmakla bir çoğu cezasını çekmeden cezevlerinden salıverilmiştir.

Ermeni terörü sadece Osmanlı coğrafyası ile sınırlı kalmamış, ermeniler tarafından Güney Kafkasya, Rusya ve Avrupa devletlerinde de terör eylemleri gerçekleştirilmiştir. 1980'li yıllarda ermeni terörü ASALA timsalında yeniden ortaya çıkarak Türk diplomatlarına karşı, 1990'lı yılların sonlarında Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkmasından sonra ise Azerbaycan'a karşı çok sayıda terör eylemleri gerçekleştirmiştir. Terör, sadece Ermenilerin düşman olarak gördükleri milletlere karşı değil, aynı zamanda iktidar uğrunda yaşanan mücadelede de sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur. Nitekim 27 Ekim 1999'da Ermenistan parlamentosuna karşı yapılan terör eyleminde Parlamento Başkanı, Başbakan ve devletin üst düzey temsilcileri katledilmiştir. Ermeni terörünün son büyük eylemi ise Azerbaycan'da-Hocalı'da yaşanmıştır. Bu eylemde genellikle sivil insanlar hedef alınmış, 613 kişi Ermeniler tarafından katledilmiştir. Ermeni terörü bu gün PKK, Sadval (Azerbaycan'dan ayrılıkçı taleplerde bulunan Lezgilerin gizli örgütü) örgütleri aracılığıyla yine de devam etmektedir. Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermeni terörünün ortadan kaldırılması için yaptıkları girişimler malesef sonuçsuz kalmıştır. Ermeni terörü aynı zamanda büyük devletler tarafından Türkiye ve Azerbaycan'a karşı kullanılmaktadır. Terör Ermenistan devletinin gayrı-resmi politikasına dönüşmüştür, iç ve dış politikada zaman zaman kullanılmıştır. XXI yüzyılda terörün uluslararası güvenliği ciddi şekilde tehdit ettiği, terör örgütleri ve terörü destekleyen devletlere karşı alınan önlemler göz önüne alındığında Ermenistan'ın bu süreçten kenarda kaldığı görülmektedir. 2015 yılı sözde

49 Президент Саргсян в Цахкадзоре встретился с участниками V Панаармянской олимпиады и со студентами-стипендиатами фонда «Луйс», Bkz: <http://president.am/events/visits/rus/?visits=2&id=290>, (25.07.2011.)

Ermeni soykırımının 100. yıldönümüdür. Büyük bir ihtimalle bu tarihe kadar veya daha sonra Ermeni terörü ASALA veya başka bir isimle yeniden Türkiye ve Azerbaycan'a karşı terör eylemlerine başlayabilir.

KAYNAKÇA

Ankara Bəyannaməsi, <http://files.preslib.az/site/10il/gl3.pdf>, 22.07.2013.

Ayna qəzeti, 1 Fevral 1997.

Ayna qəzeti, 15 Avqust 1998.

Ayna qəzeti, 22 Avqust 1998.

“Azərbaycan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatına dəvət olundu.”
<http://www.amerikaninsesi.org/articleprintview/713122.html>, 22.03.2009

“Azərbaycan Milli Azlıqlar Konqresi təsis olunub.” http://www.mediaforum.az/articles.php?article_id=200612-15120612105&lang=az&page=00, 2006-12-15

“Azərbaycan Respublikasında mədəni müxtəliflik.” <http://www.mfa.gov.az/?options=content&id=114>, 30 июля 2012 г.

“Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafı üçün dövlət yardımını haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.” http://e-qanun.az/files/framework/data/7/c_f_7762.htm

“Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinası.”
<http://www.mediaforum.az/az/2010/06/04/AZ%C6%8FRBAYCAN-RESPUBL%C4%B0KASININ-H%C6%8FRB%C4%B0-DOKTR%C4%B0NASI-051003255c05.html>, 15 sentyabr 2012.

“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.” http://www.azerbaijan.az/portal/General/Constitution/doc/-constitution_a.pdf, 23 aprel 2010.

“Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası.”
http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=04&article_id=20070524121102090, 17 noyabr 2012.

“Azərbaycanda milli azlıqlar həm parlamentdə, həm də icra hakimiyyəti orqanlarında geniş təmsil olunurlar.”
<http://strategiya.az/?m=xeber&id=6181>, 28 noyabr 2012

“Azərbaycan'da Petrol ve Doğalgazın Tarihi ve Socar Tarihçesi.”
<http://www.socar.com.tr/content/azerbaycanda-petrol-ve-dogalgazin-tarihi-ve-socar-tarihcesi>, 25 07.2013.

Baş nazirin müavini, “Azərbaycanda milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı hüquqi baza formalaşdırılıb”, <http://news.milli.az/politics/53322.html>, 16 iyun 2011.

Heydər Əliyev adına Bakı-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəməri Faktlar və Rəqəmlər, AzərTAc , Xalq qəzeti, 16 iyul 2006.

Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi təşkilatı və Azərbaycanın hərbi-geostratiji maraqları, <http://strategiya.az/?m=xeber&id=15859>, 15 may 2013.

Modern.az' saytı Rusiyanın Azərbaycanda etnik separatizmi qızışdırmasından yazıb,
<http://www.mediaforum.az/az/2013/05/25/Modern-az-saytı-Rusiyanın-Azərbaycanda-etnik-separatizmi-011327802c00.html>, 2013-05-25.

Neft siyasəti, http://azerbaijans.com/content_777_az.html, 24.07.2013.

Rusiya Müdafiə Nazirliyinin sözcüsü ermənistana silah verildiyini təsdiqləyib, http://mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=00&article_id=20090111045954536, 2009-01-11.

Rusiyada nə qədər azərbaycanlı var və onlar nə ilə məşğuldurlar?, <http://www.haqqyolu.com/news/view/40246>, 01 noyabr 2012.

Ziyafət Əsgərov nəyə işarə edir?,
<http://faktxeber.com/mobil/index.php?H=8713>, 23 iyul 2013.

Əbülhəsənoğlu, Tofiq. “İqtisadi inkişaf və tərəqqiyə xidmət edən boru kəməri.” Respublika qəzeti, 2009.-25 oktyabr.-N233.-s.2.

Азербайджан не соглашался на американские военные базы,
<http://www.ia-centr.ru/publications/8149/>, 03.06.2010.

Габалинская РЛС покинула Азербайджан, <http://www.armtoday.info/default.asp?Lang=Ru&NewsID=-88348>, 11.05.2013.

Как скажется на российско-азербайджанских отношениях закрытие Габалинской РЛС? http://www.armtoday.info/default.asp?Lang=_Ru&NewsID=81747, 27.01.2013.

Медведев подписал Федеральный закон о российской военной базе в Армении,
www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1419365.html, 27.06.2011.

Роберт Катлер, О совместной энергетической безопасности на Южном Кавказе, <http://www.robertcutler.org/download/html/st96krpf.htm>, 19.05.2013.

Гасанов, Акпер. “О комплексе неполноценности в путинской России, или что стоит за передачей Армении оружия на 800 миллионов долларов?” <http://day.az/news/politics/143156.html>, 10 Января 2009.

Алиев, Е.Т. “Габалинская РЛС прошлое, настоящее, будущее.” <http://www.armscontrol.ru/pubs/eta-gabala-radar.pdf>, ss.7-9. 13 Mayıs 2013.

Ариф Юнусов. Азербайджан в начале XXI века: конфликты и потенциальные угрозы, Баку-2007, с. 37.

Бигдели, А. Обзор отношений между Исламской Республикой Иран и Республикой Азербайджан // Аму-Дарья (Тегеран, Иран). 1999. № 2. С. 17.

Бруно Коппитерс, Федерализм на Кавказе, Московский центр Карнеги, No 2, Москва 2002, ss. 14-18.

В.Шорохов. Нефть и политика Азербайджана. “Исследования ЦМИ МГИМО”, #9, М., 1997, с.27; Независимая газета, 26.06.1997.

В.Шорохов. Нефть и политика Азербайджана. ‘Исследования ЦМИ МГИМО’, #9, М., 1997, с.27.

Голотюк Й, Закавказская гонка вооружении, Известия, 23 Января 1999.

Дмитрий Булин, ‘Москва расторгла нефтяной договор с Баку’, http://www.bbc.co.uk/russian/business/2013/05/13-0514_russia_azerbaijan_oil_treaty.shtml, 14 мая 2013.

Игорь Мурадян, Американские военные базы в Азербайджане, <http://voskanapat.info/index.php?name=news&op=view&id=475>; 25.07.2013.

Ислам Назаров, Азербайджано-Иранские взаимоотношения сегодня и перспективы на ближайшие годы, http://www.ca-c.org/online/2002/-journal_rus/cac-05/10.nazrus.shtml, 19.07.2012.

Керимов Р., Баку требует разъяснений, <http://www.echo-az.com/politica-01.shtml>, 13 01 2009.

Ломоносовские чтения 2002 г. Студенты. Том №2.

Мамед Велимамедов, Азербайджано-иранские отношения, http://samella.ru/publ/avtory/mamed_velima-medov/azerbajdzhano_iranskie_otnoshenija/61-1-0-446, 28. 07. 2013.

Михаил Алексеев и другие, Дагестанские народы Азербайджана. Политика, история, культура, Издательство: Европа, с.4.

Общая теория национальной безопасности, под общ. ред. А.А.Прохожева, М.: Изд-во РАГС, 2005.

Проект документа о российской военной базе в Армении <http://www.azatutyun.am/content/article/2130051.html>, 17.08.2010.

Расим Мусабеков, Становление независимого азербайджанского государства и этнические меньшинства, http://old.sakharov-center.ru/publications/azrus/az_012.htm, 17. 04. 2009.

Рауф Гусейнов, Удины, <http://www.udi.az/wp-content/uploads/2013/udiniraufguseynov.pdf>, 13.06.2008.

Рауф Миркадыров. Иностраннные военные базы неизбежность, <http://www.zerkalo.az/2013/inostrannyye-voennyie-bazyi-neizbezhnost/>, 02.04.2013.

Сергей Иванов, Талышская Муганская Республика: начало и конец, Независимая газета, август 1994.

Тагиев Тогрул, Политический контекст взаимоотношений Российской Федерации и Азербайджанской Республики в начале XXI века <http://www.ia-centr.ru/expert/7322/>, 02.03.2010.

Abbasov, İdrak. “Moskva ‘Sadval’a yenidən yaşıl işıq yandırdı.” <http://bizim-yolinfo.com/?sehife=1&xeber=124-22>, 25/6/2013.

Adams, T., Gregory Rich. “Great Power Politics and the Azerbaijan Pipeline: An Update; Special Policy Forum Report.” The Washington Institute for Near East Policy, Feb. 24, 1997.

Aslanlı, Araz. “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu.” *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 400.

AZSAM Başkanı Hatem Cabbarlı'nın Caspian Weekly'ye Verdiği Son

Röportaj, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/turk-dis-politika-si/1030—azsam-bakan-hatem-cabbarlın-caspian-weeklyye-verdii-son-roeportaj-.html>, 28 Ocak 2010.

Buzan, Barry. *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Opt.Cit, 1991.

Cabbarlı, Hatem. “AGİT Minsk Grubu: Arabulucu mu Taraf mı?”
<http://newtimes.az/tr/conflicts/187#.UfDoy-43WPUM>, 31.07.12

Cabbarlı, Hatem. “Ermenistan’ın Askeri Prolemleri ve Güvenlik Endişesi: Rusya Kurtarıcı mı?”
<http://www.1news.com.tr/yazarlar/20130613015557076.html>, 10 Haziran 2013.

Cabbarlı, Hatem. “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’nün Oturumunun Sonuç Beyannamesi ve Dağlık Karabağ Sorunu.”
<http://newtimes.az/tr/experts/42#>, 30.04.12.

Cabbarlı, Hatem. “Yeni Dünya Düzeni: Özbekistan’ın Kararı ve OGST’nin Geleceği.” <http://newtimes.az/tr/-views/97#.UfOeho3WPUM>, 13.07.12.

Caspian Oil and Gas: The Supply Potential of Central Asia and TransCaucasia; IEA Report, 1998.

Çiloğlu, Fahrettin. *Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar*. çev. Neşenur Domaniç, Sinatle Yayınevi, İstanbul, 1998.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Bakı-2005, s. 99.

Forsythe, Rosemarie. *The Politics of Oil in the Caucasus and Central Asia*. Mart 1996.

İbrahimov, Rovshan. “Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti’nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar.” *Ermeni Araştırmaları*, Ankara, sayı 6, yaz 2002, s.116.

Resolution 822 (1993), S/RES/822 (1993), 30 April 1993, (Erişim)
<http://www.un.org/Docs/scres/1993/822e.pdf>

Resolution 853 (1993), S/RES/853 (1993), 29 Temmuz 1993, (Erişim)
<http://www.un.org/Docs/scres/1993/853e.pdf>

Resolution 874 (1993), S/RES/874 (1993), 14 Ekim 1993, (Erişim)
http://azerbaijan-un-geneva.az/ documents/un_874.pdf

Resolution 884 (1993), S/RES/884 (1993), 11 Kasım 1993, (Erişim)
<http://www.un.org/Docs/ scres/1993/884e.pdf>

Sümerinli, C., “NATO Azərbaycana qiymət verəcək.”
<http://www.ayna.az/rubric.php?id=13942>, 02. 14. 2007.

Şir, Aslan Yavuz. “Hazar’ın Statüsü, Jeopolitiği ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri.” *Global Strateji Dergisi*, Yıl:3, Sayı:12, Kış 2008, s. 126.

Taşkıran, Cemalettin. *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*. Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Terzioğlu, Süleyman Sırrı. “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri.” OAKA, 2008, Cilt: 3, Sayı: 5, ss. 26-47.

TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ BAKIMINDAN 2015’E DOĞRU ERMENİ LOBİSİ*

(ARMENIAN LOBBYING AND ITS EFFECTS ON
TURKISH FOREIGN POLICY TOWARDS 2015)

Ömer Faruk AN

Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü,
Uluslararası Güvenlik Bölümü, Doktora Özel Öğrencisi

Öz: Tüm dünyada, Ermeni diasporası “sözde soykırım” ile ilgili olarak aktif bir çalışma yürütmekte, çeşitli ülkelerde ve uluslararası örgütlerde soykırım iddialarını destekleyecek kararlar aldırabilmek için her yola başvurmaktadır. Bu bağlamda diaspora amacına büyük ölçüde ulaşmış gibi de görünmektedir. Zira 27 Nisan 1987 tarihinde, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyelik için yaptığı başvuru sonrasında, Avrupa Parlamentosu “Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü Üzerine Karar” adlı tasarımı kabul etmiş, bu tasarı ile Türkiye’nin AB üyelik süreci önüne sürekli olarak engeller çıkartılmıştır. Diaspora, Ermeni iddialarını Amerika Birleşik Devletlerinde de sürekli olarak gündeme getirmektedir. Hassas olan Türk-ABD ilişkileri münasebetiyle bu tasarılar genellikle komisyonlarda kabul edilmesine rağmen Kongre’de yasalaşamamaktadır. Fakat bunu hiç olmayacak gibi de değerlendirmemek gerekir. Zira, diaspora 1915 zorunlu Ermeni göçünün 100. yılı dolayısıyla, 24 Nisan 2015 tarihin de Türkiye’yi dünya kamuoyu önünde mahkum etmeye odaklanmış bir şekilde ABD ve AB’de çalışmalarını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Baskı Grubu, Ermeni, Ermeni Diasporası, Lobi, Tehcir

Abstract: The Armenian diaspora, “the so-called genocide” carries out an active study all over the world. To support the claims of genocide diaspora consults every way in various countries and international organizations. In this regard, the diaspora seems to have reached its aim. In April 27, 1987 after Turkey’s application for full membership of the European Union (EU) the proposal “Political Resolution On the Armenian Question” is accepted by the European Parliament and via this proposal Turkey’s EU accession process is continuously prevented. Diaspora

* Bu makale, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü bitirme tezinden derlenmiştir. Ankara, 2013.

continuously raises the Armenian claims in the United States (US). In spite of the adoption of these proposals in commissions generally, in US congress they do not pass in to law because of precision of the Turkish-US relations. However it also should not be evaluated as it never will. Due to 100th anniversary of forced the Armenian migration in the date of April 24, 2015 diaspora continues to work in a focused manner in US and also EU countries so as to condemn Turkey in front of the world community.

Keywords: *Pressure Groups, Armenian, Armenian Diaspora, Lobby, Relocation*

BÖLÜM I

GİRİŞ

Devletlerin, çıkar gruplarının ve farklı sistemlerin her geçen gün birbirleriyle entegre olduğu günümüz dünyasında, karar alma süreçlerini etkilemek oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda baskı grupları, gerek küresel, gerekse de bölgesel anlamda “lobicilik” yapmak suretiyle, kendi menfaatleri doğrultusunda kararlar aldıkları için oldukça çaba sarf etmektedirler. Farklı ülkelerde diaspora çatısı altında bir araya gelen topluluklar da (Yahudiler, Ermeniler, Araplar, Kürtler vb.) birer baskı grubu niteliği kazanmakta ve lobicilik mekanizmasını etkin bir şekilde kullanmaktadırlar.

Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında çıkardığı Tehcir Yasası¹ öncesi ve sonrasında özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği üyesi ülkelere yerleşerek diaspora çatısı altında Türkiye karşıtı faaliyetlerde bulunan Ermeni toplulukları geçen süre içerisinde artan ölçüde Türkiye aleyhtarı çalışmalar yapmış ve yapmaya da devam etmektedirler.

1918'de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, 1920'den itibaren de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) içinde yer almıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra ise 23 Eylül 1991 tarihinde ikinci kez bağımsızlığını ilan etmiş, aynı yıl Türkiye, bu yeni Ermenistan Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Geçmişte, ayaklanıp silahlı eylemler yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Doğu Anadolu nüfusunun güvenliğini tehdit eden ve ayrı bir devlet kurma düşüncesi ile hareket eden Ermeni topluluklarının 1915'te yerlerinin değiştirilmesi, Ermenistan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikalarını etkileyen ve iki ülke arasında sorun yaratan en önemli olaydır. Bu olayın siyasi, hukuki, askerî ve ekonomik sonuçları her iki toplumu olduğu kadar uluslararası ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemektedir.²

II. Dünya Savaşı sonrasında galip gelen ülkelerden SSCB bölgenin hâkim gücü olarak, Türkiye'den özellikle boğazlar konusunda taleplerde bulundu. 17 Temmuz 1945 tarihinde Berlin'de Potsdam Konferansı'nda net bir şekilde dile getirilen taleple, SSCB boğazların yanı sıra Ermenistan ve Gürcistan'a verilmek üzere toprak (Kars-Ardahan) talebinde de bulunuyordu.³ Bu talep

1 Osmanlı Devletine karşı casusluk ve hiyanetleri görülenlerin savaş alanlarından uzak yerlere sevk ve iskânı için 27 Mayıs 1915 yılında çıkarılan kanun. Bkz. Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler: Sürgün Göç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2010, s. 59-61. Ayrıca bkz: Abdullah Demir, *Hukuk Tarihi Açısından 1915 Ermeni Tehciri*, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler İnternet Dergisi, Şubat, 2008, S. 72. (Erişim) <http://www.e-akademi.org/makaleler/ademir-4.htm>. 23.09.2012.

2 Sevinç Göröl, *Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük Grup Kimliğinin Etkisi*, Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, (Erişim) http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index4_1_1.htm. 22.09.2012.

3 Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk politikası 1939'dan Günümüze*, SBF Yayınları, Ankara, 1983, s. 144-147.

Ermenistan’da milliyetçiliğin canlanmasına neden olmuştur. Aynı dönemde diaspora Ermenilerinin göç ettikleri ülkelerde asimile olmaya başlamaları, Ermeni kimliğinin korunması sorununu yaratmış ve buna çare olarak da, Ermeni diasporası Yahudi Holokost’undan⁴ esinlenerek, 1915 sevk ve iskânı sırasında Ermenilere soykırım uygulandığı iddiasını ortaya atmıştır. Ermeni kiliseleri, siyasi partileri ve hayır derneklerinin desteklediği bu iddianın Diaspora Ermenileri tarafından benimsenmesi, onların Türk ve Türkiye düşmanlığı etrafında birleşmesine ve bunun sonucu olarak da Ermeni kimliğinin bu düşmanlık temelinde korunmasına yol açmıştır. Dünyanın siyasi ve ekonomik açıdan güçlü ülkelerinde etkinlik gösteren Diaspora Ermenileri, XX yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye’ye Ermenilerin soykırımı uğratıldıkları tezini kabul ettirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu maksatla 4-T olarak bilinen ve aşağıda özetlenen strateji uygulanmak istenmektedir.

“Tekrar canlanmak” (resurrection): Bu bağlamda Ermeni Militanlar, 1973 yılı ile birlikte terör eylemlerine başladılar. Bu terör dalgası yıllar sürdü ve pek çok Türk diplomatın yaşamına mal oldu. Militanlar bu kampanya ile Ermeni milliyetçiliğini 1915 yılı öncesindeki gibi tekrar canlandırmayı amaçladılar.

“Tanınma” (recognition): Diğer bir deyişle dünyanın (sözde) Ermeni soykırımını bir gerçek olarak tanımmasını sağlamak. ABD’de bu, yerel düzeyde (New Jersey ve California’da) bir ölçüde gerçekleşti. Şimdi Ermenilerin Fransa’da ve diğer Avrupa ülkelerinde, stratejilerinin amacı da budur.

“Tazminat”(restitution): Ermeniler ilk iki amacı gerçekleştirdikten sonra, maddî-manevî kayıpları için Türkiye’den zarar-ziyan isteyecekler.

“Toprak” (repatriation): Bu kampanyanın sonunda Doğu Anadolu üzerinde toprak talepleri de gelecektir.”⁵

1991 yılı sonunda Ermenistan Devleti’nin yeniden kurulması Ermeni sorununun uluslararası bir boyuta taşınması sürecinin hızlandırmıştır. Zira Ermenistan, Osmanlı Devleti ve İttihat Terakki yönetiminin Ermenilere soykırım yaptığı iddialarını kabul etmekte ve Türkiye Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğünü de tanımaktan kaçınmaktadır. Zira Ermenistan Anayasası’nın 13. maddesi ülkenin resmi armasına gönderme yaparak Ararat’ın (Ağrı Dağı) ülkenin birlik ve beraberlik sembolü olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye’nin

4 II. Dünya Savaşı’nda Nazi Almanyası’nın yaklaşık 6.000.000 Yahudi’yi (kaynaklara göre ölü sayısı değişir) sistemli bir şekilde öldürdükleri katliam. Bkz. Sedat Laçiner, Ermenistan Yahudi Anlaşmazlığı ve Ermenistan-İsrail İlişkilerinde Etkileri, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 4, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002,(Erişim) <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=279>. 28.09.2012.

5 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 14-15, Yaz - Sonbahar 2004, (Erişim) <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=01.01.2013>. *Ermenilerin Kısa ve Uzun Vadeli Hedefleri*, Tamer Açıkalm, (1998 yılında Türk Amerikan Dernekleri Asambleesi Başkanı) Milliyet Gazetesi’ne Yaptığı Açıklama, 2 Haziran 1998.

AB'ye katılma süreci ile birlikte sözde soykırım iddiaları AB üyesi ülkelerde ve kurumlarında da daha yoğun bir şekilde gündeme getirilmeye başlanmış, sözde soykırımı tanıyan AB üyesi ülke parlamentolarının sayısı artmıştır. Dolayısıyla Ermeni sorunu, XXI. yüzyılda Türkiye'nin gündeminde öncelikli bir konu olmayı sürdürmüştü, hem bölgesel hem de küresel anlamda önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Gerek ABD, gerek Fransa başta olmak üzere diğer AB ülkelerinde sözde soykırım ile ilgili parlamento kararları alınmaya başlamıştır.

Belirli aralıklarla Avrupa Birliği ya da farklı ülke parlamentolarında gündeme gelen sözde Ermeni soykırımı ile ilgili karar tasarıları veya kanun teklifleri görüşüldüğünde, Türk kamuoyu yazılı ve görsel basında çıkacak kararları merakla takip etmektedir. 24 Nisan (sözde Ermeni soykırımı anma tarihi) tarihi yaklaştığında da özellikle ABD Kongresi'nde ABD Başkanının kullanacağı ifadeler Ermeni diasporası gibi, Türk kamuoyu tarafından da merakla beklenmektedir. ABD Başkanı'nın konuşma metninde soykırım kelimesi geçmese de ona benzer bir tabir mutlaka kullanılmaktadır. ABD Başkanları 1915 Ermeni zorunlu göçünü, kimi zaman trajedi, kimi zaman felaket, kimi zaman da acı bir olay diye tanımlamaya gayret etmişlerdir.

2012 yılı başlarında Fransa'da kabul edilen kanun ile sözde soykırım kanunlaşmış ve bunu inkâr etmenin bile suç sayılarak cezalandırılması sağlanmıştı. Nihayetinde Fransa Anayasa Konseyi bu yasayı düşünce özgürlüğüne aykırı olduğu için iptal etmişti. 2012 seçimleri sonrasında Fransa'da Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Francois Hollande da selefi Nicolas Sarkozy gibi 1915 olaylarını soykırım olarak kabul etmiş ve seçim kampanyasında Ermeni seçmenlere;

- “Anayasa Konseyinin iptal ettiği Ermeni soykırımını reddeden kişilerin cezalandırılmasına ilişkin yasayı, başkanlığının ilk aylarında, yeniden çıkarmaya çalışacağı,
- Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılması için Ermeni soykırımı iddialarını tanımamasının şart koşulmasını destekleyeceği,
- Paris'te soykırım iddialarının 100. yılı münasebetiyle, parası Devlet tarafından ödenmek üzere, Ermeni soykırımı konusunda bir anıt-müze inşa ettireceği,
- Dağlık Karabağ'da çarpışmaların yeniden başlamamasına özel bir dikkat göstereceği”⁶ gibi vaatlerde bulunmuştu.

6 Ömer Engin Lütem, “Fransa'nın Yeni Cumhurbaşkanı ve Ermeniler”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, S. 913, 08.05.2012, (Erişim) <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=50321>, 11.01.2013.

Sadece Fransa ile sınırlı olmayan bu konunun dünyadaki diğer ülkelerin parlamentolarında da sürekli olarak gündeme geldiği görülmektedir. Zira Slovakya Parlamentosu'nda da 2004 yılında sözde Ermeni soykırımını kabul eden bir karar alınmış ve bu karara istinaden, Nisan 2012 ayı içerisinde Slovakya Yüksek Mahkemesi Başkanı Stefan Harabin, “hangi düzeyde Türk yetkilisi olursa olsun, Slovakya’da Ermeni soykırımını inkâr ederse, derhal 5 yıl hapis cezasına çarptırılacağını” söylemişti.⁷

Fransa ve Slovakya'nın haricinde dünyanın farklı ülkelerinde de diaspora çatısı altında birleşen Ermeni toplumu, yaşadıkları ülkelerde sayı olarak çok az bir nüfusu temsil etmelerine rağmen siyasi karar alıcılar üzerinde oldukça etkili olabilmektedirler. Çalışmaya başlanılan tarih itibari ile yapılan kaynak araştırmalarında, dünyadaki Ermeni nüfusu ile ilgili olarak değişik rakamlara ulaşılmıştır. Kesin olmamakla birlikte, dünyada Ermeni nüfusunun yaklaşık 6.000.000-7.000.000 civarında olduğu ve bu sayının da yaklaşık olarak 3.000.000 kadarının 1991’de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan’da yaşadığı değerlendirilmektedir. Rusya’da yaşayan Ermenilerin sayısının 2.000.000 civarında olduğu ve geriye kalan yaklaşık 2.000.000 Ermeni'nin ise tüm dünyadaki Ermeni diasporasını oluşturduğu tahmin edilmektedir. Diasporanın en yoğun olduğu iki ülke ABD ve Fransa’dır.⁸

Bu bağlamda, çalışmada öncelikle Ermeni meselesini dünyaya yayma konusunda aktif olarak kullanılan propaganda yöntemleri olan baskı grubu ve lobicilik kavramlarının neler olduğu hakkında özet bilgi sunuldu. Devamında Ermeni diasporası, baskı grubu ve lobilerinin Ermeni meselesini Türkiye aleyhine hangi ülkelerde ve hangi noktaya getirmeye çalıştıkları üzerinde duruldu.

Bu çalışmada, Türkçe ve kısmen de İngilizce basılı eserlerden, dergi, makale ve elektronik kaynaklardan, özellikle de Ermeni sorunu ile ilgili olarak oldukça zengin bir arşive sahip olan Türk Tarih Kurumu Yayınları, ayrıca Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (ERAREN) ve Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) gibi kurumların internet sitelerinden faydalanıldı.

7 “Yüksek Mahkeme Başkanı tehdit etti: Soykırımı inkâr eden Türk’ü görevine bakmadan 5 yıl hapse atarız”, *Haber Türk*, 07.04.2012 (Erişim) <http://www.haberturk.com/dunya/haber/731789-bir-sen-eksik-tin-slovakya>. 17.11.2012.

8 Cemalettin Taşkıran, *Dünden Bugüne Ermeni Meselesi Sempozyumu*, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Konya, 23 Mayıs 2003, s. 113-125.

BÖLÜM II

DÜNYADA ERMENİ DİASPORASININ OLUŞUMU

Dünyanın hemen her ülkesinde az ya da çok sayıda Ermeni nüfus yaşıyorsa da, özellikle etkinlik gösterdikleri ülkeler arasında ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya (Sovyetler Birliği) ve Lübnan biraz daha öne çıkmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde diaspora ve Ermeni diasporası kavramlarına değinilerek, Ermeni diasporasının tarihi süreç içerisinde yerleştiği ve etkin olduğu ülkeler ayrıntılı olarak incelenecektir.

1. DİASPORA KAVRAMI

Diaspora kelimesi, Yunanca “dağılma” anlamına gelmektedir. Sözlük anlamına göre de çok uzun bir zamandan beri bir kavim, ulus veya inanç mensuplarının ana yurtlarından koparak başka yerlerde azınlık olarak yaşamalarını ifade etmektedir. Sözcük hem kopma eylemini, hem de kopup azınlık olarak yaşayan kimseleri ifade eder.⁹ Bu tabir ilk olarak Yahudilerin Filistin'den sürülmeleri

sırasında kullanılmıştır. Bahsi geçen sürgün, M.Ö. 598-587'de gerçekleşen Babil Sürgünü'dür. Bu sürgün ile birlikte Yahudiler dünyaya dağıldılar. M.Ö. 140 yılında Kudüs'te kalan Yahudi toplumu tekrar bir araya gelmiş ve ayaklanarak yeni bir Yahudi devleti kurmuşlardır. Ancak bu devlet 70 yıl sonra Roma İmparatorluğu tarafından ortadan kaldırılmıştır. Yahudiler M.S. 66 yılında Roma İmparatorluğu'na karşı tekrar ayaklanmışlar ve bu ayaklanma M.S. 70 yılında Filistin'de yaşayan bütün Yahudiler topluca sürgün edilmesiyle ve dünyanın dört bir yanına dağılmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁰

Yahudi sürgünleri sonrasında bu terim anayurdundan ayrı yaşayan toplumlari anlatmada kullanılmaya başlamıştır. Fakat diasporayı asıl niteleyen en önemli özellik, bu durumda yaşayan Yahudilerin gittikleri yerleri hiçbir zaman kendilerine yurt olarak kabul etmemeleri ve bir gün mutlaka anayurtlarına dönecekleri yönündeki değişmeyen inançlarıdır.¹¹ Bu şekilde yaşayan topluluk sayısı çok azdır. Yahudilerden sonra dini sebeplerle Fransa'yi terk etmek

Diasporayı asıl niteleyen en önemli özellik, bu durumda yaşayan Yahudilerin gittikleri yerleri hiçbir zaman kendilerine yurt olarak kabul etmemeleri ve bir gün mutlaka anayurtlarına dönecekleri yönündeki değişmeyen inançlarıdır.

9 Stephane Dufoux-Murat Belge, *Diasporalar*, U. H. D. Vakfı yayınları, İstanbul, 2011, s. 1-7. Bkz: Diaspora Nedir, Erişim, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Diaspora>, (07.08.2012)

10 Ali Rıza Güllan, “İsrail'in Kuruluşundaki İçsel ve Dışsal Etmenlerin Analizi”, *ORSAM* (Erişim) 13.03.2012. <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3335>, 26.10.2012.

11 Yasin Aktay, “İslamcılık ve Bir Modern Melankoli: Eve Dön(eme)mek”, *Milel ve Nihal, Göç, Hicret ve Diaspora*, Editör; Şinasi Gündüz, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi, C. 5, S. 3, s. 23.

zorunda bırakılan Protestanlar buna örnek verilebilir. Yakın zamanın en belli başlı diaspora toplumları arasında Amerika’da yaşayan Ermeniler de bulunmaktadır.¹²

1970’li yıllar itibari ile diaspora kelimesi hemen her ortamda dile getirilmeye başlanmış ve 1990’lı yıllarda ise kullanımındaki çeşitlilik artmıştır. Diaspora kelimesi yazılı ve görsel basında, gazetelerde, radyo ve televizyonların gündelik dilinde çok sık kullanılan bir terim haline gelmiştir. Bu kelimeyi ayrıca, milli ya da dini cemaat temsilcileri, eski göçmenlerin soyundan gelen ve bu bağları koparmak istemeyen devlet görevlileri ve göç sorunlarıyla ilgili araştırma yapan bilim insanları da çok sık kullanır hale gelmiştir.¹³

Diaspora etrafında birleşen topluluklarının en önemli özelliklerinden biri de büyük devlet kurma ülküsü içerisinde olmalarıdır. Ermenilerin Büyük Ermenistan’ı kurma hedefi olduğu gibi, Yahudilerin de kendilerine Tanrı tarafından vaat edildiğini söyledikleri topraklarda büyük İsrail’i kurma hedefleri vardır. Çok uzun yıllar egemen ve bağımsız bir devlete sahip olamamak ve bununla birlikte ortaya çıkan zorluklar bu topluluklardaki (Yahudiler-Ermeniler) güçlü ve büyük devlet olma özleminin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.¹⁴ Kısaca diasporayı, çeşitli nedenlerle ülkelerinden ayrılarak dünyanın farklı yerlerine göç etmiş, fakat anayurtları ile ilişkilerini koparmamış ve güçlü bağlarını devam ettirmiş etnik azınlıklar olarak tanımlayabiliriz.¹⁵

2. ERMENİ DİASPORASI

Ermeni diasporası kavramı ile Ermenistan’ın dışında yaşayan ve yaşadıkları ülkelerin vatandaşlığına tabi olarak yaşayan Ermeniler kastedilmektedir. Ermeni Diasporasının ortaya çıkışı ile ilgili genel kanı, Osmanlı Devleti’nin 1915 yılında çıkarmış olduğu Tehcir Kanunu sonrasında, Ermenilerin göç etmek zorunda kalarak dünyanın değişik bölgelerine yerleştikleri yönündedir.¹⁶

Diaspora kavramı 1980’li yıllarda Avrupa ve ABD’de dış diaspora (büyük diaspora) ve iç diaspora olarak 2 ayrı tanımla özdeşleşmiş ve yapılan tüm yayınlarda bu terimler kullanılmıştır. Burada bahsedilen dış diaspora kavramı ile Ermenistan’ı terk ederek dünyanın diğer ülkelerine dağılan Ermeniler

12 Tevrat’ta Tanrının Yahudi kavmine vereceği ceza şöyle anlatılır: “*Rab seni düşmanlarının önünde kırdracak; onlara karşı bir yoldan çıkacaksın ve onların önünde yedi yoldan kaçacaksın ve dünyanın bütün ülkelerinde serseri olacaksın.*” Bahsi geçen sürgün, MÖ 598-587’de gerçekleşen Babil Sürgünü’dür. Bkz. Dufoix, Belge, a.g.e., s. 1.

13 Dufoix, Belge, a.g.e., s. 13.

14 Sedat Laçiner, *Türkler ve Ermeniler*, İstanbul, USAK Yayınları, 2004, s. 40.

15 Mustafa Mutluer, “Ermeni Diasporası ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, *Jeopolitik Dergisi*, Bahar 2002, S. 2, s. 79.

16 Elif Arslan (2006) *Ermeni Diasporasının Ermenistan İç Politikası Üzerine Etkileri*, isimli Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

kastedilmektedir. İç diaspora ile kastedilen ise eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ülkelerine göç eden Ermenilerdir.

1980'li yılların sonları itibari ile Avrupa ülkelerinde ve ABD'de Ermeni toplumunu anlatmak için "Ermeni Diasporası" kavramının kullanıldığını görüyoruz. Ermenilerin bu kavrama iki farklı anlam yüklemeye çalıştıkları görülmektedir. Bunlardan birisi Ermeni Diaspora'sını, Ermenistan Devleti dışında yaşayan Ermeniler olarak değil, Anadolu'dan göç ettirilen ve bir daha Anadolu'ya dönmelerine izin verilmediği için dünyanın çeşitli ülkelerine dağılan ve oralarda yaşayan Ermeniler olarak takdim edilmesidir. Bir diğeri ise, Avrupa ve ABD'de yaşayan Ermenilerin verdiği veya vermeye çalıştıkları Ermenistan dışında, dünyanın çeşitli ülkelere dağılmış olarak yaşayan Ermeniler anlamıdır. Ancak buradaki "Ermenistan" Kafkasya'daki Ermenistan Devleti değildir. Bu ifade Kafkasya'daki Ermenistan'la birlikte Türkiye'deki, İran'daki, Azerbaycan'daki ve Gürcistan'daki Ermenilere ait toprakları da içine alır.¹⁷

Tehcir kararı ile birlikte Osmanlı Devleti'nden göç ettirilen Ermenilerin 345.000'i Kafkasya'ya, 140.000'i Suriye'ye 120.000'i Yunanistan ve Ege adalarına, 40.000'i Bulgaristan'a, 25.000'i Irak'a, 35.000'i Fransa, Avusturya ve Amerikan Birleşik Devletlerine gitmişlerdir. Fakat bunlar sonraları, değişik nedenlerden dolayı buralardan başka yerlere göç etmişlerdir. Ermenilerin göçü I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında da devam etmiş ve bugünkü diaspora ortaya çıkmıştır. Diaspora Ermenileri Amerika Birleşik Devleti, Fransa, İngiltere, Lübnan, Suriye, Filistin, Avustralya, Kanada, Meksika, Arjantin, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Mısır, İran, Irak, Ürdün gibi Avrupa, Amerika ve Ortadoğu ülkelerine dağılmışlardır.

Dünyadaki Ermeni nüfusu, Ermenistan Devleti de dâhil toplam 6.000.000 civarındadır. Bunun 3.000.000'a yakını Ermenistan Devleti'nde yaşamaktadır. 1.000.000'a yakını eski SSCB ülkelerinde yaşamaktadırlar. Geriye kalan 2.000.000 Ermeni ise, yukarıda sayılan ülkelere dağılmışlardır. Adı geçen 2.000.000'a yakın Ermeni'nin 650.000-700.000'i Amerika Birleşik Devletleri'nde ve 300.000'i ise Fransa'da yaşamaktadır. Kanada'da 50.000, Avustralya'da 30.000, İran ve Lübnan'da da yaklaşık olarak 200.000 civarında Ermeni'nin yaşadığı tahmin edilmektedir.¹⁸ Bu bölüm çerçevesinde, ABD başta olmak üzere Ermeni diasporasının aktif oldukları ülkeler anlatılmaya çalışıldı.

17 Taşkiran, a.g.s., s. 113-125.

18 Taşkiran, a.g.s., s. 113-125.

3. ABD'DE ERMENİ DİASPORASININ OLUŞMASI

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ABD, Orta Doğu'daki gemi ticareti ile yapılan temasları sonucu Osmanlı toplumunu ve ekonomik kaynaklarını tanıma fırsatı bulmuştur. XVIII. ve XIX. yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin hem iç işlerinde hem de dış ilişkilerinde sıkıntılı olduğu dönemdi. Bir tarafta Mora Ayaklanması¹⁹ ve ayaklanma neticesi Mora Yarımadası'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılması, diğer tarafta Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi gibi hadiseler bu dönemde meydana gelmişti. Bu dönem ayrıca Türk-Amerikan ilişkilerinin 7 Mayıs 1830 yılındaki ticaret antlaşması (*Seyrisefain ve İcrayı Ticarete Dair*) ile resmi boyut kazanması olarak da tarihe geçmiştir. Bundan sonra 1862 yılında ikinci bir antlaşma (*Ticaret ve Seyr-Ü Sefain*) imzalanmıştır. Bu iki ticaret antlaşması neticesinde, ABD Anadolu'ya yani Osmanlı coğrafyasına daha sık gelmeye başlamıştır.²⁰

7 Mayıs 1830 Antlaşması, Türk-Ermeni ve Türk-Amerikan ilişkileri açısından da önemlidir. Bu Antlaşma'nın 3. Maddesi günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'ni uluslararası arenada sıkıntıya sokan durumun başlangıç noktalarından birisi olarak kabul edilmektedir. 3. Madde'ye göre "Amerikalı tüccarlar Osmanlı Devleti'nde simsarlar kullanabilecek, bu simsarlar herhangi bir milletten olabilecekler, bu simsarların Amerikan tüccarlarca çalıştırılmalarına Osmanlı makamları karışmayacak ve simsarlar, rahatça iş görebileceklerdi". Osmanlı Devleti'nde adı geçen dönemde simsarlığı, Rumlar ve Ermeniler yapıyordu. Türkler o dönemde askerlik ve çiftçilik ile uğraşıyorlar, bazıları da kamu görevi ifa ediyordu. Gayri Müslüm statüsünde olan Rumlar denizcilik ve ticaretle, Ermeniler ise esnaflık, zanaatkârlık, bankerlik ve simsarlıkla iştigal ediyorlardı. Bu yüzden Amerikalılar antlaşmayı yaparlarken simsarların her milletten ve dinden olabileceğini de hükme bağlamışlardır. Bunun neticesi olarak artık Amerika'ya bir Ermeni kapısı açılmış ve azımsanmayacak sayıda Ermeni buraya göç etmiştir. Nihayetinde ticaretin getirmiş olduğu kazanç sayesinde Amerika'da çok güçlü bir Ermeni burjuvazisi ortaya çıkmıştı.²¹ Ermeni

19 Mora isyanı, (1821) Mora Yarımadası'nda yaşayan Yunanlıların Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri isyandır. Bu isyan Osmanlı Devleti tarafından bastırılmış olmasına rağmen Avrupa devletlerinin Osmanlı Devletinin iç işlerine karışması sonucunda Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasına neden olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nde ilk kez bir millet isyan sonrasında bağımsızlığını kazanmış ve bu durum Osmanlı'daki diğer ulusları da etkileyerek bölünmeyi hızlandırmıştır. Bkz. Serap Toprak, "1821 Mora İsyanı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, S. 6, s. 317-318.

20 Yavuz Güler, *Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)*, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 6, S. 1, 2005, s. 234-237.

21 1862 yılında imzalanan Ticaret ve Seyr-ü Sefain Antlaşması'nın 3. maddesi; "Memâlik-Mahrusedeli-ecl-it-ticare ikamet etmek üzere olan Amerika tüccârî sa'ir düvel-i mütehabbe tüccârî umur-i ticaretlerinde istihdam edecekleri simsarlar her ne millet ve mezhebden olur ise müdahale ve hilâf-ı mütad mu'amele olunmaya ve Amerika tüccar sefaini Memâlik-i Mahruse İskelelerine geldiklerinde ve hin-i azimetlerinde gümrük ve liman memurları tarafından düvel-i müşarün-ileyhim sefaininden ziyade yoklama olunmayalar". Bkz: Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 5.

diasporası ABD'de oluşan burjuvazi kesiminin desteği ile birlikte sürekli olarak kendi tezleri doğrultusunda hareket eden kuruluşların (kilise, dernek, vakıf vb.) oluşturulmasının öncülüğünü yapmışlardır.

ABD'de 1887'den 2001 yılına kadar kurulan Ermeni kuruluşlarının sayısı 1046'nın üzerindedir.²² Bunun yanı sıra diaspora faaliyetlerine tam destek veren 135 kilise bulunmaktadır. ABD'de Ermeniler her yıl kiliseye 35.000.000 dolar yardımda bulunmaktadır. Kilisenin maddi kaynaklarının 250.000.000 doların üzerinde olduğu değerlendirilmektedir.²³ 1887 yılından 2000'li yıllara kadar ABD'de sistemli bir şekilde kurulan Ermeni kuruluşları ile birlikte Ermeni diasporası ABD Kongresi'nde oldukça etkili bir konuma sahip olmuştur.

4. FRANSA'DA ERMENİ DİASPORASININ OLUŞMASI

Osmanlı Devleti ve Fransa ilişkileri genel manada Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlamıştır. 1536 yılında başlayan Osmanlı-Fransa ittifak ilişkisinin hemen ardından Fransa'ya tanınan kapitülasyonlar²⁴ bu durumun ticari ayağını oluşturmuştur. Kapitülasyonların Kanuni Sultan Süleyman'dan sonraki Osmanlı Padişahları tarafından da tanınması bu ilişkilerin daha da derinlik kazanmasına neden olmuştur.²⁵

1789 yılında Fransa'da ortaya çıkan ihtilâl, tüm dünyayı etkilediği gibi, Osmanlı Devleti'ni de derin bir şekilde etkilemiştir.²⁶ Fransız İhtilali neticesinde ortaya çıkan milliyetçilik akımlarının etkisiyle, tüm Avrupa'da bir ayrışma ve ulus devlet kurma fikri ortaya çıkmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti tebaasının parçası olan etnik unsurlar da bundan etkilenmişler ve neticede İmparatorluk hızlı bir şekilde bölünme evresine girmiştir. Yunanistan 1829'da, Sırbistan, Romanya ve Karadağ 1878'de, Bulgaristan 1908'de ve 1912'de de Arnavutluk bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.²⁷ Bu bölünme süreci ile birlikte Avrupa'daki sömürge devletlerinin bu bölgelere olan ilgileri de artmıştır.²⁸

22 Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasal yapı Lobiler ve Dış Politika*, Bursa, MKM yayınları, 2009, s. 293-296.

23 Taşkıran, a.g.s., s. 113-125.

24 Osmanlı Devleti'nin Fransa ile diplomatik ilişkilere girmeye başladığı antlaşma Osmanlı Hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman ile Fransa Kralı I. François adlarına, Şubat 1535 tarihinde Sadrazam İbrahim Paşa ile Jean de la Forest arasında imzalanmıştır. Antlaşma 15 maddeden oluşmaktaydı. Bu antlaşmaya göre: Fransız tacirler Osmanlı topraklarında Türklerin verdiği kadar vergi verecek ve ticaret yapabilecekler, Fransızlar Osmanlı topraklarında konsüler yargı organları kurabilecek ve yargılama yapabilecekler ve bu yargılama sonuçlarını Osmanlı Devleti uygulayacaktır. Yine bu antlaşma ile Fransız vatandaşı olanlara Osmanlı topraklarında tam bir dinsel özgürlük tanınmıştır. Bu antlaşma ile Doğu Akdeniz'deki tüm Katolikler Fransa'nın koruyuculuğu altına alınmıştır. Bkz: Aybars Pamir, *Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Yayınları, 2002, S. 2. C. 51. s.87-88.

25 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınlar, 2003, s. 66.

26 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 1978, s. 87-88.

27 Arı, a.g.e., s. 149-150.

28 Armaoğlu, a.g.e., s. 41-42.

Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin tebaası olarak yaşayan Ermenilere olan ilgisi XIX. yüzyılın başlarında belirginleşmişti. Fransız Katolik Misyonerlerinin Anadolu'da yapmış oldukları çalışmalar neticesinde, Osmanlı Ermenilerinin önemli bir kısmı Ortodoks Gregoryan mezhebinden ayrılmış ve Katolik mezhebine geçmiştir. 1831 yılında Osmanlı Padişahı olan II. Mahmut, dönemin Fransız elçisinin tavassutu ile Katolik mezhebini tanımış ve bu sayede Ermeni cemaati arasında ayrışma başlamıştır.²⁹ Ayrışmanın sebebi ise, Avrupa devletleri ve ABD kökenli misyonerlik faaliyetlerinin kendi mezhepleri üzerine yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır.

Fransız Katolik Misyonerlerinin Anadolu'da yapmış oldukları çalışmalar neticesinde, Osmanlı Ermenilerinin önemli bir kısmı Ortodoks Gregoryan mezhebinden ayrılmış ve Katolik mezhebine geçmiştir. 1831 yılında Osmanlı Padişahı olan II. Mahmut, dönemin Fransız elçisinin tavassutu ile Katolik mezhebini tanımış ve bu sayede Ermeni cemaati arasında ayrışma başlamıştır.

Katolik misyonerler, Ermeniler arasında propaganda faaliyetleri bağlamında, gittikleri şehirlerde okul, manastır ve hastane gibi kurumlar açmayı da ihmal etmemişlerdir. İlk olarak 1829'da İzmir'de bir ticaret lisesi açtılar. 1834 yılında Padua'da açılan Muratyan Koleji özellikle Ermeni toplumunun aydınlanması konusunda oldukça etkili olmuştur. Sonrasında Paris, batı değerleri ile öğrenim görmek isteyen Ermeni gençlerinin en çok tercih ettiği şehir haline gelmeye başlamıştır. Burada eğitim gören Ermeni gençleri sonrasında İstanbul'a geri dönmüş ve milliyetçilik düşüncesini Anadolu'ya yaymaya başlamışlardır.³⁰

1880 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde yaşanan göçler sebebi ile Fransa'da azımsanmayacak kadar bir Ermeni topluluğu oluşmaya başladı. Bu dönemde Ermeni milliyetçiliğinde çok hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Zamanla Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve dağılmaya başlaması ile bağımsız bir Ermeni devleti kurma hayalinde olan Ermeniler hızlı bir şekilde Fransa'da teşkilatlanmaya başlamışlardır.³¹

Fransız misyoner okullarının ilk öğretmenleri rahibelerden oluşmaktaydı. İzmir ile başlayan bu eğitim kurumu açma işi zamanla İstanbul'a yayılmış ve burada da yetimhaneler açılmıştır.³² Aynı şekilde Harput'ta bir Fransız koleji kuran Fransızlar gayrimüslimlerin geleneklerini sürdürme, dinlerini unutmama,

29 Uluç Gürkan, Serdar Palabıyık, *Ermeni Sorununun Anlamak, Önyargıları Aşmak ve Nefretten Arınmak*, İstanbul, Destek Yayınları, 2011, s. 137.

30 Haluk Akbulut, *Arşiv Belgelerine Göre Türk-Fransız-Ermeni İlişkileri (1856-1920)*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Van 2006, s. 54.

31 Gürkan, Palabıyık, a.g.e., s. 137.

32 Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Ermenileri Katolikleştirme Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayını, Konya, 2001, s. 57.

ayinlerinde yardımcı olma ve din adamlarının yetişmesi gerekliliği düşüncesi ile okullar açma yoluna gitmişlerdir. 1830'larda 70 kadar olan Katolik okullarının sayısı 1850'lerde 90'a çıkmıştır. Daha sonra giderek eğitim-öğretim faaliyetleri içine giren cemaat okulu niteliğindeki bu okullar, azınlık grupları içinde teşkilatlanmıştır. Yardım maksatlı olarak bu cemaatlere yaklaşan yabancı devletlerin etkisi ile bir kısım Ermeni, kısa zamanda bu devletlerin etkisine girmişlerdir.³³ Bu dönemde misyonerler bu okulların Osmanlı Devleti müfettişlerince denetlenmesine de sürekli olarak karşı çıkmışlardır. Buda bu okullarda eğitimin yanı sıra ayrılıkçı fikirler ile azınlıkların kışkırtılmasına da etken olmuştur. Şöyle ki, Osmanlı toprakları içinde cereyan eden Ermeni olaylarının neredeyse tamamının planlayıcıları bu okullarda eğitim gören tahsilli Ermeni vatandaşlarından oluşmaktaydı.³⁴

Ermeni-Fransız ilişkilerinde, Fransa'nın I. Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerin de müsaadesiyle Kıbrıs'ın Monarga bölgesindeki kamplarında örgütlediği, çoğunluğu Osmanlı vatandaşı olan Ermeni ve Suriyeli Araplardan oluşan Doğu Lejyonu, (*Legion d' Orient*) Fransız-Ermeni ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır.³⁵

1915 yılının Mayıs ayında Maraş civarındaki Zeytun'da yaşayan Ermeniler büyük bir isyan başlatmışlar ve Osmanlı Devleti bu isyanı bastırmak üzere bölgeye asker sevk ettiğinde bölgede yaşayan Ermeni kanaat önderleri Fransa'nın yardımını istemişlerdir. Bu isyanın bastırılmasının ardından bir grup Ermeni Mısır'a kaçarak İngilizlere sığınmışlardı. Ancak İngilizler bu mültecilere sığınma hakkı vermek istememiştir. Durumu takip eden Fransızların İngilizlerin mültecilere sığınma hakkı tanıması konusundaki baskıları da yetersiz kalmış ve İngiliz ile Fransız Dışişleri Bakanlıkları arasında yapılan yazışmalar neticesinde bu Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan savaşta kullanılabileceği kararlaştırılmış ve İngilizlerin kontrolünde olan Kıbrıs Adası'ndaki askeri kamplara yerleştirilmişlerdir. Nihayetinde Ermeni Doğu Lejyonu Ekim 1916'da kuruldu.³⁶

Doğu Lejyonu, kurulduğu tarihten 1917 yılı sonlarına kadar aktif olarak bir cephede savaşmamış ve Lejyon içinde isyanlar baş göstermiştir. Bu isyanlar neticesinde Lejyon'un İsmailiye'ye (Mısır'ın kuzeydoğusunda Süveyş Kanalı'nın ortalarında bulunan ve aynı adlı yönetim biriminin merkezi olan şehir) taşınmasına karar verilmiştir. İsmailiye'de kısa bir süre kalan Lejyon

33 Nejat Göyünç, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s. 74-75.

34 Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve siyasi Mücadeleler*, ASAM Yayınları, Ankara 2000, s. 114.

35 Ulvi Keser, *Kıbrıs Anadolu Ekseninde Ermeni-Doğu Lejyonu*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2007, s. 223-226.

36 Keser, a.g.e., s 220-230. Ayrıca bkz: Gürkan, Palabıyık, a.g.e., s. 137-140.

birlikleri, I. Dünya Savaşı sonlarına doğru Suriye–Filistin cephesindeki çatışmalarda görevlendirilmek üzere Beyrut’a sevk edilmiştir. 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ile birlikte Doğu Lejyonu’nun hukuki varlığı sona ermiştir. Dönemin Fransa Başbakanı Clemenceau, ellerindeki bu gücü kaybetmek istememiş ve Lejyonla ilgili yeni bir düzenleme teklif etmiştir. Bu teklife göre, Lejyonun varlığı devam edecek ve Lejyon Fransız işgal bölgelerinde kullanılacaktır. Böylece Lejyon, Çukurova (Kilikya) bölgesine gönderilmiştir.³⁷

11 Aralık 1918’de Fransız Subayların idaresinde çoğu yerli Ermenilerden oluşan Fransız üniformalı 400 kişilik bir birlik Dörtiyol’a, 17 Aralık 1918’de de 500 kişilik bir birlik Mersin’e girmiştir. 21 Aralık 1918’de Fransız ve Ermeni askerler Adana’ya girmiş ve 27 Aralık 1918 tarihinde Pozantı işgal edilmiştir.³⁸ 15 Eylül 1919’da İngiltere ve Fransa arasında Suriye İtilafnamesi imzalanarak, Maraş, Urfa ve Antep Fransızlara devredilmiştir. İngilizlerin bölgeden çekilmesi ile birlikte bölge çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Fransız birlikleri tarafından işgal edilmiştir. 27 Ekim’de Antep, 29 Ekim’de Maraş ve 31 Ekim’de Urfa Fransızların kontrolüne geçmiştir.³⁹ Bu işgallere karşı Urfa ve Maraş civarındaki Kuvva-i Milliye güçleri direniş göstermiş, Fransız ve Ermeni birlikleri 11 Şubat 1920’de Maraş, 1 Nisan 1920’de de Urfa’dan geri çekilmişlerdir. Antep ise Ankara Antlaşması’ndan (20 Ekim 1921) sonra 25 Aralık 1921 tarihinde Fransızlar tarafından tahliye edilmiştir.⁴⁰

TBMM hükümeti ve Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması, Doğu Lejyonu’nun sonu olmuştur. Antlaşma sonrasında çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu birlikler geri çekilmiştir. Son Fransız birliği de 5 Ocak 1922’de Mersin’den ayrılmıştır. Bu antlaşma sonrasında Doğu Lejyonu’nun merkezi olan Kıbrıs Monarga’daki kamplar kapatıldı ve Ermeni Doğu Lejyonu askerlerin tamamı Fransız gemileri ile adadan gönderilmiştir.⁴¹

Fransa’ya göçün başlamasından 1914 yılına kadar geçen süre zarfında, Fransa’daki Ermeni komiteleri, tüm Avrupa’da Osmanlı İmparatorluğu’nun tebaası olan Ermenilere zulüm yaptığı ile ilgili olarak propaganda yapmışlardır. Propagandanın yanı sıra isyancı komiteler arasındaki koordinasyonu da bizzat yönetmişlerdir.⁴²

37 Gürkan, Palabıyık, a.g.e., s. 148.

38 *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, Seri No: 1, C. 4, s. 44-48.

39 Keser, a.g.e., s. 226-227.

40 Gürkan, Palabıyık, a.g.e., s. 166.

41 Keser, a.g.e., s. 522-531.

42 Gürkan, Palabıyık, a.g.e., s. 137-138.

Bolşevik İhtilali sonrasında Ermenistan'ın Rusya'ya bağlanması ve Fransızların Çukurova'dan çekilmesi sonrasında, bölgede yaşayan Ermeniler de terk ettiler. 1938 yılına kadar Suriye, Lübnan, Yunanistan, Sovyet Ermenistan'ından ve Türkiye'den 63.000 Ermeni Fransa'ya göç etmişlerdir. Bu göç ile birlikte Ermeniler Osmanlı topraklarında bulunan tüm dernek, parti ve kuruluşlarını da Fransa'ya nakletmişlerdir. XXI. yüzyıl başlarında Fransa'da sayıları 400.000'i aşan Ermeni, diaspora çatısı altında toplanarak Türkiye aleyhtarı propagandalarını aktif olarak yürütmekte ve Fransa Parlamentosu üzerinde de söz sahibi olabilmektedirler.⁴³

5. İNGİLTERE'DE ERMENİ DİASPORASININ OLUŞMASI

Ermenilerin İngiltere'deki varlıkları VII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu dönemdeki Ermeni-İngiliz ilişkisinin sebebi Arap-İslam devletinin kurulması ve Ermenilerin yaşadıkları bölgelere doğru olan yayılmalarıdır ki, bunun neticesinde Ermeniler, İngiltere ve İrlanda'ya yerleşmişlerdir. Ortaçağa gelindiğinde iki toplum arasındaki ilişki dini ve ticari bir boyut kazanmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren Ermeni tüccarlar İngiltere'ye ticaret maksatlı uğramaya başladı. Ermenilerin hem doğu kültürünü ve dillerini hem de batı kültürü ve dillerini bilmeleri ve Hıristiyan olmaları onlara çok önemli bir avantaj sağlamıştır. Bu avantajları sayesinde Ermeniler İngiliz dış politikasında çok önemli roller üstlenmişlerdi. XIX. yüzyılla birlikte Ermeniler İngiltere'de elde ettikleri bu güç ile azınlıklar konusunda Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde propaganda yapmaya başlamışlardır.

Ermenilerin İngiltere'de etkin olmasının en önemli nedenlerinden biride, kilisenin ve din olgusunun etkin olarak kullanılmasıdır. Manchester'da 1863 yılında ilk Ermeni Kilisesi açıldığında, bölgedeki Ermeni sayısı 30 kadardı. Zamanla bu sayı artmış ve kilisenin lobi faaliyetlerindeki önemi de artmıştır.⁴⁴

Kilise ve Doğu Ermenilerinin desteği ile kısa zamanda İngiltere'de çok sayıda siyasi parti ve örgüt kurulmaya başlanmıştır. Ermeni kimliği bilinci ve Bağımsız bir Ermenistan Devleti kurma amacı ile faaliyet gösteren bu siyasi parti ve örgütlerden bazıları şunlardır: Hınçak Devrimci Partisi (1887), Devrimci Federasyon (1890), Mart (1897), Hınçak (1894,1901-1903), Hayastan (1888-1892), Nor Kiank (1898-1902), Aptak (1894-1897), Hamaink (1894).⁴⁵

43 Samim Akgönül, *Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobıcılık*, 2002, (Erişim) <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=304>, 09.08.2012.

44 Laçiner, a.g.e., s. 355-358.

45 Laçiner, a.g.e., s. 359.

ABD ve Fransa ile kıyaslandığında İngiltere'deki Ermeni toplumunun sayı olarak çok daha az olduğu görülmektedir. İngiltere'de yaşayan Ermenilerin sayısının kabaca 15.000 ile 20.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Sayı olarak çok az olmalarına rağmen İngiltere'de Ermeni Lobisinin çok aktif olduğu görülmektedir. İngiltere'deki Ermeni diasporasının yaklaşık 200 yıldır Osmanlı ve daha sonrasında Türkiye aleyhtar propaganda yaptıkları ve ilk başladıkları dönemdeki İngiltere'deki toplam sayılarının 100 ila 200 kişilik gruplar olduğu tahmin edilmektedir.

ABD'deki Ermeni Lobisi'nin güçlenmesi dönemine kadar diasporanın merkezinin İngiltere olduğu ve Türkiye karşıtı eylemlerin buradan yönetildiği ile ilgili bir kanı vardır. XX. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde ABD ve Avrupa'da Ermeni lobileri, göç ile birlikte güçlenmeye başladıktan sonra lobi faaliyetlerinin merkezi el değiştirmiş ve yeni merkez ABD ve Fransa olmuştur. Her ne kadar merkez ABD ve Avrupa'ya yayılsa da İngiltere'nin etkinliği Londra merkezli devam etmekteydi.⁴⁶

1840 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Protestan misyonerlerin faaliyet alanı oldukça çoğalmıştı. Bu misyonerlerin amacı dini temelleri yaymaya dayansa da asıl gayeleri çok farklıydı. Adı geçen dönemde Osmanlı'daki Katoliklerin hamisi Fransa ve Avusturya, Katoliklerin hamisi ise Rusya idi. Bu üç devlet zayıflama dönemini fırsat bilerek mezheplerini koruma gayesi ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye başlamışlardı. İngiltere de bu plandan uzak durmadı. (Fransa, Avusturya ve Rusya'nın tekelini kırmak için) Ermenilere yakınlık göstererek, kendisini onların hamisi olarak görmeye başladı. Bu gaye ile Kudüs'te bir Protestan kilisesi kurularak ABD ile Almanya'nın yardımıyla diğer mezheplerden Protestanlığa devşirmeler başladı. Böylelikle hızlı bir şekilde Protestanlık yayılmış ve İngiltere bu sebeple tıpkı Fransa, Avusturya ya da Rusya gibi, Osmanlı Devleti topraklarında hak iddia eder bir duruma gelmişti.⁴⁷

İngiltere'nin Ermenileri kendi emelleri doğrultusunda nasıl kullandığı ile ilgili olarak 1894 yılında İstanbul'da Fransız Büyükelçiliği görevinde bulunan Paul Cambon, aynı yıl Quaid Orsay'a (Fransa Dışişleri Bakanlığı Merkez Binası) şunları yazmıştır: "*Gladstone, huzursuz Ermenileri örgütüyor; onları belli bir disiplin içine sokuyor ve onlara yardım vaat ediyor ve onların çoğunu Propaganda Komitesi'nden aldığı yardımıyla Londra'ya yerleştiriyor.*"⁴⁸ İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya ve bölgedeki Ermenileri örgütleyerek ayrılıkçı hareketlerin başlatılmasında aktif olarak yer aldığı değerlendirilebilir.

46 Laçiner, a.g.e., s. 353.

47 Şenol Kantarcı, *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*, Ankara, Lalezar Yayınları, 2007, s. 24-26.

48 Fikret Türkmen, *On Soruda Ermeni Sorunu*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2001, s. 18.

6. ALMANYA'DA ERMENİ DİASPORASININ OLUŞMASI

Başta Fransa, ABD, Rusya ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Ermeni ayrılıkçılığını teşvik ettiği, hatta ayaklanmaları desteklediği bilinmektedir. Bu dönemde bölgede Alman misyonerlerinin de çeşitli çalışmalar yaptıkları bilinmektedir. Bu çalışmaları en etkin şekilde sürdüren isim de, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu Tehcir kararını Ermeni soykırımına dönüştürmek için oldukça etkili bir lobi faaliyet sürdüren ünlü kültür bilimcisi Richard Lepsius'un oğlu Alman Protestan Papazı Dr. Johannes Lepsius olmuştur.⁴⁹ Lepsius gençliğinden itibaren Ermeni meselesine ilgi duymuş, bu bağlamda, “*Deutscher Hilfsbund für Armenian*” (Ermenistan İçin Alman Yardım Derneği) ve “*Deutsche Orientmission*” (Almanya'nın Doğu Misyonu) adlı iki derneğin kurulmasını sağlamıştır. Lepsius, Ermeni konusu ile ilgili olarak Almanya'nın yanı sıra İsviçre ve Hollanda gibi ülkelerde de propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur.⁵⁰ Fakat bu misyonerlerin Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldırı olayları konusunda ciddi bir destekleri olmamış ya da sınırlı kalmıştı. I. Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ittifakı sebebiyle Almanlar, Ermenileri desteklememiş, hatta Ermeni ayaklanmaları başladığında Osmanlı Devleti'ne, ayaklanmaları sona erdirme tavsiyesinde bile bulunmuşlardır.⁵¹

Almanya'da, Türkleri doğrudan Ermeni soykırımı yaptığını iddia ederek suçlayanlar olduğu gibi, Ermeni Zorunlu Göçü ve İskân nedeniyle suçlayanlar da vardır. Suçlamada bulunanlar, özellikle zorunlu göç kararından sonra Ermeni isyanlarının çıktığını iddia etmektedirler. Türk kaynakları ve I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Silahlı Kuvvetleri'nde karar bakımındaki komuta görevlerinde ve bölgede fiilen görev almış olan Alman subayları ise kesinlikle bir “*soykırım*” ifadesini kullanmamıştır. Hemen hepsi de Ermenilerin zorunlu göç ve iskânının gerekliliği konusunda hemfikir olup, hatta bunun için önerilerde bulduklarını söyleyenler de vardır.⁵²

Alman-Ermeni ilişkileri tarih boyunca çok sınırlı kalmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında, Almanya'ya göç eden Ermeni sayısı neredeyse yok denecek kadar azdır. XXI. yüzyılın ilk yılları itibari ile Almanya'da kaçak göçmenlerin de dâhil edildiği 30.000-35.000 kadar bir Ermeni nüfusunun varlığından bahsedilebilir. Ermeni Diasporasının Almanya'da fazla bir etkisi görülmez.

49 Laçiner, a.g.e., s. 399-400.

50 Ramazan Çalık- Zafer Atar, *Johannes Lepsius'un Şekillendirdiği Almanya'nın Ermeni Politikası*, Türk Yurdu Dergisi, Mayıs 2006, C. 6, S. 225, s. 91.

51 Laçiner, a.g.e., s. 399-400.

52 Türk tezini savunan ender Batılı tarih araştırmacılarından Justin McCarthy'de Alman subaylarını teyit ederek, henüz göç kararı alınmadan önce Ermenilerin birçok farklı yerde ayaklanma çıkarttığını yazmaktadır. Bkz: Celalettin Yavuz, *1915 Ermeni Zorunlu Göçüne Alman Subaylarının Bakışı*, Türk Yurdu Dergisi, Haziran 2006, C. 26, S. 226, s. 44. Ayrıca bkz: Justin McCarthy, *Sürgün ve Göç*, çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1988, s. 205.

Bunun nedenlerinden ilki ve belki de en önemlisi Almanya'da 2000'li yılların başında yaklaşık olarak 3.000.000'lük bir Türk nüfusunun yaşıyor olmasıdır. Bu nüfusun da yaklaşık olarak 800.000'i Alman vatandaşlığına geçmiş bulunmaktadır. Bu sayı ile birlikte Türkler Almanya'da neredeyse iktidarı belirleyebilecek pozisyondadırlar. Ermenilerin Almanya'da fazla etkin olamamalarının bir diğer sebebi de, Almanya ve Türkiye arasında ciddi ticaret ilişkilerin bulunmasıdır.⁵³ Fakat her ne kadar ilişkiler güçlü olsa da Alman Parlamentosu *Bundestag*, 16 Haziran 2005'te aldığı kararla sözde soykırımı tanıdı ve dönemin Alman devletinin bundaki rolünden dolayı resmen özür diledi. Kararda soykırım tabiri yalnızca bir yerde kullanıldı.⁵⁴ Bunun sebepleri üzerinde biraz durmak gerekir.

Almanlar tarihte hiçbir ulusun yapmadığı soykırımı, II. Dünya Savaşı sürecinde Yahudilere karşı yapmış ve bu olay uluslararası Nürnberg Mahkemesi⁵⁵ tarafından da tescil edilmişti. Almanya bu aşamadan sonra karara boyun eğmiş, özür dilemiş ve 100 milyar doların üzerinde tazminat ödemişti. Fakat soykırım suçlamalarından bir türlü kurtulamadı. Almanya dünyada etkin olma ve gerek ulusal gerekse de bölgesel liderliğe oynamaya başladığı dönemlerde başta ABD olmak üzere diğer egemen güçler karşısına hep bu suçlamaları çıkarmışlardı. İşte Ermeni sorunu burada Almanlara yardımcı oluyor. Zira Almanlar XX. yüzyılın ilk soykırımının Türkler tarafından yapıldığını ve hatta Hitler'in Türklerden ilham aldığını da iddia etmektedirler.⁵⁶

7. RUSYA'DA ERMENİ DİASPORASININ OLUŞMASI

Ermeniler ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar, Ermenilerin X-XI. yüzyıllardan itibaren Kiev'e, XIV. yüzyılda ise Moskova'ya göç ettiklerini yazmaktadırlar. Bu dönemlerde Kiev ve güney devletleri arasında ticari ilişkiler kurulmasında Ermeni tüccarların önemli bir rolü olmuştur. Bu dönemde Kiev'de yaşayan Ermenilerin ticaret, zanaat ve hekimlikle uğraştıkları ifade edilmiştir. XIV. yüzyılda Ermeni cemaat Ukrayna'daki Letonya Prenslüğünden ayrıcalık alır ve bu ayrıcalıklar ile şahsi mülk sahibi olmalarına, zanaat ve ticaretle uğraşmalarına imkân sağlar.⁵⁷

53 Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya, Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, s. 218.

54 Soykırımı Hangi Ülke Nasıl Tanıdı? *NTVMSNBC* İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.ntvmsnbc.com/id/25068549/#storyContinued>, 02.04.2012.

55 Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi, Ekim 1945'te ABD, Birleşik Krallık, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin açtığı ünlü dava. Almanya'nın Nürnberg şehrinde yapıldığı için bu isimle anılmıştır. Davada Nazi Partisi "insanlık suçu, savaş suçları, dünya barışına karşı işlenen suçlar ve savaşa sebep olmak" suçlarından yargılandı. Dünya barışına karşı işlenen suçlar tanımından ilk kez bu davada söz edildi. Davalı 24 kişi ve 6 organizasyon ve davacılar da yukarıdaki ülkelerdi. Yargılanan 24 kişi beraat ve 10 yıl hapis cezasından idam cezasına kadar değişen cezalar aldılar. Çoğu idam edildi. Bkz: http://tr.wikipedia.org/wiki/N%C3%BCrnberg_Uluslararası%C4%B1, 05.04.2012.

56 Laçiner, a.g.e., s. 400-401.

57 Hatem Cabbarlı, "Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları*, Eylül-Ekim-Kasım, 2011, S. 3, (Erişim) www.eraren.org/index, 03.05.2012.

Ermenilerin Rusya'nın güney kısımlarıyla XIII. yüzyılın başlarından itibaren ticaret ilişkilerini kurdukları ve bu bölgeye yerleşmeye başladıkları bilinmektedir. XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra güney bölgelerde (Ukrayna) özellikle, Lvov'da Ermeni yerleşim yerleri kurulmaya başlandı. Ermeniler bu dönemde Lvov'da kilise yapmak için izin aldılar. O dönemde Rusya'da yaşayan Katoliklere böyle bir imkân tanınmıyordu. Özellikle ticaret ile çok yüksek bir itibar elde eden ve her yönden kendilerini kabul ettiren Ermeniler bu ayrıcalıkları her zaman alıyorlardı. Tüm bunların yanı sıra Ermenilerin askerlik yükümlülükleri de yoktu.⁵⁸

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Rus Çarı I. Petro ile Ermeniler arasında olumlu bir ilişkinin başladığı bilinmektedir. Rusya, İran ile savaşırken Ermenilerden faydalanmış ve bunun sonucunda Ermeni-Rus ilişkilerinde gelişmeler kaydedilmiş ve güven ortamı meydana gelmiştir. Bu dönemde Çarlık Rusya'sı gücünü arttırmak ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarını ele geçirmek istiyordu. Rusya, Ermeniler ile iyi ilişkiler kurmak için "din" olgusunu kullanmış ve Osmanlı tebaasındaki Hıristiyanların hamiliği rolüne soyunmuştur.⁵⁹ Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin tebaası olan azınlıklar (özellikle Ermeniler) lehine düzenlemeler yapmaları konusunda baskılarda bulunuyordu.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Rusya dini bağlarını kullanarak Yunan halkları üzerinde propaganda yapmaya başlamış, bunun neticesinde yoksulluğun ve topraksızlığın ciddi boyutlara geldiği Mora'da, 1821 yılında ayaklanma başlamıştı. Rusya, Yunanistan'ı ayaklanmadan sonra da desteklemeye devam etmiş ve nihayetinde 1829 yılında Yunanistan bağımsızlığını kazanmıştı. Bunun neticesinde Rusya zayıflayan Osmanlı'ya karşı savaş açmakta gecikmemişti.⁶⁰ Karadeniz kıyısından içerilere doğru ilerleyen Ruslar Anapa (Rusya'da Karadeniz kıyısında yerleşim yeri) ve Ahıska'yı (Gürcistan'da yerleşim yeri) ele geçirmişlerdi. Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler sayesinde Kars vilayetini ele geçirmiş ve Erzurum'a kadar ilerlemişlerdi.⁶¹ Netice itibari ile Ahıska, Kars, Erzurum ve Bayazıt gibi çok önemli kaleler bölge Ermenilerinin desteği ile Rusların eline geçmişti.⁶² Bu savaşın en önemli sonucu Osmanlı Devleti'nin Kafkaslar ile olan coğrafik bağının kopması olmuştur.

58 Mesut H. Caşın, "Ermenistan Silahlı Kuvvetleri", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 1995-1996, C. 2, S. 4, s. 54.

59 Şenol Kantarcı, "ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Eylül-Ekim-Kasım, 2001, S. 3, s. 4-5.

60 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Filiz Yayınları, 1985, s. 112.

61 Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yayınları, 1983, C. 2, s. 60.

62 Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 368.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı vatandaşı olan Ermenilere yeni bir fırsat sunmuştu. Anadolu'nun doğusunun Rus işgaline Ermeniler aktif olarak katılmış, hatta Rus ordusunda subay olarak görevlendirilenler bile olmuştu.⁶³ Buradan da anlaşılacağı üzere, Ermeni-Rus ilişkilerinde taraflar Osmanlı Devleti'nin parçalanması üzerinde anlaşmışlardı.

Çok uzun bir olgunlaşma süreci yaşayan Ermeni diasporası, XIX. yüzyıla kadar Rusya'da yaşayan elit Ermenilerden oluşuyordu. XIX. yüzyılın son çeyreği ile birlikte Ermeniler, bağımsız bir Ermenistan devleti kurma düşüncelerini hayata geçirmek için Rusya ile ciddi bir işbirliği içine girmişlerdi. XX. yüzyılın sonlarına doğru Ermenistan ve Azerbaycan arasında baş gösteren ve 2012 yılı itibari ile halen devam etmekte olan, Dağlık Karabağ sorununun başlamasının sebebi olarak diaspora gösterilmektedir. Ermeniler 1960'lara kadar sözde soykırım konusunda Rusya'da ciddi bir faaliyete girişmemişlerdi. 1965'te ise sözde Ermeni soykırımının 50. yıldönümünü nedeni ile Moskova'dan izin alınması ile Ermeni propagandası faaliyetlerine başlamışlardır. 1965 yılı Sovyetler Birliği'ndeki Ermeni diasporası için bir dönüm noktası olmuştur.

Çünkü bu tarih ile birlikte Ermeniler artık çok açık bir şekilde Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı faaliyetlerine başlamışlardır. 1985'ten sonra SSCB'de Devlet Başkanlığına Mihail Gorbaçov'un getirilmesi Ermeni diasporasının faaliyet alanının genişlemesine ve gelişmesine yardımcı olmuştur. SSCB'nin dağılması ile birlikte Rusya'da bulunan Ermeniler de kurumsallaşmaya başladılar. Bu aşamadan sonra Rusya'nın büyük şehirlerinde Ermeni diasporası belirli bir güce ulaşmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi Rusya'daki diasporanın amacı da Türkiye aleyhinde propaganda yapmak, sözde soykırımı kabul ettirmek, aynı zamanda Dağlık Karabağ sorusunda Rus kamuoyunun ve siyasilerinin desteğini alarak Rusya'dan maddi destek sağlamaktır.

Rusya'daki Ermeni diasporası Avrupa'daki Ermeni diasporası kadar güçlü ve aktif değildir. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir.

- Rusya'daki Ermeni diasporasının etkinliklerine çok geç başlaması. (1990'larda)

63 Bilal Şimşir, *Osmanlı Ermenileri*, çev. Şinasi Orel, Ankara, 1986, Belge No. 116.

- Rusya'daki diasporanın ekonomik anlamda Avrupa'daki diaspora kadar güçlü olmayışı.
- Diaspora kuruluşları arasında bazı konularda anlaşmazlıkların ortaya çıkması.⁶⁴

Netice itibari ile Rusya'daki Ermeni diasporası, Rusya'da siyasi ve ekonomik alanında bazı başarılar elde etmesine ve Ermenistan'ın Devleti'nin çıkarlarını korumak için çabalamasına karşın Avrupa'daki Ermeni diasporası kadar etkili değildir.⁶⁵

8. LÜBNAN'DA ERMENİ DİASPORASININ OLUŞMASI

1919-1922 yılları arasında devam eden Milli Mücadele döneminde, Maraş, Urfa ve Antep'te İngiliz ve Fransızlarla birlikte hareket ederek bölge halkına zulüm yapan Ermeniler (yaklaşık 120.000 kişi), 20 Ekim 1921 tarihinde Milli Mücadele Hükümeti ve Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile Çukurova (Kilikya) bölgesini terk ederek Fransızlar tarafından Lübnan'a yerleştirilmişlerdir.⁶⁶ Nihayetinde Ankara Antlaşması ile birlikte Fransa'nın Çukurova bölgesinde kurmak istediği Ermeni yurdu hayali başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında 24 Nisan 1920 tarihinde San Remo Konferansı sonucunda imzalanan Sevr Antlaşması'na göre, Lübnan ve Suriye Fransız mandasına bırakılmıştı. Maraş, Urfa ve Antep bölgesinden getirilen Ermeniler Lübnan'a çok kısa sürede yerleştirilmiş ve Fransızlar tarafından kendilerine Lübnan vatandaşlığı verilmişti.⁶⁷

XXI. yüzyılın başı itibariyle Lübnan'da Ermeni toplumuna ait Taşnak, Hınçak ve Ramgavar olmak üzere 3 parti faaliyet göstermekte ve yaklaşık 116.214 Ermeni'nin yaşadığı tahmin edilmektedir. Lübnan Parlamentosu'nda 6 Ermeni milletvekili görev yapmaktadır. ABD ve Fransa kadar etkili olmasa da Lübnan, siyasi, kültürel, dini ve sosyal kurumları ile Ermeni diasporası açısından önemli bir merkez niteliğindedir.⁶⁸

64 Cabbarlı, a.g.m.

65 Cabbarlı, a.g.m.

66 Esat Uras, *The Armenians in History and the Armenian Question*, İstanbul 1988, s. 389-78. (Erişim) <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=250, 06.10.2012>.

67 Erdal İlter, "Lübnan'da Ermeni Diasporası", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, (Erişim) <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=250, 06.10.2012>

68 İlter, a.g.m.

BÖLÜM III

LOBİCİLİK

Lobi terimi kelime anlamı olarak “koridor” manasına gelmektedir. Fakat teknik olarak “Kongre koridoru” olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda lobıcılık de bu koridorlarda yapılan kulis çalışmaları olarak kabul edilmektedir.⁶⁹ Lobıcılığı, bir grup veya topluluk adına hareket ederek hükümet kararlarını etkilemek amacıyla planlanan ve bu amaçla vatandaşla karar vericiler arasında kurulmaya çalışılan bir tür iletişim,⁷⁰ bu faaliyetle uğraşanları da lobici olarak tanımlamak mümkündür. Lobıcılığın yasal düzenlemeye tabi olduğu ABD’de, 1946 yılında yürürlüğe giren Federal Lobi Yasası’nda lobici; Amerikan Kongre’sindeki yasaları etkilemeye veya yasanın çıkmasını veya çıkmamasını sağlamaya çalışan, bunun için doğrudan veya dolaylı para ve diğer değerli eşyaları alan veya toplayan veya asıl amacı bu olan kişiler olarak tanımlanmaktadır.⁷¹

Lobi kavramı genelde baskı grubu ile aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Fakat bu iki kavram gerçekte birbirinden farklı anlamlar ifade etmektedir. Baskı grupları, modern demokrasilerde faaliyet gösteren, teşkilatlanmış, iyi organize olmuş ve etkileme gücüne sahip, aralarında fiili bir çıkar birliği olan fertlerden oluşan yapılardır.⁷² Lobiler ise baskı gruplarının çıkarları ve istekleri doğrultusunda kanunların çıkartılması, iptal edilmesi ve değiştirilmesi konularında faaliyet gösteren ve bu çerçevede hükümet yetkilileri ile sürekli irtibat halinde olan yapılardır.⁷³

Pek çok ülkede varlığını sürdüren lobıcılığın mesleki anlamda ilk kez ABD’de kullanıldığı ileri sürülmektedir. Bu oluşum ABD’de çok önemli bir iş kolu haline gelerek en cazip mesleklerin başında yer almaktadır. Lobıcılığın ABD’de bu kadar etkin olmasının sebepleri de vardır. Bunların başında ABD’nin gerek ekonomik gerekse de siyasi yönden tartışılmaz üstünlüğü ile ülkedeki mevcut iki partili siyasi yapı gelmektedir.⁷⁴

Yönetim biçimi olarak parlamenter sistemi benimseyen ülkelerde farklı siyasi görüşlere ve inançlara sahip olan kişi ve grupların oluşturduğu çok geniş bir siyasi parti dağılımı mevcuttur. Bu farklı görüşleri benimseyen kişi ve guruplar hükümetler üzerinde etkili olmak için siyaseti ve bunun vazgeçilmez unsuru

69 Aydan Kodaloğlu, “ABD’de Lobi ve Lobıcılık”, *Avrasya Dosyası*, 1994, C. 1, S. 1, s. 30.

70 Lester W. Milbraht, *The Washington Lobbyists*, Westport, Connecticut, Greenwood Press, 1963, s. 7-8. Ayrıca bkz: Arı, *Amerika’da Siyasal Yapı*, s. 152.

71 Hrebener, Roland J. - Ruth K. Scott, *Interest Group Politics in America* 2nd ed, Englewood Cliffs, New Jersey: 1990, s. 69. Ayrıca bkz: Arı, *Amerika’da Siyasal Yapı*, s. 153.

72 Hakan Ay, *Vergi Politikaları ve Baskı Grupları*, İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi Yayınları, İzmir, 1998, s. 6.

73 Ürek, Doğan, a.g.e., s. 12.

74 Dinçer, a.g.e., s. 45.

olan siyasi partileri kendi amaçları doğrultusunda kullanabilmektedirler. Fakat ABD'de mevcut olan siyasi yapı çok partili sistemden uzaktır. Sistemde sadece iki parti vardır ve bu durum çıkar ve baskı gruplarının parti kurarak sistem üzerinde etkili olmasını engellemektedir. Bunun neticesinde bu tür guruplar amaçlarına ulaşmak için lobi faaliyetlerine yönelmektedirler.⁷⁵ Bu bağlamda lobilerin faaliyet gösterdikleri ülkelerde ya da kurumlarda olumlu bir yönde kabul görmeleri ve güven kazanmaları da çok önemli bir konu haline almaktadır.

1. LOBİCİLİK KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ (ABD-AB)

Lobicilik benzeri uygulamaların dünyanın en eski medeniyetlerde de uygulandığı ileri sürülmektedir. Antik Yunan yasalarında vatandaşların şehir idarecileri ile karşı karşıya gelmesi için bir başka kimseyi görevlendirmesi normal karşılanıyordu. Marco Polo Venediklilere özel ticari kolaylıklar sağlamak için Çin İmparatorluğunda lobi çalışmaları yapmıştır. Ayrıca Cizvit Rahipleri de Portekizlilere ticari anlamda imtiyazlar sağlamak amacı ile Japon İmparatorluğunda lobi faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁷⁶

Kişilerin, baskı gruplarının ya da farklı ülke hükümetlerinin iktidarları etkilemek için kullandıkları lobicilik kavramının sosyal hayatta kullanıldığı ilk yer olarak ABD kabul edilmiş ve Lobici kelimesi de ilk olarak 1839 yılında ABD'de kullanılmaya başlanmıştır. 1869–1877 yıllarında ABD Başkanı olan Ulyses Grant, hükümet çalışmalarını kısa bir süre Llard otelin lobsinde yürütmüştür. Bunu fırsat bilen baskı grupları sürekli olarak bu otelin lobsine gitmeye ve başkanı kendi istekleri doğrultusunda etkilemeye çalışmışlardır.⁷⁷

ABD'de Cumhuriyetin kurulması ile birlikte lobi faaliyetleri de hız kazanmıştır. İlk zamanlar yürütülen lobi faaliyetleri kaba kuvvet ve silah zoru ile yürütülmeye çalışılmış fakat daha sonrasında kongre üyelerine rüşvet vermek ve yemeğe götürmek gibi yöntemler kullanılmaya başlanmıştır. Demokrasinin ilerlemesi ile birlikte lobicilik faaliyetleri de ABD'de hızla gelişme göstermiş ve bu işle uğraşanların sayısında ciddi artışlar görülmüştür.⁷⁸

Adı geçen dönemde ABD'nin en ünlü lobicisi Colt silahlarının yapımcısı Samuel Colt olmuştur. Colt kendi adını taşıyan silah firması ile ilgili olarak

75 Dinçer, a.g.e., s. 46.

76 Ken Kollman, *Outside Lobbying*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1998, s. 93. Ayrıca bkz: Ekrem Erdiç Gülbaş, (2007) *Liberal Demokrasilerde Karar Alma Sürecinde Baskı Grubu Olarak Lobilerin Rolü: ABD Örneği*, isimli yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

77 Dinçer, a.g.e., s. 52.

78 Nurdoğan Rigel, *Medya Ninnileri*, 1. Baskı, Sistem Yayıncılık ve Matbaacılık Yayınları İstanbul, 1993, s. 54.

kongrede aleyhte karar çıkmaması için dönemin kongre üyelerinin çoğuna 10.000 dolarlık rüşvet vermiş ve bu dağıtım işini güzel bayanlara yaptırmıştır. 1850'li yılların en başarılı lobicilerinden birisi de ilk olarak gazetecileri kiralama yolu ile yün sektörünün sorunlarını dile getiren Thorlow Weed'dir.⁷⁹

ABD'de lobicilik ile ilgili ilk yasal düzenleme 1876 yılında hayata geçirilmiştir. Bu tarih ile birlikte lobicilik ile uğraşan kişilerin resmi makamlara giderek bu işi yaptıklarına dair kayıt altına alınmaları istenmişti. Bunu takiben 1938 yılında Yabancı Temsilciler Yasası çıkarıldı. ABD'de Lobicilik ile ilgili en kapsamlı yasa ise 1946 yılında çıkartılan Federal Lobi Yasası olmuştur. Bu yasa ile birlikte lobi yapan kişiler ve kurumlar her tür hesaplarını üçer aylık periyodlar halinde Kongre'ye iletmek zorunda bırakılmışlardır. II. Dünya Savaşı sonrasında lobicilerin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde ise artık yabancı ülkelerdeki çıkar grupları da Washington da lobi faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardı. Bu dönemde Güney Koreli iş adamlarının kongre üyelerine 500.000 ile 1.000.000 dolar arasında rüşvet vermeleri ve bu olayın da Washington Post gazetesinde deşifre edilmesi ile birlikte lobicilerin kullanmış oldukları yöntemler sorgulanmaya başlanmış, bu olaya karışan Kongre üyelerinin çoğu ya tutuklanmış ya da Kongre'den uzaklaştırılmıştır. Bu olayda kanun yapıcılar, hukukçular ve gazetecilerin de aralarında bulunduğu toplam 115 kişinin adı geçiyordu.⁸⁰

1980'li yıllarda teknoloji ve kitle iletişim araçlarındaki gelişme ile birlikte lobicilik farklı bir boyut kazanarak tüm vatandaşlara hitap etmeye başlamıştı. Bu sayede lobiciler sadece kendileri değil, kendileri gibi düşünen insanlarla birlikte hareket etmeye başlamışlardı. Yahudi lobisi, Türk lobisi, Yunan lobisi, Ermeni lobisi, Arap lobisi ve Japon lobisi ABD'deki etkin lobilere örnek olarak verilebilir.

AB'de yapılan lobicilik, gerek ABD ve gerekse de Birliğe üye diğer devletlerden farklılık göstermektedir. Bunun sebebi de birlikteki karar alma süreçlerindeki karmaşık yapıdır. AB'de lobicilik faaliyetlerinin en etkin olduğu yer şüphesiz Brüksel'dir. Birlikte lobicilik faaliyetleri 1950 yılından sonra (Avrupa Kömür, Çelik Topluluğu Antlaşması-1951 Paris Antlaşması- AKÇT) oluşmaya başlamıştır. AB'de lobiciliğin gelişimi 4 ayrı döneme rastlamaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- AKÇT Antlaşması'ndan Avrupa Parlamentosu'nun doğrudan seçimine kadar olan dönem (1951-1979).
- Avrupa Parlamentosu seçiminden 1985'e kadar olan dönem,

79 Dinçer, a.g.e., s. 58.

80 Dinçer, a.g.e., s. 58.

- 1985 yılından Birlik Antlaşması'nın yapıldığı 1992 yılına kadar olan dönem
- 1992'den günümüze kadar olan dönem.⁸¹

Özellikle XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren AB'de, lobicilik alanında çok büyük gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. 2000 yılı başlarında Brüksel'de, AB kurumlarına kayıtlı durumda 20.000'e yakın lobici faaliyet göstermektedir. Ayrıca dünya genelinde 3.000 civarında çıkar ve baskı grubunun Brüksel'de daimi temsilciliği bulunmaktadır. Bunların çoğu dünyadaki diğer devletlere ait ekonomik nitelikli temsilciliklerden oluşmaktadır. Ayrıca sosyal, kültürel, etnik, dini vb. kurumların temsilcilikleri de lobi faaliyetlerini sürdürmektedir.⁸²

2. LOBİLERİN BAŞARISINI ARTTIRAN ETMENLER

Olezsek, lobilerin karar alma mekanizmaları üzerinde etkili olması ve bunun neticesinde başarı kazanması için

- “Üye sayısının fazla olması,
- Seçmen sayısının çokluğu,
- Maddi imkânların yeterli olması,
- Örgütü yöneten lider kadro ile alt kademe yöneticilerinin yaptıkları işte profesyonel olmaları” gerektiğini söyler.⁸³

Murphy, lobicilikte başarıyı etkileyen etmenler arasında kişisel yetenek ve mesleki bilgiye vurgu yaparak, başarılı lobiciyi şöyle tanımlamaktadır:

Başarılı bir lobici, değişik durumlara çabuk ayak uydurabilecek esnekliğe sahip, yetenekli, prestij sahibi, dürüst ve karşısındakinde güven oluşturan bir karaktere sahip olan kişidir. Bunun dışında lobici, işini yaparken örneğin komitede ilgili yasa veya karar üzerinde kimin daha etkili olabileceğini öngörebilmesi, son kararı kimin vereceğini doğru araştırması ve bu işin üstesinden gelebilmesi için ne kadar ve kimlerin desteğine ihtiyacı olduğunu önceden bilmesi gerekir.⁸⁴

81 Arif Esin, “Avrupa Birliğinde Lobicilik”, s. 135-140. (Erişim) <http://www.iudergi.com/tr/index.php/iletisim/article/viewFile/15628/14811>, 14.07.2012

82 “Lobicilik Nedir? Ne Değildir?”, (Erişim) <http://www.turkiyeavrupavakfi.org/index.php/arastirma-yorum/basinda-cikanlar/1372-lobicilik-nedir-ne-deildir.html>, 14.07.2012.

83 Walter J. Ozelsek, *Congressional Procedures and the Plicy Process*, 2nd ed. Wash. D.C.: Congressional Quarterly Inc., 1984.

84 Thomas P. Murphy, *Pressures Upon Congress*. New York: Barron's Educational Serious, Inc. 1973), s. 6. den aktaran, An. a.g.e., s. 161.

Bu konu ile ilgilenen tüm araştırmacıların ortak bir noktada birleşmektedirler; o da, grup ne kadar büyük ve seçmen sayısı da buna paralel olarak çok ise lobilerin başarılı olma ihtimalinin arttığıdır. Bunun neticesinde milletvekilleri, kongre üyeleri ya da siyasi partiler otomatikman bir sonraki seçim sürecini düşünür ve buna göre hareket ederler. Örneğin Türkiye'nin Amerika'da seçmen sayısının azlığı nedeni ile ABD'de karar alıcılar üzerinde yeteri kadar etkili olmadığı kabul edilmektedir.⁸⁵

Lobilerin başarısını etkileyen diğer bir gereklilik de maddi yönden sahip oldukları güçtür. Gün geçtikçe seçim kampanyalarının maliyetleri artmakta ve milletvekili olmak isteyenler tek başlarına bu masrafları karşılayamaz hale gelmektedirler. Bunun en bariz örneği ABD'deki Kongre seçimlerinde karşımıza çıkmaktadır.⁸⁶ Ayrıca lobicilerin basın ve medyayı etkin kullanarak kamuoyu desteğini sağlamaları için maddi güç şüphesiz çok büyük önem arz etmektedir.

Lobilerin başarısını etkileyen faktörlerden grubun büyüklüğü ya da seçmen sayısının çokluğu şüphesiz önemli bir yer tutmaktadır. Fakat grup üyelerinin statüleri ve toplum içindeki nitelikleri de grubun başarısı için çok önemli olabilmektedir.

3. LOBİCİLİK TEKNİKLERİ

Lobicilikte bir birinden farklı yöntemler mevcuttur fakat önemli olan bu tekniklerin fazlalığı değil, doğru zamanda, doğru teknikler kullanılarak yapılmasıdır. Bu teknikler; doğrudan ve dolaylı lobicilik olarak sınıflandırılabilir.

3.1. Doğrudan Lobicilik

Lobiciliğin en etkili olduğu yöntem olarak kabul edilmektedir. İç lobicilik olarak ta adlandırılan bu yöntem tamamen Kongre'nin içinde yürütülen çalışmalarından oluşur.⁸⁷ Adından da anlaşılacağı gibi bu tür lobicilik yönteminde lobi yapan kişi aracı kullanmadan siyasi karar alıcı veya alıcılar ile direkt bir araya gelerek görüşme yapar. Görüşmeyi yapan bu kişi lobici olarak adlandırılır. Örgüt adına lobi faaliyeti yapan bu kişi örgütün lideri, üyesi veya kiralanmış bir lobi firmasının personeli olabilmektedir. Ayrıca bu lobici, adına çalıştığı kurum, örgüt ve baskı grubu için gerek yerel, gerek ulusal, gerekse de

85 Arı, a.g.e., s. 161.

86 Arı, a.g.e., s. 162.

87 Dinçer, a.g.e., s. 114.

uluslararası anlamda lobi faaliyetlerini yürütebilmektedir.⁸⁸ Yeni bir kanunun çıkartılması, değiştirilmesi ya da iptal edilmesi konusu ile uğraşan siyasi karar alıcılar bu konuda kendilerine yardımcı olmak isteyen lobilerden yardım talep edebilmektedirler. Bunun sebebi de lobilerin kanun ve mevzuatları çok iyi bilmeleridir.

3.2. Dolaylı Lobicilik/Halka Dayalı Lobicilik

Halkın lobi faaliyetlerine etkin olarak katılması ve bu şekilde başarı sağlamak amacıyla tamamen kamuoyuna yönelik olarak yapılan lobicilik türüdür. Bu şekilde lobicilik yapmak isteyen kurum ya da örgütler bu faaliyetlerini ya kendileri ya da bu konuda uzmanlaşmış halkla ilişkiler şirketleri (public relations: PR) ile birlikte yürütmektedirler. Lobi yapmak isteyen kurum, kuruluş, devlet, örgüt ve şirketler lobi yapmak istedikleri bölgeye yabancı olduklarından ve ilgili ülkenin kanun ve mevzuatlarını bilmediklerinden bu konuda uzmanlaşmış şirketlerle çalışmak isterler. Bu gibi halkla ilişkiler şirketlerinin en yoğun olduğu yer ise ABD'de New York ve Washington'dur.⁸⁹

Teknolojideki gelişme ile birlikte iletişim araçlarındaki sayı ve çeşitlilik artarak lobicilik yapmak isteyenlere büyük fırsatlar ve yeni teknikler sunmuştur. Siyasi karar alıcılar ile dostluk kurmak, belirli zaman aralıklarında bürokratları ziyaret etmek, düzenli aralıklarla medya ziyaretlerinde bulunmak, kongre üyelerine mektup, telefon, faks, dilekçe, e-posta ve kartpostal göndermek dolaylı lobicilikte başvurulan yöntemlerin başında gelmektedir.⁹⁰

4. LOBİCİLİK YÖNTEMLERİ

Lobilerin başvuracağı yöntemler sahip oldukları güce ve ellerindeki kaynaklara göre değişebilmektedir. Lobi yapmak isteyenler ellerindeki bu kaynaklara ve imkânlara göre nasıl bir çalışma yapacaklarını önceden belirlemek zorundadırlar. Başvuracakları bu yöntemler doğrudan ya da dolaylı olabilmektedir.

4.1. Yüz Yüze Görüşme

Konu ile ilgili olarak çalışma yapan araştırmacıların da kabul ettiği en etkili yöntem, lobilerin siyasi karar alıcılar ile yaptığı yüz yüze görüşmelerdir. Bu

88 Arı, a.g.e., s. 153.

89 Arı, a.g.e., s. 155-156.

90 Dinçer, a.g.e., s. 117.

yöntem ile karar alıcılar lobicilerin ne istedikleri konusunda direkt olarak bilgi sahibi olabilmektedirler.⁹¹ Ayrıca bu sayede her iki tarafın da birbirilerini tanıma fırsatı doğmakta ve karşılıklı güven ortamının oluşması sağlanabilmektedir.⁹² Yüz yüze görüşme yönteminin başarılı olabilmesi için lobicinin siyasi karar alıcılar ile ilgili kanun ve mevzuatlar hakkında doyurucu bir bilgiye sahip olması gerekmektedir. Lobciler ile karar alıcılar arasındaki iletişimin en iyi yolu toplantılardır. Bu toplantılar için en uygun yerler kamuya açık alanlar olan restoranlar, spor salonları, taksiler, kafeler, bürolar vb. yerlerdir.⁹³

4.2. Komite Oturumlarına Katılmak

Lobicilerin karar alıcılara isteklerini duyurmak için kullandıkları etkili yöntemlerden bir diğeri de komite oturumlarına katılarak fırsat verilmesi halinde buralarda konuşma yapmaktır. Bu şekilde komite toplantılarına katılma geleneği ABD’de lobicilere önemli avantajlar sağlamaktadır. Çıkar ve baskı gruplarının kendilerini ifade etmeleri, istek ve önerilerinin kayıtlara geçmesini sağlamaları açısından bu tür toplantılar çok önemlidir. Bu tür toplantılara medyanın katılması ile birlikte lobiciler istek ve önerilerini toplumun tüm kesimlerine iletebilmektedirler.⁹⁴

Komitelerde konuşma yapacak kişiler toplantıya gitmeden önce konuşma metinlerini hazırlamalıdır. Bu konuşma metinleri bizzat lobiciler tarafından hazırlanacağı gibi profesyonel anlamda bu tür konuşmaları hazırlama işi ile uğraşan firmalar tarafından da yapılabilmektedir. Komitelerde konu ile ilgili yapılacak konuşmanın özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

- Konuşma metninin bir kopyasının konuşma başlamadan önce medya mensuplarına dağıtılması,
- Konuşma metninin kısa ve öz olması, ayrıca imkânlar dâhilinde gerçek belgelerle desteklenmesi,
- Konuşma bittikten sonra gerek basın ve gerekse de karar alıcıların soracağı sorulara sabırlı ve doğru cevaplar verilmesi,
- Toplantının bitimi ile birlikte konuşma metninin birer kopyasının komite üyelerine gönderilmesi.⁹⁵

91 Arı, a.g.e., s. 184.

92 Dinçer, a.g.e., s. 127.

93 Arı, a.g.e., s. 186.

94 Arı, a.g.e., s. 186.

95 N. Nisa Bayramoğlu, *Amerika Birleşik Devletleri’nde Lobi Faaliyetleri*, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1985. s. 9. Ayrıca bkz: Dinçer, a.g.e., s. 25.

Bu tür faaliyetler ABD Kongresindeki komitelerde ve AB parlamentosundaki komisyonlarda sıkça gerçekleştirilmektedir.

4.3. Grass Roots (Kamuoyu) Hareketi

Siyasi karar alıcılar uygulamalarına destek veren ya da karşı duran halkın çokluğunu ve etkinliğini dikkate almak zorundadırlar.⁹⁶ Bunun en doğal sonucu olarak bir sonraki seçimlerde kazanma ya da kaybetme gibi bir sonuçla karşılaşacaklarını bilen siyasiler kamuoyunun tercihlerine önem vermek zorunda kalmaktadırlar. Bu tür lobiciliğin mantığı çok basittir; halk tasarı veya kanun teklifinin arkasındaysa rahatlıkla geçer, eğer değilse geçmesi imkânsızdır.⁹⁷ Bunu iyi değerlendirmek isteyen lobiciler de halkı harekete geçirerek siyasi karar alıcılar üzerinde etkili olmaya çalışmaktadırlar. Telefon etmek, mektup yazmak, dilekçe ve telgraf göndermek, e-posta yollamak kamuoyu oluşturmak için düzenlenen kampanyalarda kullanılan en etkili yöntemlerdir.⁹⁸

4.4. Karar Alıcılara Bilgi sunma

Siyasi karar alıcıların her konuyu derinlemesine bilmesi ve araştırması neredeyse imkânsızdır. Bunu yapmak istese bile buna ne parası ne de zamanı yeter. İşte tam bu noktada lobicilere başvurma ihtiyacı duyar. Çünkü bu iş ile uğraşan ve bu işi en iyi araştırarak olanlar profesyonel lobi şirketleridir.

ABD Anayasası'nda vatandaşlara siyasi sistemle ilgili önemli haklar verilmiştir. Fakat Kongre'ye yasa teklifi vermek sadece kongre üyelerine has bir yetki biçimidir. Vatandaşlar da isteklerini Kongre üyelerine iletmek isterler. İşte tam bu noktada devreye lobici girer ve baskı grupları ile Kongre üyeleri arasında köprü görevi üstlenir ve düzenli olarak Kongre'ye bilgi sunar.⁹⁹ Bu aşamada siyasi karar alıcılara bilgi sunan lobicilerin kanun, mevzuat, yönetmelik, Kongre ya da Meclis'in yapısı, muhatap olacağı kanun koyucunun kişiliği gibi konularda uzmanlaşması da gerekmektedir.

96 Alan Grant, *The American Political Process*, Dartmouth Publishing Company, Vermont, USA, 1992. den aktaran, Mustafa Ertuğrul Yılmaz, (2006) *Etkin Bir Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Lobicilik ve ABD'de Ermeni Lobi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi*, isimli Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 23.

97 Ernest Wittenberg, *How To Win In Washington*, Blackwell Publishers, Oxford, UK, 2006, den aktaran, Mustafa Ertuğrul Yılmaz, a.g.t., s. 24.

98 Arı, a.g.e., s. 189.

99 Dinçer, a.g.e., s. 142.

4.5. Maddi Destek Sağlama

Siyasi karar alıcılar üzerinde etkili olmak isteyen baskı grupları ve lobiler uygun gördükleri finansal araçları kullanarak bu işi gerçekleştirmektedirler. Bu şekilde yapılan destek ile birlikte siyasi karar alıcılar ile lobiciler arasında ciddi bağlar oluşmakta, bu bağ ile birlikte siyasi karar alıcılar lobicilere değer vermekte ve sonrası için lobicilerin istekleri doğrultusunda kararlar alabilmektedirler.¹⁰⁰ Ne kadar yasal hale getirilmeye çalışılsa da ABD’de olduğu gibi tüm dünyada karar alıcılara bu şekilde yapılan maddi destekler rüşvet olarak nitelendirilmektedir.

4.6. Seçmenlerle Tanışma

Günümüz siyasi hayatında halkın ve seçmenin baskısı oldukça fazladır. Kanun koyucular bir daha seçilebilme kaygısıyla kendilerine oy veren seçmenlerle irtibatlarına özen göstermek zorunda kalmaktadır. Seçmenlerle tanışma tekniği lobiciler, seçmenler ve karar alıcılardan oluşan üçlü bir döngüdür. Lobiciler ilk etapta seçmenlerle tanışır. Tanışma faslı telefon, e-posta, mektup ve en önemlisi seçim bölgelerindeki toplantılar ile olmaktadır. Seçmenle tanışma fiili başarı ile sonuçlandıktan sonra sıra seçmenle siyasi karar vericileri tanıştırmaya gelir. Lobiciler bunun için değişik yollara başvurumaktadırlar. Bunlar kalabalık seçmen grupları ile meclis ziyaretleri, komite toplantılarında konuşma yapmak, siyasi karar alıcıları seçim bölgelerine getirip seçmenle tanıştırmak gibi yöntemler olabilmektedir.¹⁰¹

4.7. Lobiler Arası İşbirliği

Benzer amaçları olan baskı grupları ile lobiler siyasi karar alıcılar üzerinde daha çok etki yaratabilmek için bazı durumlarda bir araya gelerek işbirliği halinde çalışabilmektedirler. Burada unutulmaması gereken en önemli konu görüşülen konunun ya da çıkartılacak yasanın koalisyon kurarak bir araya gelen lobicilerin ortak çıkarına olmasının gerekliliğidir.

Lobilerin oluşturduğu koalisyonların başarılı olabilmesi için, sürecin çok iyi değerlendirilip yönetilmesi gerekmektedir. Şayet süreç iyi yönetilmezse başarısızlıkla sonuçlanabilme ihtimali ortaya çıkabilmektedir. Bu tür koalisyonlar genellikle çevre sorunları, sağlık, konut edinme gibi konularda yapılmaktadır.¹⁰²

100 Anı, a.g.e., s. 194.

101 Dinçer, a.g.e., s. 145-146.

102 Anı, a.g.e., s. 192.

4.8. Profesyonel Lobi Şirketlerinden Faydalanma

Lobicilikte kullanılan en etkili yöntemlerden birisi de profesyonel manada çalışan lobi şirketlerinden faydalanmaktır. Bu şekilde lobi yapma tekniği özellikle ABD'de etkili olmaktadır. Washington DC de konuşlanan bu lobi şirketlerinin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Bu tür şirketlerde genellikle emekli meclis üyeleri, halkla ilişkiler uzmanları, emekli bürokratlar ve hukukçular görev yapmaktadırlar. Lobi yapmak isteyen kişi, kuruluş ya da devletler lobi şirketlerini kiralarken şirketin büyüklüğü, tecrübesi ve çalışan kişi sayısını dikkate almaktadırlar.¹⁰³

4.9. Medyayı Etkin Kullanmak

İletişim çağı ile birlikte gündelik hayatımızın neredeyse vazgeçilmez unsuru olan medyanın kullanımı lobi yapmak isteyenler için oldukça elverişli bir tekniktir. Bunun farkında olan lobiciler medya ile olan ilişkilerini sürekli biçimde güçlendirmekle birlikte maddi imkânları olanlar çeşitli medya kuruluşlarını (gazete, dergi, televizyon ve radyo kanalı vb.) satın almaktadırlar. Etnik lobilere örnek vereceğimiz Ermeni lobisinin ABD'de belirli zamanlarda yayın yapan 14 gazete ve dergi ile 1 adet radyo kanalı bulunmaktadır.¹⁰⁴

4.10. Sosyal Lobicilik

Lobicilerin gerek kendi ülkelerinde gerekse de farklı ülkelerde kendilerini tanıtmak ve olumlu bir imaj oluşturmak için gerçekleştirdikleri toplantı, parti, av gezileri, ülke içi ve dışına yapılan geziler, yılbaşı baloları gibi etkinlikler sosyal lobicilik tekniğine örnek olarak verilebilir. ABD'de bu tür lobiciliğin önünde herhangi bir kısıtlama yoktur. Hatta lobicilere göre siyasi karar alıcılar ile bu şekilde kurulan bir bağ neticesinde başarılı olunabileceği düşüncesi de oldukça yaygındır. ABD'de bu tür faaliyetler ile ün yapmış lobiciler de bulunmaktadır.¹⁰⁵

4.11. Siyasi Karar Alıcılar İle Dostluk Kurmak

Lobicilik tekniklerinden bir diğeri de kanun koyucular ve bürokratlarla kurulan dostluk ve bu dostluk neticesinde sahip olunabilecek bilginin oluşturacağı pozitif faydadır. Lobiciler ilgilendikleri kimselerin akrabaları ve onların

103 Dinçer, a.g.e., s. 138-139.

104 Bayramoğlu, a.g.e., s. 48-49.

105 Jeffrey H. Bimbaum, *The Lobbyists*, Times Books, Washington DC. 1992. s. 10. Ayrıca bkz: Dinçer, a.g.e., s. 134.

yanında çalışan personellerle sosyal lobicilik tekniğini kullanarak yakınlık kurmaya çalışırlar. Bunun neticesinde ilgilendikleri kişilere zamanla ulaşabilir ve bu sayede onlarla da dostluk kurabilirler. İlerleyen dönemlerde lobici amacına ulaşmış olur.

4.12. Doğrudan Eylemler

Lobiciler amaçlarına ulaşmak için bazen doğrudan eylemlere de yönelmektedirler. Tabi ki bu doğrudan eylemleri gerçekleştirebilmeleri için grubun üye sayısının ve gücünün fazla olması gerekmektedir. Üye sayısı ve etkileme gücü fazla olan gruplar geniş kitlelerin katılacağı grev, yürüyüş, e-posta, telgraf, mektup, imza kampanyaları gibi yöntemleri kullanarak karar alıcıları etkilemeye çalışmaktadırlar. Bu yöntem kullanılırken özellikle yazılı ve görsel medya etkin olarak kullanılmakla birlikte, lobiciler bu eylemler ile karar alıcılara kendi güçleri ile ilgili mesaj vermektedirler.¹⁰⁶

BÖLÜM IV

ERMENİ DİASPORASI, BASKI GRUPLARI VE LOBİLERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ

Tehcir Kanunu ile birlikte soykırıma uğradıkları iddialarıyla yurt dışında yaşayan Ermeniler, XX. yüzyılın sonlarına doğru ortak propagandayla bir çatı altında toplanmıştır. Diasporanın bu aşamadan sonra izlediği politika ve hayata geçirdiği eylemleri, Türkiye'nin uluslararası politikalarını ve üçüncü ülkelerle ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilen bir hal almıştır. Diaspora kavramı ortaya çıktıktan sonra Ermeni diasporası “kutsal” amaçları doğrultusunda, Türkiye'nin imajını karalamak ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından sözde soykırıma tabi tutulduklarını tüm dünyaya ispat etmek amacıyla basın yayın araçlarını çok aktif bir şekilde kullanmış, çeşitli ülkelerde tiyatro ve konferanslar düzenlemiş, Türklere karşı terör eylemlerini organize etmiştir.¹⁰⁷

Gurgen Yanikian isimli Ermeni'nin 27 Ocak 1973'de ABD'nin Santa Barbara şehrinde Los Angeles Başkonsolosumuz olan Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir'i katletmesiyle başlayan Ermeni terörü, yurtdışındaki diğer Türk görevliler (diplomatlar, elçiler) ve kuruluşlarına yönelik olarak artarak devam etmiştir. 1975 ve 1985 tarihleri arasında Ermeni terör örgütlerince, 21

106 Ayrıntılı bilgi için bkz: Arı, a.g.e., Dinçer, a.g.e.

107 *Ermeni Diasporası ve Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerine Etkisi*, a.g.y.

ülkede toplam 110 terör olayı gerçekleştirmiş bu saldırılarda toplam 42 Türk diplomat ile 4 yabancı hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁸

Diaspora topluma etki etme ve düşüncelerini yayma sanatında kamuoyu araçlarını özellikle de halkla ilişkileri çok sistemli bir biçimde kullanmıştır. Dağılma sonrası yerleştikleri ülkelerin politikacılarını, diplomatlarını, uluslararası örgütlerini etkilemek için düzenledikleri ve sayıları azımsanmayacak kadar çok olan konferans, seminer ve sözde soykırım törenleri ile psikolojik bir savaş başlatmışlardır.¹⁰⁹

*Ermeni diasporasının gücünün en önemli kaynaklarından birisi Ermeni cemaatlerinin buldukları ülkelerin iç siyasetinde etkin olmaları. Oy kullanan, siyasi bilinci olan, buldukları topluma ekonomik katkıları olan, eğitim seviyesi yüksek, siyasette etkin, yani ellerinde pazarlık kozu olan bir toplum çıktı karşımıza ve bunlar iç politikada etkin oldukları için dış politikaları da etkileyebiliyorlar. Bunun en güzel örneği ABD Kongresi. Burada dış ilişkilerin temeli lobiler tarafından belirleniyor.*¹¹⁰

Ermeni diasporasının özellikle 1990'ların ortalarına doğru, Ermenistan dış politikasını etkilemeye çalıştığı bu konuyu araştıran tüm kesimden insanın ortak düşüncesi haline gelmiştir. Diasporaya göre; Ermeniler, Türkler tarafından soykırıma uğramışlardır ve Türkler bunu inkâr etmektedirler. Ne zaman Türkler bunu kabul ederlerse o zaman Ermenistan dış politika hedeflerine ulaşmış sayılacaktır. Diaspora Ermenilerine göre Türkiye ile çok küçük de olsa normalleşme sürecine girmek kabul edilebilir değildir.¹¹¹

Ermeni soykırım iddiaları, Türkiye'nin uluslararası politika alanında yaşadığı en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Bu sorun, özellikle ABD'de bir seçim malzemesi durumuna getirilmiş, neredeyse her milletvekili ya da başkan adayı seçilmeleri durumunda sözde Ermeni soykırımını tanıyacakları vaadinde bulunmaya başlamışlardır. Bu eğilim sadece ABD ile sınırlı kalmamış, AB ülkeleri başta olmak üzere neredeyse tüm dünyada siyasi ve politik malzeme olarak kullanılabilir hale gelmiştir. Ermeni meselesi adı altında lanse edilen bu aleyhte propaganda faaliyetleri, Ermeni diasporası ve lobileri tarafından koordine edilmektedir. Aşağıda Ermeni diasporasının özellikle aktif olduğu ülkelerdeki lobi faaliyetlerine değinilmiştir.

108 "Asala Nedir? Asala Nasıl Ortaya Çıktı? Asala Modeli Ne Demek?" *Avrasya İnceleme Merkezi*, S. 616. 04.03.2011. (Erişim) <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=31626>, 23.08.2012.

109 *Ermeni Diasporası ve Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerine Etkisi*, a.g.y.

110 Riva Kastoryano, "Türkiye De Diaspora Oyununu Oynamalı", *AVİM söyleşi*, (Erişim) <http://www.avim.org.tr/eskimakaletekli.php?makaleid=300>, 09.09.2012.

111 *Ermeni Diasporası ve Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerine Etkisi*, a.g.y.

1. ABD VE KANADA'DA TÜRKİYE ALEYHTARI ERMENİ FAALİYETLERİ

1970 yılı başlarından itibaren Ermeni lobisi Amerika siyasi yaşamında kendisini hissettirmeye başlamıştır. ABD dağınık halde bulunan Ermeni kuruluşları 1984 yılında Amerikan Ermeni Asamblesi (*Armenian Assembly of America-AAA*) adı altında birleşmişlerdir. ABD'de Ermeni lobisi oldukça aktiftir. Bunun sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür.

- Batı din ve kültürünü taşımaları,
- Amerikan toplumu ile çabuk kaynaşmaları,
- Yunan lobisi ile dayanışma halinde olmaları,
- Çok iyi organize olmaları,
- Grass roots (kamuoyu) faaliyetlerine önem vermeleri,
- Belli başlı seçim bölgelerinde yerleşik vaziyette olmaları,
- Seçim kampanyalarında aktif olarak görev almaları.¹¹²

Bir göçmenler ülkesi durumundaki ABD'nin kuruluşunda her ne kadar İngiliz, Ortodox ve Anglosakson egemenliği olsa da, tüm dünyadan gelen insanların bir araya gelerek yaşadığı ülke pozisyonundadır. Bu karmaşa içinde etnik lobcilik de kaçınılmaz bir hal almakta, hemen hemen her toplum bu karmaşa içinde kültürünü kaybetmemek ve asimile olmamak için bir araya gelmekte ve bunun neticesinde etnik lobiler oluşmaktadır. Bu etnik lobiler doğal olarak kendi anavatanları lehine Amerikan politikasını etkilemek için çalışmaktadırlar. Bu etnik lobilere örnek olarak, Yunan, Yahudi, Ermeni ve Türk lobileri verilebilir.¹¹³

ABD küresel bir aktör olarak tüm dünyada hem siyasi hem de ekonomik hayata yön veren bir pozisyonundadır. Bunun doğal sonucu olarak diğer devletler ve devlet dışı aktörler her konuda ABD'de yakın olmak istemektedirler. Bu aktörler amaçlarına ulaşmak için ABD siyasi hayatının vazgeçilmez bir parçası olan lobcilik müessesini aktif olarak kullanmak istemektedirler.¹¹⁴

112 Anı, a.g.e., s. 293-294.

113 Anı, a.g.e., s. 210-116.

114 Anı, a.g.e., s. 156-160.

1.1. ABD ve Kanada'daki Ermeni Yerleşim Yerleri

1924'de SSCB ve Türkiye'den yaklaşık 100.000 Ermeni ABD'ye göç etmiştir. 1939 yılı rakamlarına göre; İran'da 100.000, Suriye ve Lübnan'da 175.000, Fransa'da 75.000 ve ABD'de 200.000 Ermeni yaşamaktaydı.¹¹⁵ 1970 li yıllarda Amerika'daki Ermeni nüfusunun 350.000 ila 400.000 kişi civarına çıktığı söylenmekte. 1990'larda ise bu rakamın 650.000 ila 700.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁶ Kanada'da yaşayan Ermeni nüfusunun ise yaklaşık olarak 60.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁷ ABD'de Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerler Kaliforniya, Massachusetts, New York, New Jersey, Pensylvannia, Rhode Island, Connecticut, Orta Amerika ve Amerika'nın Batı eyaletleridir. Kanada'da Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerler ise Montreal ve Toronto bölgeleridir.¹¹⁸ ABD'deki Ermenilerin çoğunluğu Kaliforniya'da yaşamaktadır. Sayısı 250.000 civarındadır. Kaliforniya'nın Los Angeles bölgesi 175.000 Ermeni nüfusu ile Ermenilerin en çok yaşadığı şehirdir.¹¹⁹

1.2. ABD ve Kanada'da Faaliyette Olan Ermeni Kuruluşlar

1965 yılında 2000'li yıllar arasında gerek Amerika ve gerekse de Kanada'da bulunan Ermeni kuruluşlarının sayısında çok büyük artışlar görülmüştür. 1995 yılı itibarı ile ABD ve Kanada'da faaliyette geçen Ermeni kuruluşlarının sayısı kiliseler ile birlikte 1228'e çıkmıştır.¹²⁰ Bu kuruluşlar çeşitli isimler altında örgütlenmişlerdir. ABD ve Kanada'da bulunan bu örgütler her bakımdan diğer ülkelerin örgütlerinden ve örgütlenme şekillerinden farklılıklar göstermektedir. Ermeni kuruluşlarının görev alanları da oldukça geniştir. Bunlar bilimsel araştırma merkezleri, siyasiler, bürokratlar, kiliseler, hastaneler, yetimhaneler, bakımevleri, yurttaşlık örgütleri, halkevleri ve yardım kuruluşları ile yakın ilişkiler kurmak olarak sıralanabilir.¹²¹ Ayrıca bu kuruluşlar farklı ülkelerde bulunan diğer tüm Ermeni kuruluşları ile de irtibatları sağlamaktadırlar.¹²² Bu kuruluşların amacı, tüm dünyadaki Ermenileri bir arada tutarak aynı propaganda çevresinde birleştirmek ve Ermeni davası bilincini unutturmadan sonraki nesillere aktarmaktır.¹²³

115 Manuel Sarkisyanz, *A Modern History of Transcaucasian Armenia*, Germany, 1975, s. 310. Ayrıca bkz: Şenol Kantarcı, *ABD'de Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, AGAM yayınları, Ankara, 2007, s. 100.

116 Taşkıran, a.g.s., s. 113-125.

117 Christopher J. Walker, *Armenia and Karabagh, the Struggle for Unity*, Londra, 1991, s. 49 Ayrıca bkz: Kantarcı, a.g.e., s. 100.

118 Walker, a.g.e., s. 49. Ayrıca bkz: Kantarcı, a.g.e., s. 100.

119 Taşkıran, a.g.s., s. 113-125.

120 Hamo B. Vassilian, *Armenian American Almanac*, California, 1995. Ayrıca bkz: Kantarcı, a.g.e., s. 6.

121 Uras, a.g.e., s. 97.

122 ABD ve Kanada'daki Ermeni kuruluşları şunlardır: Okul Mezunları Kuruluşları (Alumni Organizations) 17 adet, Ermeni Çalışmaları ve Araştırma Merkezleri (Armenian Studies and Research Centers) 23 adet, Sportif Kuruluşlar (Athletic Organizations) 21 adet, Halkevleri Merkezleri (Community Centers) 13 adet, Yurttaş (Hemşehri) Kuruluşları (Compatriotic Organizations) 32 adet, Kültürel Kuruluşlar (Cultural Organizations) 104 adet, Bekâr Ermeni Bay ve

1.3. ABD ve Kanada'da Faaliyette Olan Ermeni Yayın Organları

ABD ve Kanada'da bulunan tüm Ermeni yazılı ve görsel basını Hınçak ve Taşnak örgülerinin kontrolünde yayın yapmaktadır. Ermeni lobi ve baskı grupları gelişen teknoloji ile birlikte propagandalarını daha da aktifleştirmiş, önceleri Nisan- Mayıs aylarında yaptıkları Türkiye aleyhtarı propaganda çalışmalarını neredeyse tüm yıla yaymışlardır.¹²⁴

Günlük ve Haftalık Gazeteler: ABD Ermeni propagandasının yazılı basında en çok işlendiği ülke konumundadır. Bu propagandanın başlangıç tarihi 1899 yılıdır. İlk gazete ise bu yıl yayın hayatına Ermenice olarak başlayan *Hairenik Weekly* gazetesidir. Bunun akabinde 1903 yılında hem İngilizce hem de Ermenice yayın yapan *Eritassart Halastan* yayın hayatına başlamıştır. Bunları sırasıyla *Asbarez Armenian* (1908), *Bakiar Monthly* (1922), *Nor Or Semi Weekly* (1922), *Armenian Mirror Spectator* (1922), *Armanian Weekly* (1933), *California Courier* (1958) gazeteleri takip etmiştir. Ayrıca Kanada *Quebec*'te *Abaka Weekly* ve *Horizon Armenian Weekly*, California'da *Armenian Life Hai Gyank Weekly*, *Vozni*, *Paros Bi-Weekly*, *Nor Gyank New Life Weekly*, *New Armenia Daily*, *Massis Armenian Weekly*, *Kamarak Weekly*, *Yerkoonk*, *Nor Seroond*, *Armenian Observer* ve New York'ta *Armenian Reporter* adlı gazeteler yayın hayatına devam etmektedirler.¹²⁵

Sürelili Yayınlar: Amerika'da Ermeni propagandası yapan 17 süreli yayın bulunmaktadır. Bunların yalnızca 4 tanesi Ermenice-İngilizce ortak yayın yapmakta, geri kalanları da sadece İngilizce yayınlanmaktadır.¹²⁶

Bayanları Tanıştırma Hizmeti Kuruluşları (Dating Service Organizations) 2 adet, Eğitimsel Kuruluşlar (Educational Organizations) 7 adet, Vakıflar (Foundations) 7 adet, Cenaze Defin-Tören Meskenleri ve Mezarlıklar (Funeral Homes and Cemeteries) 7 adet, Edebiyat Kuruluşları (Literary Organizations) 2 adet, Bakımevleri ve Nekaht Hasadetleri (Nursing Homes and Convalescent Hospitals) 9 adet, Gösteri-Temsil ve Bağlı Sanat Grupları (Performing and Allied Arts Groups) 29 adet, Hayırsever Kuruluşlar (Philanthropic Organizations) 16 adet, Mülteci Yerleştirme Kuruluşları (Refugee Resettlement Organizations) 4 adet, Dini Kuruluşlar (Religious Organizations) 21 adet, Sosyal Hizmet Kuruluşları (Social Service Organizations) 14 adet, Öğrenci Kuruluşları (Students' Organizations "College and University") 69 adet, Gençlik Kuruluşları (Youth Organizations) 10 adet, Ermeni Kiliseleri (Armenian Churches) 182 adet. Kantarcı. a.g.e., s.107-108.

123 Kantarcı. a.g.e., s.106-108.

124 Şenol Kantarcı, "ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları*, Eylül, Ekim, Kasım 2001, S. 3. (Erişim) <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=249>, 22.06.2012.

125 Vassilian, a.g.e., s. 107-109. Ayrıca bkz. Kantarcı, a.g.e., s. 128-129.

126 Bu süreli yayınlar şunlardır: Annual of Armenian Linguistics, Annual of the Society for the Study of Caucasia University of Chicago Slavic Language Dept, Ararat Magazine A.G.B.U., Armenian Behavioral Science Association Bulletin c/o, Social Sciences Division, Armenian Numismatic Journal, Armenian Review, Armenian Studies at Columbia University Newsletter, Aspora, Hye Sharzhoom (Armenian Action), Journal of Armenian Studies, Journal of the Society for Armenian Studies Dept, of Near Eastern Languages, Locus U.C.L.A., NAASR Newsletter, Navasart, RAFT, A Journal of Armenian Poetry, Society for Armenian Studies Newsletter c/o Armenian Research Center Transcaucasus: A Chronology. Bkz: Vassilian, a.g.e., s. 110-112.

Dergi ve Bültenler: Ermeni kuruluşlarınca ABD'de 118 adet dergi ve bülten çıkartılmakta, bunların 113'ü ABD'de geriye kalan 5 tanesi de Kanada'da yayınlanmaktadır.¹²⁷

TV ve Radyo Programları: 22'si ABD'de, 3'ü de Kanada'da olmak üzere, Ermenilere ait toplam 25 radyo programı yayınlanmaktadır.¹²⁸ Ayrıca, ABD'de 6, Kanada'da 4 olmak üzere toplam 10 televizyon programı yayınlanmaktadır. *Armenia Today*, *Horizon Armenian Tv*, *Andre Danik Show*, *Armenian Teletime*, *Tele Armenia* ve *Nor Serount Tv* programları ABD California'da, *Araratian T.V. Program*, *Hay Horizon Armenian Television Armenorama T.V. Program* ve *Tele-Armenia* isimli programlar da Kanada'da yayın yapmaktadır.¹²⁹

1.4. Kiliseler

Osmanlı topraklarında ayrı bir devlet kurma fikrini ortaya atan en önemli unsurun kiliseler olduğu çalışmanın ilk bölümlerinde ayrıntılı verilmeye çalışılmıştı. Ermeni kilisesi, Ermenilerin Türklere karşı propaganda faaliyetlerinde geline günde de ön ayak olmayı sürdürmektedir. Özellikle

127 Bu dergiler şunlardır: California'da Armenian International Magazine, Locus, Navasart, Armenian Professional Society Bay Area Newsletter, Calvary Messenger, Forty Martyrs Armenian Apolostic Church of Orange Country Bulletin, Gantegh, Harvest, Haytoug, Hie Tbrotz, Holy Cross Armenian Apolostic Cathedral, Hoosharar, Hromgla, Hye Booj Health Quarterly, Immanuel, Kach Nazar Monthly, Lifeline, Looys, Mashdots Periodical, Menk, Meshag Publishing Report, Mesrobian Reporter, Mother Church, Nakhagoch, Navasart Monthly, Oshagan, Our Voice, Pari Loor (Van Nuys'da), Pari Loor. Los Angeles'ta, Pilgrims Progress, Saint Garabed Armenian Apolostic Church Bulletin, Saint James Armenian Apolostic Church Newsletter, Saint Mary Armenian Church of Yettem Bulletin, Saint Mary's Armenian Church Bulletin, Saint Vartan Voice, Saint Sahag and Mesrop Armenian Church Bulletin, School Life, Seeds, Shoghagat, Shrijapat, Tertig, Varak, Verelk, Voice, Noor Looys, Window View of the Armenian Church, Yerchanic Hooys. New Jersey'de A.G.A.U. Bulletin, AMAA News, Beacon, Chah, Eritassard Hayastan, Gantegh, Hyedoun, Journal of the Association of Armenian Information Professionals, Lradoo, Saints Vartanantz Newsletter. New York'ta A.G.B.U. News Magazine, AGBU/AIS, Armenian Church Monthly, Armenian Evangelical Church of New York Bulletin, Eternal Flame, Hoosharar (Armenian Edition), Hope, Loosaper, Nareg, New York Armenian Home for the Aged Newsletter, News From Your Seminary, Nor Sebastia, Outreach, Saint Sarkis Armenian Apolostic Church of Niagara Falls Bulletin, Shoghagat, Sunrise, Tebi Yergir (Toward the Land), Zong, Zuartnotz. Massachusetts'de NAASR Newsletter, Armenian Artists Association of America Newsletter, Armenian Library and Museum of America Newsletter, Dadjar, First Armenian Church of Belmont Bulletin, Hai Sird, Loosavorich, Looys, Sanahin, Soorhantag. Michigan'da Armenian Congregational Church of Greater Detroit, Ereponi Visions, Vartenik. Illinois'te Lantern, Pavev Monthly, Saint Gregory Armenian Apolostic Church Bulletin. Washington'da Azdarar Gazett. Washington, D.C. 'de Shnorhali. Connecticut'ta The Church Bell, Loosaper. Rhode Island'da Gantegh, Paros. Florida'da Gomidas. Pennsylvania'da The Illuminator, Louys. Maryland'da Mashtots. PA'da Mer Doon, Saint Mark's Parish News. New Hampshire'de Mount Ararat News. Wisconsin'de Nareg, Varak. Ohio'da Paros. Texas'ta Saint Kevork Armenian Church. Virginia'da Sevan Newsletter. Bkz: Vassilian, a.g.e., s. 113.

128 Kanada Quebec'de: Hamazkayin Armenian Radio Hour, Tekeyan Armenian Radio Hour, Tele-Armenia isimli programlar. ABD'de Michigan'da: ARARAT Amateur Net, Heritage of Armenian Culture, Armenian Radio Hour of Metropolitan. Detroit, California'da: ARARAT Net Western North America, Armenian American Radio Hour, Armenian Tele-Radio, Fresno Armenian Radio Hour, Hamazkayin Armenian Radio Hour, Hye Oozh Armenian Radio Show, Menk Talk Show, Spuirk Armenian Radio Hour. Massachusetts'de: Armenian Culture Hour, Armenian Heritage Radio Program, Armenian Independent Broadcasting. New Jersey'de: Armenian Outreach Radio, Armenian Radio Hour of New Jersey, Sound of Armenian. Rhode Island'da: Armenian Radio Hour, Illinois'te: Armenian Radio of Cleveland. Pennsylvania'da: Armenian Radio Hour of Philadelphia. Washington, D.C. de: Voice of America (Armenian Service) isimli radyo programı. Bkz: Vassilian, a.g.e., s. 113.

129 Vassilian, a.g.e., s. 113.

ABD’de kiliseler Ermeni milli bilincini ayakta tutmak ve Türkiye aleyhtarı propagandalar yaparak sürekli bir çalışma ve yeni arayışlar içindedirler.¹³⁰

Sözde “Ermeni Anavatanını” kurtarmak için, Türkiye sınırları dışındaki Ermeni Kiliselerinin amaçları ve uyguladıkları politikalarını şöyle özetleyebiliriz:

- Ermeni kilisesi özellikle Anadolu’da yaptıkları Türk ve Kürt katliamına inkâr etmektedirler.
- Ermeni Kilisesi tüm dünyaya Türklerin Ermenilere soykırım yaptığı iddiasını kabul ettirmeye amaçlamaktadır.

Ermeni kilisesi, Ermenilerin Türklere karşı propaganda faaliyetlerinde geline günde de ön ayak olmayı sürdürmektedir. Özellikle ABD’de kiliseler Ermeni milli bilincini ayakta tutmak ve Türkiye aleyhtarı propagandalar yaparak sürekli bir çalışma ve yeni arayışlar içindedirler.

• Ermeni kiliseleri Türkiye aleyhtarı yıkıcı ve bölücü faaliyetlerini sürdürmektedirler.

• Kilise kaynaklarını seferber eden Ermeni din adamları “Ermeni Davası” (Hai Tahd)’nı desteklemeyen farklı ülkelerin siyasi karar alıcılarını, hükümet yetkililerini ve tarihçileri tehdit etmeye, karşı duruş sergileyenleri de susturma gayreti içerisine girmektedir.

• Ermeni kilisesi Türkiye’de Ermenin davasına hizmet edecek oluşumlar kurmak için çalışmaktadır.

Kanada ve ABD’de gerek Doğu Piskoposluğu’na gerekse de Batı Piskoposluğu’na bağlı toplam 137 Ermeni kilisesi, Roma Katolik Kilisesi’ne bağlı 9 Ermeni kilisesi, Ayrıca Evangelical (Protestan) mezhebine bağlı olarak ta 46 Ermeni kilisesi faaliyet göstermektedir.¹³¹ Ermeni kiliselerinin teröre açıkça verdikleri desteklere de değinmek adına aşağıdaki örnekler verilebilir.

- 28 Ocak 1982 tarihinde Lübnan Ermeni’si olan Hampig Sasunyan, Türkiye’nin Los Angeles Başkonsolosu Kemal Arıkan’ı şehit etmiş ve yargılanma neticesi mahkûm olmuştu. Bunun neticesinde, California Montebello’da ki “Kutsal Haç Ermeni Resul Kilisesi” saldırıyı düzenleyen Hampig Sasunyan onuruna bir gece düzenleyerek manevi desteğini göstermiştir.
- 27 Temmuz 1983 tarihinde Lizbon’daki Türk Büyükelçiliğini basarken

130 Yavuz, a.g.e., s. 84-85.

131 Vassilian, a.g.e., s. 103.

öldürülen beş Ermeni terörist (Lizbon Beşlisi) için ABD'deki üç farklı Ermeni kilisesinde Taşnak Partisi öncülüğünde ayinler düzenlenmiştir.¹³²

1.5. ABD'deki Ermeni Lobi Kuruluşları

Ermenilerin lobi faaliyetleri gerçekleştirmek için kurmuş oldukları örgüt, kuruluş ve dernek sayılarının en fazla olduğu ülke ABD'dir.¹³³ Bu oluşumlar din, eğitim, sağlık, siyaset, yardımlaşma vb. alanlarda faaliyet göstermektedirler. Bu tür lobi kuruluşlarının sayısı ABD'de özellikle 2000li yıllarda artış göstermiştir.

ABD'deki Ermeni örgütleri 1984 yılında siyasi alanda daha da etkili olabilmek için birleşme kararı almış ve Amerikan Ermeni Asamblesi (*Armenian Assembly of America-AAA*) çatısı altında toplanmıştır. 2000'li yılların başları itibariyle AAA, yaklaşık 7.000 çalışanı ve 2.500.000 dolarlık bütçesiyle ABD'de oldukça etkili bir lobi kuruluşudur.¹³⁴ ABD'deki bir diğer etkin lobi kuruluşu da, Amerika Ermeni Milli Komitesi (*Armenian National Committee of America-ANCA*)'dir. Ayrıca *ANCA, Washington D.C., ANCA Western Region (ANCA-WR)* ve *ANCA Eastern Region* isimli yan kuruluşlar da Amerika Ermeni Milli Komitesi çatısı altında faaliyet göstermektedir.¹³⁵ Ermeni Devrimci Federasyonu (*Armenian Revolutionary Federation-ARF*), Doğu Amerika Hınçak Sosyal Demokrat Partisi (*Hunchakian Social Democratic Party of Eastern, USA*), Ermeni Liberal Demokratik Partisi (*Armenian Democratic Liberal Organization*) ile Milli Ermeni Amerikan Cumhuriyet Meclisi (*National Armenian American Republican Council-NAARC*) lobi faaliyeti ile uğraşan ve AAA-ANCA ile ortak hareket eden diğer Ermeni kuruluşlarına örnek olarak gösterilebilir.¹³⁶

1.5.1. Amerikan Ermeni Asamblesi (AAA)

ABD'deki en etkin Ermeni lobi kuruluşu olan AAA, 1972 yılında Taşnak Partisi karşıtı olan ve Ermeni toplumunun oldukça etkili isimleri tarafından kurulmuştur. Kuruluşun amaçları şunlardır:

132 Erdal İlater, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Köksav Yayınları, Ankara, 1999, s. 95.

133 Hasan Selçuk Köni, "Uluslararası Terörizmin Bir Boyutu Olarak 1974'ler Sonrası Ermeni Terörü", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Erzurum, 1984.

134 *The Washington Post*, 9 Ekim 2000. Ayrıca bkz: Kantarcı, a.g.e., s. 178.

135 Kantarcı, a.g.e., s. 178.

136 Kantarcı, a.g.e., s. 178.

- ABD Ermeni toplumu içinde seçmenler ile ilişkiler,
- Acil eylem planları hazırlamak,
- ABD'deki Ermenileri ortak mirasları ve kimlikleri hakkında bilinçlendirmek,
- Ermeniler için önemli tarihi ve kültürel değerleri korumak,
- ABD halkını Ermeni konusu ile ilgili bilinçlendirmek ve Ermeni meselesinin sürekli konuşulmasını sağlamak,
- Sözde Ermeni soykırımı ile ilgili olarak bilgileri yaymak,
- Ermenilerin her sürece aktif olarak katılmalarını sağlamak,
- ABD bürokrasisinde sıkıntılar yaşayan Ermenilere yardımcı olmak,
- Ermenilerin karşılaştıkları tüm sıkıntılar konusunda yardımcı olmak,
- ABD'nin Ermenistan'a yardımını arttırmak,
- Ermenistan'daki kurumların gelişmelerini sağlayacak projeler üretmek.¹³⁷

Amerikan Ermeni Asamblesi bu gibi lobi faaliyetlerini, Ermenistan Günlük Haber Raporu (*AAA, Daily News Report From America*), Ermenistan'da Bu Hafta (*Armenia This Week*), Asamble'de Bu Hafta (*Assembly This Week*), Ermenistan'dan Aylık haberler (*Monthly Digest of News From Armenia*) gibi yayın organları ile yürütmektedir.¹³⁸

1.5.2. Amerika Ermeni Milli Komitesi (ANCA)

Ermeni lobi faaliyetlerini kısmen AAA ile birlikte sürdüren fakat aralarında görüş farklılıkları da olan diğer etkin kuruluş Amerika Ermeni Milli Komitesi (ANCA)'dır. ANCA hem Amerika'da hem de dünya çapında Ermeni halk hareketlerini (grass roots) organize eden bir yapıya sahiptir. Ermenilerin sosyal yönden gelişmesinin yanında etkili bir Türk düşmanlığı propagandası da yapmaktadır. ANCA'nın amaçları şunlardır:

¹³⁷ Kantarcı, a.g.e., s. 178-179.

¹³⁸ Vassilian, a.g.e., s. 50.

- Birleşik, özgür ve bağımsız Ermenistan fikrini Ermeni kamuoyunda oluşturmak ve canlı tutmak,
- Amerika'daki Ermeni toplumunun siyasi haklarını korumak ve gerektiğinde siyasi karar alıcılara devlet politikası önermek ve bunları yönlendirmek, Devlet politikası halini almış olan konularda kolektif çalışarak yapılacak yasal düzenlemeleri desteklemek,
- Lobi faaliyeti yapacak olan görevlileri bir araya getirerek gerekli eğitimleri vermek.
- ABD'deki seçim sürecini etkin bir şekilde takip ederek kimin destekleneceği konusunda karar almak, bu doğrultuda anket düzenlemek, seçim rehberleri hazırlamak, basın açıklamaları yapmak, bültenler çıkarmak, gazetelerde yayınlar yapmak. Bu bağlamda ANCA'nın en önemli yayın kuruluşu, TransCaucas: A Chronology (Transkafkasya: Bir Kronoloji)'dir.¹³⁹

Amerika Ermeni Milli Komitesi, Doğu ve Batı bölgeleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan Amerika Ermeni Milli Komitesi Doğu Bölgesi (Armenian National Committee, Eastern Region: ANC-ER) 1918 yılından itibaren faaliyet göstermektedir. Bu komite Ermeni olmayan toplumlar üzerinde aktif olarak çalışmakta ve diğer toplumlar üzerinde propaganda yapmak yolu ile Ermeni davasını haklı göstermeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda ANCA Bülteni (ANCA Newsletter) isimli yayın organı ile çalışmalarını devam ettirmektedir.¹⁴⁰

Amerika Ermeni Milli Komitesi, Batı Bölgesi (*Armenian National Committee, Western Region: ANC-WR*) 1890 yılında kurulmuştur. Batı Amerikalı Ermeni toplumu üyeleri açısından çok önemli bir kurum olarak varlığını sürdürmekte, özellikle tabana yönelik olarak halkla ilişkiler çalışmalarını sürdürmektedir. ANC-WR'nin görev ve amaçları şunlardır.

- 14 yerel dernekle kültürel, sportif, eğitim, yardım ve gençlik kuruluşu ile birlikte hareket etmek, (bu sayede güçlü bir tabana sahiptirler)
- Basın ve medya kuruluşları ile sıkı ilişkiler kurmak,
- ABD'de ikamet eden Ermenilerin önemli tüm konuları ile ilgilenmek.

139 Kantarcı, a.g.e., s. 181-182.

140 Vassilian, a.g.e., s. 53.

- ABD Kongresi'nde özellikle Karabağ ile ilgili olarak Ermenistan lehine kararlar aldirmaya çalışmak,
- Sözde Ermeni soykırımı ile ilgili olarak ABD gündemini canlı tutarak Türkiye Aleyhine kararlar çıkartmaya çalışmaktır.¹⁴¹

1.6. Ermeni Lobisinin ABD Kongresi'ndeki Çalışmaları

AAA ve ANCA, ABD'de faaliyet gösteren iki önemli lobi kuruluşudur. Aralarında bazı anlaşmazlıklar olmasına rağmen amaçları aynıdır ve bu konuda ortak çalışma sürdürmektedirler.¹⁴² Her iki Ermeni lobi kuruluşunun asıl amacı, ABD Kongresi'nden sözde soykırımı dair kararın çıkartılmasıdır. Bu kuruluşların amaçları da şöyledir:

- Amerikan toplumunu Türklerin (sözde) soykırım yaptıklarına inandırmak ve bu amaç doğrultusunda Kongre üyelerinden siyasi ve maddi destek sağlamak,
- Ermenistan'a her türlü ABD yardımını sağlamak,
- Kongrede etkinlik sağlayarak ABD Ermenilerini güçlendirmek,
- ABD ve Ermenistan ilişkilerini sürekli olarak iyi bir seviyede tutmak,
- ABD ve Azerbaycan arasındaki olumlu ilişkileri tersine çevirmek ve bu sayede Azerbaycan Devletine yönelik yaptırımlar uygulamak,
- Türkiye ABD ilişkilerinin olumlu seyrini bozmak,
- Farklı etnik unsurlar (ABD'de ki Rumlar ve Kürtler gibi) ile irtibat sağlayarak Türkiye'nin çıkarlarını engellemek.

Her 24 Nisan tarihi yaklaştığında, ya da Türkiye ABD ilişkileri sıkıntılı süreçlere girdiği dönemlerde, lobi kuruluşları farklı etnik kimlik taşıyan lobiler ile ortak hareket ederek devreye girmekte ve Türkiye karşıtı lobi faaliyetlerini hızlandırmaktadırlar. Bu süreçte ABD'de Senato ve Temsilciler Meclisi üyeleri Ermenilerin desteğini almak ve böylesi bir zamanda onların yanında oldukları izlenimini vermek için neredeyse lobi kuruluşlarının düzenledikleri tüm eylemlere katılarak desteklerini bildirmektedirler. Bu tür zamanlarda yapılan tüm organizasyonlar tek elden ve sistemli bir şekilde yönetilmektedir.¹⁴³

141 Kantarcı, a.g.e., s. 182.

142 Kantarcı, a.g.e., s. 191.

143 Laçiner, a.g.e., s. 466-467.

Türkiye aleyhindeki Ermeni tasarılarının ilki 3 Aralık 1894 yılında ABD Kongresi'ne sunulmuştur. ABD'de Ermeni sorunu ile ilgili görüşmeler, ara sıra sekteye uğrasa da dünyadaki gelişmelere paralel olarak belli zamanlarda gündeme alınmış, 1894 yılından itibaren sürekli olarak ABD Kongresi meşgul etmeye başlamıştır. 1894 yılında Kongre'ye taşınan Ermeni meselesi ile ilgili olarak, 3 Aralık 1894 tarihinde bir karar alınmış ve buna göre Osmanlı Devleti kınanmıştır. Bu karar sonrasında Ocak 1896'da ABD Kongresi'nde hem Temsilciler Meclisi'ne hem de Senato'ya yeni bir Ermeni tasarısı getirilmiştir. Bu tasarılar da Osmanlı Devleti suçlanmıştır.

9 Şubat 1916 ve 11 Mayıs 1920 tarihlerinde ABD Kongresi'nde 2 ayrı Ermeni tasarısı görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Bu tasarıların görüşülmesi ve ardından kabul edilmesinin sebebi ise Osmanlı Devleti'nin Anadolu Ermenileri için çıkarmış olduğu Tehcir kanunu olmuştur. 1920 yılından 1975 yılına kadar geçen süreçte Kongre'ye Ermeni sorunu ile ilgili herhangi bir tasarı gelmemiştir. 1975 yılında Temsilciler Meclisi'ne Ermeni sorunu ile ilgili olarak gelen tasarı kabul edilmiştir. Bu kararın alınmasında Kıbrıs sorunu ve Yunanistan ile olan anlaşmazlıklar etkili olmuş ve ABD-Türkiye'ye ambargo uygulamıştı. Türkiye'de bu karara tepki olarak ABD üslerinin faaliyetlerine ve istihbarat çalışmalarına (Elektronik ve Haberleşme) son vermiştir (İncirlik Üssü'ndeki faaliyetler kısmen sınırlandırılmıştır). Bu yaptırımlar neticesinde Temsilciler Meclisi'nce kabul edilen tasarı Senato'ya gelmemiştir. Ermeni lobisinin bu karar sonrası yöntem değiştirdiği ve terör olaylarına yöneldiği görülmüştür.¹⁴⁴

ABD'de Ermeni lobisi özellikle 1985 yılından itibaren gerek Senato da gerekse de Temsilciler Meclisi'nde kendilerine yakın olan üyelere bir grup oluşturmuş bu gruba da Ermeni lobisi elemanları ismini vermiştir. Bu gruptaki senatörler ve temsilciler meclisi üyeleri her yıl Şubat, Mart ve özellikle 24 Nisan günü öncesi ya da 24 Nisan günü sözde soykırımı anma toplantıları adı altında konuşmalar yapmaktadırlar.¹⁴⁵

Türkiye aleyhtarı Ermeni lobi faaliyetlerinin ABD Kongresi'ne gelmeye başlaması 1985 yılından itibaren hız kazanmıştır. 1985 yılında Ermeniler Kongre'ye sözde Ermeni soykırımı ile ilgili olarak 4 ayrı tasarı getirmişlerdir. Bunlar şöyledir:

- Temsilciler Meclisi üyesi Robert Roe'nin hazırladığı H.J.R. 37 sayılı tasarısı,
- California Milletvekili Tony Coelho'nun hazırladığı 192 sayılı tasarısı,

144 Kantarcı, a.g.m, (Erişim)<http://www.avim.org.tr/eskimakaletekl.php?makaleid=658>, 23.08.2012.

145 Kantarcı, a.g.e., s. 193.

- Senatör Carl Levin’in hazırladığı S.J.R. 101 sayılı tasarısı,
- California Milletvekili Charles Paşhayan’ın hazırladığı H.R. 142 sayılı tasarısı.

Gelen tasarıların 3’ü yeteri kadar ilgi görmediği için değerlendirmeye alınmamış, sadece 192 sayılı tasarısı kongreye sunulabilmiştir. 1985 yılında Kongre’ye gelen tasarısı, dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bunun en önemli sebebi 1980 tarihli 5 yıllık ABD-Türkiye Savunma İşbirliği Antlaşması’nın süresinin dolması ve tam bu tarihte yenilenmesinin gerekliliği olmuştur.¹⁴⁶ Türk tarafı Ermeni karar tasarısının Kongre’den geçmemesi için müzakerelere başlamış ve bunun teminatını almıştır. Reagan, Kongre’ye yazmış olduğu yazıda bunu açıkça dile getirmiştir. Reagan Hükümeti’nin Savunma Bakanı Casper Weinberger de Ermeni tasarısının kabulünün Türk-Amerikan ilişkileri olumsuz etkileyebileceğini açıklamıştır.¹⁴⁷ Nitekim Temsilciler Meclisi’ndeki uzun görüşme aşamasından sonra 192 Sayılı tasarısı kabul edilmemiştir. Ermeniler bu olayı ABD’deki en büyük siyasi yenilgi olarak kabul etmektedirler.¹⁴⁸

Ermeni lobi kuruluşları 1985 yılındaki başarısızlığın ardından 1987 yılında tekrar bir tasarısı Kongre’ye sunmuşlardı. 28 Ocak 1987 yılında Temsilciler Meclisi’ne sunulan 132 sayılı bu tasarısıyla, 24 Nisan 1988 tarihi “Ermeni Soykırımı Kurbanlarını Anma Günü” olarak kutlanmak istenmekteydi. Bu tasarısı 22 Nisan 1987 yılında Temsilciler Meclisi Posta Hizmetleri Komisyonu’nda 4’e karşı 18 oyla kabul edilmişti.¹⁴⁹ Bu kararın Temsilciler Meclisi’nde kabulünün ardından, dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı İnal Batu “Amerikan yönetiminin üzerine düşeni yaptığına dair kesin belirtilerin mevcut olmasını arzu ederdik” diyerek, Türk tarafının sitemini iletmiştir. ABD Başkanı Ronald Reagan bu tasarısının karşısında olduğunu Senato’ya iletmiştir. Nihayetinde karar tasarısı Temsilciler Meclisi Genel Kurulunda 201 hayır oyuna karşı 189 evet (42 kişi oylamaya katılmamış, 1 kişi ise çekimser kalmıştır) oyuyla reddedilmiştir.¹⁵⁰

1990 yılına gelindiğinde Ermeni lobisi yeni bir tasarısı ABD gündemine getirmişti. Dönemin Senatörü Robert Dole tarafından hazırlanan bu tasarısı da (212 sayılı karar tasarısı) 1991 yılında başlayan 1. Körfez Savaşı nedeniyle Ermeni lobisi aleyhine sonuçlanmıştı. Bunu takiben 2000 yılında yeni bir tasarısı

146 *Cumhuriyet Gazetesi*, 20.04.1987.

147 *Bulvar Gazetesi*, 22.02. 1985.

148 Şenol Kantarcı, “Ermeni Tasarısı ABD Kongresi Temsilciler Meclisi’nden Geçer Mi?” (Erişim) <http://www.avim.org.tr/eskimakaleekli.php?makaleid=658>, 23.08.2012.

149 Sibel Kavuncu, “1980’lerde Türkiye-ABD İlişkilerinde Bir Sorun: Ermeni Karar Tasarıları”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 23-24, 2006. (Erişim) <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergilicerik&IcerikNo=480>, 23.08.2012.

150 *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 .04.1987.

hazırlanmıştı. 398 sayılı bu tasarı Türkiye'nin baskıları neticesinde görüşmeye dahi açılmadan geri çekilmişti. 2003 yılındaki ABD'nin Irak müdahalesi döneminde tekrar gündeme gelen Ermeni tasarılarında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu tasarıların Ermeniler lehine sonuçlanmamasının en önemli sebebi, değişen güç dengeleri ve ABD'nin bölgede Türkiye'ye olan ihtiyacı olmuştur.¹⁵¹

2001 ve 2002 yıllarında Ermeniler, ABD Başkanı'nın 24 Nisan'da yapacağı konuşmalarda "soykırım" kelimesini kullanması için oldukça çaba harcamışlardır. Nihayetinde Ermeni lobisinin baskıları sonuç vermemiş, Başkan 24 Nisan 2001'deki konuşmasında "soykırım" yerine "imha", 2002 yılındaki konuşmasında da "katliam ve "dehşet verici" ifadelerini kullanmıştır. ABD Başkanı'nın adı geçen dönemde soykırım kelimesini kullanmamasının en önemli sebebi ise, 11 Eylül saldırıları ve bunun neticesinde bölgede Türkiye'ye duyulan stratejik ihtiyaç olmuştur.¹⁵²

30 Ocak 2007'de ABD Temsilciler Meclisi'nde Ermeni lobisinin önde gelen milletvekilleri Adam Schiff, Frank Pallone, George Radartovich ve Joe Knollenberg tarafından yeni bir Ermeni tasarısı gündeme getirilmiştir. Tasarı metninde, 1915 olayları soykırım olarak değerlendirilmekle birlikte, dönemin Osmanlı Devleti ve İttihat Terakki yöneticileri suçlanmaktaydı.¹⁵³ 2007 yılında bu hali ile gündeme gelen tasarının kabul edilmesi olasılığı artmış ve bunun neticesinde Türk tarafı karşı faaliyetlere başlamıştı. Çok sayıda Türk Heyeti'nin ABD'ye ziyareti, dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın ABD'ye ziyareti, TBMM'den lobi faaliyeti yürütmesi için heyetler gönderilmesi, İncirlik Üssü'nün kullanımının kısıtlanabileceğinin ABD tarafına iletilmesi, Yahudi lobisi ile iyi ilişkiler kurulması bu faaliyetlerin en önemlileriydi. Nihayetinde karar Temsilciler Meclisi'nde 27 kabul oyuna karşı 21 ret oyuyla geçmişti. Bu kararın Temsilciler Meclisi'nden geçmesi sonrasında Genel Kurul'a hemen getirileceği söylentisi üzerine Türk tarafı baskılarını arttırmış ve ABD aleyhine yaptırımlar alma kararları gündeme gelmişti. Aynı dönemde PKK terör örgütünün Türk topraklarına sızması ve bunun neticesinde eylemlerin (Dağlıca Baskını) hız kazanması üzerine, TBMM Kuzey Irak'ta sınır ötesi operasyon kararı almıştı. 1964 yılından itibaren çok hassas olan Türk-ABD ilişkileri (Kıbrıs meselesi, Johnson mektubu,¹⁵⁴ ambargo, 2003 yılında meydana gelen ve Türk

151 Sibel Kavuncu, a.g.m.

152 Laçiner," a.g.e., s. 468.

153 Şenol Kantarcı, "Ermeni Tasarısı ABD Kongresi Temsilciler Meclisi'nden Geçer Mi?" (Erişim) <http://www.avim.org.tr/eskimakaleteki.php?makaleid=658>, 24.08.2012.

154 "Johnson Mektubu", Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye 5 Haziran 1964 tarihinde gönderilen, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemek amacıyla ve kaba bir üslupla yazılmış mektup. Bkz. Editör, Baskın Oran, *Türk Dış Politikaları 1, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. İletişim Yayınları, C. 1, s. 685.

askerlerinin gözaltına alındığı, kamuoyunda çuval olayı olarak bilinen olay) Türk halkı ve parlamentosunda ABD karşıtlığını arttırmaya yetmişti. Bölgedeki çıkarları olumsuz yönde etkilenen ABD Hükümeti bunları göz önünde bulundurarak geri adım atmış ve aynı yıl (2007) Temsilciler Meclisi'nden geçen Ermeni tasarısını Genel Kurul gündemine getirmekten vazgeçmiştir.¹⁵⁵

2008 yılında yapılan seçimlerde, Barack Obama ABD'nin yeni başkanı seçildi. Barack Obama, ikili ilişkiler içerisinde değerlendirilebilecek ilk yabancı ülke ziyaretini 6-7 Nisan 2009'da Türkiye'ye yaptı.

2010'da, ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu'nda, Ermeni tehcirini "Ermeni soykırımı" yasasına bağlamak isteyen tasarının bir oy farkla kabul edilmesi, Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli uyumsuzlukları beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu gelişmede "Ermenistan" ya da "Ermeniler" ön plandaymış gibi gözükse de, aslında tasarının Dış İlişkiler Komisyonu'ndan geçmesinin arkasında "Yahudi Lobisi"nin olduğu değerlendirilmektedir. Yahudi lobisinin bu şekilde Ermeni lobisi ile birlikte hareket etmesinin nedenlerini ise, Türkiye ile İsrail arasındaki diplomatik sorunlar (Davos Zirvesi, Mavi Marmara gemisi baskını, Gazze'deki İsrail ablukası) oluşturmuştur.

24 Nisan 2010 tarihinde Barack Obama'nın, Ermenice "Soykırım" anlamına da gelebilecek "Büyük Felaket" ifadesini kullanması Türkiye'de hükümetin büyük tepkisine sebebiyet vermişti.¹⁵⁶

ABD Başkanı Barack Obama, 24 Nisan 2012 tarihinde de, 1915 olaylarını 2011 yılında olduğu gibi "Büyük Felaket" anlamına gelen "Meds Yeghern" ifadesi ile kullanmış ve bu ifade Ermeni diasporasını oldukça rahatsız etmişti. Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA), Barack Obama'yı ihanetle suçlamıştı.¹⁵⁷

2. FRANSA'DA TÜRKİYE ALEYHTARI ERMENİ FAALİYETLERİ

Fransa'da bilinen ilk Ermeni lobi faaliyetleri 1880 sonrası dönemde Marsilya'da yaşayan Mighirditch Portakalian tarafından başlatılmıştır. Portakalian 1870 yılında ilk olarak Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Van'da lobi faaliyetlerini organize etmiş bu amaçla 1878 yılında burada Theological

155 Laçiner, a.g.e., s. 483-484.

156 Celalettin Yavuz, "Türkiye-ABD ilişkilerinde İsrail Etkisi", *TÜRKSAM*, 05.07.2010. (Erişim) <http://www.turksam.org/tr/a2115>, 07.11.2012

Celalettin Yavuz, "Obama'lı Akıllı Güç ABD ve Türkiye", *TÜRKSAM*, 07.04.2012. (Erişim) <http://www.turksam.org/tr/a2637.html>, 07.11.2012.

157 "Diaspora Ermenileri: Obama ihanet etti", (Erişim) 24.04.2011 <http://www.ensonhaber.com/diaspora-ermenileri-obama-ihanet-etti-2012-04-24.html>, 20.10.2012.

Koleji'ni kurmuştur. Ayrılıkçı propagandaları nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından tutuklanacağını anlayınca Fransa'ya kaçmış ve Fransız vatandaşlığına geçmiştir. Portakalian 1885 yılında Ermeni sorununu batıya duyurmak için Fransa'da Ermeni Birliği Derneği'nin kurulmasına ve L'Armenia isimli gazetenin kuruluşuna öncülük etmiştir. 1880-1990 arasında yine Paris'te Ermeni propagandası yapmak için Ermeni Vatanseverler Komitesi'nce, Hayasdan ve Armenia adlı gazeteler yayınlanmaya başlamıştır.¹⁵⁸

Ermenilerin Fransa ile olan tarihi bağları ve Fransa'nın Anadolu üzerindeki emelleri bu iki toplumu birbirine çok yaklaştırmıştı. Bunun sonucunda da Ermeniler Fransa'yı bir nevi sığınacak liman olarak görmeye başlamış ve göç etmişlerdi. I. Dünya Savaşı öncesi ve 1915 yılında Osmanlı Devleti tarafından alınan tehcir kararı ile birlikte Fransa'ya olan Ermeni göçü artmış, 1988 yılındaki büyük Ermenistan depremi ve Ermenistan'daki ekonomik kriz ile de artarak devam etmiştir. Tüm bu göçler Fransa'da güçlü bir Ermeni nüfusu ve bununla birlikte etkin lobi oluşumunu sağlamıştı. 1920 yılı sonrasında Ermeni dernek, kilise ve parti merkezleri Fransa merkezli olarak örgütlenmeye başlamışlardır. Ermeni Yardımlaşma Birliği (UGAB), 24 Nisan Komitesi, AYF Nor Seround, Ermeni Davasını Savunma Komitesi (CDCA), Fransa Ermeni Doktorlar Birliği, Ermeni Mesleklerarası Grubu, Hay Tad gibi örgütler, Fransa'daki etkin lobi kuruluşlarına örnek olarak verilebilir.¹⁵⁹

Fransa'daki Ermeni diasporasının amaçları şöyle özetlenmektedir:

- Fransız halkını Ermeni soykırımı olduğuna inandırmak.
- Fransız vatandaşlarının Parlamento'ya soykırımın yapıldığı yönünde baskı yapmasını sağlamak.
- Yapılan bu baskı ve propagandalar ile resmi makamların ve siyasilerin soykırımı kabul etmelerini sağlamak.
- Türkiye aleyhine sürekli olarak karalama kampanyaları düzenlemek.
- Her platformda kötü bir Türkiye imajı yaratmak.¹⁶⁰

Fransa'da oldukça etkili olan Ermeni lobisi soykırım yapıldığı ile ilgili olarak savundukları tezlerini öncelikle Fransız yerel meclislerinde daha sonrada ulusal

158 Yusuf Sarımay, "Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri (1878-1918)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara Sonbahar 2002, S. 7, s. 59.

159 Sarımay, a.g.e., s. 59.

160 Samim Akgönül, "Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobicilik", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, Bahar 2002, s. 236.

meclisten geçirmeyi amaç edinmiş ve bu doğrultuda çalışmalar yürütmüşlerdir. Özellikle Avrupa Birliği raporlarında Ermeni tezlerini ortaya atan ve bunun öncülüğünü yapanlar da Fransız kökenli milletvekilleridirler. Örneğin 2000 yılındaki raporda Türkiye’yi sözde soykırım’ı tanımaya davet eden vekil Fransız kökenli Hilip Morillan’dır. 2001 yılındaki Avrupa Parlamentosu Türkiye Raporuna soykırım ile ilgili paragrafı yerleştirenler de yine Fransız kökenli parlamenterler Alain Lamassoure ve dönemin İçişleri Bakanı Charles Pasqua olmuştur.¹⁶¹

Etkin lobi faaliyetleri neticesinde, Fransa Ulusal Meclisi ilk olarak 29 Mayıs 1998 tarihinde “Fransa 1915 Ermeni soykırımını tanı” ilkesini kabul etmişti. Bu tasarı çoğunluğunu Sosyalist Parti milletvekillerinin oluşturduğu 29 kişinin oyuyla kabul edilmişti. Bu karara Türkiye’nin tepkisi çok sert olmuş fakat nihayetinde tasarı meclisten geçerek senatoya sevk edilmişti. Türk tarafından gelen siyasi ve ekonomik baskılar neticesinde kararın görüşülmesi 1998 yılı itibarı ile askıya alınmıştır. Tasarının çıkmasını isteyen vekiller Mart 1999 ve Şubat 2000 yılında tekrar bu konuyu gündeme getirmek istemiş fakat başarılı olamamışlardır. 2001 yılında yapılacak seçimlerden hemen önce Ermeni lobisi tasarının tekrar gündeme gelmesini sağlamıştı. Fransız Hükümetinin de ilgisiz kalması sonucunda 08 Kasım 2001 tarihinde Ermeni Soykırım Tasarısı Senato’da kabul edilmişti.¹⁶² Kasım 2001 yılındaki karar Türk-Fransız ilişkilerinde negatif bir dönüm noktası oluşturuyordu. Artık Fransa Hükümeti Osmanlı Devleti ve Türkiye’nin Ermenilere karşı Soykırım yaptığı tezini resmen kabul etmiş oluyordu.

Ermeni lobisi Fransa’da amaçlarına ulaşmak için boş durmamış ve sürekli olarak yeni arayışlar içinde olmuştur. Bir hukuki yaptırım olmayan 2001 yılındaki karardan sonra 2006 yılına kadar çeşitli tasarılar meclise sunulmuş fakat bunlar yasalaşmamışlardır. Örnek olarak Sosyalist Parti milletvekili Didier Migaund’un verdiği tasarı verilebilir. Tasarı genel kurulda görüşülüp kabul edilmiş, fakat AB’nin o dönemde Genişlemeden Sorumlu Komiseri Olli Rehn’in ve Fransız Hükümeti’nin karşı çıkması sonucu senato gündemine alınmamıştır. Bu tasarı 2001 yılında alınan karara ek ve tamamlayıcı olarak çıkartılmak istenmiştir.¹⁶³ Bu tasarının özü (sözde) soykırımı kabul etmemeyi cezalandırmak maksadı taşıyordu.¹⁶⁴

Nihayetinde 2011 yılında Türk-Fransız ilişkileri yeniden gerilmeye başlamış ve

161 Sedat Laçiner, *Türkler ve Ermeniler Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması*, USAK Yayınları, Ankara, 2005, s. 120.

162 Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 299-301.

163 Mark Beunderman, “Rehn Warns France Against Adopting Armenian Genocide Law”, *EU Observer*, 10 Ekim 2006. Neslihan Temelat, “Kanunlar ve Hafıza: Fransa Parlamentosunda Kabul Edilen 2012 Soykırım İnkârı Yasası Üzerine” (Erişim) http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2011/sayi19/5-36.pdf, 27.08.2012.

164 Laçiner, a.g.e., s. 316-317.

Ermeni lobisinin zaferiyle sonuçlanacak bir hal almıştır. Ermeni lobisinin baskıları sonucunda, Fransa yasalarının da kabul edilen “Ermeni soykırımını inkâr etmenin 1 yıl hapis ve 45.000 Euro para cezası ile cezalandırılması” ile ilgili tasarısı 7 Aralık 2011 tarihinde Komisyon’da kabul edilerek ve 22 Aralık 2011’de Fransa Meclisi’nde oy çokluğu ile yasalaşmıştır.¹⁶⁵ Ne var ki Şubat 2012 tarihinde, Fransa Anayasa Konseyi bu yasaı “ifade özgürlüğüne” aykırı bularak iptal etmiştir.¹⁶⁶

Tasarının Fransa Anayasa Konseyi tarafından iptal edilmesinin ardından, tasarının mimarı olan Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy, yeni bir tasarı hazırlanması için hükümet üyelerine talimat vermişti. Nihayetinde 5 Mayıs 2012 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi Sarkozy’nin yenilgisi ile sonuçlanmış ve François Hollande Cumhurbaşkanı seçilmişti. Hollande da “sözde” Ermeni soykırımını konusunda selefenden farklı düşünmüyordu. 24 Nisan 2012 seçimlerinden hemen önce Paris’te yaptığı konuşmada “Türkiye Ermeni İddiaların kabul etmeli” diyordu.¹⁶⁷

Yasanın 22 Aralık 2011’de Fransa Meclisi’nde kabul edilmesi ile birlikte Paris’teki senato binası önünde binlerce diaspora Ermeni’si toplanmış ve sevinç gösterileri ile karara olan olumlu tepkilerini göstermişlerdi. Karar sonrası Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbandyan, “sadece Ermeni- Fransız ilişkileri tarihine altın harflerle yazılacak bir gün olarak değil, insan hakları tarihine geçecek bir gün” değerlendirmesinde bulundu. Türkiye ise yasanın Fransa Meclisi’nden geçmesinin ardından, Fransa’yla olan askeri ve siyasi ilişkilerini askıya almış, sürecin bu şekilde devam etmesi durumunda farklı önlemler alınacağı ifade etmişti.¹⁶⁸

3. İNGİLTERE’DE TÜRKİYE ALEYHTARI ERMENİ FAALİYETLERİ

İngiltere, Ermeni diasporasının ABD ve Fransa’ya kıyasla sayı olarak daha az olduğu ülkedir. Diaspora, sayı olarak az olmasına rağmen 2001 yılı ve

165 Şenol Kantarcı, “Fransa’nın Yeni Ermeni Kartı: Türkiye-Fransa İlişkilerinde Kriz”, 23 Aralık 2011, (Erişim) <http://www.turksam.org/tr/yazdir2551.html>, 28.08.2012.

166 Fransa Anayasa Konseyi, Ermeni soykırımını inkâr etmenin cezalandırılmasına yönelik yasanın iptal edilmesine ilişkin başvuruyu değerlendirmek üzere, 28.02.2012 tarihinde toplandı. İptal başvurusu 77 senatör ve 65 milletvekili Meclis ve Senato’dan toplanan imzalarla yapılmıştı. 11 üyeli Anayasa Konseyi’nin 7 üye ve başkan Jean-Louis Debre’nin katılımıyla gerçekleşen oturum sonunda aldığı kararda “varlığı yasa tarafından tanınmış soykırımların tartışılmasını engelleyen yasa anayasaya aykırıdır” ibaresi kullanıldı. Kararda “yasanın ifade ve iletişim özgürlüğüne aykırı olduğu” belirtildi. Bu şekilde Fransa’da 1915 olaylarıyla ilgili Ermeni iddialarının inkârının suç sayılmasının önu kapanmış oldu. “Fransa Anayasa Konseyi’nin kararı”, (Erişim) <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2012/02/29/sarkozyye-anayasa-konseyinden-tokat#>, 28.08.2012

167 Ömer Engin Lütem, “Fransa’nın Yeni Cumhurbaşkanı Hollande ve Ermeni Meselesi”. (Erişim) *AVİM*, <http://www.avim.org.tr/bulentekli.php?haberid=50260>, 28.08.2012.

168 “Fransa Senatosu, 1915 olaylarıyla ilgili Ermeni iddialarının reddedilmesini suç sayan yasa teklifini kabul etti”. 23.01.2012, (Erişim) <http://www.internethaber.com/fransa-senatosu-kritik-yasa-ermeni-oylama—396938h.htm>, 12.08.2012.

sonrasında Türkiye aleyhtarı çalışmaları ile dikkat çekmekte ve bu konuda da başarılı olmaktadır. Bunun en belirgin sebebi İngiltere’de aktif olarak faaliyet gösteren Ermeni lobisidir.¹⁶⁹

Sayıları az olmakla beraber Ermenilerin İngiltere’de kimliklerini korumalarını sağlayan ve onları ortak bir çatı altında toplayan en önemli olgu dine olan bağlılıklarıdır. Burada kiliseye önemli görev düşmektedir 1863 yılında Manchester’da ilk Ermeni kilisesi açılmıştır.¹⁷⁰

Sayıları az olmakla beraber Ermenilerin İngiltere’de kimliklerini korumalarını sağlayan ve onları ortak bir çatı altında toplayan en önemli olgu dine olan bağlılıklarıdır. Burada kiliseye önemli görev düşmektedir 1863 yılında Manchester’da ilk Ermeni kilisesi açılmıştır.

I. Dünya Savaşı’ndan sonra da Ermeni lobi faaliyetleri artarak devam etmiştir. 1930’lu yıllarda İngiltere’deki Ermeni nüfusu 1000 kişi civarındayken II. Dünya Savaşı ve sonrasında meydana gelen olaylar neticesinde bölgeye olan göç ile birlikte bu sayı artmıştır. 2000’li yılların başında, İngiltere’deki toplam Ermeni nüfusunun 15.000-20.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Sayıları az olan bu etnik grubun İngiltere’deki lobi faaliyetleri oldukça fazladır. Ermeni lobisi İngiltere’de etkin olmasına rağmen İngiliz siyasetine nüfuz etme bakımından zayıf kalmaktadır. Bunun zayıflığın başlıca sebepleri İngiliz dış

politikasının şu temel özelliklerinden kaynaklanmaktadır:

- İngiliz politikacılara göre iç ve dış politika bir birinden farklılık arz etmektedir. Yani iç politikaya herkes müdahil olabilirken, dış politika süreci sadece elitler tarafından yürütülmelidir.
- Dış politika konusu işin uzmanı olan profesyoneller tarafından yönetilmelidir.
- Bunun yanı sıra İngiliz toplumunda lobicilik, ABD’deki gibi hoş karşılanmamaktadır. İngiliz dış politikası bu gibi sebeplerden ötürü lobicilik müessesesinin başarılı olmasını engellemektedir.¹⁷¹

İngiltere Parlamentosu 1915 olayları ve sözde soykırım ile ilgili olarak Türkiye aleyhtarı herhangi bir karar almamıştır. Fakat Ermeni lobisinin çalışmaları neticesinde, soykırım iddiaları İskoçya ve Galler yerel meclislerinde kabul

169 Laçiner, a.g.e., s. 353.

170 Kilise açıldığı zaman Manchester’daki toplam Ermeni sayısı 30 kişidir. Bkz. Laçiner, a.g.e., s. 358-359.

171 Laçiner, a.g.e., s. 380-381.

172 Yıldız Devenci Bozkuş, “İskoçya’daki Ermeni Lobisi ve Protestan Kilisesinin Tutumu”, (Erişim) <http://www.avim.org.tr/eskimakaletekli.php?makaleid=91>, 28.08.2012.

edilmiştir. 2012 tarihine kadar, İngiltere Parlamentosu'nda Ermeni tezleri doğrultusunda Türkiye aleyhine bir karar çıkmaması bundan sonrada çıkmayacağı anlamına gelmemektedir.¹⁷²

4. ALMANYA'DA TÜRKİYE ALEYHTARI ERMENİ FAALİYETLERİ

XXI. yüzyılın başları itibari ile Almanya'daki Ermeni nüfusunun kaçak göçmenlerle birlikte 35.000 ila 45.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. ABD ve Fransa ile karşılaştırıldığında bu sayı oldukça düşük bir seviyededir. Bu sayının az olmasındaki en önemli etken I. Dünya Savaşı sırasındaki Türk-Alman ittifakıdır. 1960 yılı öncesinde Almanya'ya göç eden Ermeni sayısı oldukça azdır. Almanya'ya Ermeni göçü 1960 yılından itibaren başlamıştır.¹⁷³ Sayı olarak az olmaları ve 800.000'i Alman vatandaşlığına geçmiş olan 2.500.000 ila 3.000.000'a yakın Türk'ün¹⁷⁴ varlığı Ermenilerin Almanya'da aktif olarak lobi yapmalarına imkân vermemektedir. Ayrıca Türkiye ve Almanya arasındaki güçlü ekonomik ilişkiler de Ermenilerin işini zorlaştırmaktadır.

Türkiye'nin AB üyeliği sürecindeki gelişmelere paralel olarak tüm AB ülkelerinde Ermeni tasarıları gündeme gelmeye başlamıştır. Nitekim Alman Parlamentosu'na da 23 Şubat 2004 tarihinde Hıristiyan Demokrat Parti milletvekilleri bir Ermeni tasarısı sunulmuştu. Bu tasarıya bazı parti temsilcileri ve milletvekillerinin karşı çıkması bir sonuç vermemiş, Alman Federal Meclisi 16 Haziran 2005'de tüm grupların katılımı ile "1915 Ermeni Sürgün ve Katlinin Hatırlanması ve Anılması: Almanya, Türkler ve Ermenilerin Barışmasına Katkıda Bulunmalıdır" isimli tasarısı onaylamıştı.¹⁷⁵

Alman Federal Meclisi'nin bu kararı almasındaki faktörler şöyle sıralanabilir:

- Yahudi Soykırımı nedeniyle imajı kötü olan Almanların yükünün hafifletilmesi,
- Yabancılar ve Türk Sorunu,
- AB sürecinin ve olası birlik üyesi Türkiye'nin ilerideki nüfuzunun engellenmesi,
- Protestan kiliselerinin Alman siyasetine etkisi.¹⁷⁶

173 Aydan İyigüngör, The Profile of the Armenian Diaspora in Germany, *Armenian Studies*, No.3, Eylül-Ekim-Kasım 2001. Ayrıca bkz: Laçiner, a.g.e., s. 401.

174 Almanya'daki Türkler, http://tr.wikipedia.org/wiki/Almanya'daki_T%C3%BCrkler, 30.08.2012.

175 Laçiner, a.g.e., s. 406.

176 Burak Gümüş, "Alman Federal Meclisi'nin Söзде Ermeni Soykırımı'nı Tanımasının Nedenleri ve Siyasal Protestanlığın Rolü Üzerine, 2005-2006". (Erişim) <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=398>, 30.08.2012.

5. AB'DE TÜRKİYE ALEYHTARI ERMENİ FAALİYETLERİ

Avrupa Birliği'nin etkin güçleri olan Fransa ve Almanya bunlara etki eden okyanus ötesi güç ABD'nin Ermeni meselesine bakış açısının Ermeniler lehine taraflı olduğunu daha önceki bölümlerde değinmiştik. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde (1963 yılından bu yana) çeşitli dönemlerde karşısına çıkan Ermeni sorunu müzakere süreçlerine de etki eder bir hal almıştır.

Avrupa Parlamentosu (AP) özellikle Ermeni sorun ile ilgili olarak birçok kararın alındığı AB kurumu niteliği taşımaktadır. AP'nin Ermeni sorun ile ilgili olarak aldığı kararların bağlayıcılığı bulunmamakla beraber AB tarafından dikkate alınmaktadır.

27. Nisan 1987 yılında Türkiye'nin AB'ye tam üyelik için yaptığı başvuru sonrasında AP, "Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü Üzerine Karar" adlı tasarıyı kabul etmiştir. Bu karar sonrasında 18 Temmuz 1987'de Ermeni sorunu ile ilgili olarak daha kapsamlı bir karar alınmıştır. Bu kararda şu konular üzerinde durulmuştur:

- Ermeni olaylarının 1948 yılındaki Birleşmiş Milletlerin sözleşmesi kapsamında soykırım olarak nitelendirildiği fakat Türk tarafının bunu kabul etmediği,
- Türk tarafının Ermeni halkını, kendi tarihlerine sahip olma hakkından mahrum ettiği,
- Tarihi olarak kanıtlanmış olmasına rağmen Türk tarafından hiç kimsenin yargılanmadığı ve Ermenilere tazminat ödenmediği,
- Türk tarafının soykırımı kabul etmesinin Ermenilere manevi itibar kazandıracığı ve Türk tarafının bundan onur duyacağı,
- 1973 yılında başlayarak 1986 yılına kadar devam eden Ermeni Terör olaylarının üzüntü ile karşılandığı ve bu terör olaylarına karışan kişi ve örgütlerin yapmış olduğu hatalardan dolayı tüm Ermeni halkının sorumlu tutulamayacağı.
- Tüm bu gelişmeler neticesinde Türk Hükümetlerinin Ermeni meselesi ile ilgili olarak sert tavır takındığı ve olayların yatışması için çaba sarf etmediği vurgulanmıştır.¹⁷⁷

177 Karagül, a.g.m.

AP ayrıca Türkiye'nin AB'ye alınmamasının önündeki engellerin şunlar olduğunu belirtmiştir:

- Mevcut Türk Hükümeti'nin 1915 yılındaki Jön Türklerin Ermenilere düzenlediği soykırımı kabul etmemesi.
- Yunanistan ile arasındaki sorunlar nedeni ile uluslararası yasalara uymaması.
- Kıbrıs'a müdahalesi.
- Kürt sorununu kabul etmemesi.
- Gerçek anlamda parlamenter demokrasinin yerleşmemesi.
- Bireysel ve toplumsal anlamda özgürlüğün olmayışı.
- Dinsel özgürlük konusundaki eksiklikler.¹⁷⁸

AB ilerleme raporları hazırlanırken Ermeni lobisi aktif olarak çalışmalarını sürdürmüş ve Türkiye aleyhine kararlar alınmasına sebep olmuştur. Bu raporların hazırlanması aşamasında lobinin en çok faydalandığı parlamenterler de Fransız asıllı olanlardır. 2000 yılındaki ilerleme raporuna son dakikada "Türkler (sözde) soykırımı tanımalı" ibaresini ekleyen kişi Fransız parlamenter Hilip Morillan'dır. Ekim 2001 yılındaki ilerleme raporuna "Ermeni Soykırımı" ile ilgili bir paragraf yazan kişi de Fransız bir parlamenter Alian Lamassoure'dır. Ayrıca Ekim 2001'deki rapora "Türkiye'yi 1915'deki (sözde) Ermeni soykırımını tanımaya çağırıyoruz" ibaresini dâhil etmek isteyen de yine Fransız parlamenter ve eski Fransa İçişleri Bakanı Charles Pasqua olmuştur.¹⁷⁹

AP'de Ermeni sorunu ile ilgili olarak son karar 2002 yılında alınmıştır. "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları Çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya İle İlişkileri" başlıklı, Yeşiller Grubu üyesi İsveçli parlamenter M. Per Garthon'un hazırladığı rapor oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Raporun 15. Maddesinde, AP'nun 1987 yılında kabul ettiği soykırım kararına atıf yapılarak, Türkiye'nin AB'ye girme arzusunda olduğu ve AB ile bütünleşme çabaları için bazı adımları atmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

AB'de Ermeni sorunu ile ilgili Avrupa Parlamentosun almış olduğu kararlar haricinde, AB ülkelerinin hepsinin tabi olduğu 44 üyeli Avrupa Konseyi'nin

178 Gümüş, a.g.m.

179 Laçiner, a.g.e., s. 344.

organı olan Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi'nin de almış olduğu kararlarda mevcuttur. 24 Nisan 1998 yılında "1915 Ermeni soykırımını anma" adlı bildiri bunlardan bir tanesidir. Bu bildiriye 51 parlamenter imza atmıştır. Bildirinin ilk maddesinde, 24 Nisan 1915 tarihi Osmanlı Devleti'nin Ermenileri yok etme planının başlangıç tarihi olarak açıklanmıştır. Ermeni sorunu ile ilgili olarak Asamble 24 Nisan 2001 yılında "Ermeni soykırımını tanıma" adlı yeni bir bildiri daha sunmuştur. Bu bildiri de Türk tarafı asılsız iddialarla suçlanmış ve "sözde" soykırımı kabul etmeye davet edilmiştir.¹⁸⁰

6. BM'DE TÜRKİYE ALEYHTARI ERMENİ FAALİYETLERİ

1985 yılında, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılığın Önlenmesi Alt Komisyonu, İngiliz asıllı BM uzmanı Benjamin Whitaker'ın hazırladığı raporu görüşmeye almıştı. Raporda çok kısa olmakla birlikte "Ermeni soykırımından" bahsedilmesi Türkiye'nin itirazlarını beraberinde getirmişti. Türkiye'nin itirazları ve rapordaki diğer eksikliklerden dolayı rapor gündeme alınmamış ve Alt Komitede sadece not edilmişti. Not olarak alınan bu karar BM'nin hiçbir kurum ve kuruluşunda kabul edilmemiştir. Bu durum karşısında Ermeni lobisi boş durmamış bu notun bağlayıcılığı olduğunu ve BM'nin soykırımı kabul ettiğini ileri sürmeye başlamışlardır. Tüm uyarılara rağmen Ermeni lobisi özellikle 2000 yılından bu yana ABD Kongresine sunulan her Ermeni tasarısına BM'de sadece not olarak alınan bu söylemi koydurmuştur. BM Genel Sekreterliği, belirli dönemlerde BM bünyesinde "sözde" Ermeni soykırımı ile ilgili alınmış bir kararlarının olmadığını beyan etmiştir. 30 Nisan 2007 yılında BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon yaptığı konuşmada, "BM'nin 1915 olayları ile ilgili bir tutumlarının olmadığını" söylemiştir.¹⁸¹

7. ORTA VE GÜNEY AMERİKA ORTAK PAZARI MERCOSUR'DA TÜRKİYE ALEYHTARI ERMENİ FAALİYETLERİ

Güney Amerika ülkelerinden olan, Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay, Venezuela, Şili, Bolivya, Peru, Kolombiya, Ekvator ve Meksika'nın üye olduğu MERCOSUR Parlamentosu 19 Kasım 2007 tarihinde, "Osmanlı Türkiye'si tarafından 1915-1923 tarihleri arasında yapılan ve 1.500.000 kişinin ölümüne neden olan sözde soykırımı kınayan ve haklı davasında Ermeni halkının desteklediğine" dair bir kararı kabul etmiştir. Ayrıca, soykırımı

¹⁸⁰ Karagül, a.g.m.

¹⁸¹ Ataöv Türkaya, *What Really Happened in Geneva: The Truth About the Whitaker Report*, Ankara, Sistem Ofset, 1986. (Erişim) http://www.avim.org.tr/bilgibankasi/tr/index2_1_1.htm, 12.08.2012.

bugüne kadar tanımayan diğer ülke parlamentolarına da tanınmaları çağrısında bulunmuştur.¹⁸²

8. 2012 YILI İTİBARIYLA SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMINI KABUL EDEN ÜLKE PARLAMENTOLARI

TBMM'nin Mart 2011 itibariyle duyurulan araştırmasından derlediği bilgilere göre, Mart 2011'e kadar 20 parlamentodan Ermeni çevrelerinin 1915 olaylarına ilişkin iddiaları paralelinde karar çıktı. Bu iddialar genellikle 24 Nisan öncesine ya da hedef ülkedeki kritik seçim dönemlerinde gündeme getirilmektedir. Ermeni lobisinin rahat çalışma imkânı bulduğu ülkelerin başında ise ABD ve Fransa gelmektedir. Ermeni iddiaları paralelinde çıkarılan 20 parlamento kararları ve tarihleri aşağıda verilmiştir.¹⁸³

- Uruguay (1965-2004)
- Kıbrıs Rum Yönetimi (1982)
- Avrupa Parlamentosu (1987)
- Arjantin (1993-2003-2004-2005-2006-2007-2008)
- Rusya Federasyonu (1995-2005)
- Kanada (1996-2002-2004)
- Yunanistan (1996)
- Lübnan (1997-2000)
- Belçika (1998)
- Fransa (1998-2000-2001)
- İsveç (2000)
- İtalya (2000)
- İsviçre (2003)

182 Lütem, a.g.m.

183 Lütem, a.g.m.

- Slovakya (2004)
- Hollanda (2004)
- Polonya (2005)
- Almanya (2005)
- Venezuela (2005)
- Litvanya (2005)
- Şili (2007)¹⁸⁴

Bu ülkelerin Ermeni soykırım iddialarını kabul etme nedenleri de aşağıdaki örneklerde sunulan şekilde birbirinden farklılıklar göstermektedir:

- Arjantin, Fransa, İsviçre, İtalya, Kanada, Lübnan, Rusya, Şili, Uruguay ve Venezuela gibi ülkelerde “sözde” soykırım kararının alınmasındaki sebep Ermeni azılığının baskısıdır.
- Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan’ın bu kararları kabul etmesi ikili anlaşmazlık ve çatışmalardan kaynaklanmaktadır.
- Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İsviçre, İtalya ve Polonya parlamentolarınca alınan kararlar bu ülkelerin Türkiye, Türk ve Müslüman karşıtlığından gelmektedir.
- Vatikan tamamen dini nedenlerden dolayı bu kararları almıştır.
- Almanya, Litvanya ve Slovakya ise Başka ülkeler tarafından da soykırım yapıldığının tescil edilmesini istedikleri için bu kararları parlamentolarından geçirmişlerdir.¹⁸⁵

Bu gerçekleşen örneklerden de anlaşılacağı üzere, parlamentolarında sözde “Ermeni soykırımı” kararı alan ülkelere, yeterli caydırıcı ve ikna edici önlemler alınmadığı takdirde yenileri de eklenebilecektir.

184 “Ermeni iddiaları 20 ülkenin parlamentolarında kabul gördü”, *Haber Türk*, 2 Aralık 2011. (Erişim) <http://www.haberturk.com/dunya/haber/699360-ermeni-iddialari-20-ulkenin-parlamentolarinda-kabul-gordu>, 28.08.2012.

185 Lütem, a.g.m.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

XXI. yüzyılda propaganda faaliyetleri teknolojik gelişmelere paralel olarak hız kazanmış ve bu sayede daha geniş bir kitleye ulaşma imkânına kavuşmuştur. Bu bağlamda Ermeni diasporası özellikle etkin olduğu ABD ve AB üyesi ülkelerde organize bir şekilde lobi faaliyeti sürdürmektedir. Bugüne kadar gerek uluslararası gerekse de ulusal parlamentolar üzerinde etkin olmaya çalışan Ermeni lobisinin bundan sonraki süreçte de Türkiye aleyhtarı kararlar aldırarak için çalışmaya devam edeceği de anlaşılmaktadır. Ermeni diasporasının bu konu ile ilgili olarak kamuoyu oluşturmak ve bu soykırım yapıldığına dair tezleri farklı parlamentolardan geçirmek istemesinin amacının tanınma, tekrar canlanma, toprak ve tazminat olduğu da anlaşılmaktadır. Lakin gerek ABD ve gerekse de AB üyesi ülkelerin bu konuya müdahil olmaları biraz daha düşündürücüdür. Bu ülkeler bölgesel konumu itibarıyla Türkiye'nin müdahil olduğu birçok konuda (siyasi, ekonomik, savunma vb.) Ermeni meselesini bir pazarlık aracı olarak kullanmaktadırlar.

1965 yılında Türkiye ile arasında hiçbir illiyet bağı bulunmayan Uruguay Parlamentosu'nun almış olduğu "sözde" Ermeni soykırım kararı ile birlikte 1915 olayları (Tehcir Kanunu) Türkiye açısından uluslararası bir boyut kazanmıştır.¹⁸⁶ Uruguay Parlamentosu'nun almış olduğu karardan 17 yıl sonra (1982) Güney Kıbrıs Rum Kesimi de bu tür bir karar almış ve soykırımı tanıdığını beyan etmiştir.¹⁸⁷ Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte Ermeni iddiaları artarak devam etmiş, bu iddialar bugüne kadar 20 ülkenin ulusal parlamentosunda görüşülerek kabul edilmiştir. Ek olarak Avrupa Konseyi'nde bile (1987 yılından itibaren) "sözde" soykırım ile ilgili kararlar alınmış ve Türkiye'nin birliğe üye olabilmesi için soykırım yaptığını kabul etmesi gerektiği dile getirilmiştir. Özellikle 2000 yılından sonra Ermeni tezlerini savunan çevrelerin bu konu ile ilgili olarak bayağı mesafe aldıkları da ayrı bir gerçekliktir. Bu kararların çeşitli ülke parlamentolarında kabul edilmesinin altında yatan etmenlerin başında etkili lobi faaliyetleri yürüten Ermeni diasporası gelmektedir.

Ermeni tezleri ve diaspora ile mücadele etmek maksadıyla: öncelikle onların etkisini azaltmak, ardından da Türkiye'nin tezlerini savunmak adına getirilebilecek öneriler şöyledir:

1. Çeşitli ülkelerin parlamentolarında Ermeni soykırımı yapıldığına dair kararlar alındığında kısa süreli ve etkisiz tepkilerin ötesine

¹⁸⁶ "1915 Olayları ve Uruguay", (Erişim) 28.01.2012.

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/01/120126_uruguay_armenians_new.shtml, 12.01.2013.

¹⁸⁷ Ahmet Cemal Ertürk, "Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Dış Politikası", 22.04.2011, (Erişim)

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1315:gueney-kbrs-rum-yoenetiminin-d-politikas&catid=167:ab-analizler, 12.01.2013.

5. Türk tarafının tezlerini uluslararası arenada en iyi anlatabilecek akademisyenlerin ve konunun uzmanlarının düzenli olarak Ermeni meselesi ile ilgili konferanslar ve açık oturumlar düzenlemeleri, Ermeni meselesi ile ilgili bilimsel kitapların İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusca, İspanyolca, Çince, Japonca gibi dillerde baskılarının yapılması sağlanmalıdır.
6. Hükümet destekli olarak Batı menşeli sivil toplum örgütleri ile iyi ilişkiler geliştirilmelidir. Bu bağlamda gerek ABD Kongresi ve Temsilciler Meclisi üyeleri gerekse de AB üyesi ülkelerin parlamentolarındaki temsilciler ile diyalog ortamı oluşturulmalıdır.
7. Yurt dışı istihbaratı ile görevli olan ve buradaki faaliyetleri takip eden kurumların aktif bir şekilde kullanılabilmesi değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Ermeni ve Yahudi lobiciliğinin kimler tarafından ve nasıl yapıldığı, kullandıkları yöntemler ile ilgili bilgilerin toplanarak karşı lobi faaliyetlerinin geliştirilmesi hususunda ne gibi yöntemlerin hayata geçirilmesi gerektiği ile ilgili çalışmalar yapılabilir.
8. ABD ve AB üyesi ülkelerdeki öğrencilerle sosyal medya aracılığı ile irtibata geçilerek Ermeni tezleri zayıflatılmaya çalışılmalıdır.
9. Yurt dışında farklı amaçlar için kurulmuş olan Türk örgütleri, ayrışma yerine kendilerini ilgilendiren bu konuda bir araya getirilmelidir.
10. Konunun uzmanları tarafından Türk tezlerini hakkında, yabancı bilim adamları ve entelektüel kesim bilimsel yönden aydınlatılıp ikna edilmeye çalışılmalıdır.
11. Türk ve Ermeni tezlerini savunanların tarafsız üçüncü bir ülkede bir araya gelmesi ve Ermeni sorununun tarihi kaynaklar ışığında bilimsel zeminde tartışılarak, siyasi karar makamlarına yardımcı olmaları sağlanmalıdır.

Ermeni diasporası, 2015 yılı 24 Nisan tarihine odaklanmış bir vaziyette çalışmalarını hızlandırmıştır. Türkiye'yi dış politikada oldukça güç duruma düşüren “sözde” Ermeni soykırım tezinin, Türkiye'nin ileri sürdüğü tarihi gerçeklerle tüm dünyaya duyurulması önem arz etmektedir.¹⁸⁹ Bu açıdan yukarıda belirtilen tüm bu önerilerin, Dışişleri Bakanlığı koordinasyonunda Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Başkanlığınca hayata geçirilmesinin faydalı olabileceği değerlendirilmektedir.

189 Aslan, Yavuz Şir, “1. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu”, 3 Mayıs 2012, (Erişim) <http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=5500>, 08.11.2012.

KAYNAKÇA

BASILİ ESERLER

Akad, Mehmet, *Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.

Akçalı, Nazif, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ege Üniversitesi, Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, İzmir, 1991.

Arı, Tayyar, *Amerika'da Siyasal yapı Lobiler ve Dış Politika*, MKM Yayınları, Bursa, 2009.

Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk- Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurum Yayınları, İstanbul, 1991.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

Balcı, Gökhan, *Türkler Soykırım Yaptı mı?* Truva Yayınları, Ankara, 2007.

Bayramoğlu, N. Nisa, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Lobi Faaliyetleri*, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1985.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

Beydilli, Kemal, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Bimbaum, Jeffrey H., *The Lobbyists*, Times Books, Washington DC. 1992.

Çağrı, Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitapevi, Ankara, 2001.

Çiçek, Kemal, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, T.T.K. Yayınları. Ankara, 2005.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınlar, İstanbul, 2003.

Dinçer, Müjde Ker, *Lobicilik*, Alfa Yayınları, İzmir, 1998.

Dufoix, S., Belge, Murat, *Diasporalar*, U. H. D. Vakfı yayınları, İstanbul, 2011.

Erwin, L. Levine, Elmer, E. Cornwell, Jr. *An Introduction to American Government*, The Macmillan Company, New York, 1972.

- Göyünç, Nejat, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000.
- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s. 19-23.
- Grant, Alan, *The American Political Process*, Dartmouth Publishing Company, Vermont, USA, 1992.
- Gürkan, Uluç-Palabıyık, Serdar *Ermeni Sorununun Anlamak, Önyargıları Aşmakve Nefretten Arınmak*, Destek Yayınları, İstanbul, 2011.
- Gürün, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, T.T.K Yayınları, Ankara, 1983.
- Güzeliş, İsmail, *İdarede Baskı Grupları*, Yeni Matbaa Yayınları, İstanbul, 1964.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler, 1914-1918*, TTK Yayınları, Ankara, 2001.
- Hocaoğlu, Mehmet, *Arşiv Vesikaları İle Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 1976.
- Hrebenar, Roland J. ve Ruth, K. Scott, *Interest Group Politics in America* 2nd ed, Englewood Cliffs, New Jersey, 1990.
- Kabacalı, Alpay, *Talat Paşa'nın Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Kaçaznuni, Ovanes, *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok, (1923 Parti Konferansına Rapor)* Kaynak Yayınları, Ankara, 2009.
- Kantarıcı, Şenol, *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*, Lalezar Yayınları, Ankara, 2007.
- Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, A.Ü.H.F. Yayınları, Ankara, 1989.
- Kardeş, Selahaddin, *Tehcir ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, Ankara, 2008.
- Karpat, Kemal H, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Charsetistic*, The University Of Winsconcin Press, London, 1985.
- Keser, Ulvi, *Kıbrıs Anadolu Ekseninde Ermeni-Doğu Lejyonu*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2007.
- Kılıç, Davut, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve siyasi Mücadeleler*, ASAM Yayınları, Ankara, 2000.

- Kılıç, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya, Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, 2. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 1990.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, ARBA Yayınları, İstanbul, 1991.
- Kollman, Ken, *Outside Lobbying*, Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1998.
- Kozlu, Cem, *Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1999.
- Laçiner, Sedat, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara, 2008.
- Laçiner, Sedat, *Türkler ve Ermeniler*, Usak Yayınları, İstanbul, 2004.
- Laçiner, Sedat, *Türkler ve Ermeniler Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması*, USAK Yayınları, Ankara, 2005.
- Lester, W. Milbraht, *The Washington Lobbyists*, Wesport, Connecticut: Greenwood Press, 1963.
- McCarthy, Justin, *Sürgün ve Göç*, (çev: Bilge Umar), İnkılap Yayınları, İstanbul, 1988.
- Özdağ, Ümit-Yeniçeri, Özcan, *Talat Paşa'dan Alican Kapısı'nın Açılmasına Ermeni psikolojik Savaşı*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2009.
- Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*, TTK yayınları, Ankara, 2010.
- Özdemir, Hikmet-Çiçek, Kemal,-Turan, Ömer,-Ramazan Çalık,-Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeniler: Sürgün Göç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2010.
- Rigel, Nurdoğan, *Medya Ninnileri*, 1. Baskı, Sistem Yayıncılık ve Matbaacılık Yayınları İstanbul, 1993.
- Sarkisyanz, Manuel, *A Modern History of Transcaucasian Armenia*, Germany, 1975.
- Schendelen, M.P.C.M Van., *Machiavelli in Brussels: The Art of Lobbying the EU*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2002.

- Stanford, Shaw, - Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (Çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 1983.
- Şimşir, Bilal N., *Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Thomas, P. Murphy, *Pressures Upon Congress*, Barron's Educational Serious, Inc., New York, 1973.
- Turan, İlder, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1980.
- Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1966.
- Türkkaya, Ataöv, *What Really Happened in Geneva: The Truth About the Whitaker Report*, Sistem Ofset, Ankara, 1986.
- Türkmen, Fikret, *On Soruda Ermeni Sorunu*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2001.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Filiz Yayınları, İstanbul, 1985.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları İstanbul, 1976.
- Ürek, Markus, - Doğan, Nejat, *Lobicilik ve Baskı Grupları: Devlet, Sivil Toplum ve Demokrasi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011.
- Vassilian, Hamo B., *Armenian American Almanac*, California, 1995.
- Walker, Christopher J., *Armenia and Karabagh, the Struggle for Unity*, Londra, 1991.
- Walter J. Ozelsek, *Congressional Procedures and the Policy Process*, 2 nd ed. Wash. D.C., Congressional Quarterly Inc., 1984.
- Wittenberg, Ernest, *How To Win In Washington*, Blackwell Publishers, Oxford, UK, 2006.
- Yavuz, Celalettin, *Geçmişten Geleceğe Suriye Türkiye İlişkileri*, ATO Yayınları, Ankara, 2005.
- Yılmaz, Durmuş, *Fransa'nın Ermenileri Katolikleştirme Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayını, Konya 2001.

SEMPOZYUM VE KONGRELER

- Akgün, Seçil, “Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi, 1820-1914”, *Onuncu Türk Tarih Kongresi*, 22-26 Eylül 1986, TTK Yayınları, C. 5.
- Şimşir, Bilal N., “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine”, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Erzurum, Ekim 1984.
- Şir, Aslan Yavuz, “1. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi*, Erzurum, 3 Mayıs 2012.
- Taşkıran, Cemalettin, “Dünden Bugüne Ermeni Meselesi Sempozyumu”, *Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, Konya, 23 Mayıs 2003.
- Yıldırım, Mehmet Ali ve diğerleri, “Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler”, *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi 2. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, (EUSAS) 22-24 Mayıs 2008. C. 3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2009.

YAYINLANMAMIŞ YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ

- Akbulut, Haluk, (2006) *Arşiv Belgelerine Göre Türk-Fransız-Ermeni İlişkileri (1856-1920)*, isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Arslan, Elif, (2006) *Ermeni Diasporası'nın Ermenistan İç Politikası Üzerine Etkileri*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Gülbaş, Ekrem Erdinç, (2007). *Liberal Demokrasilerde Karar Alma Sürecinde Baskı grubu olarak Lobilerin Rolü: ABD Örneği*, isimli yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, Mustafa Ertuğrul, (2006), *Etkin Bir Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Lobicilik ve ABD'de Ermeni Lobi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi*, isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

DERGİLER

- Akgönül, Samim, “Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve

- Lobicilik”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, S. 5, Bahar 2002.
- Aktan, Can ve diğerleri, “Siyasi Karar Alma Sürecinde Çıkar Grupları”, *Ankara Seçkin Yayınları*, 2007.
- Aktay, Yasin, “İslamcılık ve Bir Modern Melankoli: Eve Dön(eme)mek”, Milet ve Nihal, Göç, Hicret ve Diaspora, Ed; Şinasi Gündüz, İnanç, *Kültür ve mitoloji Araştırma Dergisi*, C. 5, S. 3.
- Aybars Pamir, “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Yayınları*, 2002, S. 2, C. 51.
- Cabbarlı, Hatem, “Rusya’da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Eylül-Ekim- Kasım, 2011, S. 3.
- Çağlar, Şebnem, “Baskı Gruplarının Siyasal İktidar üzerindeki Etkileri”, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/iletisim/article/view/15540/14723>.
- Ramazan Çalık- Zafer Atar, “Johannes Lepsius’un Şekillendirdiği Almanya’nın Ermeni Politikası”, *Türk Yurdu Dergisi*, Mayıs 2006, C. 6, S. 225.
- Çaşın, Mesut H, “Ermenistan Silahlı Kuvvetleri,” *Avrasya Dosyası*, C. 2, S. 4, Sonbahar 1995.
- Demir, Abdullah, “Hukuk Tarihi Açısından 1915 Ermeni tehciri”, *Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler İnternet Dergisi*, Şubat, 2008, S. 72.
- Güler, Yavuz, “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2005, C. 6, S. 1.
- İyigüngör, Aydan, “The Profile of the Armenian Diaspora in Germany”, *Armenian Studies*, No.3, Eylül-Ekim-Kasım 2001.
- Kantarci, Şenol, “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu”, *ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, Nisan 2003, Ankara.
- Kantarci, Şenol, “ABD ve Kanada’da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Eylül-Ekim-Kasım, 2001, S. 3.
- Kaplan, Sheila “The Powers That Be Lobbying”, *The Washington Monthly*, Vol. 20, No. 11, December 1988.
- Kara, Ercüment, “Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Sorununu (1912- 1914)”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13519.pdf>,

- Karagül, Soner, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 8, Kış 2003.
- Kavuncu, Sibel, “1980’lerde Türkiye-ABD İlişkilerinde Bir Sorun: Ermeni Karar Tasarıları”, *Ermeni Araştırmaları*, 2006, S. 23-24
- Sarınay, Yusuf “Fransa’nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri (1878-1918)”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 7, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, Sonbahar 2002.
- Temelat, Neslihan, “Kanunlar ve Hafıza: Fransa Parlamentosunda Kabul Edilen 2012 Soykırım İnkârı Yasası Üzerine”, *Yasama Dergisi*, Sayı: 19, 2011, ss. 5-36 http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2011/sayi19/5-36.pdf.
- Toprak, Serap, “1821 Mora İsyanı”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, S. 6.
- Yavuz, Celalettin, “Ermenilerin Ardında Hep Birileri mi Olacak?” *KÖK Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2001, C. 3, S. 1.
- Yavuz, Celalettin, “Ekonomik Güç ve Siyasi Baskı Modeline Örnek: TÜSİAD”, *2023 Dergisi*, Ankara, Ay Grup Yayınları, S. 8, 2008.
- Yavuz, Celalettin, “1915 Ermeni Zorunlu Göçüne Alman Subaylarının Bakışı”, *Türk Yurdu*, Haziran 2006, C. 26.

GAZETELER

- Bulvar Gazetesi, 22 Şubat 1985.
- Cumhuriyet Gazetesi, 20 Nisan 1987.
- Milliyet Gazetesi, 2 Haziran 1998.
- The Washington Post, 9 Etim 2000.

BÜLTEN VE MAKALELER

- Çiçek, Kemal “Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=258>.
- Dulian, Armen “German Bundestag Passes Document on Armenian Genocide”, *RFE/RL*, 16 Haziran 2005.

Göral, Sevinç, “Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi”, *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index4_1_1.htm.

Gümüş, Burak, “Alman Federal Meclis’inin Sözde Ermeni Soykırımı’nı Tanımasının Nedenleri ve Siyasal Protestanlığın Rolü Üzerine”, 2005-2006. *ERAREN*, S. 398. <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=398>

Kantarıcı, Şenol, “Ermeni Tasarısı ABD Kongresi Temsilciler Meclisi’nden Geçer mi?” AVİM bülten No. 658, <http://www.avim.org.tr/eskimakaletekli.php?makaleid=658>

Kastoryano Riva, “Türkiye De Diaspora Oyununu Oynamalı”, AVİM söyleşi, <http://www.avim.org.tr/eskimakaletekli.php?makaleid=300>

Lütem, Ömer Engin, “Fransa’nın Yeni Cumhurbaşkanı ve Ermeniler”, S. 913. <http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=5505>

Lütem, Ömer Engin, “Ermeni Sorununun Uluslararası İlişkiler Boyutu Günümüzde Ermeni Sorunu”, AVİM Bülten, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_1.htm

Yavuz, Celalettin, “Türkiye-ABD İlişkilerinde İsrail Etkisi” *TÜRKSAM*, 05.07.2010. <http://www.turksam.org/tr/a2115.html>. 07.11.2012

Yavuz, Celalettin, “Obama’lı Akıllı Güç ABD ve Türkiye”, *TÜRKSAM*, 07.04.2012. <http://www.turksam.org/tr/a2637.html>. 07.11.2012.

Yıldız Deveci Bozkuş, “İskoçya’daki Ermeni Lobisi ve Protestan Kilisesinin Tutumu”, AVİM bülten, S. 91. <http://www.avim.org.tr/eskimakaletekli.php?makaleid=91>

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.haberturk.com/dunya/haber/699360-ermeni-iddialari-20-ulkenin>

http://www.tayyarari.com/download/lobi_avrasya.doc

<http://www.ntvmsnbc.com/id/25068549/#storyContinued>

http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2011/sayi19/5-36.pdf

http://www.tasam.org/tr/TR/Icerik/239/ermeni_diasporasi_ve_turkiyenin_uluslararası
<http://www.iudergi.com/tr/index.php/iletisim/article/viewFile/15628/14811>

<http://www.turkiyeavrupavakfi.org/index.php/arastirma-yorum>
<http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=50321>

<http://sukruelekdag.wordpress.com/2010/04/27/tarihsel-gercekler-ve->
www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/01.pdf

<http://www.kultur.gov.tr/TR,25920/sorunun-ortaya-cikisi.html>

<http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/tehcir/bm.html>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Diaspora>

<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=304>
www.anca.org/anca

http://ansiklopedika.org/Ermeni_ter%C3%B6r_%C3%B6rg%C3%BCtlerince_katled
<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2012/02/29/sarkozye-anayasa-konseyinden->
http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2011/sayi19/5-36.pdf

<http://www.iudergi.com/tr/index.php/iletisim/article/view/15540/14723>

<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=480>

<http://www.turksam.org/tr/yazdir2551.html>

http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index1_1_1.htm

KİTAP ÖZETİ

(BOOK SUMMARY)

Pulat TACAR
E. Büyükelçi

ÇOK ÖZEL İŞLER “DES AFFAIRES TRES SPÉCIALES”

Yazarlar: Jacques-Marie Bourget ve Yvan Stefanovitch

Plon Yayınevi, Paris, 1986

KONU YA GİRİŞ NOTU

Jacques-Marie Bourget ve Yvan Stefanovitch adlı Fransız gazeteciler, 1986 yılında, başlığının çevirisi “Çok Özel İşler”¹ olan bir kitap yayımladılar. Kitabın “Ermenilerle yakın dostluk döneminin sonu” bölümü, Fransız Hükümetinin Ermeni teröristlere 1980’li yıllarda verdiği ödünlere ayrılmış. Bu bölümün çeviri geniş özetini ASALA teröristleri tarafından şehit edilen meslektaşlarımızı, ailelerini ve vatandaşlarımızı saygı ile anarak sunuyorum.

ASALA’ya ilişkin bölümünün çevirisini sunduğumuz bu kitabın yazıldığı dönemde, Brüksel’de Avrupa Toplulukları nezdinde Daimi Temsilciydim. Her ay bir hafta süre ile Fransa’nın Strasbourg kentinde toplanan Avrupa Parlamentosu’nu takip etmek ve temaslarda bulunmak için o kente gidiyordum.

Fransa Hükümeti, önce ASALA ve daha sonra ASALA MR terör örgütü ile Ermeni terörünün Fransa’da eylem yapmaması karşılığında, Ermenilerin soykırımı davasını savunma konusunda anlaşmıştı. Bu bağlamda Fransız Hükümeti, Avrupa Parlamentosu’ndan Ermeni soykırımını tanımaya yönelik bir karar geçirme sözünü de Ermeni örgütlerine verdi.

1983 yılı sonunda, önce Fransız Sosyalist partisine mensup Avrupa Parlamenti M. Israel’e bu görevi vermek istediler. Adı geçen kişi, - muhtemelen Yahudi lobisinden gelen uyarılar üzerine görevi iade etti. Bu kez, 1984 Aralık ayında, Ermeni raporunu yazma görevini bir Flaman

1 “Des Affaires Tres Spéciales”, Plon yayınevi, Paris, 1986

milliyetçisi olan Belçikalı Jak Vandemeulebroucke adlı parlamentere tevdi ettiler². Avrupa'daki Ermeni örgütleri, bu kişinin yanına, Parti Komiseri veya koruma görevlisi olarak bir kişiyi bağladılar. Bu zat Belçikalı parlamenterin yanından hiç ayrılmadı ve kendisi ile yaptığım tüm görüşmeler katıldı; söze karışmadı ve sadece dinledi. Vandemeulebroucke ilk aşamada Türkiye'ye gelmeyi kabul etti. Sonradan –Ermeni örgütlerinin vetosu üzerine gelemeyeceğini bildirdi. Raporunu kendisinin değil, Avrupa'daki Ermeni örgütü Fransızca olarak yazdı; kendisinin bunu Flamanca'ya çevirdiğini öğrendik. Bu rapor Avrupa Parlamentosunun Siyasi Komisyonunda oylandı. 15'e karşı 16 oyla reddedildi. Komite başkanı İtalyan Formigoni bu ret üzerine, aynı gün oylamayı tekrar yaptırdı. Gene bir oy farkla reddedildi. Komisyonunda reddedilen bir rapor Parlamento tüzüğüne göre gündemden düşmekteydi. Başkan Formigoni'nin görev süresi bitti. Yerine Arcini adında bir başka İtalyan geldi. Bu zat, kendisinden önceki başkanını aksine, Fransız parlamenterlerin baskısına direnemedi. Raporu yeniden gündeme aldı. Komisyon üyesi olan Alman parlamenterler, metinde bulunan tüm soykırımı sözcüklerini rapordan çıkarmayı başardılar. Bu durum Le Monde gazetesinde de haber oldu. Fransızlar bu yenilgi üzerine metni Parlamento Genel Kurulunda değişiklik önerileri sunarak eski haline getirmeye karar verdiler. Soykırımı terimine karşı çıkan ve metni kabul edilebilir hale getiren tüm parlamenterler ASALA örgütü tarafından tehdit edildiler ve toplantıya girmediler. Avrupa Parlamentosu binasına Fransız parlamenterlerin davetlisi olarak giren Ermeni militanlar bir Alman parlamenterini silah göstererek tehdit ettiler. Bu kişi Genel Kurulda söz alarak tehdit edildiğini açıkladı. Başkanlık makamını işgal eden Fransız kendisine güldü.

Bütün bu gelişmeler, Fransa ile terör örgütü ASALA arasında varılan uzlaşmanın sonucuydu. Daha sonra 2001 yılında Fransa Parlamentosu tarafından kabul edilen “Fransa 1915 Ermeni soykırımını tanır” şeklindeki bir cümlelik “bildirim nitelikli” yasa da aynı uzlaşmanın bir gereği olarak çıkarılmıştır.

Fransız Hükümeti'nin, Ermeni soykırımını yadsıyanları cezalandırmayı öngören yasasının 2012 Şubat ayında Anayasa Konseyi tarafından iptal edilmesinden sonra giriştiği formül arayışları da aşağıda ayrıntılarını okuyacağınız ve terör uygulamalarına göz yuman mutabakatının” gündemden kalkmadığına işaret etmektedir.

Pulat Tacar
(Mayıs 2013)

2 Bu konuda ayrıntı için bakınız: Pulat Tacar “The Tale of European Parliament's 1987 Resolution Entitled Political Solution on the Armenian Question” *The Review of Armenian Studies* ASAM, Volume 3, No.9, 2005, ss.45-60

Çeviri Özeti

“Bazen, Başbakanlığın ve İçişleri Bakanlığının yaptığı tercihler, ASALA tarafından Orly havaalanında 15 Temmuz 1983 günü yapılan terör saldırısında olduğu gibi acayip sonuçlar da verdi. Anılan saldırıda 8 kişi ölmüş, 54 kişi yaralanmıştı.

O suikastı izleyen günlerde polis tarafından yapılan baskınlarda Ermeni asıllı elli bir kişi gözaltına alındı. Dördü dışında serbest bırakıldılar; ikisi hakkında saldırıya katıldıkları gerekçesi ile dava açıldı. Türk asıllı olan, ancak dosyalarında bir şeye rastlanamayan öbür iki Ermeni hakkında ne yapılacağı bilinemedi. Bunlar zorunlu ikamete bağlandı. Bu iki genç adam ve dokuz polis müfettişi, (*şarabı ile tanınan*) Quincie -en- Beaujolais’de iki yıldızlı Mont-Brouilly otelinde kaldılar. 1983 yılı sonunda, bu iki “zorunlu” turist konumu sorun oluşturdu. Zira Sosyalist Partinin kongresi Bourge en Bresse kentinde yapılacaktı. Bunların oraya yakın bir yerde kalmaları mümkün değildi. Ermenilerden bir tanesi serbest bırakıldı; ikincisi başka bir “şarap bölgesine” Courcelles-en-Beaujolais’ye götürüldü ve polislerin kendisinden sıkılmaya başlayacakları günü beklemeğe başladı...”

“Ermenilerle” yakın dostluk” (*idil*) döneminin sonu”³

1981 yılının sonbaharında. Beyrut’taki çatışmalar nispeten azalmıştı... Oraya yollanmış gazeteciler ülkelerine dönmeğe başlamışlardı; geride tüm sene nöbet tutan gazeteciler kalmıştı ve Agence France Presse bürosunu merkez tutmuşlardı.

Benim Beyrut’a gitmemin nedeni Lübnan iç savaşı değil, Fransa’yı ilgilendiren ve (kendi) savaşını Fransa’da sürdürmeye karar vermiş olan ASALA (Ermenistan’ın Kurtarılması Gizli Ordusu) idi. Bu yeraltı ordusunun şefleri ve askerleri Lübnan’da bulunduğundan, onlarla görüşmek amacı ile Beyrut’taydım.

Geçen 24 Eylül 1981 günü sabahı, Van adını kullanan ve dört kişiden oluşan bir komando grubu, Paris’te Hausmann Bulvarında, dairelerin açılma saatinden hemen sonra, Türk Konsoloslukuna saldırmışlardı. Saldırganlara karşı koymağa kalkan bir güvenlik görevlisi kısa mesafeden atılan bir kurşunla öldürülmüştü. Konsolos göğsünden yaralanmış, altmış iki kişi bütün gün rehin alınmıştı; o gençler daha sonra teslim olmaya karar vermişlerdi.

3 “Fransızcası : “*Fin de l’idylle avec les Arméniens*” ss: 115-135

Olay yerindeki polis güçleri, Broussard ve Leclercq adında iki komiserin emrindeydi ve bu ikisi, sosyalist hükümet tarafından atanmış olan yeni patronlarının emirleri uyarınca basın o güne kadar pek alışık olmadığı bir sabır ve nezaket gösteriyorlardı.

Polis, bu olaydan iki ay geçmeden... Orly Havalimanında Dimitriu Georgiu adında Kıbrıs pasaportlu bir Ermeni'yi yakaladı. Bu ASALA militanı kendi iradesi dışında kısıtılmıştı. Bindiği uçak arıza nedeni ile zorunlu iniş yapmıştı. İşte, transit yolcusu bu Ermeni'nin yakalanması Hükümet ile polis arasındaki büyük bir kavganın başlangıcı oldu.

Aslında, görevliler, Dimitriu Georgiu'yu rastlantı sonucu değil, bir yabancı polis servisinden gelen ihbar üzerine yakalamışlardı. Polisler genç adamın bir Ermeni militanı olduğunu biliyorlardı. ASALA, Paris'te Türk Konsoloslukuna yapılan saldırıdan beri Avrupa'daki, suikastlarını sürdürmekteydi. Bundan bir ay önce, bir ASALA tetikçisi Roma'da görevli bir Türk diplomatını (**Gökberk Ergenekon, Ç.N.**) katletme girişiminde bulunmuştu. Saldırıya uğrayan diplomat kendisini savundu ve saldırganı yaraladığını söyledi... Interpol'den gelen bir teleks tüm polis örgütlerini uyarmıştı.

Havalimanında bir restoranda yemek yerken gözaltına alınan Georgiu, Hava Sınır Polisi karakoluna götürüldü ve orada ASALA militanı olduğunu direnmeden kabul etti. Adı geçen, bu itiraf üzerine elinde Interpol'den gelen teleksle kendisini bekleyen Komiser Marcel Leclercq'in bulunduğu, Paris'te 36, Quai des Orfevres adresindeki Polis Merkezine sevk edildi.

Georgiu'dan soyunması istendi. Bu zorunlu "yaprak dökümü" polislerin varsayımını doğruladı: Ermeni kolundan yaralanmıştı. Polisler, bu kişinin Roma 'da öldürülmek istenen Türk diplomatı olayının faili olduğuna kanaat getirdiler. Uzman bir doktor, yaranın ateşli silahtan kaynaklandığını doğruladı.

Aynı zamanda, pasaportunun incelenmesi, Suç Bürosunda çalışan aynasızlara (*Fransızca flic olarak yazılmış*) yeni bir ipucu verdi: Georgiu'nun belgesi, Paris'te 30 Ekim 1980 tarihinde Copernic sokağındaki sinagog saldırısının faillerinden biri olan Alexander Panadriu'nun pasaportunu anımsatmaktaydı. Bu pasaport ta 300.000 seri numarası taşıyordu. Polisler, bir yıl süren araştırma sonucunda, bu belgenin Atina'nın kenar mahallelerinden birinde, bir kaçak basımevinde imal edildiğini saptadılar. Kaçakların çoğu ve bazı gangsterler buradan beslenmekteydi. Komiser Leclercq bu bulguları amirlerine aktardı.

Ermeni'nin yakalandığı kendisine duyurulan Başsavcı Pierre Arpaillange, dava açmamaya karar verdi. Savcılıktaki diğer meslektaşları gibi, onun da kendisine manevra alanı bırakan bir "siyasal takdir" yetkisi vardı. Savcı, bir adam

hakkında açılacak davanın, adaletin yerine gelmesinin sağlayacağı yarardan daha fazla sorun çıkaracağını düşünürse, gözlerini yumabiliyordu.

Tesadüf ya, danıştığı, Başbakanlıktaki nöbetçi görevli de, Hükümetteki en üst hiyerarşik âmirine sorduktan sonra aynı kanıyı paylaşmıştı. Paris civarındaki Créteil savcılığı, Orly kendi görev alanında bulunduğundan, polislerin hazırladığı dosyayı dolaba kaldırmağa karar verdi ve Dimitriu Gerorgiu'yu serbest bıraktı. Bu kişi 13 Kasım tarihinde salıverildi. Beyrut'a gidiş bileti vardı, ama o saatte o yöne bir uçak yoktu. Ermeni, bir sonraki uçuşu beklemek üzere Orly'de geceledi. Gözaltı sırasında emanete alınan 10.000 İsviçre Frangı kendisine iade edildi. ASALA'nın mücadelelerini anlatan belgelerle dolu olan bavulu geri verildi. Adının Avedesyan Haçik olduğunu, Türkiye'de doğduğunu ve Lübnan'da yaşadığını söyleyen kaçak adam rahatça uykuya daldı.

Ancak, o sırada Kriminal Polis bürolarında bir iç isyan başlamıştı. Leclercq ve ona bağlı "aynasızlar", Paris'teki Copernic sokağı sinagog saldırısına bizzat katılan biri olmasa bile, devleti sarsan bu konuda çok şey bilen bir kimsenin çekip gitmesine izin verildiği kanısındaydılar.

Bir grup polis müfettişi bu dosyayı basına "sızdırmağa" karar verdi. Ve... o Cuma gecesi saat 22'de Agence France Presse, Georgiu olayı ile ilgili polis görüşünü özetleyen bir haber yayımladı. Başbakanlık'ta (*Matignon'da*) ve Adalet Bakanlığı'nda görevli olan nöbetçiler o gece dinlenemediler. "Yeni devlet" ile polisler arasındaki bu takışmaya onurlu bir çözüm bulmak gerekiyordu.

Çözüm, geri adım atmaktı. Georgiu ne olup bittiğini hiç anlayamadan, kendini yeniden Orly'de alınmış ve Créteil Mahkemesi yargıcının karşısına çıkarılmış buldu. Mahkeme ilk aşamada, zanlı hakkında sahte pasaport kullanmaktan dava açtı ve yargıç Bayan Bregnan sanığın tutuklanmasına karar verdi. Ermeni, Fresnes hapisanesine yollandı.

Başsavcı Pierre Arpaillange bir kez daha harlandı. Cumartesi günü saat 11.50 de Adalet Bakanlığı atılan bu geri adımı bir basın bildirisi ile izah etmeğe çalıştı: "Georgiu'nun serbest bırakılmasından sonra yapılan incelemeler ve dosya içeriği, tutuklanmasını gerekli kılmıştır".

... Polis müfettişlerinin çoğunluğunun üyesi olduğu SNAPC sendikası bir karşı bildiri yayımladı: "Sendikamız, silahlı ya da silahsız teröristlerin ulusal topraklarda dolaşmaları konusunda sağlanan kolaylığı protesto eder. Yasal ve idari yönergelerin uygulanmasına sahip çıkacağız. Mevzuata riayet edilmemesinin, 1978 yılındaki Irak Büyükelçiliği olayında arkadaşımız Jacques Capella'nın ölümüne neden olduğunu anımsamaktayız." (Müfettiş Capella,

Irak Büyükelçiliği'ndeki rehin alma olayında Irak Büyükelçiliğinin diplomatik dokunulmazlığa sahip güvenlik görevlilerince öldürülmüştü)

Başsavcı, “bir gün önce”-yani Georgiu'nun serbest bırakıldığı 13 Kasım günü-“*henüz yapılmamış olan bir sentezden*” söz ederek gerginliği azaltmağa çalıştı. Başsavcı, polisleri görevlerini ihmal etmekle suçlamadı; zira Kriminal Polis' teki bazı aynasızların “Georgui'yu serbest bıraktıran yüksek düzeydeki kişilerin” adlarını açıklamağa hazırlandıkları öğrenilmişti.

Başbakanlıkta, Başbakan Pierre Mauroy'nın Adalet, Kamu Özgürlükleri ve İnsan Hakları danışmanı olan Louis Joinet birdenbire güç durumda kalmıştı. Hükümet sosyalistlerin iktidara gelmesinin otomatik olarak terör tehlikesini ortadan kaldıracığı varsayımından hareket ederek,(Başbakanlığa) Matignon'a bağlı savcılarını, şiddete başvurabilecek çeşitli gruplarla diyalog kurma konusunda görevlendirmişti. Cumhurbaşkanlığına (*Elysee*'ye) bağlı başkaları ise, “*Action Directe*” (Doğrudan Eylem) terör örgütü ile temas kurmuşlardı ve bunların Ermenilerle konuşarak, Ermeni komandolarının Fransa'yı teröre eylemlerinin dışında bırakmalarını sağlamalarını istemekteydiler.

Çok daha sonra, 7 Aralık 1983 tarihli, *Quotidien* gazetesinden öğrenildiğine göre, Jean-Louis Remilleux adlı gazeteci, adını vermeyen önemli bir Ermeni militanla görüşmüştü. Görüşmenin konusu ASALA ile Fransız Hükümeti arasındaki ilişkileriydi. Gazeteci, militanın ağzından şunları yazdı: “*Bir gün Başbakan Pierre Mauroy'nın danışmanı Louis Joinet benimle temasa geçti; bu kişi, ciddi, zeki ve açık sözlü bir görevliydi; Ermeni arkadaşlarımla bir anlaşma yapılması olasılığından söz etti*”. Remilleux'ün anlattığına göre, bu ayrıcalıklı muhatap, daha sonra gizli Ermeni hareketinin tanınmış bazı liderleri ile görüştü ve Pierre Mauroy'nın sağ koluna Ermenilerin isteklerini aktardı. Başlangıçta çok basit bazı talepler söz konusuydu; bu istekler, Paris'teki Türk Konsolosluğu baskınında tutuklanan dört Ermeni'nin Fleury-Merogis hapisanesindeki koşullarının düzeltilmesinden başlıyor, kendilerine “siyasal tutuklu statüsü” oluşturulmasına kadar uzanıyordu. Daha sonraki dönemde, (Başbakan danışmanı) Joinet ile sürekli temas halinde bulunan Ermeniler, Fransa'nın 1915 soykırımının tanınması (*Türker'in bir buçuk milyon Ermeni'yi katlettiği iddiası*) konusunda tutum almasını istediler. Bunun üzerine, Resmi Gazetede Claude Cheysson'un, Ulusal Parlamento'da Gaston Defferre'in ve başka Bakanların aynı mealde, karmaşık beyanları ortaya çıkmağa başladı. Ama o sırada Marsilya'da Kefedjian hadisesi oldu. (*Bu kişi İsviçre yargısı tarafından, Bern'deki Türkiye Büyükelçisine yöneltilen suikastın faillerinden biri olarak aranmaktaydı*). Ermenilerle temas kuran kişi, Joinet'den “*siyasal yönü ağır basacak bir dava*” düzenlenmesini ve zanlının hafif bir ceza almasının sağlanmasını, yoksa “*barutun altına ateş atılacağını*” belirtmişti. Bunun üzerine, “akıllı” bir mahkeme başkanı arandı. Bulundu ve Kefedjian

davası “mutlu sona” bağlandı. Savcı sekiz yıl hapis cezası istedi; sanık iki yıl hapse mahkûm edildi ve serbest bırakıldı. Ama Hükümet Joinet’nin müzakereleri yürütme görevini sona erdirdi, zira basın bu danışmanın gizemli faaliyetlerini açığa vurmuştu...

O sırada, merkezi Beyrut’ta olan ASALA’nın lideri Agop Agopyan,2 Ağustos 1982 tarihinde, *Matin* gazetesine verdiği bir mülakatta, Fransa ile kendileri arasında yapılan pazarlıklar hakkında şu bilgileri verdi : “Fransa ile yapılan anlaşmaya gelince, Orly Grubunun bu kadar ayrıntılı açıklamalar yapmasından üzüntü duyuyoruz (Orly Grubu, Paris Havaalanında Georgiu Dimitriu’nun tutuklandığı gün kurulmuştu) Bir Fransız yetkilisi, Fransız-Ermeni uzlaşmazlığının çözümünde büyük rol oynamıştır. Biz bu konuda tarihe hesap veririz. Dimitriu Georgiu’nun tutuklanmasından üç-dört gün sonra, bu kişi bizimle hala Paris’te bulunan bir Ermeni arkadaş vasıtası ile temasa geçti. İlk temasımız Kasım 1981 de oldu. Orly (grubu) hiç bir zaman doğrudan temas ihtiyacını duymadı. Tüm telefon görüşmeleri tarafımızdan ses bandına alındı; bunların kopyaları Orly grubuna verildi. Fransız yetkilisi ile son temasınız 13 Temmuz 1982 günü oldu; bu Viken Çarkhutyen davasından on gün önceydi. - Çarkhutyen Paris’te Roissy’de 6 Haziran 1982 günü yakalanmış olan Amerikan asıllı bir Ermeni’dir-Fransız Hükümeti bu kişiyi serbest bırakma sözünü vermişti; sözünü tutmadı...”

Hükümet üyelerinden, “Fransa’nın Ermeni davası ile dayanışma içinde olduğunu” açıklayan ilk şahıs Charles Hernu’dür. Savunma Bakanı olan bu zat, 10 Ekim 1981 tarihinde Rhone Vilayetinde Decines’de Ermeni Kültür Evinde, Ermeni toplumuna Türk servisleri tarafından yapıldığı iddia edilen bazı saldırılardan sonra söz alarak şunları söyledi:

“Kendilerinin Avrupa’ya at olduğunu söyleyen ve benim NATO’ya maalesef üye olduklarını belirteceğim kimselerden aldığınız tehditler karşısında, onurlu ve disiplinli toplumunuz içinde kendinizi savunma komiteleri oluşturmayın, zira tırmanmaya yönelmek tehlike yaratır... Saldırı olunca, her zaman, saldırıyı kimin yaptığını sormak gerekir. Soykırımından kurtulan halk mıdır Türklere saldıran, yoksa Türkler midir saldırgan? Yahudiler konusunda bir Alman Başbakanı Nazi suçları konusunda özür dilemek için diz çökmüştü...”

Fransa’da, özellikle Alfortville’de, Issy les Molineaux’da, Lyon ve Marsilya bölgelerinde üç yüz bin kadın ve erkek Ermeni yaşıyor. Bu toplum, seçmen potansiyeli açısından önemli bir gruptur. Charles Hernu’dan bir kaç ay sonra, Gaston Defferre’de Ermeni mücadelesinin destekçiliğine soyundu ve şunları söyledi: “Fransa, davanızda galebe çalmanızı sağlamak için size yardım edecektir. Fransa, kendi yönünden, Ermeni halkının maruz kaldığı soykırımını

tanır”. İçişleri Bakanı, ayrıca, Türkiye tarafından 1915’te yapılan soykırımının anısına Paris’te bir anıt dikilmesini desteklediğini de söyledi. Bu talep, ASALA ile Başbakanlık arasında yapılan anlaşmada da yer alıyordu. Bu gizli ordu, anıtın Champs Elysee caddesine dikilmesini talep etmişti. Ama Hükümet’in Ermeni dramı konusundaki bu duyarlılığı, Fransız İstihbarat Teşkilatının (*Renseignement G n raux*) Fransa’daki ASALA’ya destek hareketine dâhil olan Şahin adında bir Mısırlı’yı kullanmasını engellememişti. ASALA genç Fransız Ermenileri suikast düzenlemeğe sevk ediyordu.

Fransız Hükümetinin köşeye sıkışmış olduğu, bu kararsız ve biraz muğlak dönemde Beyrut’a vardım. Fransa Hükümetinin ASALA ile yaptığı anlaşma ve Ermeni toplumu ile iyi ilişkileri, polisin Dimitriu Georgiu’yu mahkûm ettirme isteği nedeni ile tehlikeye girmişti. ASALA’nın Lübnan’da bir eğitim kampı ve muhtelif büroları bulunduğu söylenmekteydi, ama örgütün yeri belli değildi; gizliydi. ASALA militanları ile temas etmek için iz sürmek gerekiyordu ve en önemli silah: sabırdı.

Kaldığım Commodore Otelinde gazete bayii iri yarı, nazik bir Ermeni’ydi. Ona ASALA ile nasıl temas kurabileceğimi sordum. Bana, her hafta “gizli” elemanlarından birinin uluslararası gazeteleri satın almak için geldiğini söyledi. Bir mektubumu onlara iletmeyi kabul etti.

Öte yandan, Agence France Presse’in Beyrut’taki bürosunun patronu Xavier Baron, ASALA’nın, Lübnan’ın aşırı sol eğilimli radyosu olan ve Marksist Leninist lider Zuheyr Alkatip tarafından yönetilen İşçilerin Sesi Radyosunda bir yayım dilimine sahip olduğunu söyledi. Yürüyerek, deniz kenarında, bir Peugeot garajının ardındaki çıkmaz sokakta, radyonun bulunduğu binaya gittim. Esmer bir hanım beni karşıladı. Eğitimini Fransa’da yapmış. Masasının üstünde kalaşnikoflu ihtilalci posterleri duruyordu. Randevu talebimi “ASALA’lı Kardeşlere” iletceğini söyledi.

Çeşitli temas zillerinin çalmasını beklerken Beyrut’ta Ermenilerin çoğunlukla yaşadığı Burc Hammud’a gittim. ...Burası karanlık sokakların olduğu ve pencerelerinde bekleyen silahlı kişilerin her geçene ateş ettiği şoförüm tarafından belirtilen bir muhitti. 1915 katliamını takiben, Suriye ve İran’da dolaştıktan sonra, hayatta kalan Ermeniler burada denize ulaşmışlardı. Bu Hristiyanlar, Marunî topraklarına yerleşmişler ve bir küçük Ermenistan kurmuşlardı... Oraya Pazar günü gittim ve kilisedeki ayine katıldım...

Kilise ile Sosyal Demokrat Daşnak Partisi burada Hükümetin yerini dolduruyordu. Dar yollardan “*Kilikya’mı yeniden görmek istiyorum*” veya “*Seneye Erivan’da*” gibi şarkılar yükseliyordu; bunlar kaybedilmiş bir ülkeye geri dönme rüyasının görüldüğüne işaret etmekteydi. Konuştuğum ileri

gelenler hep aynı söylemi paylaşıyorlardı : “*Basit bir şeyi bilmeniz lazım. Bir sokağın köşesinde öldürülmüş bir Türk bulursanız, bu bir Ermeni'nin eylemidir. Ancak Fransa'da bir bomba patladığında, bunu üstlenen Ermeniler sadece gasp edicidir. . Onlar bizim halkımızdan değil*”,

Nihayet, bu yerel Ermenistan'da bir hafta kadar süren etnografik gezintimden sonra, adını vermeyen biri otelime telefon etti ve “*Burc Hammud'daki reaksiyoner Ermenilerle görüşmeyi kesmemi*” benden istedi. Ben de “*İyi, o halde zaman kaybettirmek yerine, bana bir randevu tespit edin. Nihayet, sizinle görüşeyim*” dedim. “*Size daha sonra telefon ederiz*” cevabını verdiler.

Ertesi gece, karanlık sokaklardan geçerek İşçilerin Sesi radyosuna yollandım. Oradan biri beni yönlendirecekti. Beni 4 L tipi bir araba ile “Loulou” lakaplı biri beklemekteydi. İngilizcesi de arabası gibi kötü durumdaydı. Benimle birlikte gelen fotoğrafçı William Stevens ile birlikte arabaya bindik. Loulou, içi silah dolu bu araba müsveddesini deli gibi kullanıyordu. ... Yoldaki barajları güçlük çekmeden geçtik: herkes şoförümüzü tanıyordu. Âdeta yıkıntı haline gelmiş olan binalarla dolu bir sokakta durduk. ASALA'nın binası, önünde yan yana sıralanmış merdivenli itfaiye arabalarının bulunduğu itfaiye binasının karşısındaydı. Binanın girişinde patates çuvalları vardı ve bunların ardında silahlı adamlar duruyordu. Meşalelerin aydınlattığı merdivenlerden yedinci kata çıktık. Girdiğimiz yerde silahlar, kahramanların portreleri, afişler, üst üste yığılmış kitaplar, el yapımı telefonlar, ...radyolar... Üçayaklı iskemleler vardı. Ev sahiplerimin başında siyah kukuleta bulunuyordu. Sadece fotoğrafını gördüğümü anımsadığım Alex Yenikomşuyan'ın yüzü açıktı; sakallıydı. Bir İsviçre otelinde bomba yaparken, bomba elinde patlamış, genç Ermeni'nin bir kolunu koparmış, ayrıca onu kör etmişti. Bu kimse hapishaneden çıktuktan sonra Beyrut'taki Ermeni toplumunun kahramanı olmuştu.

Sinirli bir adam telefonda, uzaklarda olduğu anlaşılan muhatabı ile bağırarak konuşurken yarım saat kadar bekledik. Daha sonra kukuletalı üç kişi ile Yenikomşuyan uzun bir masanın başına geçtiler. Biz karşılarına oturduk. Söyleşi başladı.

Önce bana, bir gazetecinin ilk kez ASALA merkezine ayak bastığı anlatıldı; tüm konuşmalarımız ses bandına alınacaktı, fotoğraflarımız çekilecekti ve bunlar ASALA dergisinde yayımlanacaktı.

Fiiliyatta sadece Agop Agopyan konuştu, Yenikomşuyan ise çevirmenlik yaptı.

- *Son Eylül ayında, Türk Konsoloslughuna komando saldırısı yapmak için neden Paris seçildi? Bu Fransa ile olay çıkarmak istemek anlamına mı geliyordu.*

- *Cevabı hayır. Biz bu operasyonu planladığımız zaman, bir intihar komandosu olarak düşündük. Yolladıklarımızın Konsolosluktan canlı çıkmaları ihtimalinin çok düşük olduğunu biliyorduk. Yani, Fransa ile problem çıkarma niyetimiz yoktu. Adamlarımız Paris'te ölecekti. Operasyon yapıldığında, beklenmeyen bir şey oldu; Fransa arkadaşlarımıza siyasi iltica hakkı vermeyi önerdi ve bunun üzerine dört arkadaşımız teslim oldular. Böyle bir vaat yapılmamış olsaydı, bugün Fransız makamları ile ilişkilerimizde hiç bir sorun bulunmazdı. Oysa o Fransız makamlar şeref sözü v erdiler ve sonra komandoları hapse atarak sözlerine ihanet ettiler. Şimdi Fransa'ya çok ağır bir darbe vurabiliriz. Sedat'a ne olduğuna bir bakın... Hükümetinizin ilk adımı hapis hanedeki arkadaşlarımızın röportaj yapmalarına izin vermek olmalı. Onların bütün öyküleri gün ışığına çıkmalı. Ama Hükümetiniz korkuyor.*
- *Fransa'ya karşı misilleme mi yapma hazırlığında mısınız ya da Fransa ile müzakere mi ediyorsunuz?*
- *Bizim, hiç bir hazırlık yapmağa ihtiyacımız yok, zira sürekli olarak istediğimiz zaman ve istediğimiz yerde vuruyoruz... Kimileri bize arkadaşlarımızın yakın zamanda serbest kalacağını ima ediyor... Maalesef Fransız makamları çok daha ileri gittiler. Yoldaşımız Dimitriu Georgiu'yu da tevkif ettiler.*
- *Neden Georgiu, Paris'te Copernic sokağındaki sinagogun önüne bomba koyan adaminkine benzeyen bir pasaport sahibiydi?*
- *Bu sahte pasaportlar her yerde satılıyor. Beyrut'ta, Fransa'da, Türkiye'de, Almanya'da, İtalya'da. Bu pasaporta sahip olmak çok kolay. Beyrut'taki fiyatı 200 frank. Bir örgüte dâhilseniz, siz de bulabilirsiniz.*
- *O halde, Copernic saldırısını yapanlar, ihtilalci bir hareketin elemanları mıydı?*
- *Biz Copernic olayını iyi biliyoruz; o iş sizin bildiğinizi sandığınızdan çok daha karmaşık. Fransa'da Copernic konusunda kuram oluşturanlar, alandaki manipülasyonlar hakkında ne biliyorlar ki? Konu bizi ilgilendirmiyor. O hadise ile hiç bir ilgimiz yok bizim.*

Saat 04'te top atışlarının gürültüsü devam eder ve gün aydınlanırken ASALA merkezinden ayrıldık. Agopyan bana Fransa Hükümetine iletilmek üzere bir mesaj verdi; bu polis ve jandarma yetkililerine karşı yapılacak bir saldırı tehdidiydi.

Üç gün sonra ekibimizin fotoğrafçısı William Stevens, ASALA'nın Lübnan'da bulunan ve kırk komandonun sürekli olarak hazırlık yaptığı beş kamptan birinde röportaj yapma iznini aldı.

Paris'ten ayrılacağı günün sabahı, benimle ASALA adına temas kuran biri otele telefon etti. Bana bir militanın uğrayacağını ve küçük bir paket vereceğini bildirildi. Bir saat sonra ulak otelin lobisindeydi. Bana kocaman bir bavul gösterdi. İtiraz edecek zaman bulamadan kaçtı, gitti. Bu bavulu odama çıkardım ve açtım. Fişler, kilolarca kâğıt, çeşitli dokümanlar, fotoğraflar, planlar, çizimler ve çok sayıda ses kaseti içeriyordu. Ne anlama geldiğini bilmediğim bu kâğıtları Paris'e taşımam söz konusu olamazdı. Beyrut'tan ayrılmadan bu koca valizi Commodore otelindeki Ermeni gazete bayiiine bıraktım; o ASALA'ya iade edecekti.

Lübnan uluslararası hava limanını, **Fransız Hükümetinin ASALA liderleri ile doğrudan doğruya pazarlık yaptığı konusunda kesin kanaat sahibi olarak terk ettim**⁴. 24 Eylül günü Paris'teki Türk Konsolosluğuna saldırmış olan Van Komandosuna verilen söz, siyasal sığınma verme vaadi, açıkça şaşkınlık vericiydi. Bu vaat, Ermenilere teslim olmalar sırasında yazılı olarak yapılmış, sonradan belge ellerinden geri alınmıştı.

Paris'e avdetimden bir kaç gün sonra, 9 Aralık tarihinde, Créteil'deki 13 sayılı mahkeme, Dimitriu Georgiu'yu dört ay hapse mahkûm etti ve cezasını tecil eyledi. Roma'da bir ASALA üyesinin saldırısına uğrayan Türk diplomatı Georgiu'yu olası saldırgan olarak teşhis etmemişti. Öte yandan, Copernic sokağı saldırısını yapan komandonun bir üyesinin pasaportunun benzeri olan pasaport meselesi de şimdi açıklığa kavuşmuştu: her iki belge de bütün Orta Doğuda dolaşan belgelerden biriydi. Georgiu dosyasının farklı bir özelliği yoktu.

Georgiu, mahkemede adının Avedisyan Haçik, yaşının 29 olduğunu söyledi ve görkemli bir üslupla şunları dedi :”*Benim durumum Ermeni halkının içinde yaşadığı çelişkili halin bir örneğidir. Bütün Ermenilerin belgesi sahtedir. Kimilerinin Fransız, diğerlerinin Lübnan başkalarının Amerikan veya Kıbrıs pasaportu vardır. Ama bir insanın gerçeği, kâğıtlarında değil, o kişinin içindedir. Bu nedenle Ermeni halkı tarihsel Ermeni toprakları üzerinde yani Türkiye ve SSCB’de kendi kaderlerini kendileri tayin etmek için mücadele ediyor.*”

Beyrut'a dönen Georgiu gerçek kimliğini açıkladı: Monte Melkonian. ABD vatandaşı olan bu genç adam, Agop Agopyan ile birlikte ASALA'nın gerçek

4 Kalın harfle vurgulama çeviren tarafından yapıldı

patronuydu. Şimdi Lübnan'a yerleşmişti ve Orly grubunun saldırılarını organize ediyordu. Fleury-Merogis hapisanesinde bulunan Van grubuna mensup dört kişinin serbest bırakılması için de mücadele ediyordu.

Nihayet, Fransız adaleti bu dört tutuklunun koşullarını iyileştirdi. Fransa Ermeni davasını Birleşmiş Milletler'de öylesine kesin bir şekilde savunma konusunda ısrarcı olmaya karar vermiş olmalı ki, ASALA 29 Ocak 1982 tarihinde Fransa ile barış yaptığını resmen açıkladı. Paris Ermenilere şunu söylemekteydi: “*Ne isterseniz yapın, ama ne Fransız çıkarlarına ve İsraililere dokunmayın*”

Böyle bir uzlaşma, NATO üyesi olan ve Batı dünyasının Sovyetler Birliği sınırındaki tamponu işlevini gören Türkiye'yi sevindiremezdi. Ayrıca, aynı dönemde, Türkiye'nin askeri diktatörleri ülkenin güney doğusunda 800 kişiyi tutuklamışlardı. Bunlar, Ankara rejiminin dengesini bozmak amacıyla hayata geçirilmek istenen büyük bir Ermeni komplosuna katılmakla suçlanıyorlardı. Gaziantep, İskenderun ve “*Magosa'da*” gözaltına almalar birbirini izlemekteydi. İşbirliği yapan görevliler Kürt kırsalına kaçıyorlardı. Türkler, Kıbrıs'ta, Overco Northern Cyprus şirketinin patronu olan armatör Musa Koçluyan'ı tutukladılar. Bu kişi, Hollanda'dan başlayan, Lübnan ve Suriye'den geçerek, Türkiye'de bir Ermeni dağ komando örgütüne silah sağlama işini organize etmekle suçlanmaktaydı.

Ankara'da solcu bir gazete olan Cumhuriyet şunları yazdı: *Fransa'daki Ermeni lobisi, ABD'deki Yahudi lobisi kadar etkili hale gelmiştir. Türkiye'deki tüm olaylar, Fransa basınına Türkiye'ye saldırma vesilesi olmaktadır. Tarihsel ölçüde alma hakkı talep eden bu ortaçağ tutumunu, hele bu tutumun batı zihniyeti ile nasıl bağdaştığını anlamak güçtür*”

Ermeni ateşkesi kısa ömürlü oldu: Polis, 4 Haziran tarihinde ABD'den gelerek, Lübnan'a gidecek olan Irak pasaportlu bir genci Roissy havalimanında yakaladı. Bu adamın adı Vicken Çarkutyan'dı.

Bundan beş gün önce, Los Angeles'te bir Air Canada uçak hangarında bomba patlamıştı. ASALA hemen bu saldırının faili olarak tanımlandı, zira bundan bir kaç gün önce bir Amerikalı yargıç o örgüte üye olan dört kişiyi hapse atmıştı. FBI, aylardır Çarkutyan'ın faaliyetlerini ve ilişkilerini izlemekteydi. Ermenice yapılan bir telefon konuşmasının içeriğini inceleyen polisler, Çarkutyan'ın o bombanın yapılmasına ilişkin ayrıntılardan bahsettiğini saptadılar.

Ancak bu konuda tetiğe geç basıldı... Bu “aktivist” 28 Mayıs'ta ABD'den uçakla ayrıldı. Paris'ten transit geçiş yapacaktı. Fransız güvenlik görevlileri,

ABD’li aynasızların isteği üzerine, Doğu’ya gidecek turisti transit salonunda yakaladılar. Bu şahıs, Air Canada hangarında patlayan bombanın yapımcısı olmakla, ayrıca, 26 Mayıs tarihinde Los Angeles’te Swiss Bank’a yerleştirilen bir bombayı koymakla suçlamaktaydı.

Orly grubu, derhal harekete geçti. Paris’te Saint Michel mahallesinde Saint Severin kahvesinde bir bomba patlatıldı; bunu Paris’te Saint Germain’de patlatılan bomba izledi. Hükümetin danışmanları ile Cumhurbaşkanlığının danışmanları ASALA örgütünün üyelerinin tutuklanmasını onaylamamaktaydılar, ama Beyrut’taki “gölge ordu” ile diyalogu yeniden nasıl başlatacaklarını bilemiyorlardı.

İlk muhatap olan Louis Joinet’nin adı açığa çıkarılmıştı (*yakılmıştı*). Orly Grubu, Başbakan Pierre Mauroy’nın yakınında bulunan bu kişi vasıtasıyla Başbakanlıkla yapılan anlaşmanın içeriğini açıklamıştı. *Quotidien* gazetesinden Jean-Louis Remilleux adlı bir gazeteci gerçekleştirdiği bir röportajda bunu belirtti... Gazeteci, Fransız uyruklu bir Ermeni lideri konuşturmuştu. Bu kişi, Louis Joinet ile Agop Agopyan arasındaki bağlantıyı sağlayan kişiydi:

“1982 Temmuz ayında, Orly Grubu yeniden tehdit edince, yeni bir “müzakerecinin” beni ziyaret etmesine şaşırđım. Bu kişi, Paris’teki İstihbarat Teşkilatının müdürü olan Mösyö Maguier’di. Bu adam bana kartını bıraktı ve Çarkutyan’ın hiç bir zaman sınır dışı edilmeyeceğini” belirtti. Nihayet, bu kişi, benden, Güvenlik İşlerinden Sorumlu Devlet Sekreteri (Kamu Güvenliği Müsteşarı) Joseph Franceschi’nin Özel Kalem Müdürü Frederic Thiriez’e telefon etmemi talep etti... Hoş bıyıklı bu kişi benimle muhakkak buluşmak istediğini söyledi. Bu yüksek dereceli memurla, farklı bir müzakere başladı; bu kişi ASALA konusunda gerçek anlayış sahibiydi. Bana gelince, ASALA’nın sürekli artan ve olağandışı ısrarlı istekleri nedeni ile müzakerelerin dışında kalmak istedim ve Thiriez’den doğrudan doğruya Gizli Ordu ile temas kurmasını istedim.”

“İşte o andan itibaren, durum çığırından çıktı! ASALA artan bir şekilde talepkâr oldu Kamu Güvenliği Müsteşarlığı’nın sekreterliği ise gittikçe daha fazla ödün verdi. ASALA’nın benim bilebildiğim son talebi, kendilerine Fransa’da bir transit alanı verilmesiydi; burası, silahları ve tüm müştemilatı ile örgütün bir arka plan üssü olacaktı: kamu güçleri bu alanı görece görmezden geleceklerdi; kendileri de bunun karşılığında Fransa’yı cezasız bırakacaklardı. Bir yıl sonra Mösyö Thiriez’in içine düştüğü bu korkunç girdabı gören yanında çalışan

5 Amerikalılar iadesini istemekteydiler (Ç.N:)

görevliler; dehşete doğru yapılan bu koşuyu durdurmak için beni görmeğe geldiler münasebetle, bunların büyük deneyimsizliğini ve verdikleri sözleri tutmayarak çok sayıda masum insanı ne büyük risklere attıklarını ölçme olanağını buldum. Bu dönem, Mösyö Thiriez'in Kamu Güvenliği Müsteşarı Joseph Franceschi'nin maiyetinden dışlanması ile sonuçlandı..."

Ermeni sorunları, bundan böyle "özel işaretli" bir dosya haline dönüşmüştü. Artık, polisin inisiyatif alma yetkisi kaldırılmıştı. Harekete geçmeden önce haber vermek zorundaydı. Aynasızlar denetim altındaydı. Böylece Şubat 1983 'te, Kasım 1981 'de Beyrut'ta tanıdığım kuru ve söylemi aşırı şiddet içeren Agop Agopyan, Fransa'ya geldiği zaman, Fransa İstihbarat Örgütü (DST)onu izledi, ama yakalamadı. Oysa bu kişi Fransa'ya karşı gerçekleştirilen yirmi kadar suikastın emrini veren insandı. Bu hususlar polis veya istihbarat raporlarında kayıtlıydı, ama adalet önünde kanıt değeri yoktu.

Agopyan Fransa'da bulunmakta ise, bu ASALA içinde isyan homurtuları var demekti. Agopyan sertlik yanlısı kanadın temsilcisiydi. Her şey için veya bir hiç uğruna suikast yaptırmaktaydı. Herhangi bir ülkeye karşı düzenlenebilen suikastlardı bunlar. Agopyan aşırı ve kör terörizm taraftarıydı. Aslında, Suriye için çalışan bir ajan olmuştu. Onun karşısında, "Ermenistan Ermenilerindir" söyleminin taraftarları bulunuyordu: bunların lideri ise "Dimitriu Georgiu" takma adlı Monte Melkonian'dı. Bunlar sadece Türklere ya da Türk çıkarlarına saldırılması tezini savunuyorlardı. Böylece ASALA hareketi ikiye bölündü. Beyrut'ta bir seri hesaplaşma ve örgüt içi "yargılama" yapıldı; bunu izleyen infazlar "gölgedeki orduyu" böldü. ASALA binasında yaptığım görüşmeye beni götüren Loulou takma adlı şoför de öldürüldü. Bir ara Agopyan da kendini ölmüş gösterdi ve kendi cenazesini düzenledi. Bu herhalde kendisi için gerçekten ağlayanları saptama vesilesi olmuştur. Yeniden kaçak hayata dönen Agopyan, Fransa'da ASALA'ya ait eski lojistik üslerinden mahrum kalmıştı, âmâ özellikle Marsilya'da yaşayan Ermeni toplumuna dayanarak kendisine sadık bir ağ oluşturmak amacı ile Fransa'ya bizzat gelmişti.

1982 yazında Fransa'da gerçekleştirilen ve Orly Grubu imzasını taşıyan suikastlar Agopyan ile Melkonian arasındaki kopmanın işareti olmuştu. Fransız taraftarı Ermeniler, altı ay boyunca, adeta bir ağızdan, gazetecilere sürekli olarak şunu söylediler: "*Orly Grubu bizim irademize itaat etmeyen ve girişimlerini bazen reddettiğimiz genç Ermeniler tarafından oluşturulmuştur.*"

Aslında, bunların hepsi yalandır. Orly ve ASALA tek ve aynı şeydir. O söylem, terörizmi gizlemek için uydurulan bir bahanedir⁶. 30 Temmuz

6 Kalın harfle vurgulama çevirmen tarafından yapıldı.

1982 günü, Paris yakınında Gagny’de Beyrut doğumlu Fransız – Lübnanlı Pierre Gülünyan hazırladığı bomba ile havaya uçtukten sonra, kimse Orly Grubu ile ASALA’nın birbirinden farklı olduğunu ileri süremez, zira Gülünyan çok tanınan ve Agop Agopyan’a yakın olan bir militandı.

Lübnan’da, Melkonian söyleşiler yapıyor ve orada Orly Grubunu, yani ASALA’lı kardeşlerini, “faşist eğilimli aşırı sağcı grubu” olarak tanımlıyordu. Aslında, Melkonian’ın eleştirilerinin hedefi Orly Grubunun büyük şefidir. Şimdi, topraklarının kurtarılması görüşünün savunucusu olan ve Suriye hesabına gözü kör terör eylemi yapmayı reddeden Melkonian ASALA-MR’in şefi oldu ve Fransa’nın ayrıcalıklı muhatabı haline geldi.

28 Şubat 1983 tarihinde Agopyan Fransa’da yeni bir ağ kurduğunu ispatlama yoluna gitti. Komandolarından biri, 8 Rue Boudreau adresinde bir seyahat acentesine bomba yerleştirdi. Renée Morin adında bir sekreter, patlama anında öldü, tavandan düşen bir kitle başını kopardı. Bu bir tesadüf müydü? Bu saldırının tarihi Agopyan’ın transit geçerken Fransa’ya uğradığı güne rastlamaktaydı. Radikal lider (İsrail güçlerinin Beyrut’u istilasından sonra ASALA’nın kuramsal olarak yerleştiği) Şamdan gelmekteydi ve Bulgaristan ile Yunanistan üzerinden oraya dönecekti.

Üç hafta sonra, 21 Mart tarihinde, Agopyan – Ulusal Ermeni hareketinin kurucusu olan ve eski ASALA destekçisi- genç Fransız Ara Toranyan’ın otomobilinin kaputunun altına bir bomba koydurmuştu. Toranyan, Boudreau sokağındaki turizm bürosuna yapılan suikasta karşı olduğunu açıklamıştı; öyleyse o da havaya uçmalıydı. Toranyan kurulan tuzağın ışığı daha uzun süre yandığı için suikasttan kurtuldu.

Dünyanın neresinde olursa olsun saldırı eylemi düzenleyecek komandolar eli ile suikast yapma politikasını savunan Valli Haddad adında bir Filistinli, 1967 yılında Beyrut’ta Agopyan ile tanışmıştı. Irak’ta doğan ve orada uzun zaman yaşamış olan Agopyan’ın o dönemdeki adı Bedros Havanasyan’dı... Bu adam o sırada yaklaşık yirmi yaşlarındaydı Beyrut’un deniz kıyısındaki caddesi olan Korniş’te dehşet saçan bir serseri grubunun lideri rolünü oynamaktaydı. Şiddet kullanma taraftarı ve cesur bir kişi olan geleceğin Agopyan’ı, Filistin Komandolarına katıldı. Kendisinin “Kara Perşembe” tarafından gerçekleştirilene benzer ilk uçak kaçırma olayına karıştığı söylentisi ortalarda dolaşıyordu. 1976 yılında, Münih’te İsrail atletlerini kaçırarak komando grubuna da dâhilmiş. Bilinen gerçek ise, bu kişinin, Kızıl Ordu üyelerinin serbest bırakılmasını sağlamak amacı ile Kuveyt’teki Japon Büyükelçiliğinde yapılan rehin alma olayını yönettiğidir. Bu son derecede şiddetli, soğukkanlılıkla ve dakik askeri bir zamanlama ile uygulanan bir saldırı olmuştu.

Agopyan, 20 Ocak 1975 tarihinde ASALA'yı kurduktan sonra bile, Filistin Kurtuluş Halk Cephesinin (FPLP) ve onun lideri George Habbaş'ın yol arkadaşlığını sürdürdü. 1976 yılında, (bir bombanın tesadüfen patladığı) Paris'te 17 Rue Bleu adresinde ikamet eden genç Ermeni, Habbaş'ın Lübnan'daki Askeri Akademisi'ne katılmıştı. 1982 yılında, Filistinliler Beyrut'tan ayrıldıktan sonra bu okulu ziyaret ettim. Okul, onu tanımayanlar tarafından "terörizmin yuvası" olarak tarif edilmekteydi ve militanlar arasında umut ışıklarının yanmasına neden olmuştu. Bu Akademi, Burc-el Brajniyeh'nin kuzeyinde, bir teknik okulun karşısındaydı... Akademin binaları yere gömülüydü. Derslikler halkların kurtuluşuna ilişkin yayınlarla doluydu; çok sayıda Marksist- Leninist yayın vardı. Sol tarafta bomba yapımı, bomba kullanımı, tuzak yapımı ve bina maketleri gibi pratik çalışmalara ilişkin malzemeler duruyordu.

Ermeni Carlos'u burada yetiştirilmişti. Yaklaşık on yıl en üst düzeydeki lider olmuştu. Agopyan'ın lider olmak üzere yaratıldığını anlamak için onu tanımak lazım. İlk bakışta bile inanılmaz derecede yoğun bir şiddet taraftarı olduğu görülüyordu; bu haliyle gerçek bir devrim savaşına girmeye karar vermiş olan gençleri, bu çılgın gücüyle etkilediği anlaşılıyordu. İçinde bulunduğu ruhsal duruma bağlı olarak, elemanlarından Papa'yı öldürmelerini, ya da Paris metrosuna bir bomba koymalarını veya bir uçağı düşürmelerini isteyebiliyordu. Bu megaloman, uluslararası düzeyde uzlaşmazlıklar yaratma rüyası içindeydi. Örneğin, 1983 başında, Irak'ta bir Ermeni-Kürt kırsal savaş grubunu oluşturdu ve bunlara güney Lübnan'da Sayda da hazırlık yaptırdı. Bu gerilla Türkiye'yi hedef alan bir Kürt isyanı çıkarmayı öngörmekteydi. Hazırlıklar sahada yapıldı; ancak, İsrail'in MOSSAD örgütü Türkiye'deki muhatabı MİT'i uyardı. Irak, Ankara'nın ordusunun ve polisinin kendi toprakları üzerinde operasyon yapmasına izin verdi. CIA tarafından desteklenen bu plan uygulandı. Agopyan'ın gerillaları katledildi.

Agopyan'ın Fransa'da bir gerilla oluşturma planı da akamete uğradı. Anlaşılan Orly Hava limanı ASALA örgütü için çok çekiciydi ki, 15 Temmuz günü, oradaki Türk Hava Yolların kontuarında bir bomba patlatıldı. Sekiz yolcu öldü. Elli dört kişi yaralandı. Bu katliamı Agopyan'ın hareketi üstlendi.

Bu saldırı Fransız Askeri İstihbarat servisi DGSE için bir sürpriz değildi; bunların Atina'daki bağlantısı Fransa'da yeni bir Ermeni saldırısının hazırlandığı bilgisini iletmışti. Sivil istihbarat, DST ise şaşırmıştı, zira bunlar altı aydan fazla bir zamandır Agopyan'ı ve onun yeni örgütünü izlemekteydiler. DST durumu kontrol altında tuttuğuna inanmaktaydı. Öte yandan, bunlara müdahale etmek imkânsızdı; zira Hükümetin içinde Agopyan'ı koruyanlar vardı. Bu nedenle izleme nispeten gevşekti. Saldırıdan kırk sekiz saat önce, 13 Temmuz tarihinde, DST bombayı patlatacak olanları takip eden elemanlarını

uykuya yatırmıştı. Tatil dönemiymi, ertesi gün ulusal bayramdı, elde mevcut elemanlar yetersizdi, ayak gaz pedalından arada sırada çekilmeliydi.

François Mitterrand (Orly suikastına) kızdı ve Kamu Güvenliği Müsteşarı Joseph Franceschi'ye “*Ama bu polis ne yapıyor? Öğrendiğime göre siz bu Ermeniler hakkında her şeyi biliyor musunuz*“ dedi. Düğmeye basıldı; planlanan toplu gözaltına alma hareketi hakkında Hükümet üyelerinin basını ve hatta Ermenileri haberdar etmelerini önlemeye yönelik, “haber sızmasını” engelleyecek bir sistem oluşturuldu. 16 Temmuz günü DST'nin izlemeleri sonucunda saptanan 51 kişi gözaltına alındı.

Bu gözaltına almalar sonunda iki Ermeni hakkında dava açıldı: Ohannes Semerci ve Varoujan Garbicyan. Suriye doğumlu Garbicyan ASALA'nın Avrupa'daki askeri patronuydu. Orly'deki bombayı yerleştirdiğini itiraf etti. Bu itirafın yanlış olduğu sonradan anlaşıldı. Garbicyan herhalde hazırlığı yapmış ve bombayı imal etmişti. Fransalı bir Ermeni olan Semerci ise uzun süre Gambiya'nın bavullarını evinde saklamıştı. Bu bavullar silah doluydu. Kudüs'te din okulunda öğrenci olan Soner Nayir aranmağa başlandı. DST bu kişiyi 8 Ekim tarihinde Marsilya'da yakaladı. Soner Nayir, bombanın patlamasında kullanılan kamping tipi gaz tüplerini satın alan kişiydi.

Paris yakınında Creteil'de Şubat 1985'te görülen davada, Garbicyan'ın avukatı ünlü Jacques Verges⁷, François Mitterrand'ın, Gaston Deferre'in Joseph Franceschi'nin, Louis Mermaz'ın ve Haroun Tazief'in tanık olarak dinlenmesini talep etti. Bunlar mahkemeye gelmediler. Avukat Verges bunun üzerine mahkemede şöyle konuştu: “*Bu insanlar, yaptıkları gizli müzakerelerden söz ettiğimizde, kendilerini yokluklarından yararlanarak suçladığımızı bize söylemeğe kalkışmasınlar*”.

Agopyan'ın sadık adamları artık kovalanmaktaydı. Ama Orly'de Dimitriu Georgiu takma adıyla yakalanan Amerikalı mimar Monte Melkonian hakkındaki dokunulmazlık konsensüsü sürmektedir. Melkonian, Fransa'ya zarar verecek hiç bir şey yapmama sözü vermişti. Adı geçen, 1984 Temmuz ayında Bask ülkesinde, Ermenileri, Kürtleri, Filistinlileri ve Baskları bir araya getiren bir toplantıya katıldı. 27 ve 28 Temmuz'da Aix en Provence kentinde, Ulusal Ermeni Hareketi bürosu üyesi olan Levon Minasyan'la buluştu; bu kişi Aix kenti öğrenci derneğinin eski başkanlarından biriydi, Hür Radyo'da çalışmıştı, sosyoloji doktorasını bitirmek üzereydi. Minasyan, o 28 Temmuz tarihinde bir posta kamyonuna baskın düzenlemekle itham edilmekteydi. Onu, bir suç ortağı ele vermişti. Melkonian, Fransız adaletine mektup yazdı ve serbest bırakılması karşılığında Minasyan lehinde tanıklık yapacağını

7 Verges, Çakal Carlos'un da avukatıydı. 2013 yılında öldü. (Ç.N.)

bildirdi.1985 yılı sonbaharında, Adalet Bakanı Fransa’da sembolik olarak yer altı statüsünde yaşayan Melkonian’ın önerdiği pazarlığı kabul etti. Bir yargıç ve yargı kâtibî, başları kukuleta ile örtülü adamlar tarafından Melkonian’ın tank ifadesini vereceği, gizlendiği yere götürüldü. Tüm yargı kademeleri, adalet mekanizmasının bu şaşırtıcı yolculuğunu bilir.

Kasım 1985 sonunda, Melkonian hala Fransa’da bulunmaktadır. 28 Kasım tarihinde Paris’in 14. bölgesinde bulunan Alesia meydanından geçerken DST kendisini yakalanır. Yanında Benyamin Keşişyan bulunmaktadır; bu kişi ASALA’nın tarihsel gazetesi Haybaykar’da yazan bir Ermeni militandır. Polisler, Melkonian’ın oturduğunu bildikleri Saint Mandé’deki evde, bir tabanca, mermiler ve bir patlamayı geciktirme aygıtı bulurlar. Bu ev yirmi dört yaşında Zibur Kaspar adlı bir Suriyeliye aittir. ASALA-MR’in şefi, Boulouque adlı yargıç tarafından silah ve patlayıcı madde bulundurmaktan tutuklanır. Melkonian’ın eşyalarını arasında ayrıntılı biçimde inceleyen DST, Türk Büyükelçisi Adnan Bulak’ın resmine rastlar. Ayrıca, Fransız limanlarına uğrayan Türk gemilerinin listesini de bulur. Polislerin ASALA-MR’in Türklere karşı bir suikast hazırladığı konusunda bir kuşkusu yoktur.

Hükümet içinde Ermeni davasına destek veren odaklar tek tek devreden çıkmıştır. Yerine getirilemeyecek vaatler verme zamanı geçmiştir. Çünkü dostlar terk edilmektedir. DST’nin patronları masaya yumruk indirmiştir. Hem de güçlü bir yumruk. Askeri İstihbarat teşkilatından gelen bilgilere göre, Sovyetler ASALA’yı Türkiye’ye karşı harekete geçirmiştir. Uyuşmazlığın sebebi bellidir: Sovyetler, Amerikalıları İstanbul’a, Boğaz’dan geçen Rus gemilerinin “röntgenini” çekebilecek bir elektronik izleme sistemi yerleştirmekle suçlamaktadır. Sovyetlerin Ermeni komandolarını kendi üzerlerine salmaları Türkler için gerçek bir kâbustur. DST açısından bakıldığında, verilen bu bilgiyi doğrulamak çok güçtür. Fark etmez. Zaman artık affetme zamanı değildir. İktidar, olası bir eylemi önleme amacı ile Melkonian’ı tutuklama konusunda polislere yeşil ışık yakmıştır. Ermenilerle barış, böylece, yeniden bozulmuştur.

GÜNCEL BELGELER

(LATEST DOCUMENTS)

BELGE 1: A. HOVSEPYAN. RECOGNITION OF ARMENIAN GENOCIDE SHALL HAVE A PERFECT INTERNATIONAL-LEGAL PROVISION

RA PROSECUTOR GENERAL AGHVAN HOVSEPYAN'S REPORT AT THE SECOND PAN-ARMENIAN CONFERENCE OF LAWYERS "AHEAD OF THE 100TH ANNIVERSARY OF ARMENIAN GENOCIDE".

BELGE 2: DECLARATION ADOPTED BY THE PARTICIPANTS OF THE SECOND PAN-ARMENIAN FORUM OF LAWYERS "AHEAD OF THE 100TH ANNIVERSARY OF THE ARMENIAN GENOCIDE"

BELGE 1

A. HOVSEPYAN. RECOGNITION OF ARMENIAN GENOCIDE SHALL HAVE A PERFECT INTERNATIONAL-LEGAL PROVISION

RA PROSECUTOR GENERAL AGHVAN HOVSEPYAN'S REPORT AT THE SECOND PAN-ARMENIAN CONFERENCE OF LAWYERS 'AHEAD OF THE 100TH ANNIVERSARY OF ARMENIAN GENOCIDE'.

“Respectable participants of conference

At first, let me express my satisfaction on the fact that by the initiation of the Ministry of Diaspora lawyers' representative and very important conference was held ahead of the 100th anniversary of Armenian genocide which, I am sure, can give light to very old legal issues of Armenian genocide and be a serious stimulus for legal research of Armenian genocide and the Armenian issue, in general.

The topics in consideration are modernistic and interesting –the procedure of international recognition of Armenian genocide and Armenian legal mind, legal issues of abolishing the consequences of genocide, legal issues of activity of territorial commission formed in Diaspora ahead of the 100th anniversary of Armenian genocide, etc.

It is gratifying that today many countries have recognized and condemned the Armenian genocide, but unfortunately, international community has not given a final solution to the issue of recognition of Armenian genocide. That is why the recognition and condemnation of Armenian genocide by any country, at best, gives a feeling of emotional and moral satisfaction to us – Armenians, particularly, decisions like this shake Turkey's authority.

Recognition of the fact of Armenian genocide by international community is prevented by economic and geographical-political interests of several countries, mainly of superpowers, sometimes by collision of those interests.

Such is the situation today and it was so a century ago when, because of the same interests, our ancient nation appeared on the altar of geographical-political insatiable ambitions of superpowers.

It's worth mentioning that the issue of recognizing or not recognizing the Armenian genocide has often become a powerful means to exert pressure on Turkey. We must learn lessons from these facts. First of all, it is necessary to move from emotional-moral dimension of international recognition of Armenian genocide to legal one. What does it mean? It means that in territorial and international complicated situation of nowadays it is impossible to solve the issues of international recognition of Armenian genocide and Armenian-Turkish relations, in general, without scientifically grounded legal proofs. That is, either the recognition of Armenian genocide, or the normalization of Armenian-Turkish relations shall have a perfect international legal provision. And we – the Armenian lawyers are destined to carry out that complicated task.

We can't say that the Armenian lawyers have not done anything in the process of legal provision of recognition of Armenian genocide and solution of Armenian issue. It is enough to mention the name of well-known specialist of international law, doctor and professor of juridical science Yuri Barseghov. Some of the works of the devoted lawyer are "The Genocide of Armenians is a Crime according to International Law", "Turkish Doctrine of International Law as a Tool of Genocide Policy" and so on. In these works Yu. Barseghov from the point of view of international law discusses the crimes committed against Armenians in Turkey from 1876 to 1923, he grounds that they must be evaluated as genocide and Turkey must bear a legal responsibility for the committed crime. Moreover, it is remarkable, that Yu. Barseghov is categorically against the belief that the genocide took place in 1915. Armenians, as well as other nations tend to believe it. Breaking that stereotype, Yu. Barseghov legally proves that Armenian genocide started in Ottoman Empire then went on with breaks till 1923. That is, either Turkish sultans, or young Turks and Kemalists have implemented Armenian genocide in Turkey. It means this or that certain power in Turkey is not the author of Armenian genocide, particularly, it is not only the Ottoman Empire that bears responsibility for Armenian genocide, but also contemporary Turkey, and its founder Kemal Ataturk's arms are painted with Armenians' blood, as well.

Finishing my speech on Yu. Barseghov's legal researches on Armenian genocide I would like to mention especially "The Collection of Documents on Turkey's Responsibility for Armenians' Genocide" formed and edited by that deserved lawyer. This collection is single by its documentary materials, as well as its legal direction. If the purpose of former similar collections was to prove

the fact of genocide, this collection was formed on legal basis and concerns Turkey's legal responsibility.

I hope, there will be some lawyers to continue Yuri Barseghov's work. Armenian lawyers, especially the young ones, must go on researching and analyzing in this direction.

It is an indisputable fact that Armenian genocide committed in Turkey is fundamentally proved. A lot of evidence on miserable crime of Turks is available – witness' testimonies, letters, diaries, official documents, memories of Turks who took part in genocide and foreigners who were eye-witness of those events. Besides, we have the confession of Turkish powers fixed by Turkish courts in the verdicts from 1919 to 1920. During those years Turkish courts took up a number of trials where the defendants were Turkish statesmen and politicians, soldiers, officials. They were sentenced for massive assassination and forcible evacuation of Armenians. Those verdicts are official legal ratifications condemning the Armenian genocide which can hardly be litigated even by today's Turk nationalists. I think this direction of legal study is strongly perspective and efficient.

Speaking about the international recognition and condemnation of Armenian genocide, we consider Turkey the main responsible part. In juridical words, Turkey is the doer of the crime. And it is true. But we - the lawyers know that criminals often have accomplices – organizers, instigators, supporters. Have there been any personalities, international overt or secret organizations, peoples and countries that have organized and supported to implement the Armenian genocide. And what was the purpose? In literature some information about the organizers, supporters and even about co-doers of Armenian genocide is available. However, for the present I will not speak about the international organizations and countries proclaimed in that information as they are just hypothesis which need serious legal examination. One of the issues of Armenian lawyers is the revelation of organizers, instigators and supporters of Armenian genocide.

Regarding the legal issues of abolishing the consequences of Armenian genocide, Armenian lawyers have serious work to do in this field.

Here a number of legal issues arise. It is indisputable that the abolishing of consequences of Armenian genocide is related to compensation. Will that compensation be just moral, or property and territorial?

What is the frame of subjects getting compensation? Shall it include the heirs of genocide victims, Armenian apostolic church, the Republic of Armenia or

all together? I think the heirs of genocide victims shall be materially compensated. The churches miraculously saved in Turkey and the lands belonging to church shall be returned to the Armenian Church, the Republic of Armenia shall get back its lost territories, etc. But all those requirements shall have a perfect legal base.

We all are aware that international insurance companies had decided to pay appropriate insurance payment to the heirs of genocide victims since 2007. However, they have recently stopped paying. Why? Of course, the role of Turkey's pressure is undeniable, but if we possessed juridically grounded proofs that process would have a logical end.

Of course, the international recognition of Armenian genocide is very important to Armenians, Turks, and why not, to the whole humanity. The international recognition of Armenian genocide would give not only a feeling of emotional-moral satisfaction, it would not only allow the Armenian nation to throw off the social-psychological complex of incompleteness but also it would solve all the problems connected with compensation. However, it's already a century that Armenian-Turkish relations are in the same place and although numerous states have officially recognized and condemned Armenian genocide, we don't have any tangible results. I am sure that the same situation will be 100 years later. And the reason of this situation is not only Turkey's arguable position and geographical-political contradictions of superpowers. I am sure that the reason is also our position towards the recognition of Armenian genocide and Armenian-Turkish relations.

I think it is not right to consider the international recognition of Armenian genocide the magic key of the solution of Armenian issue and direct all the material, human and mental resources of Armenian nation to the solution of that issue. The international recognition of Armenian genocide is only a component of the solution of Armenian issue and the normalization of Armenian-Turkish relations, in general, very important but only one component. And the Armenian issue and the normalization of Armenian-Turkish relations, which is just of legal character, shall be solved on the base of fundamental principles of international law. It means that all the international treaties on Armenian nation, its territories shall be subjected to appropriate international-legal expertise beginning from Berlin's Congress to the last Armenian-Turkish not ratified agreement. Otherwise, we will have what we have now.

What is going on today? Almost every day we hear the stuff and nonsense of Azerbaijani high-rank officials saying that Syunik is an Azerbaijani territory, Yerevan is an Azerbaijani territory, Artsakh is indisputably an Azerbaijani territory. And we keep silence. At best, we consider the Azerbaijani

requirements groundless. I agree, it is really nonsense, it is such an evident false and lie that it's even a shame to response them. At best, we advise the Azerbaijani people to get acquainted with the works of ancient historians who even didn't know the name "Azerbaijan". But wouldn't it be more efficient to submit a grounded counterclaim to Azerbaijani people? Thus, according to the article 3 of the Treaty of Moscow dated March 16, 1921 Nakhidjevan was separated from Armenia and passed to Azerbaijan's aegis as an autonomous region. For the present, not referring to the legality of the Treaty of Moscow dated March 18, 1921 I will only mention that by the decision of Azerbaijan's Central Executive Committee dated June, 1923 the mentioned international treaty was arbitrarily reviewed, the status of Nakhidjevan changed and that land was removed from Azerbaijan's aegis and was involved in the territory of Azerbaijan. That decision was such a rude violation of international law that even Turkey's government submitted a protest note in July, 1923 and the decision of Azerbaijan's Central Executive Committee was assessed as an invasion. Do we have a right to declare today that Nakhidjevan is the inseparable part of Armenia, but overrun by Azerbaijan? Undoubtedly, we have the right, but we keep silence.

Now let's return to international treaties concerning the Armenian nation. I will mention that Armenian specialists of international law have studied international agreements and drawn interesting conclusions. With this respect I would like to refer to some issues. From the study of our specialists of international law it is seen that the Treaty of Sevres dated August 10, 1920 is a very important international-legal document for Armenians. Although that treaty was not ratified by signatories, it was not denounced by the Treaty of Lausanne dated July 23, 1923, either. Sevres Treaty is non-ratified but it has not come out of effect. However, from the aspect of normalization of Armenian-Turkish relations it's not Sevres Treaty that is very important but the U.S. President Woodrow Wilson's arbitral decision of November 22, 1920 relating to that treaty which defined Armenia's territory. According to famous provisions of international law if there is a dispute between the parties and they agree to invite an arbiter to resolve their dispute, once for all they agree to fulfill any ruling by the arbiter. Moreover, the arbitral decision is final and it does not have any time limit. The mentioned decision of the U.S. President Woodrow Wilson is such for Armenia, Turkey and sixteen more countries. According to this decision the provinces of Van, Bitlis, Erzurum and Trebizond with the area of 103599 square km pass to Armenia. According to the article 89 of Sevres Treaty Turkey and Armenia, as well as High Contracting Parties agree to submit the issue of borders between Armenia and Turkey in provinces of Erzurum, Trebizond, Van and Bitlis to the arbitration of U.S. President.

A question may arise, if Sevres Treaty has not come into effect, its article 89 has not come into effect, either. Accordingly, the arbitral decision of U.S. President Woodrow Wilson is not binding, either. However, the issue is not that simple and it cannot have a negative solution.

The mentioned article is only the formulation of the expression of will of Armenia, Turkey and other countries on the base of which the U.S. President Woodrow Wilson passed an arbitral decision. The further ratification of Sevres Treaty or leaving it unratified has nothing to do with the expression of will of the parties. It's not accidental that by Treaty of Lausanne dated July 24, 1923 Turkey's borders with Greece, Bulgaria, in contact zone with the territory of Syria are laid down, whereas there is no word about laying down the Armenian-Turkish border. Particularly, according to the Treaty of Lausanne Kars is not involved in the current territory of Turkey. It means that the current Armenian-Turkish border does not comply with the Treaty of Lausanne.

By the way, the Congressmen of the state California of the USA Anthony Portantino and Judi Chu have also stated that the U.S. President Woodrow Wilson's arbitral decision is binding and irrevocable.

One can object that the Armenian-Turkish border was already laid down by Russian-Turkish Treaty of Moscow dated March 21, 1921 according to which Kars and Ardahan passed to Turkey, Nakhidjevan was separated from Armenia and passed under Azerbaijan's aegis with the status of an autonomous region. However, the treaty cannot be considered as a full international treaty as the signatories were not recognized states at the moment of signing the treaty and could not be considered as subjects of international law. Besides, Armenia was not allowed to participate in Russian-Turkish negotiations and did not sign the treaty. And one of the famous principles of international law is that the third party which is not a signatory does not bear any responsibility.

One can object that Armenia took part in negotiation with Turks in Kars in October, 1921 and signed the treaty of October 21, 1921 about passing Surmalu to Turks. However, the treaty was not initially valid as Armenia was a part of Russia and was not a subject of international law.

I touched upon this serious international legal problem transiently because my purpose is not a thorough legal study of the mentioned treaties but drawing the attention of the participants of the conference to the necessity of study. I hope that Armenian lawyers have the necessary potential to study international treaties and draw the necessary conclusions relating to the Armenian-Turkish relations.

Today the Armenian-Turkish border is not laid down yet. We have territorial disputes with Turkey, as well as with Azerbaijan. I think , for legal solution of the dispute it is necessary to prepare a big claim package with appropriate juridical arguments and submit it to Armenian authorities, later to the UN body making legal decisions to solve the issue of handing it to International Court of Justice.

I am sure, if Azerbaijan had one hundredth part of our juridically grounded claims it would have applied not only to the International Court of Justice but also to all possible and impossible instances.

I hope, this conference will be a new stimulus to do necessary researches to move the normalization of Armenian-Turkish relations to legal dimension.

Let's not forget that time is against us”.

A. G. Hovsepyan

The Prosecutor General of the Republic of Armenia

State Counselor of Justice

Doctor of the Science of Law

05.07.2013   Yerevan

DECLARATION

adopted by

the participants of the Second Pan-Armenian Forum of Lawyers “Ahead of the 100th Anniversary of the Armenian Genocide”

Attaching importance to the need of gearing the potential of Armenian lawyers around the world towards international recognition and condemnation of the Armenian Genocide and elimination of the consequences;

Responding to the call of the State Commission in charge of Coordinating the Events Ahead of the 100th Anniversary of the Armenian Genocide;

Welcoming the joint statement issued by Catholicos of All Armenians Karekin II and Catholicos Aram I of the Great House of Cilicia on April 24th regarding recognition and condemnation of the Armenian Genocide, elimination of the consequences, as well as the return of Armenian churches, monasteries, church territories and spiritual and cultural assets to the rightful owners;

Appreciating the efforts made by Armenian and foreign lawyers in regard to key issues of genocides;

Discussing the key issues related to recognition and condemnation of the Armenian Genocide and elimination of the consequences in the limits of international law;

We the participants of the Second Pan-Armenian Forum of Lawyers address all Armenian lawyers and foreign experts of international law involved in solving key issues related to genocides.

We declare:

1. We believe the major objective of Armenian lawyers is not to state the clear fact of Genocide, but to compile a list of complete and substantiated documents based on the views expressed during the forum, the existing studies and documents, as well as the norms and principles of international law in order to eliminate the consequences;
2. Within the framework of the solution to legal issues, we will be collaborating with the State Commission in charge of Coordinating the Events Ahead of the 100th Anniversary of the Armenian Genocide headed by the RA President and the committees established in the Armenian Diaspora;
3. We will establish a special committee that will make the package of legal documents on key issues related to the Armenian Genocide complete.

**Pan-Armenian Conference of Lawyers
Center of Constitutional Law of the RA
Union of Lawyers of the RA**

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur. Ermeni Araştırmaları dergisi Ermeni Meselesi'ne ilişkin makaleleri kabul etmektedir.

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, yılda üç defa yayımlanır. Derginin dili Türkçedir. Ermeni Araştırmaları Dergisi daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış makaleleri kabul etmektedir. Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dil ile yazılmış olmalıdır.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 44 sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenler ve uzmanlar ile doktora öğrencilerinden Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araştırmalara ilişkin makaleler yayımlanmıştır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Ermeni Meselesi konulu tüm çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca bazı temel konu başlıkları şöyle olabilir.

- Ermenistan Siyaseti
- Ermenistan Tarihi
- Ermenistan'da Kültür ve Sosyopolitik Gelişmeler
- Ermenistan'ın Bölgesel ve Uluslararası politikaları
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- Ermenistan-İran İlişkileri
- Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri
- Ermenistan-ABD İlişkileri
- Ermenistan-AB İlişkileri

Yayın İlkeleri

Makalelerin, e-posta yolu ile şu adreslere gönderilmesi rica olunur:

ayavuzsir@avim.org.tr veya info@avim.org.tr

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 3.000 en fazla 13.000 kelime olmalıdır. Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıkla yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynak gösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir

- Makalenin başlığı
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
- Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, Ermeni Araştırmaları dergisinin şekil kuralları ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir. Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Bu makale çağrısı, dergimizin 45nci sayısına ilişkindir. Makale son teslim tarihi **15 Eylül 2013**'tür.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayinlari (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

- ABOUT ORSAM**
- RESEARCH AREAS**
- Iraq
  - Iran
  - Palestine-Israel
  - Lebanon
  - Gulf of Basra
  - Turkey-Middle East
  - Caucasus-Middle East
  - Think Tanks

FOREIGN POLICY ANALYSIS

Turkish Foreign Minister Davutoğlu's Visit to Lebanon and Turkey's Relations with Lebanon

When we look at Turkey's relations with Lebanon from the past to the present, we see that these relations have developed on the basis of cooperation and, at times, conflict. However, since 2005, we have seen Turkey's relations with Lebanon develop rapidly in the fields of economy, politics and security.

more

Northern Iraq Notes II: Sulaymaniyah Observations

All the PUK authorities we interviewed said that the elections were a big gain for democracy. Probably, the reason for these statements isn't only the development of democracy. We got the impression that the Change List, formed by the PUK's veteran leaders, may reunite with the PUK.

more

Turkey-Azerbaijan Relations: How to Switch from Brotherhood Slogans to Strategic Partnership?

It is time to develop a closer relationship. By adding block into place each year, a common future that is based not only on bureaucrats and politicians but also on the entire nation and with the aim of improving friendship, peace and prosperity between Turkey and the Azerbaijan will be built.

more

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

ORSAM REPORTS

IRAQ'S PIVOTAL POINT: TALAFAR

THE STRUGGLE AGAINST PIRACY: THE SOMALIA CASE AND TURKEY'S POSITION

ARCHIVE

EVENTS

ORSAM-TRT Cooperation for the Documentary of Turkish Straits

The topics of the documentary film include the the issue of Turkish Straits.

ORSAM Middle Eastern Studies Summer School Completed

ORSAM held a summer school program from July 1-15, 2009.

Tal Afar Conference in Istanbul

A conference was held on "Tal Afar: From the Invasion to the Present." on June 13, 2009 in Istanbul.

Obama's Middle East Policies Discussed

New American Policies and the future of Turkish-American relations were a topic at the meeting.

The Priorities of Turkey's Iraq Policy Evaluated

A brainstorm was arranged at ORSAM seeking to answer the question: "What should the

- ORSAM GUEST**
- Prof. Raymond Hinnebusch** evaluated Syrian foreign policy and Turkey-Syria relations. According to Hinnebusch Syria values relations with Turkey for several reasons.
- Rıza Çolak**, Representative of the Iraqi Turkmen Front in Talafar: "There is no such thing as Sunni-Shite conflict in Talafar. We are all brothers and sisters."
- Christer Asp**, The Kingdom of Sweden's Ambassador to Ankara, assessed Turkey-EU relations and Turkey's changing role within the international system.
- Mohammed bin Nasser Hamed Al-Wohabi**, Ambassador of the Sultanate of Oman, stated that Turkey is a stabilizing and balancing element in the Middle East.
- Baadad Amreyev**, Kazakh

Your Link to Middle East

SİPARİŞ FORMU

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 25 TL ~~27~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 9 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı 15 TL
(Genişletilmiş 2. Baskı)
 Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 45) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 27) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 13) 9 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007
Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

AVİM Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ

Ana Sayfa | Hakkımızda | Yayınlar | Yazılar | Linkler | İletişim | **ENGLISH**

Kafkasya ve Ermeni Sorunu | Balkan Araştırmaları | Asya Araştırmaları | Avrupa Araştırmaları

Yorum / Notlar / Duyurular | Makale Arşivi

SARKOZY ERMENİSTAN'DA 1- 12 Ekim 2011
Ömer Engin LÜTEM

FRANSA VE ERMENİ İDDIALARI- 4 Ekim 2011
Dr. Deniz ALTINBAŞ

RUS BÜYÜKELÇİNİN SIRLARA HİTABESİ - 30 Eylül 2011
Dr. Erhan TÜRBEDAR

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ MAHKEMELERİNDE AÇILAN TAZMİNAT DAVALARI ÜZERİNE - 27 Eylül 2011
Aslan Yavuz ŞİR

SİRBİSTAN KOSOVA SİYASETİNİ SORGULUYOR - 26 Eylül 2011
Dr. Erhan TÜRBEDAR

Makale Arşivi

Günlük Bülten Üyeligi

E-Posta Adresiniz Üye Ol

Günlük Bülten Tarih Seçiniz Git

Kafkasya ve Ermeni Sorunu

- “SEN ÖNCE KENDİNE ÇEKİ DÜZEN VER”
- “500 BİN ERMENİ VARSA 500 BİN DE TÜRK VAR”
- ÖN SEÇİMDEN ERMENİSTAN TEZİ ÇIKTI
- DOÇ.DR.EROL KURKÇUOĞLU: “BİR TÜRK TARİHÇİSİ OLARAK SARKOZY'YE SESLENMEK İSTİYORUM
- AZERİ-ERMENİ CEPHE HATTINDA ATEŞKES İHLALI
- BAK ŞU KONUSANA: NICOLAS SARKOZY (İHSAN BAL)
- TÜRKİYE'YE YAKIN AUBRY Mİ ERMENİ YANLISI HOLLANDE Mİ?
- SARKOZY'NİN PES DEDİRTEN GEREKÇESİ

Balkan Araştırmaları

- GÜL: ARNAVUTLUK'A HER TÜRLÜ DESTEĞE HAZIRIZ
- BOSNA'DA KÜLTÜR MERKEZİ AÇTI
- KUVEYT, KOSOVA CUMHURİYETİNİ TANDI
- KOSOVA İLE AB KOMİSLONU VİZELERİN KALDIRILMASINI ARALIKTA GÖRÜŞECEK
- BOSNA'DA SAVAŞAN LİBYALI ÜLKESİNE GÖNDERİLDİ
- YUNANİSTAN, BATI TRAKYA'YA VİZESİZ GİRİŞ İÇİN ÇALIŞIYOR
- YUNANİSTAN, TROYKA İLE UZLAŞTI
- SİRBİSTAN'DAKİ ETNİK BULGARLAR DEĞİŞİM KONUSUNDA İYİMSER DEĞİLLER
- MAVROYANNİS KIBRIS SORUNUNU DEĞERLENDİRDİ

Irak

- İRAK ASKERİ PKK'NIN PEŞİNE DÜŞECEK
- ELEKTRİK BAKANLIĞI'NA, KERİM AFTAN GETİRİLDİ

Asya Araştırmaları

- RUSYA: “ABD'Yİ ORTA ASYA'DA İSTEMİYORUZ”
- FRANSA KAZAKİSTAN'A VİZEYİ KOLAYLAŞTIRIYOR
- ASYA ÜLKELERİ KUVEYT'TE TOPLANDI
- GÖNÜLLÜ TÜRK DOKTORLARI ÖZBEKİSTAN'DA GÖNÜLLERİ FETHETTİ
- AVRASYA'NIN ENERJİSİ KAZAKİSTAN'DAN

Avrupa Araştırmaları

- FRANZİS SOSYALİSTLERİ ARASINDA ‘SOYKIRIM’ YARIŞI!
- AB MEDYASI: “BASKILAR TÜRKİYE'NİN İMAJINI BOZUYOR”
- AB İRAN'A YAPTIRIMLARI AĞIRLAŞTIRDI
- AB'NİN YUNANİSTAN İTİRAFİ ÇOK ŞAŞIRTTI
- AB'NİN YUNANİSTAN İTİRAFİ ÇOK ŞAŞIRTTI

Dünyadan Seçme Haberler

ABD: “İSRAİL'E BİLGİ YOK”

“NATO'nun radar sistemindeki bilgiler İsrail'e paylaşılmayacak.” Amerikan yönetimi bu bilgileri bir kez daha teyit etti.

Devamı için ...

“KOMŞU'DA GREVLER DALGA DALGA YAYILIYOR

SLOVAKYA PARLAMENTOSU'NDAN RET

Slovakya parlamentosu Avro Bölgesi'ndeki borç krizi için hayati önemde görülen Avrupa Mali İstikrar Fonu'nun genişletilmesi planlarını reddetti.

Devamı için ...

TİMOŞENKO'YA 7 YIL HAPİS

Ukrayna'nın eski başbakanı, yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle suçlu bulundu. Mahkeme Timoşenko'yu 7 yıl hapis cezasına çaptırdı.

Devamı için ...

MAKEDONYA'DA NÜFUS SAYIMI